

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023 | Volume 11 – Special Issue of the
100th Anniversary of the Republic, 2023

Dizin Bilgileri / Indexation

TR Dizin – Ulusal Atıf Dizini | **TR Index** – National Citation Index

<https://search.trdizin.gov.tr/tr/dergi/detay/905/mavi-atlas>

Index Copernicus – ICI Journal Master List

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=17008>

EBSCO Host - Central & Eastern European Academic Source Database Coverage

<https://www.ebsco.com/m/ee/Marketing/titleLists/e5h-coverage.htm>

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | **Social Sciences Citation Index**

<http://atif.sobiad.com>

Google Akademik | **Google Scholar**

<https://scholar.google.com.tr>

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6231)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-TÜRKİYE

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Eylül 2023 | 30 September 2023

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023 | Volume 11 – Special Issue of the
100th Anniversary of the Republic, 2023

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner and
Chairman of the Editorial Board on behalf of Gumushane University Faculty of Letters

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Arş. Gör. Gökhan DEMİRAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Ayşenur KÖR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Arş. Gör. Ahmet URUK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023 | Volume 11 – Special Issue of the
100th Anniversary of the Republic, 2023

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Türkiye
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Türkiye
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Türkiye
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Türkiye
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Türkiye
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, İstanbul-Türkiye
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Türkiye

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Türkiye
&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Türkiye
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Türkiye
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Türkiye
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Türkiye
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Türkiye
&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Türkiye
&

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, İstanbul-Türkiye
&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Türkiye
&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, İstanbul-Türkiye
&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Türkiye
&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üniversitesi, Kiev-Ukrayna | National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv-Ukraine

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Türkiye
&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selçuk University, Konya-Türkiye
&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan
&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Adilhan ADILOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Türkiye
&

Doç. Dr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, İstanbul-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Türkiye
&

Dr. Michal WASIUCIONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 2023 | Volume 11 – Special Issue of the
100th Anniversary of the Republic, 2023

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Şahin KESİCİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya-Türkiye | Necmettin Erbakan University, Konya-Türkiye
&

Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Türkiye
&

Prof. Dr. Fatih SAKALLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Türkiye
&

Doç. Dr. Süleyman TEKİR

Sinop Üniversitesi, Sinop-Türkiye | Sinop University, Sinop-Türkiye
&

Doç. Dr. Meral ÖZTÜRK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas-Türkiye | Sivas Cumhuriyet University, Sivas-Türkiye
&

Doç. Dr. Muharrem TURP

Kafkas Üniversitesi, Kars-Türkiye | Kafkas University, Kars-Türkiye
&

Doç. Dr. Mehmet İLKİM

İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye | Inonu University, Malatya-Türkiye
&

Doç. Dr. Kubilay Geçikli

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Türkiye
&

Doç. Dr. Hayrunisa TOPÇU

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Türkiye
&

Doç. Dr. Erkan DİKİCİ

Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis-Türkiye | Bitlis Eren University, Bitlis-Türkiye
&

Doç. Dr. Bekir MENDEŞ

Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep -Türkiye | Gaziantep University, Gaziantep-Türkiye

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Türkiye
&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Türkiye
&

Doç. Dr. Funda BULUT

Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye | Kastamonu University, Kastamonu-Türkiye
&

Doç. Dr. Nesime CEYHAN AKÇA

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye | Cankiri Karatekin University, Kastamonu-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Zafer ŞAFAK

Iğdır Üniversitesi, Iğdır-Türkiye | Iğdir University, Iğdir-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsı AHMED

Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye | Kastamonu University, Kastamonu-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Kuttusi ZORLU

Ardahan Üniversitesi, Ardahan -Türkiye | Ardahan University, Ardahan-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman-Türkiye | Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ERSAYIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Türkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Tuba Nur UMUT

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Türkiye
&

Arş. Gör. Dr. Ahmet TEMEL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara-Türkiye

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

[1]. Zehra SERTER GÖKÇEK. İstanbul'da Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Osmanlı Tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi | An Ottoman Tekke Sinking into Oblivion in Istanbul: Maqtûl Mustafa Pasha Tekke, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 1-11.

[2]. Abdullah BİNGÖLBALI – M. Taner ŞENGÜN. Elâzığ Saklıkapı Kanyonunun Sportif ve Rekreatif Amaçlı Kullanımı | The Use of Elazig Saklıkapı Canyon for Sportive and Recreational Purposes, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 12-32.

[3]. Ali İrfan KAYA. Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Artvin Yöresindeki Yurtluk-Ocaklık Sancaklar ve Sancak Yöneticilerinin Yaşadığı Sorunlar | According to Erzurum Judgment Books Yurtluk-Ocaklık Sanjaks in Artvin Region and Problems Encountered by Sanjak Managers in the 18th Century, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 33-42.

[4]. Gülçin Tuğba NURDAN. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Mitoloji ve Salih Zeki Aktay Örneği | Mythology in Turkish Poetry of The Republic Period and the Example of Salih Zeki Aktay, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 43-50.

[5]. Mehmet KAVAKLI. The Relationship Between Dark Triad and Ostracism: The Mediating Role of Humility | Psikolojik Dışlanma ve Karanlık Üçlü Arasındaki İlişki: Tevazunun Aracı Rolü, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 51-62.

[6]. Olcay TİRE. Sosyodemografik Değişkenler ve İş-Aile Yaşam Çatışmasının Akademisyenlerin İş Doyumuna Etkisi | The Effect of Sociodemographic Variables and Work-Family Life Conflict on Job Satisfaction of Academics, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 63-76.

[7]. Alper İPLİKÇİ. Tarih Felsefesi Bağlamında Hegel ve Popper'ın Özgürlük Anlayışları Üzerine Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme | A Comparative and Critical Evaluation of Hegel and Popper's Understandings of Freedom in the Context of the Philosophy of History, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 77-89.

[8]. Adel Eldesoky Abdelhannan SHATLH. Muhammad Imara and Philosophy of Reason | Muhammed Imara ve Akıl Felsefesi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 90-113.

[9]. İbrahim Halil TANIK. **Türkiye'nin Küresel Piyasaya Dâhil Olma Sürecinde İsviçre ile Ticaret Anlaşmaları (1945-1950) | Trade Agreements with Switzerland During the Process of Turkey's Inclusion in the Global Market (1945-1950)**, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

[10]. Çağlayan DOĞAN. **Toplumsal Cinsiyetçi Roller ve Ataerkil Söylem: Ian McEwan'ın Yabancı Kucak (The Comfort of Strangers) Romanı | Gendered Roles and Patriarchal Discourse: Ian McEwan's the Comfort of Strangers**, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 135-145.

[11]. Necati TONGA. **Bir Muhalifin Gözünden Cumhuriyet'e Uyanmak: Refik Halid Karay'ın Deli Piyesi Üzerine Bir İnceleme | Awakening to the Republic Through the Eyes of an Opponent a Study on Refik Halid Karay's Play Deli**, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 146-158.

[12]. Savaş ÇAĞLAK. **Yayla Turizmi Faaliyetlerinin Termal Konfor Koşullarının Belirlenmesi: Palovit Yaylası (Çamlıhemşin/Rize) | The Determination of Thermal Comfort Conditions of Plateau Tourism Activities; Palovit Plateau (Çamlıhemşin/Rize)**, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 159-173.

Mavi Atlas Hakkında | About *Mavi Atlas*.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası | Ethical Principles and Publication Policy.

Yazar Rehberi | Author Guidelines.

Zehra SERTER GÖKÇEK

Dr. | Ph.D.
Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümüşhane-TÜRKİYE
Presidency of Religious Affairs, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7309-2714
zehrasertergokcek@gmail.com

İstanbul'da Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Osmanlı Tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi*

Öz

Tekkeler, tasavvuf âdâb ve erkânının öğretildiği ve tarikata ait merasimlerin yapıldığı yerlerdir. İlk tekkeler, 8. yüzyılda kurulmaya başlamıştır. Bu tarihi müteakiben hızla İslam dünyasındaki şehir ve kırsal alanlara yayılmışlardır. Tekkelerde öncelikle bireylerin mânevî olarak gelişimi amaçlanmakla birlikte şeyh ve dervişler, çoğu defa yaşadıkları devrin iç ve dış meselelerinden uzak bir hayat sürmemişlerdir. Bazen dışarıdan yapılan düşman saldırılarına karşı ülkelerini müdafaa etmek için savaşırken bazen de gayrimüslim devletlere karşı yürütülen gaza hareketlerine katılmışlardır. Böylece birçok şeyh ve derviş, vatanlarının korunmasına ve ülke topraklarının genişletilmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgelerinde kurulan tekke ve zâviyeler, buldukları yerlerin imar ve iskânında mühim roller üstlenmişlerdir. Burada yaşayan şeyh ve dervişler, boş toprakları ziraata açmak suretiyle üretime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerin güvenliğini de sağlamışlardır. Böylece ıssız olan bu yerleri mamur hale getirerek muhacirlerin iskânına hazırlamışlardır. Tekke şeyhleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren maddî ve mânevî nüfuzlarıyla padişahların yanlarında yer alarak onlara destek olmuşlardır. Osmanlı devlet adamlarının sûfi çevrelerle olan müspet ilişkileri, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Hatta Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında da birçok tekkenin ciddi düzeyde katkıları olmuştur. Bazı tekkeler işgal altında bulunan İstanbul ile Millî Mücadele'nin yürütüldüğü Ankara arasında gizli bir lojistik üs olarak hizmet etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'na katılmak isteyen kadroların ve muharip kuvvetlere lazım olan silahların el altından Anadolu'ya sevk edilmesinde takdire şayan bir hizmette bulunmuşlardır. Bu çalışmada Osmanlı sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa tarafından 1753 tarihinde İstanbul surlarının dışındaki Otakçılar mevkiinde yaptırılan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi ele alınacaktır. Günümüzde adeta unutulmaya yüz tutmuş olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nin mimarî yapısı, görevlileri ve hizmet sahası hakkında bilgi verilecektir. Tekkenin toplumun mânevî hayatı üzerindeki etkisine ilaveten burada kurulan matbaa sayesinde Osmanlı bilim ve kültürüne katkısı üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekke, matbaa, Köse Mustafa Paşa, Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi.

An Ottoman Tekke Sinking into Oblivion in Istanbul: Maqtûl Mustafa Pasha Tekke

Abstract

Tekkes are places where the sufi *âdâb* (etiquette) and the *arkân* (order) are taught and ceremonies belonging to the sect are held. The first tekkes began to be established in the 8th century. Following this period, they quickly spread to cities and rural areas in the Islamic world. In tekkes, it is aimed primarily at the spiritual development of individuals. However, sheikhs and dervishes mostly did not live away from the internal and external issues of their time. Sometimes they fought to defend their country against enemy attacks; and sometimes they participated in the ghasas against non-Muslim states. Thus, many sheikhs and dervishes contributed to the protection of their homeland and the expansion of the country's territory. The tekkes and zawiya established in the end regions of the Ottoman Empire during the establishment period played an important role in the development and settlement of the places they were located. The sheikhs and dervishes living there contributed to production by opening the wastelands for agriculture. They also ensured the security of the regions they lived in. Thus, they made these wastelands prosperous and prepared them for the settlement of the immigrants. Tekke sheikhs supported the sultans with their material and

* Bu çalışma "Şeyh Muhammed Yahyâ Efendi ve Mir'âtü'l-Mübtedî Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

spiritual influence since the establishment of the Ottoman Empire. The positive relations of the Ottoman statesmen with the Sufi circles continued until the collapse of the state. In fact, many tekkes contributed significantly to the victory of the War of Independence. Some tekkes served as a secret logistics base between occupied Istanbul and Ankara, where the National Struggle was waged. They rendered a remarkable service in secretly transferring the staff who wanted to participate in the War of Independence and the weapons needed by the combat forces to Anatolia. In this study, Maqtûl Mustafa Pasha Tekke, which was built by Köse Mustafa Pasha, one of the Ottoman grand viziers, in 1753 in the Otakçılar district outside the city walls of Istanbul, will be discussed. Maqtûl Mustafa Pasha Tekke, which is almost forgotten today, will be examined based on the sources and research studies of the period. Information will be given about the architectural structure, staff, and service area of the Maqtûl Mustafa Pasha Tekke. In addition to the effect of the tekke on the spiritual life of the society, its contribution to Ottoman science and culture thanks to the printing house established there will also be emphasized.

Keywords: Tekke, Printing Press, Köse Mustafa Pasha, Maqtûl Mustafa Pasha Tekke.

Giriş

Tekkeler, bir şeyh efendinin nezaretinde tasavvuf âdâb ve erkânının öğretildiği, tarikata ait merasimlerin icra edildiği, toplumun mânevî ve ahlakî olarak eğitildiği yerlerdir. Tekke kelimesinin kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Eski Osmanlıca metinlerde tekye şeklinde geçen bu kelime daha sonraları tekke şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Tekke kelimesinin kökeni tam olarak bilinmese de Arapça gramer kurallarına göre tekâyâ şeklinde çoğul hale getirilmiştir. Tekkelerin ilk olarak ne zaman ve nerede kurulduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Herevî ve Câmî'ye göre ilk tekke miladî 8. yüzyılda Remle'de kurulmuştur. İbn Teymiyye'ye göre ise aynı yüzyılda Abadan'da inşa edilmiştir. İlk dönemlerde mimarî bakımdan küçük yapılardan ibaret olan tekkeler, sonradan bünyelerine farklı yapısal birimleri katarak daha büyük ibadet mekânları haline gelmiştir. Tekkeler zamana ve mekâna göre ribat, dergâh, hankâh, âsitâne ve zâviye gibi farklı isimlerle anılmıştır (Kara, 2011, s. 368).

İlk tekkeler, 8. yüzyıldaki kuruluşlarını müteakiben hızla İslam dünyasındaki şehir ve kırsal alanlara yayılmıştır. Bu müesseselerde öncelikle bireylerin mânevî olarak gelişimi amaçlanmıştır. Bireyin kemale ulaşması ile birlikte toplumun da tekâmül edeceği düşünülmüştür. Bununla birlikte tekke ve zâviyelere müntesip olan şeyh ve dervişler, çoğu defa yaşadıkları devrin hârici ve dâhili meselelerinden azade bir hayat sürmemişlerdir. Bazen dışarıdan yapılan düşman saldırılarına karşı ülkelerini müdafaa etmek için İslam ordularına katılmışlardır. Şüphesiz burada verilebilecek ilk örneklerden birisi Moğol ordusuna karşı yapılan savaşta müritleriyle birlikte şehit düşen Kübreviyye şeyhi Necmeddin-i Kübrâ'dır. Bazen de İslam ordularının gayrimüslim devletlere karşı yürüttükleri gaza hareketlerine katılmışlardır. Böylece birçok şeyh ve derviş, aksiyoner kimlikleriyle vatanlarının müdafaa edilmesine ve ülke topraklarının genişletilmesine katkı sağlamışlardır. Şehirlerde kurulan tekkeler, vakıf gelirleri ve hayırseverlerin yaptığı aynî ve nakdî bağışlarla faaliyetlerini asırlarca sürdürerek toplumun maddî ve mânevî olarak eğitilmesi hususunda hizmet etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgelerinde kurulan tekke ve zâviyeler, buldukları yerlerin imar ve iskânında mühim roller üstlenmişlerdir. Nitekim burada yaşayan şeyh ve dervişler, boş toprakları ziraata açarak üretime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerin asayiş ve güvenliğini de sağlamışlardır. Böylece ıssız olan bu mahalleri mamur hale getirerek muhacirlerin iskânına hazırlamışlardır. El emeği ile geçinmeyi önemseyen bu dervişler, yaşantıları ve hoşgörülerine de bölgelerindeki gayrimüslimlerin ihtidasında müessir olmuşlardır (Kazıcı, 1982, s. 29-30; Ceyhan, 2015, s. 30-31; Barkan, 2021, s. 161-162; Algar, 2006, s. 499).

Tekke ve zâviye şeyhleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren maddî ve mânevî nüfuzlarıyla padişahların yanlarında yer alarak onlara destek olmuşlardır. Şeyh Edebalî'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Osman Bey'in faaliyetleri üzerindeki etkisi herkesçe malumdur. Tekke şeyhlerinin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki desteklerini gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı toplumunda geniş bir tabana sahip olan Bayramî şeyhi Akşemseddin ve müritlerinin II. Mehmed ile ilişkisi bu meyanda zikredilebilir. Akşemseddin ve müritleri, genç

padişahın Bizans üzerine yapacağı sefer davetine icabet ederek İstanbul kuşatmasında bilfiil hazır bulunmuşlardır. Akşemsetdin, kuşatma sırasında muhalif devlet adamlarına karşı her daim genç padişahın yanında yer alarak bu süreçte onun en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve fethin mânevî mimarları arasında gösterilmiştir. Yine 16. yüzyıl mutasavvıflarından Şemseddin-i Sivasî, mânevî şöhretinden istifade edilmek üzere III. Mehmed tarafından Habsburglar üzerine yapılacak olan sefere davet edilmiştir. Müritleriyle birlikte bu sefere katılan Şemseddin-i Sivasî ordudaki vaaz ve irşatlarıyla 1596'da Eğri Kalesi'nin fethedilmesine katkı sağlamıştır (İnalçık, 2022, s. 190-195; Türer, 1984, s. 182-193). Osmanlı devlet adamlarının tekkelerdeki sûfi çevrelerle olan bu müspet ilişkileri, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Hatta Millî Mücadele'nin kazanılmasında da birçok tekkenin ciddi katkıları olmuştur. Bunlardan birisi olan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi, Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri ile dikkat çekmektedir. Özbekler Tekkesi, işgal altında bulunan İstanbul ile Millî Mücadele'nin yürütüldüğü Ankara arasında adeta gizli bir lojistik üs olarak hizmet etmiştir. Özellikle Millî Mücadele'ye katılmak isteyen nitelikli kadroların ve muharip kuvvetlere lazım olan silahların el altından Anadolu'ya sevk edilmesinde takdire şayan bir hizmette bulunmuştur. Özbekler Tekkesi, aynı zamanda işgal güçleriyle yapılan çatışmalarda yaralananların tedavi edildiği gizli bir hastane gibi çalışmıştır. Ayrıca İstanbul ile Ankara arasında yapılan mahrem yazışmaların yürütüldüğü bir posta merkezi olarak da faaliyet göstermiştir (Beyoğlu, 2004, s. 207-209; Yılmaz, 2020, s. 155-156).

Bu çalışmada Osmanlı devlet adamlarından Köse Mustafa Paşa'nın İstanbul surlarının dışında 1753'te yaptırdığı Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi ele alınacaktır. Önce tekkenin banisi olan Köse Mustafa Paşa'nın hayatı hakkında bilgi verilecek, akabinde tekkenin aktif olarak hizmet verdiği 1753-1925 yılları arasındaki durumu ve postnişinleri üzerinde durulacaktır.

Sadrazam Köse Mustafa Paşa

Çorlu'da doğmuştur. Babası 18. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Sofu Abdurrahman Paşa'dır. Kaynaklarda kendisinden Bâhir ve son sadaretinden azledilmesini müteakiben idam edildiği için Maktûl olarak bahsedilmektedir. Köse Mustafa Paşa iyi bir eğitim almıştır. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde ikbal basamaklarından hızla yukarı çıkmıştır. Önce hassa silâhşörü, akabinde kapıcıbaşı olmuştur. 1746'da mîr-âhûr-ı sâni ve 1749'da mîr-âhûr-ı evvelik görevlerine getirilmiştir. I. Mahmud döneminde 1752'de sadrazam olmuştur (Ahmed Câvid, 2013, s. 254). Sadareti döneminde Marmara bölgesinde meydana gelen depremlerin ortaya çıkardığı tahribatı gidermekle uğraşmıştır (İlgürel, 2020, s. 345).

III. Osman'ın tahta geçmesinden bir süre sonra rakiplerinin girişimleri neticesinde 1755'te azledilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş, sonrasında ise Mora muhassılı olmuştur. III. Osman, bu süreçte görevlendirdiği sadrazamların icraatlarından memnun kalmayarak sonunda devlet adamları ve halk nezdinde oluşan beklentinin etkisiyle Mustafa Paşa'yı 1756'da yeniden sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa sadareti döneminde İstanbul'da çıkan büyük yangınlar ve bu felaketin ortaya çıkardığı masraflarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Mustafa Paşa'nın ismi, Şehzade Mehmed'in zehirlenerek öldürülmesi hadisesine karışmıştır. Töhmüt altında bırakılarak azledilip 1757'de Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Koca Ragıp Paşa'nın aracı olmasıyla affedilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş akabinde Eğriboz muhafızlığı ve Karlı-ili sancakbeyliği ile görevlendirilmiştir. 1758'de Mısır ve 1762'de Halep valiliklerine atanmıştır (Ahmed Câvid, 2013, s. 254-255; İlgürel, 2020, s. 345-346).

III. Mustafa, 1763'te kendisini görevli olarak bulunduğu Halep'ten İstanbul'a çağırarak sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa, üçüncü kez sadrazam olmasının etkisiyle gurura kapılmıştır. Bu dönemdeki görevi sırasında dış politikada Prusya-Rusya-Lehistan cephelelerinde bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. İç politikada ise bu kez Mustafa Paşa'nın adı bir dizi yolsuzluk iddiasına karışmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde 1765'te azledilerek Midilli'ye sürgüne gönderilmiştir. Hakkındaki şikâyetlerin devam etmesi nedeniyle Mayıs 1765'te idam edilmiştir.

Kesilen başı Eyüp'te inşa ettirdiği tekkesinin haziresine gömülmüştür. Başka bir rivayete göre ise mezarı Midilli'dedir. Mehmed ve Musa isimli iki oğlu bulunmaktadır (Ahmed Câvid, 2013, s. 255; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371; İlgürel, 2020, s. 346).

Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ* isimli eserinde Köse Mustafa Paşa'nın "gâyet mütelevvin, hasûd u cesûr ve hiyel ü hud'aya mâ'il" ve "hıyâneti zâhir" bir kişi olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca sahip olduğu bu menfi sıfatların ve hıyanetinin bedelini canı ile ödediğini ileri sürmüştür (Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Mehmed Süreyyâ ise *Sicill-i Osmânî*'de Köse Mustafa Paşa'nın "âkil, şâir bir zât" olduğunu ifade etmekle birlikte "tama, hırs ve kizb ve duruğ" gibi kötü özellikleri de bulunduğunu söylemektedir (Mehmed Süreyyâ, 1998, s. 14). Elbette ki bu ifadelerin mazul ve maktûl bir kişinin arkasından yazıldığı ve merhum paşanın muhaliflerinin kişisel düşünceleri de olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Köse Mustafa Paşa, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde 3 kez sadaret makamına getirilmiş, toplamda 4 yıl 9 dokuz ay 27 gün sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Adı her ne kadar bazı şayialara karışsa da kendisi hayırsever bir zât olup kamunun istifade etmesi için çok sayıda eser yaptırmıştır. Köse Mustafa Paşa'nın hayratının bir kısmından dönemin biyografi yazarları, eserlerinde bahsetmektedir. Örneğin Ahmed Câvid, bu meyanda Eyüp'te Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki camiye ve Nakşibendî zâviyesini zikretmektedir (Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Mehmed Süreyyâ ise Köse Mustafa Paşa'nın bazı mescid ve camileri tamir ettirdiğini ve dönemin meşayihinden Şeyh Muradzâde Mehmed Efendi'nin keşfiyle Kurşunlu Mahzen'de medfun olan sahabelerin mezarlarını bularak burada bir cami yaptırdığını söylemektedir (Mehmed Süreyyâ, 1998, s. 14). Bununla birlikte Köse Mustafa Paşa'nın hayratının tam listesi ve hizmet sahası hakkındaki en geniş bilgi kendisinin tanzim ettirdiği vakfiyelerde bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden anlaşıldığına göre Köse Mustafa Paşa, İstanbul surlarının hemen dışında bulunan Otakçılar'da bir cami ve tekke inşa ettirmiştir. Karaköy'de Kurşunlu Mahzen olarak bilinen yeri camiye çevirmiş ve ayrıca buraya bir tekke yaptırmıştır. Eyüp'te Murad Buharî Türbe ve Camisi'ni tamir ettirmiş, tekkeye dört derviş odası ilave ettirip türbenin yanına bir de çilehâne yaptırmıştır. İstanbul Cafer Ağa Darülhadis'i'ni mescide dönüştürmüştür. Sofya'da Hacı Hamza Mahallesi'nde bir çeşme yaptırmış ve Divane Davud Köyü'nde bulunan bir camiye elden geçirtmiştir. İstanbul'da Kireç İskelesi Mescidi'ne minber koydurarak burayı camiye çevirmiştir. Ayrıca İstanbul Ramî'de bir çeşme yaptırmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 330; Sağır, 2013, s. 57). Hayratının hizmetlerini sürdürebilmesi ve toplumun geniş bir kesiminin sunulan bu hizmetlerden yararlanabilmesi için inşa ettirdiği müesseselere mülkiyeti kendisine ait olan zengin gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Bu müesseselerde görev yapan kişilerin maaşları da vakıftan karşılanmıştır (Sağır, 2013, s. 57-62).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi

Sadrazam Köse Mustafa Paşa, banisi olduğu cami ve tekkesini İstanbul surlarının dışında Eyüp kazasına bağlı Otakçılar mevkiindeki Mehmed Paşa Mahallesi'nde inşa ettirmiştir (VGMA. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 739.1, s. 2; 739.4, s. 7; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 45, 47; Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi olarak bilinen bu yapı, bugünkü idari taksimatta İstanbul ili Eyüp ilçesi Defterdar Mahallesi Fethi Çelebi Caddesi 112. ada 1-2. parselde yer almaktadır (Köseoğlu, 2016, s. 70; Korkusuz, 2016, s. 269). Mustafa Paşa, cami ve tekkesini, Hâşimî biraderi Ali Efendi'nin mirasçılarında satın aldığı, içinde mesken ve bahçenin bulunduğu yere yaptırmıştır. Buranın cami ve tekke yeri olarak seçilmesinde yakınlarında Emir Buharî Camisi'nin ve bazı büyük zevatin mezarlarının bulunması belirleyici olmuştur. Dönemin Nakşî-Müceddidî meşayihinden Şeyh Muradzâde Şeyh Seyyid Mehmed Efendi, yapının temel atma merasimine davet edilmiştir. Davete icap eden Şeyh Efendi, yaptığı duanın ardından eliyle inşaatın temelini toprak koymuştur. Yapımına 12 Mart 1753'te başlanan cami ve tekke, 107 günde tamamlanmıştır. İnşası tamamlanan tekke, Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen

Sadrazam Köse Mustafa Paşa tarafından Nakşibendî tarikatının kullanımına tahsis edilmiştir. Tekkenin ilk şeyhliği Şeyh Muradzâde Şeyh Ali Efendi'ye verilmiştir (VGMA. 739.1, s. 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 47-49; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371).

Mustafa Paşa Tekkesi ilk yapıldığında cami-tevhidhane, hazire, harem, selamlık, derviş hücreleri, mutfak, şadırvan, kuyu ve çeşmeden oluşmakta idi (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371). Eserin cami-tevhidhane kısmında namazlar kılınmakta, tarikat merasimleri icra edilmekte ve dersler yapılmaktaydı. Hazire kısmında vefat eden tekke postnişinleri ve aileleri, Şeyhülislam Meşrebzâde Mehmed Ârif Efendi başta olmak üzere dönemin önde gelen zevatı, tekkeye mensup olan derviş ve muhipler medfundu. Harem, şeyh efendilerin aileleriyle birlikte yaşadığı ve tekkeye gelen hanım misafirlerin ağırlandığı yerd. Selamlık kısmı ise muhtemelen Osmanlı dönemindeki diğer tekkelerde olduğu gibi şeyh odası, meydan odası, zâkirbaşı odası, kahve ocağı vb. birimlerden müteşekkildi. Tekkede ikamet eden dervişler selamlık kısmının içinde yer alan sayısı 16 olan derviş hücrelerinde kalmaktaydı. Ayrıca tekkeye gelen erkek misafirler de derviş hücrelerinde konaklardı. Mutfak kısmında tekkede kalan derviş ve misafirlere ve önemli gün ve gecelerde tekkede yapılan merasimlere katılanlara yemek ve tatlılar pişirilirdi. Şadırvan, çeşme ve kuyu ise cami ve tekkenin su ihtiyacını karşılamaktaydı (Tanman, 1990, s. 89; Tanman & Parlak, 2011, s. 374-375).

Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi'ndeki hizmetlerin aksamadan yürütülebilmesi için vakıf tarafından bazı kişiler görevlendirilmişti. Cami kadrosunda görevli olanlar, vakit namazlarını kıldırın 1 imam, Kur'an okumak ve hatim indirmekle vazifeli 1 devirhân, ezan ve salâ okumakla görevli 1 müezzin-i salâ, caminin eşyalarının korunması, kandillerin yakılması ve temizlik işlerinin yapılmasından sorumlu 1 kayyim-ferraştı. Tekkede ise ayin ve merasimleri yürüterek dervişlerin mânevî gelişimlerine riyaset eden 1 şeyh, tekke mutfağında derviş ve misafirlere yemek pişiren 2 aşçı, tekkenin kapılarını açıp güvenliği sağlayan 1 bevvâb, tekkeye su getiren yolların bakım ve onarımı ile uğraşın 1 râh-ı âbî, tekkenin helâlarını temizleyen ve geceleri buradaki kandilleri yakan 1 kennâs vazifelendirilmişti. Ayrıca vakıf yazışmalarını yürüten 1 kâtip ve vakıf gelirlerini toplamakla görevli 1 câbî bulunmaktaydı. Bu kişilere vakıftan yevmiye usulü maaş bağlanmıştı. Buna göre imam 10 akçe, devirhan 4 akçe, müezzin-i salâ 4 akçe, kayyim-ferraş 8 akçe maaş almaktaydı. Aynı usul üzere tekkede görevli olan şeyh 80 akçe, 2 aşçı 20 akçe, bevvab 4 akçe, râh-ı âbî 4 akçe, kennâs 5 akçe, kâtip 15 akçe ve câbî 10 akçe maaş almaktaydı. Ayrıca şeyhe haftada beş gün yaptığı ders mukabilinde 40 akçe daha verilmekteydi. Tekkede bulunan 16 derviş hücresinde mukim olan tarikat müntesiplerinin her birine de günlük 5 akçe olmak üzere toplamda 80 akçe ödenmekteydi (VGMA. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 49; Sağır, 2013, s. 59-60).

Cami ve tekkenin bazı masraflarının karşılanması için vakıftan kaynak ayrılmıştı. Cami ve minarenin aydınlatılması, ibadethanedeki hasır ve halı ihtiyacının karşılanması için bu kaynak kullanılmaktaydı. Ayrıca cami mihrabının sağ ve sol taraflarına konulan 2 adet balmumunun ücreti vakıftan ödenmekteydi. Cami ve tekkenin tamir masrafları yine aynı kaynaktan karşılanmaktaydı. Tekkenin yemek masrafları için günlük 120 akçe tahsis edilmişti. Pazartesi geceleri yapılan hatm-i hâcegân için haftalık 450 akçe ve cuma geceleri yapılan hatm-i hâcegân için haftalık 450 akçe olmak üzere haftalık toplam 900 akçe, Reğâib-Mirac-Berat gecelerinde tekkede zikre katılan dervişlere dağıtılmak üzere yıllık 1800 akçe ve Mevlid törenleri için yıllık 800 akçe tahsis edilmişti (VGMA. 739.1, s. 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 49; Sağır, 2013, s. 60).

Vakfiyeden anlaşıldığına göre tekkede pazartesi ve cuma geceleri hatm-i hâcegân zikri yapılmaktaydı. Zikir sırasında evliya ve Nakşî şeyhlerinin ruhlarına da dua edilmekteydi. Haftada 2 gün yapılan hatm-i hâcegân zikrine katılanlara ikram edilmek üzere tekke mutfağında yemek ve tatlılar pişirilmekteydi. Söz konusu ikramların masraflarının karşılanması için tekkeye haftalık 900 akçe ödeme yapılmaktaydı. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde Reğâib, Mirac ve Berat gecelerinde tarikat usulüne uygun zikirler ve 70 bin kelime-i tevhid çekilmekteydi. Vakfın kurucusu Maktûl

Mustafa Paşa, vakfiyesinde bu zikirlerden hâsıl olan sevabın kendisinin ve aile efradının ruhuna bağışlanmasını da şart koşmuştu. Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde zikre katılan fakir dervişlere yıllık 1800 akçe dağıtılmaktaydı. Mevlid Kandili'nde Kur'an-ı Kerim hatmedilmekteydi. Ayrıca Mevlid Kandili merasimi sırasındaki masrafların karşılanması için yaklaşık 800 akçe tahsis edilmişti. Şeyh efendiler, tekke camisinde talep eden kişilere haftanın beş gününde tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermekteydi. Bu dersleri yapmaları halinde kendilerine günlük 40 akçe ilave ödeme yapılmaktaydı (VGMA. 739.1, s. 2; Sağır, 2013, s. 62).

Şeyhlik, tekkede liyakat esaslı göz önünde bulundurulurken babadan oğula intikal edebilirdi. Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama oturmak için vakfiyede belirtilen şartlara sahip bir evladı olmaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Vakfiyeye göre bu kişi Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep eden kişilere tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıydı (VGMA. 739.1, s. 2-3; Sağır, 2013, s. 62). Buradan anlaşılacağı üzere vakfi kuran Sadrazam Köse Mustafa Paşa, tasavvuf eğitimi ile şer'î ilimlerin birlikte öğretilmesine önem veren bir zâttı. Bu hassasiyet aslında kendisinin de bağlı olduğu Nakşibendî tarikatının dayandığı esaslardan kaynaklanmaktaydı.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında dervişlerin mânevî gelişimlerine vesile olmanın yanı sıra Osmanlı bilim ve kültür hayatına da katkı sağlamıştır. Nitekim tekke postnişinlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Şeyh Yahya Efendi Matbaası/Yahya Efendi Matbaası olarak bilinen bu basımhane özellikle 1870-1877 yılları arasında faal olarak çalışmıştır. Tekke içinde kurulan matbaada tespit edebildiğimiz kadarıyla 113 adet eser basılmıştır. Bu rakam, döneminde aktif olan diğer 4 tekke matbaasında basılan eserlerle kıyaslandığında oldukça fazladır. Yahya Efendi Matbaası'nda basılan 113 adet eserin 41 adedi dinî eser kategorisine girmekte olup diğerleri farklı alanlarla alakalıdır. Basılan eserlerin kategori ve sayılarına bakıldığında edebiyat 36, mantık 17, tasavvuf 17, fıkıh 8, hadis 5, kelam 4, siyer 5, tefsir 1, usul 1, bilim 6, tarih 3, coğrafya 2, takvim 1, yemek kitabı 1 ve kategorisi tam olarak tayin edilemeyen 6 eser olmak üzere toplamda 113'tür. Buradan anlaşılacağı üzere tekke matbaasında dinî ve edebî eserlerin dışında farklı kategorilerde çok sayıda eserin basıldığı görülmektedir. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi matbaacılık işini, postnişini olduğu tekkesinin masraflarını karşılamak için yapmış olmalıdır. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin 1880'de ölümünden sonra sahihsiz kalan matbaayı Hacı Necip Efendi isimli bir kişi çalıştırmaya başlamıştır. Hacı Necip Efendi, bir süre sonra gerekli yerlere müracaat ederek müstakil bir işletme ruhsatı almıştır. Ruhsatın alınmasını müteakiben bu basımhane devlet salnamelerinde Hacı Necip Efendi Matbaası ismiyle zikredilmiştir (Varol, 2013, s. 332-344).

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin tekkede matbaacılık faaliyetinde bulunması, *Mir'âtü'l-Mübtedî* isimli eserinin birçok yerinde dile getirdiği "kişinin çalışarak helal kazanç peşinde koşması gerektiği" söylemine uygun düşen bir iştir. 19. yüzyıldaki birçok tekkenin ekonomik olarak devlete bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin dönemindeki diğer tekke postnişinlerine kıyasla bu konuda farklı bir yol izlediği görülmektedir. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin irşad faaliyetlerine ilaveten tekkede matbaacılıkla da meşgul olması, tekkelerin miskin kişilerin mekânı olduğu tezine anti-tez olarak gösterilebilecek bir örnektir. Zaten kendisi de "tekkelerin tembel kişilerin toplanıp miskin vakit geçirmesi için inşa edilmiş bir mekân olmadığı" uyarısında bulunarak birtakım kişilerin tekkeler hakkındaki menfi görüşlerinden rahatsızlığını dile getirmiştir (Muhammed Yahya Efendi, 1876, s. 11a, 12a, 18b, 40b, 41a, 101b). Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, bu yönüyle faal olduğu dönemde maddî ve mânevî olarak toplumun gelişimine katkı sağlamıştır.

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, aynı zamanda tekkedeki bu matbaa sayesinde birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Nitekim son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde

İsmail Hakkı ve arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi, talebelik yıllarında bir süre tekke matbaasında musahhihlik yapmışlardır. Hatta Cumalı Mustafa Efendi, musahhihlik yaptığı sırada tekkede kalmıştır. Bu bakımdan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, insanların maişetlerini temin etmelerine ve barınmalarına da vesile olmuştur. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî* isimli eserinde tekkenin, Edirnekapı dışındaki kabristanlık alanın Eyüp'e doğru uzanan kısmında yer aldığını belirtmiştir. Musahhihlik yapmak üzere tekkeye giderken yoldaki müşahede ve duygularını eserinde canlı bir şekilde anlatmıştır. İsmail Hakkı Efendi, matbaaya gitmek için sur içinde bulunan evinden sabah namazı vakti yola koyulduğunu, kale kapısından çıkıp kabristanının içinden geçen yola yöneldiğinde karanlığın da etkisiyle korkuya kapıldığını belirtmiştir. Zülali Çeşmesi'nin ilerisi sık servi ağaçları ve kabirlerle kuşatılmış olduğundan yolculuğun bundan sonraki kısmının daha ürkütücü olduğunu ve bu sebeple Zülali Çeşmesi'ne gelince tekkeye doğru hızla koşmaya başladığını söylemektedir (Bereketzâde İsmail Hakkı, 1997, s. 39-40). İsmail Hakkı Efendi'nin bu ifadelerinden Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nin insanlardan ve şehrin tüm gürültüsünden uzakta olduğu ve تنها bir yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Tekke bu yönüyle münzevî hayat sürmek isteyen kişilerin ibadet etmek için tercih edebileceği bir yer olmalıdır.

Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi, 19. yüzyılda birkaç defa onarım geçirmiştir. II. Mahmud döneminde cami-tevhidhane kısmındaki tamirat daha çok süslemelerle sınırlı kalmıştır. Yine bu dönemde harem kısmı da elden geçirilmiştir. 1894 senesindeki büyük depremde cami-tevhidhane bölümü ciddi şekilde zarar görmüştür. Öyle ki yapının kubbesi çökmüş ve minaresi şerefe altına kadar yıkılmıştır. Ne yazık ki bu depremden sonra mabet kullanılamaz hale gelmiştir. Meydana gelen bu tahribatı gidermek için yapı, 1897 ve 1906 yıllarında tamir edilmiştir. Ancak 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra metruk kalan yapı, hızla harap olmuştur. 1935'te cami-tevhidhane, selamlık, derviş hücreleri ve şadırvan yıkılmıştır. Akabinde yapının harabe kısımları gecekondular olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu tahribat 1935 sonrasında hızlanmıştır. Maalesef bu tarihten sonra yapının birçok bölümü ortadan kaybolmuştur. Yakın zamana kadar mezbelelik halinde olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1997-1998 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde tevhidhane kısmı cami olarak kullanılırken derviş hücreleri ise Suffa Vakfı'nın kullanımına tahsis edilmiştir (Tanman, 1990, s. 89; Tanman, 1994, s. 564; Haskan, 1996, s. 71; Köseoğlu, 2016, s. 71).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi Postnişinleri

Otakçılar Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde inşa edildiği 1753 yılından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar 11 kişi şeyhlik yapmıştır (Zâkir Şükrî, 1980, s. 52-53; Korkusuz, 2016, s. 269-270). Tekkenin banisi olan Sadrazam Köse Mustafa vakfiyesinde burayı Nakşibendî tarikatının kullanımına tahsis etmiştir. Tekkede şeyhlik yapan zâtların silsilelerine bakıldığında bunların Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna mensup oldukları görülmektedir. Vakfiyeye göre tekkede şeyhlik yapacak olan kişiler, Kur'an ve sünnete sıkı bir şekilde bağlı olmalı, Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep eden kişilere İslamî ilimlerden tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıdır (VGMA. 739.1, s. 2-3; Sağır, 2013, s. 62).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde şeyhlik, liyakat esaslı göz önünde bulundurularak babadan oğula veya ailenin diğer fertlerine intikal etmekteydi. Örneğin Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi ve oğulları Şeyh Seyyid Ahmed Efendi ve Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi 1820'den 1880'e kadar yaklaşık 60 sene birbirlerini müteakiben tekkede postnişinlik yapmışlardır (Zâkir Şükrî, 1980, s. 53). Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama geçmek için bir erkek evladının bulunmaması durumunda veya evladı olmakla birlikte bu kişinin vakfiyede belirtilen şartları taşıyamaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Örneğin tekke postnişinlerinden Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi 1801'de vefat ettiğinde erkek evladı olmadığı için yerine vakıf mütevellisinin teklifi ile vakfiyede belirtilen şartları taşıyan Nakşibendî tarikatı halifelerinden Hâce

Ahmed Hudâverdi Efendi şeyh olmuştu (BOA. C. MF. 15/704). Yine bu konuda başka bir örnek ise Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin 8 Ocak 1880'de vefatını müteakiben muhtemelen yerine geçecek oğlu olmadığı için tekke postnişinliğine Bosnalı Şeyh Yahya Efendi getirilmişti (BOA. İ.DH. 1295/101832).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde postnişinlik yapan zâtların isimleri şu şekildedir:

1. Şeyh Muradzâde Şeyh Mehmed Ali Efendi ö. 1169/1755.
2. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi ö. 1188/1774.
3. Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi ö. 1216/1801.
4. Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi ö. 4 Muharrem 1225/9 Şubat 1810. Kendisi Kastamonulu Şeyh el-Hâc İbrahim Efendi'nin halifesidir. Kabri cami mihrabı önünde bulunmaktadır.
5. Şeyh el-Hâc Seyyid Mahmud Efendi, ö. 3 Safer 1227/17 Şubat 1812. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
6. Şeyh Veliyüddin Dede Efendi, ö. 1236/1820. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
7. Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi, ö. 1248/1832. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
8. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, ö. 3 Muharrem 1265/29 Kasım 1848. Kendisi Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin büyük oğludur.
9. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, ö. 25 Muharrem 1297/8 Ocak 1880. Kendisi Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin küçük oğlu olup Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin kardeşidir.
10. Bosnalı Şeyh Yahya Efendi, ö. 1315/1897. Zâkir Şükrî'ye göre ise Bosnalı Şeyh Yahya Efendi'nin vefat tarihi 27 Cemaziyelevvel 1316/13 Ekim 1898'dir. Ancak merhum şeyhin tekkenin avlu kısmında bulunan mezar taşındaki kitabesinde ölüm tarihi 1315/1897 olarak yazılıdır.
11. Şeyh Mehmed Ali Can Efendi ö.? (Zâkir Şükrî, 1980, s. 52-53; Tanman, 1994, s. 564; Haskan, 1996, s. 70-71; Yücer, 2021, s. 285-286).

Sonuç

Tekkeler, toplumun mânevî olarak gelişmesini öncelemekle birlikte cemiyet hayatının maddî gereksinimlerini de göz önünde tutarak içinde buldukları dönemin ihtiyaçlarına çözüm üretmeye çalışmışlardır. Nitekim şeyh efendiler ve dervişler, bazen bir asker olarak vatanlarının savunulmasına katkı sağlarken bazen de gayrimüslim devletlere karşı yapılan gaza hareketlerine katılmışlardır. Kimi şeyh ve dervişler, ıssız yerlerde kurdukları tekkeleri ile bölgelerini mamur hale getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki tasavvuf erbabının bu minvaldeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Nitekim bahse konu olan kişiler, âtıl durumdaki arazileri işleyerek tarımsal üretime katkı sağlamışlardır. Ziraate kazandırdıkları ve güvenliğini sağladıkları bu araziler, birçok kişinin yerleşmesi için câzip mekânlar olmuştur. El emeği ile çalışmayı önemsemeleri, helalinden kazanmayı öncelemeleri ve hoşgörülerini ile birçok gayrimüslimin dikkatini çekerek onların İslâmiyet'i kabul etmelerini hızlandırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden yıkılışına kadar olan süreçte devlet-tekke münasebetleri genel olarak müspet bir seyir izlemiştir.

Çalışmada Osmanlı sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa'nın 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul surlarının dışında Otakçılar civarında inşa ettirdiği Mustafa Paşa Tekkesi ele alınmıştır. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi olarak bilinen bu müessese 1753-1925 yılları arasında Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Köse Mustafa Paşa, inşa ettirdiği

tekkenin faaliyetlerini aksamadan devam ettirebilmesi ve sunulan hizmetlerden toplumun geniş bir kesiminin yararlanabilmesi için buraya zengin gelir kaynakları vakfetmiştir. Tekkedeki hizmetlerin yürütülebilmesi için burada bazı kişileri görevlendirmiştir. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde inşa edildiği 1753 yılından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925'e kadar 11 kişi şeyhlik yapmıştır.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde dervişlerin katılımıyla mutat olarak toplu halde bazı ayin ve merasimler icra edilmiştir. Bu bağlamda pazartesi ve cuma geceleri yapılan hatm-i hâcegân zikirleri, Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde tarikat usulüne uygun olarak gerçekleştirilen zikirler ve Mevlid Kandili'nde indirilen Kur'an-ı Kerim hatimleri örnek gösterilebilir. Yine şeyh efendiler, vakfiyede şart koşulmasından mütevellit tekke camisinde talep eden kişilere haftanın beş gününde tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermişlerdir.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, dervişlerin mânevî gelişimlerine vesile olmanın yanı sıra Osmanlı bilim ve kültür hayatına da katkı sağlamıştır. Tekke postnişinlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, burada bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Tekkedeki bu matbaa birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Örneğin son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde İsmail Hakkı ve arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi, talebelik yıllarında bir dönem tekke matbaasında musahhahlik yaparak maişetlerini kazanmışlardır.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1894 senesindeki büyük depremde ciddi şekilde zarar görmüştür. Tekke camisinin kubbesi çökmüş ve minaresi şerefe altına kadar yıkılmıştır. Meydana gelen bu tahribatı gidermek için yapı, 1897 ve 1906 yıllarında tamir edilmiştir. Ancak 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra metruk kalan yapı, hızla yeniden harap olmuştur. Yakın zamana kadar mezbelelik halinde olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1997-1998 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Böylece adeta unutulmaya yüz tutmuş bir Osmanlı tekkesi ihyâ edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Maarif (C. MF.). 15/704.

BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.). 1295/101832.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). 739 Numaralı Defter, 1-11.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Câvid. (2013). *Verd-i mutarrâ* (M. Arslan, Haz.). Kitabevi Yayınları.

Algar, H. (2006). Necmeddîn-i Kübrâ. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 498-500). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi. (2001). *Hadîkatü'l-cevâmi'* (A. N. Galitekin, Haz.). İşaret Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2021). *İstîlâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri* (2. basım) (Y. K. Taştan, Haz.). Ötüken Neşriyat.

Bereketzâde İsmail Hakkı. (1997). *Yâd-ı mâzî* (M. H. Güven, Haz.). Nehir Yayınları.

Beyoğlu, S. (2004). Millî Mücadele ve Özbekler Tekkesi. İçinde Z. Kurşun, A. E. Bilgili, K. Kahraman & C. Güngör (Eds.), *I. Üsküdar sempozyumu* (Cilt 1, ss. 201-210). Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Ceyhan, S. (2015). Tarikat ve tekke kavramlarına dair. İçinde S. Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar* (ss. 27-53). İsam Yayınları.

Haskan, M. N. (1996). *Eyüpsultan taribi* (2. basım). Eyüpsultan Vakfı Yayınları.

- İlgürel, M. (2020). Köse Mustafa Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 345-346). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2022). *Fâtih Sultan Mehmed Han* (7. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 368-370). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1982). Osmanlılarda tekkeler. *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 5(4), 29-34.
- Korkusuz, M. Ş. (2016). *İstanbul tekkeleri ve postnişinleri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Köseoğlu, M. A. (2016). *İstanbul'un 100 tekkesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.
- Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi tarihi* (Cilt I) (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mehmed Süreyyâ. (1998). *Sicill-i Osmanî yahud tezkiire-i meşâbir-i Osmâniyye* (Cilt IV/II) (O. Hülâgü, M. Ekincikli & H. Savaş, Haz.). Sebil Yayınevi.
- Muhammed Yahya Efendi. (1876). *Mir'âtü'l-mübeddâ* (No. 001113.). İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları.
- Sağır, Y. (2013). Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri, *Vakıflar Dergisi*, (40), 55-86.
- Tanman, M. B. & Parlak, S. (2011). Tekke, mimari. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 370-379). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (1994). Mustafa Paşa tekkesi. İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 564-565). Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (1990). *İstanbul tekkelerinin mimari ve süsleme özellikleri tipoloji denemeleri* (Tez No. 12040) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Türec, O. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah-tarikat şeyhi münasebetine dair tarihî bir örnek. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (28), 181-194.
- Varol, M. (2013). 19. yüzyıl İstanbulu'nda bazı tekkelerin matbaacılık faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, (42), 317-347.
- Yılmaz, Ö. (2020). Anadolu Millî Mücadele hareketine tekke ve tarikat şeyhlerinin katkıları. *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 148-165.
- Yücer, H. M. (2021). *Osmanlı toplumunda tasavvuf (19. Yüzyıl)* (3. Basım). İnsan Yayınları.
- Zâkir Şükrî Efendi. (1980). *Die Istanbuler dervisch-konvente und ihre scheiche (Mecmu'a-ı tekaya)* (M. S. Tayşi & K. Kreiser, Eds.). Klaus Schwarz Verlag.

Serter Gökçek, Z. (2023). İstanbul'da unutulmaya yüz tutmuş bir Osmanlı tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 1-11.

Ekler

Ek 1

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, Cami-Tevhidhane Kısmı

Ek 2

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi Haziresinden Bir Görüntü

Abdullah BİNGÖLBALI

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.
Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, Elâzığ-TÜRKİYE
Fırat University, Faculty of Sports Sciences, Department of Recreation, Elazig-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-4935-2480
abingolbali@firat.edu.tr

M. Taner ŞENGÜN

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elâzığ-TÜRKİYE
Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Elazig-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-4039-659
mtsengun@firat.edu.tr

Elâzığ Saklıkapı Kanyonunun Sportif ve Rekreatif Amaçlı Kullanımı

Öz

Sportif faaliyetler, insanların artan boş zamanları sonrasında en çok tercih ettikleri ve birçok ülkenin de en önemli gelir kaynaklarından biri hâline dönüşmüştür. Bununla birlikte günümüzde “Rekreasyon” kavramı da bir sportif hareketliliğe dönüşmüş ve uzun vadeli programlarla insanların ruhsal, fiziksel ve sosyal gelişmelerine ve çevreyle bütünleşmelerine katkı sunmaya başlamıştır. Şehir hayatının yoğunluğu, yaşanan doğal felaketler ve salgın hastalıklar, son yıllarda doğa turizmini en çok ilgi gören serbest zaman aktivitelerinden biri hâline getirmiştir. Ancak bu tür aktivitelerde bulunmak isteyenler, nerelerde hangi tür faaliyetlerin yapılabileceği konusundaki bilgiye ulaşmakta sorunlar yaşayabilmektedir. Bu nedenle sportif rekreatif alanlara sahip bu tür yerlerin özelliklerinin önceden belirlenmesi hem bu yerleri kullanacaklar için hem de buraların bilinirliği açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı; Elâzığ ili sınırları dâhilinde bulunan Saklıkapı Kanyonu'nun sportif amaçlı rekreatif faaliyetlere ve turizme açılabilmesi için sahip olduğu özelliklerinin ortaya çıkarılması, rota tayinlerinin yapılması, projelerin ve turistik alt yapı ihtiyaçlarının belirlenmesi ve buna göre planlamanın yapılmasıdır. Bu çalışmada, literatür ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler ile birlikte Saklıkapı Kanyonu'nun spor amaçlı rekreatif potansiyeli değerlendirilmiştir. Son 2 yıl içerisinde sahaya çeşitli dönemlerde farklı güzergâhlardan gidilerek coğrafi özellikler gözlenmiş, çizimler yapılmış, fotoğraf çekimlerinin yanı sıra drone kullanılarak saha taranmıştır. İnceleme alanın sahip olduğu sportif amaçlı rekreatif yerlerin konum ve özellikleri; haritalara işlenerek ve görsellerle ifade edilerek açıklanmıştır.

Ülkemiz turizmi yönünden çok değerli olacağı tahmin edilen Saklıkapı Kanyonu'nun Elâzığ ili ve kanyonun bulunduğu Baskil ilçesinin ekonomisine önemli katkı sağlayacak bir potansiyele sahip olduğu gözlemlenmiştir. Saklıkapı Kanyonu'nun spor amaçlı ve rekreatif faaliyetler için oldukça uygun alanlara sahip olduğu, özellikle kanyonun tabanının spor amaçlı rekreatif aktiviteler açısından oldukça uygun bir eğime ve tamamında yürünebilir bir parkur özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Sportif ve rekreatif aktiviteler açısından kanyon oldukça zengin olup; trekking, dağ bisikleti, çadır kampçılığı, dağcılık, kaya ve normal tırmanışlar, kuş gözlemciliği, olta balıkçılığı, kano ve zipline için oldukça uygundur.

Anahtar kelimeler: Spor, Rekreasyon, Saklıkapı Kanyonu, Elâzığ, Doğa.

The Use of Elazig Saklıkapı Canyon for Sportive and Recreational Purposes

Abstract

Sports activities have become one of the most preferred and most important income sources of many countries after the increasing leisure time of people. However, today the concept of recreation has also turned into a sportive activity and has started to contribute to the mental, physical and social development of people and their integration with the environment with long-term programs. The intensity of city life, natural disasters and epidemics have made nature tourism one of the most popular leisure activities in recent years. However, those who want to engage in such activities may have problems in accessing information about where and what kind of activities can be done. For this reason, it is important to determine the characteristics of such places with sportive recreational areas in advance, both

for those who will use these places and for the awareness of these places. The aim of this study is to reveal the characteristics of the Saklıkapı Canyon, which is located within the provincial borders of Elâzığ, to determine its route for sportive recreation activities and tourism, to determine the touristic infrastructure projects and their needs, and to plan accordingly. In this study, the recreational potential of Saklıkapı Canyon for sports purposes was evaluated together with the data obtained from the literature and field observations. In the last 2 years, geographical features were observed by going to the field from different routes at various times, drawings were made, and the field has been scanned using a drone as well as photographing. The location and features of the recreational areas for sportive purposes in the study area are explained by being processed on maps and expressed with visuals. It has been observed that the Saklıkapı Canyon, which is estimated to be very valuable in terms of tourism in our country, has a potential to contribute significantly to the economy of Elâzığ province and Baskil district where the canyon is located.

It has been determined that Saklıkapı Canyon has very suitable areas for sports and recreational activities, especially the bottom of the canyon has a very suitable slope in terms of recreational activities for sports purposes and a walkable track in its entirety. The canyon is very rich in terms of sportive and recreational activities, and it is very suitable for trekking, mountain biking, tent camping, mountaineering, rock and normal climbing, bird watching, angling, canoeing and zipline.

Keywords: Sports, Recreation, Saklıkapı Canyon, Elazığ, Nature.

Giriş

Bir sektör olarak spor, çağımızda çok büyük bir hızlı gelişen ve giderek daha da büyüyen sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle sanayinin gelişmesi ve insanların artan boş zamanları sonrası sportif aktiviteler ülkelerin en başta gelen gelir kaynakları haline dönüşmüştür. Bu doğrultuda spor sektörü yaşanan çağın ekonomik, sosyal şartlarından ve toplumların genel ihtiyaçlarından etkilenerek “Rekreatif” faaliyetler biçiminde “Serbest zaman faaliyetleri” olarak gelişim göstermeye başlamıştır. Geleneksel spor yapısındaki faaliyetlere alternatifler sunmak amacı ile gelişen Rekreasyon kavramı, giderek gelişen bir sportif hareketliliğin, maksimum verimliliğinin sağlanmasını, uzun süreli programlar aracılığıyla insanların ruhsal ve bedensel gelişmelerini, değişimde direnci, çevre ve toplumsal değerlere saygı ve çevreyle bütünleşmeyi ifade etmektedir. Rekreasyon, insanların işten arta kalan zamanlarında sağlıklı olabilmek, bedensel ve ruhsal olarak yenilenmek ve kaybettikleri enerjilerini tekrar kazanmak için yaptıkları aktivitelerdir (Koşan, 2021).

Rekreatif spor veya bir diğer adıyla sportif rekreasyon ise; kişilerin sağlıklı olmak, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal fayda sağlamak amacıyla yaptıkları sportif etkinlikleri herhangi bir spor merkezinde ya da açık alanlarda maddi karşılık ödeyerek veya ödemediği takdirde gerçekleştirirlerdir (Ural, 2022).

Serbest zamanlar dediğimiz; kişilerin günlük hayat içerisinde yapmak zorunda oldukları şeylerin dışında arta kalan zamanlarda yapılan bu faaliyetler, kişilerin beklentileri doğrultusunda şekillenmektedir. Şehir hayatının yoğunluğu, yaşanan doğal felaketler ve salgın hastalıkların insanlar üzerinde meydana getirdiği psikolojik ve sosyal yıkımlar, insanların doğayla iç içe olabilecekleri ve sportif amaçlı zaman geçirebilecekleri rekreasyon alanlarına olan ihtiyacı giderek artırmıştır. Günümüz yaşam şartlarında rekreatif aktivite olarak sporun çok büyük rolünün olduğu bir gerçektir. Ayrıca rekreasyonel aktivite olarak yapılan sportif faaliyetler, çağımızda gittikçe turizm sektörüne dönüşmüş ve turizmin de rekreatif faaliyetler içinde yer almasına yol açarak yöresel ve ülkesel açıdan turizmin gelişmesine ve çeşitlendirilmesine olumlu katkılar sağlamıştır (Uğurlu, 2005; İskender, 2019).

İnsanlar artık turizmi “deniz, kum, yüzme” olarak algılamamaktadır. Çeşitli alternatiflere yönelmekte spor ve tabiatla birlikte olarak beden ve ruh sağlıklarına katkı sunmak istemektedirler (Siler ve Şengün, 2020). Son yıllarda doğa turizmi en çok ilgi gören serbest zaman aktivitelerinden biri haline gelmiştir (Lynn & Brown, 2003; Ritchie & Adair, 2002). Bu da doğada yapılan faaliyetlerde çok büyük artışa neden olmuştur (Lera et al., 2017; Pickering et al., 2018). Bundan

dolayı özellikle sportif amaçlı rekreasyon alanlarına sahip ve doğayla iç içe olan yerlere olan talep giderek artmaktadır.

Bu tür faaliyetler için uygun alanlara sahip olan yerler ekonomik olarak gelirler elde etmekte ve gelişmektedirler. Dahası hem spor amacı ile yapılan aktivitelere katılanlar, hem de bu tür yerlere sahip yerler karşılıklı olarak bu durumdan olumlu yönde etkilenmektedirler. Ancak pek çok yer spor amaçlı rekreatif aktiviteler için sahip olduğu potansiyelin farkında olamamaktadır. Aynı zamanda bu tür aktivitelerde bulunmak isteyenlerde nerelerde hangi tür faaliyetlerin yapılabileceği konusunda yeterli bilgiye ulaşmakta sorunlar yaşayabilmektedirler.

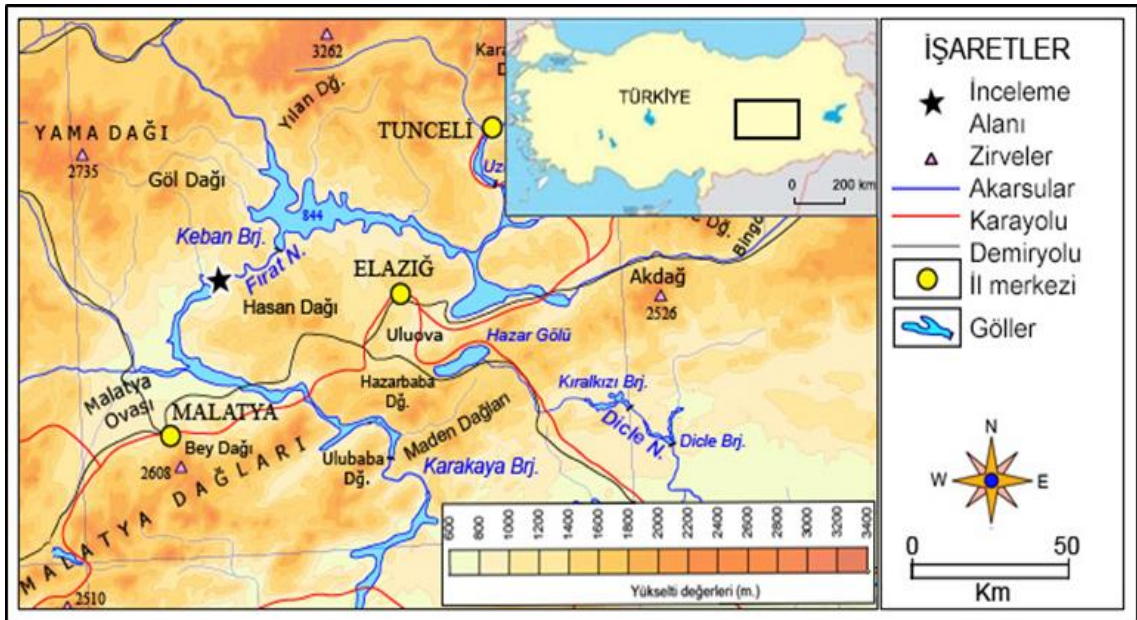
Bu nedenle spor amaçlı rekreatif alanlara sahip yerlerin önceden belirlenmesi, özelliklerinin ortaya çıkarılması, nelerin yapılabileceği ve rota tayinlerinin yapılması hem bu yerleri kullanacaklar için hem de buraların bilinirliği açısından önem arz etmektedir.

Dünyanın neresinde olursanız olun artık gelişen teknoloji sayesinde bilgiye ulaşmak artık çok daha kolay olduğundan; bu tür veriler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bu tür alanlara sahip olan yerler açısından büyük avantajlar sunacaktır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle alanı spor, sağlık ve rekreasyon olan kişiler tarafından konuya yeterli hassasiyetin gösterilmediği ve meseleye bu açıdan bakılmadığı anlaşılmaktadır.

Ülkemiz turizmi yönünden çok değerli olacağı tahmin edilen Saklıkapı Kanyonu, Baskil ilçesi ve bağlı olduğu Elâzığ iline ekonomik açıdan her yönüyle önemli katkılar sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışmada belirlenen inceleme alanı Elâzığ il merkezine 75 km, Baskil ilçe merkezine ise 35 km uzaklıktadır (Harita 1).

Harita 1

Çalışma Alanını Gösteren Lokasyon Haritası

Kaynak: Siler & Şengün, 2022

Türkiye’de ve Dünyada ilk olarak bu kanyonun sahip olduğu spor amaçlı rekreatif alanların tespit edilmesi ve rota tayinlerinin yapılmasının ülke ve bölge spor turizmine, ekonomisine ve ilgili alana büyük katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Amaç

Elâzığ'da spor turizminin gelişmesine önemli katkılar sunacağı düşünülerek yapılan bu çalışmanın amacı; Elâzığ ili Baskil ilçesinde bulunan Saklıkapı kanyonunun sahip olduğu spor amaçlı rekreatif alanların ortaya çıkarılması, rota tayinlerinin yapılması ve spor turizmine kazandırılması için alt yapı çalışmalarının tespit edilmesi ve bu doğrultuda planlamaların hazırlanmasıdır. Böylelikle yapılan bu çalışmanın, Spor amaçlı rekreatif aktiviteler için buraları kullanmak isteyenlere de yol gösterici ve başvuru kaynağı olması hedeflenmiştir.

Metot ve Yöntem

Bu çalışmada; literatür ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler ile birlikte Saklıkapı Kanyonu'nun spor amaçlı rekreatif potansiyeli değerlendirilmiştir. Araştırma sahasında yapılan arazi gözlemleri 2020 yılı ve sonrasını kapsamaktadır. Son iki yıl içerisinde sahaya çeşitli dönemlerde farklı güzergâhlardan gidilerek coğrafi özellikler gözlenmiş, çizimler yapılmış, fotoğraf çekimlerinin yanı sıra drone kullanılarak saha taranmıştır. İnceleme alanın sahip olduğu Sportif amaçlı rekreatif yerlerin konum ve özellikleri, haritalara işlenerek ve görsellerle ifade edilerek açıklanmıştır. Araştırma yapılırken, arazi gözlemleri ile elde edilen verilerden ve sahaya ait, MTA 1/25.000 ölçekli K41d1 ve 1/100.000 ölçekli K41 jeoloji paftaları, Harita Genel Müdürlüğü'nün 1/25.000 ölçekli K41d1 topoğrafya haritaları, 5metre çözünürlüklü sayısal yükselti modeli ve Google Earth görüntülerinden faydalanılmıştır. Ayrıca elde edilen veriler CBS programları ile işlenmiş ve CBS programları (Arc GIS 10,8, Global Mapper 19) ve Photoshop CC programı yardımı ile çalışmada kullanılan haritalar hazırlanmıştır. Arazi çalışmaları ile elde edilen veriler ışığında alanın sahip olduğu Sportif ve Rekreatif özellikler başlıklar halinde sunulmuştur.

Sportif Amaçlı Rekreasyonel Aktiviteler

Rekreasyon; kelime anlamı olarak yenilenme ve yeniden yapılanma anlamına gelmektedir. Bireysel olarak yenilenmek ve diğer bireylerle kaynaşmak, daha mutlu ve sakin bir yaşam için, yapmak zorundaki işleri dışında kalan serbest zamanlarını kendi istekleri ve seçimleri doğrultusunda değerlendirmesidir. Bireylerin sürekli faal olduğu ve yoğun geçen iş hayatı, olumsuz çevre koşulları zaman geçtikçe insanların günlük alışkanlıklarını ve psikolojik iyi oluş hallerini etkilemektedir (Ertüzün vd., 2020). Modern yaşam şartları ve kalabalık kentleşme ile birlikte iş hayatının yoğunluğu bireylerde strese yol açmaktadır (Akdeniz & Ardahan, 2020; Uzgur vd., 2021).

Psikolojik ve fiziksel sağlıklarını korumak, her zaman tekrarlanan alışılmış hareketlerden zaman zaman uzaklaşmak, bireylerin esas gereksinimleri arasındadır. İçinde bulunulan bu hal, insanların günlük hayatında alışılmış ve tekrarlanan işlerinden zaman geçtikçe sıkılması ve yeni bir nefes alma ihtiyacını doğurması ve boş vakitlerini değerlendirme arzusunu geliştirir. Bireyler boş vakitlerini istedikleri gibi geçirebilmek için kendileriyle baş başa kalmak veya grupsal faaliyetler içerisine katılmak isteyebilir. Rekreasyon, ferdin istediği aktivitelerde bulunarak beynini ve ruhunu dinlenerek hayata bıraktığı yerden devam etmesini sağlar. Rekreasyon, zorunluluk hâline dönüşen aktivitelerinden farklı olarak; bireyin kendini yenilemek ve geliştirmek, zaten kendisinin olan zamanı istekleri doğrultusunda kullanmasıdır (Url2, 2021). Rekreasyon, insanların hayat dengelerini sağlamalarında önemli bir unsurdur. Pek çok tanımı olmakla beraber rekreasyonu genel olarak insanların serbest zamanlarında dinlenmek, eğlenmek, spor yapmak ve kendilerini geliştirmek için kapalı ortamlarda veya doğada yapmış oldukları aktiviteler olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu tür aktivitelerin rekreasyonel faaliyet olabilmesi için birtakım özellikleri taşıması gerekmektedir.

Karaküçük' e göre; rekreasyonun özelliklerinden bazıları şunlardır:

- a) Yapılan faaliyetler bireylerde özgürlük hissi uyandırmalıdır.
- c) Rekreasyon faaliyetleri bireylerin serbest zamanlarında yapılır.

- d) Her yaştan ve her cinsten insana aktivitelere katılım imkânı verir.
- e) Rekreasyonel aktiviteler, kapalı veya açık alanlar, her iklim ve mevsim şartlarında uygulanabilir.
- f) Rekreasyonel aktiviteler farklı faaliyetleri kapsar.
- g) Rekreasyon insanların doyuma ulaşmalarına ve mutlu olmalarına yol açan faaliyetler bütünüdür.
- h) Rekreatif faaliyetler, bireylerin kendilerini ifade edebilmelerine ve yaratıcılıklarını ortaya çıkarmalarına imkân vermedir.
- ı) Rekreasyonun bireysel olarak her kişiye uyan bir amacı vardır.
- i) Rekreasyon aktiviteler katılımcılara bireysel ve toplumsal özellikler kazandırır.
- j) Rekreasyonel faaliyetler, planlı veya plansız, yetenekli veya yeteneksiz bireylerle ya da düzenli veya düzensiz mekânlarda yapılabilir (Karaküçük, 2008, s. 47).

Fertlerin bedensel açıdan güçlerini tekrar kazanmalarına ve psikolojik iyi oluş durumlarını kuvvetlendirmeye yönelik, istedikleri şekilde seçebilecekleri birçok aktivite bulunmaktadır. Rekreasyonel faaliyetler pek çok etkinliği içinde barındırmakla beraber spor kavramıyla oldukça ilişkili bir kavramdır. Çağımızda spor ile insan hayatı birbirlerinden ayıramayan bir bütün hâlini almıştır. Bu nedenle insanların yaşı ne olursa olsun bilimin ışığında, belirli bir sisteme dayalı ve şuurulu bir şekilde yapılan spor, insanların bütün hayatı süresince mutlu, başarılı ve sağlıklı kalabilmesinde, moral ve motivasyonun yüksek olmasında çok önemli bir role sahiptir (Yalçınkaya vd., 1993). Sportif amaçlı rekreasyonel aktivitelere katılarak boş zamanlarını değerlendiren bireylerin yaptıkları aktiviteler onların sosyal ve psikolojik olarak gelişimlerini sağlamakta ve sonraki hayatlarını sağlık problemleri olmadan ve bilinç sağlığı yerinde olarak geçirmelerine olanak sunmaktadırlar (Yeşilyurt & İnan, 2021).

Spor bilinci, insanlığın varoluşuyla beraber ortaya çıkan zamanla insanlık açısından yaşanan dönemlerin gerektirdiği şartlara ve durumlara göre tekrar şekillenen bir süreçtir. Spor, birinci olarak beden faaliyeti sonraları oyun, gün içerisindeki rutin meşguliyetlerden kaçma, sosyal açıdan insanların karşılıklı olarak etkileşmesi, bireyle toplumu kaynaştırma özelliği ile birlikte, sosyalleşmenin toplumun her kesiminde oluşmasında çağımızın en çok rağbet gören ve gittikçe tercih edilen bir faaliyet alanıdır. Spor, genellikle bireylerin sağlıklı kalabilmek, boş zamanlarını değerlendirmek ve eğlenmek için yaptıkları bir aktivitedir. Bu bağlamda rekreasyonel amaçlı sportif aktivitelere katılımın da insanların ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri bulunmaktadır (Arsovic et al., 2019).

Spor anlam olarak; eğlenmek, dinlenmek, oyun, oylanmak, kafayı dağıtmak ve rutin işlerden kurtulmak anlamındadır. Spor kavramı; insanlığın ilk yıllarında temel ihtiyaçlar için kullanılırken günümüzde sağlık kazanmanın yolu, bir eğlence aracı, bir sosyal faaliyet veya meslek olarak görülmektedir (Basım & Metin, 2009). Sporu bireylerin psikolojik ve bedensel sağlıklarına çok önemli katkıları olan, sosyolojik ve moral yönünden kazanımlar elde etmek amacı ile yapılan hareketler bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Aracı, 2004). Bireylerin çevrelerini kendi doğal çevresi hâline dönüştürürken elde ettikleri yetenekleri, belirli kurallar dâhilinde araçsız veya araçla, bireysel veya grup hâlinde boş zamanlarında ya da bütün gününü alacak şekilde yaptıkları sosyalleştirici, dayanışmacı ve rekabete dayalı kültürel bir olgudur (İnal, 2015).

Turizm Perspektifinde Rekreasyon

Rekreasyon ile turizm, bireylerin serbest zamanlarında gerçekleştirdikleri aynı türden pek çok aktiviteyi paylaştıklarından dolayı örtüşmekte ve bir ortak yaşam ilişkisinden söz edilebilmektedir (Öztürk, 2018). Turizm hem dinlenmek hem de eğlenmek niyeti ile serbest vakitleri değerlendirme ihtiyacından ortaya çıkmaktadır. Rekreasyon açısından imkânların geniş

olması, ait olduğu o yöreyi daha çekici hale getirerek, buralara çok daha fazla turist gelmesine ve gelirlerinde artışa yol açabilmektedir (Karaküçük, 2008). Turizm ile rekreasyon arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; rekreasyonel aktiviteler için alanların planlanması ve bu konuyla ilgili kararların alınması, inşasının tamamlanması ve buralara ulaşım gibi konuları içerdiği görülebilmektedir (Metin vd., 2013). Çağımızda etkinlik turizmi Dünyada turizmin önemli ve gittikçe gelişen bir türü olarak literatürde geniş çaplı araştırmalara konu olmaktadır (Can, 2015). Dünya genelinde devamlı olarak önemi artan ve ekonomik boyutlarda çok büyük rakamlara ulaşan turizm; bireylerin psikolojik, fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlarına doğrudan veya dolaylı yollardan, belirli bir zaman diliminde cevap veren en etkili aktivitelerdendir (Usta, 2002).

Turizmde; insanları seyahate teşvik amaçlı olarak değişik motivasyonlar vardır. Bunlar; fiziksel ve psikolojik olarak yenilenme, istirahat etme, uzun zamandır yaşadığı çevreden belirli bir süre için uzaklaşma, doğayla iç içe olma, eğlenmek, kültürel ve tarihi yerleri gezmek, değişik insanlar tanıma, spor ve macera gibi sebeplerdir (İçöz & Kozak 2002, s. 89). Günümüzde turizm talepleri her zamanki gibi güneş, deniz, kum ve eğlencenin yanı sıra değişik turizm yöntemlerinin kullanımı doğrultusunda hareket etmektedir. Toplumsal ve fiziksel çevrede yaşanan olumsuzluklar bireylerin rahatlatma ve motive olma yönündeki ihtiyaçlarını tetiklemektedir (Aslan, 1993). Turizm faaliyetleri; sanayileşme ve şehirleşmenin meydana getirdiği yeni hayat şekline devamlı adapte olmak zorunda kalan insanların; tükettikleri enerjilerinin yol açtığı stresin sistematik olarak yok edilmesinde ve psikolojik iyi hallerinin devamı için oldukça büyük öneme sahiptir (Mansuroğlu, 2002).

İnsanların yaşamları ve günlük iş temposundan belirli süreliğine de olsa uzaklaşıp kendilerine zaman ayırmaları, psikolojik ve bedensel sağlıklarına, yenilenmelerine katkı sunmasının yanında iş verimliliklerine ve motivasyonlarına da olumlu katkılar sunacaktır (Can, 2015). Şehirsel mekânlardaki olumsuz yaşam koşulları ve rekreasyon kaynaklarının yetersiz olması sebebi ile insanlar, şehir dışındaki rekreasyonel kaynaklarını tercih etmektedir (Akten & Akten, 2011; Ceylan & Somuncu, 2020). Çağımızda; fiziksel etkinlikleri kısıtlanan bireyler yaşam standartlarını ve kalitesini daha sağlıklı sürdürebilmek için rekreasyonel aktivitelere ihtiyaç duymakta ve bu yüzden bireyler için rekreasyon, gündelik hayatın bir vazgeçilmezi halini almaktadır (Aykaç-Yanardağ, 2018).

Son yıllarda büyük şehirlerde yaşayan insanlarda meydana gelen, kalabalık şehir yaşantısından kaçma isteği, rekreasyon ve turizm aktivitelerine duyulan ihtiyacın en önemli sebeplerinden birisi olmuştur (Şahin vd., 2009). Turizmin tatmin etmeye çalıştığı ihtiyaçlara bakıldığında rekreasyonel faaliyetlerin öneminin gün geçtikçe artmakta olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler aracılığıyla turizm hareketliliği meydana gelen bölgenin tanıtımı yapılmakta ve bilinirliği artmaktadır (Çağlayan, 2003). Aynı zamanda günümüz turizmde sportif, sanatsal ve kültürel aktiviteler vasıtasıyla yöreye imaj kazandırma etkili bir yöntem olarak kabul görmektedir (Tayfun & Arslan, 2013; Çelik, 2018).

Rekreasyonel Aktivitelerin Doğa ile İlişkisi

Doğa sporları denildiği zaman aklımıza ilk olarak “doğa içerisinde yapılan” sporlar gelir. Bununla birlikte doğa sporlarını “Outdoor Sporlar” doğal alanların spor amaçlı kullanılmaları olarak ta tanımlamak mümkündür. İnsanlar bu faaliyetleri yaparken, kalabalık şehir hayatı ve yaşamın olumsuz düşünce ve stresinden uzakta, sadece yaptıkları aktiviteden haz almaya çalışmakta, dinlendirici, eğlendirici ve zorluklarla mücadele için yeterli olan enerjiyi sağlamaya yardımcı olan mekânlarda bulunmaktadır (Uğurlu, 2005: Vural, 2019). Şehirleşmenin çok hızla yayılması sebebi ile rekreatif aktivitelere daha çok ihtiyaç duyulmakta ve bireyler daha çok doğal ortamlara rağbet etmektedir (Aslan, 1993). Gerçekleştirilen yöresel ve doğal etkinlikler, rekreatif aktivite yapmak isteyen kişileri bu etkinliklerin gerçekleştirildiği bölgeye çekerek bölgede hareketliliğe yol açmaktadır. Tabiat ile iç içe alanların rahatlatıcı, dinlendirici ve enerji verici etkisi,

doğada yapılan rekreasyon faaliyetlerinin her geçen gün önemini artırmaktadır (Dalkılıç & Mil, 2017).

Yerel faaliyetlerin her yıl yapılması ve geleneksel hâle dönüşmesi yöreye olan talebi arttırmakta ve yöreyi çekici hâle getirmektedir. Gerçekleştirilen yöresel faaliyetler içerisinde, el sanatları, fuarlar, sportif yarışlar, panayır, halk oyunları, müzik gösterileri ve şenlikler yer almaktadır (Yemenoğlu vd., 2013). Bu tür yerel faaliyetlerle insanlar, kendi kültürlerinin reklamını yapabilmekte, yerel kültürleri ile övünme fırsatı bulmakta, bununla beraber kendi kültürlerinin gelişmesi ve korunmasını sağlamaktadırlar (Gül vd., 2013). Bazı sosyal toplum kuruluşları, organizatör amaçlı müesseseler kırsal bölgelerde şenlik, festival ve rekreasyonel aktiviteler gibi organizasyonlar düzenlemektedirler (Ertüzün & Fişekçioğlu, 2013). Tabiat ile iç içe olan kırsal ve doğal alanlar rekreasyon amaçlı aktivitelere katılmak isteyen bireyler için en müsait yerlerdir. Son dönemde hızla gelişen iklimsel, sosyolojik ve toplumsal olaylar bu konunun önemi daha da artmıştır. Yerel boyutta geleneksel, doğal ve kültürel desenlerin turizmin üzerinde yaratacağı etki düşünülerek diğer turizm çeşitlerine alternatif olarak kurgulanan doğa turizmi ekonominin ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır (Malkoç, 2020).

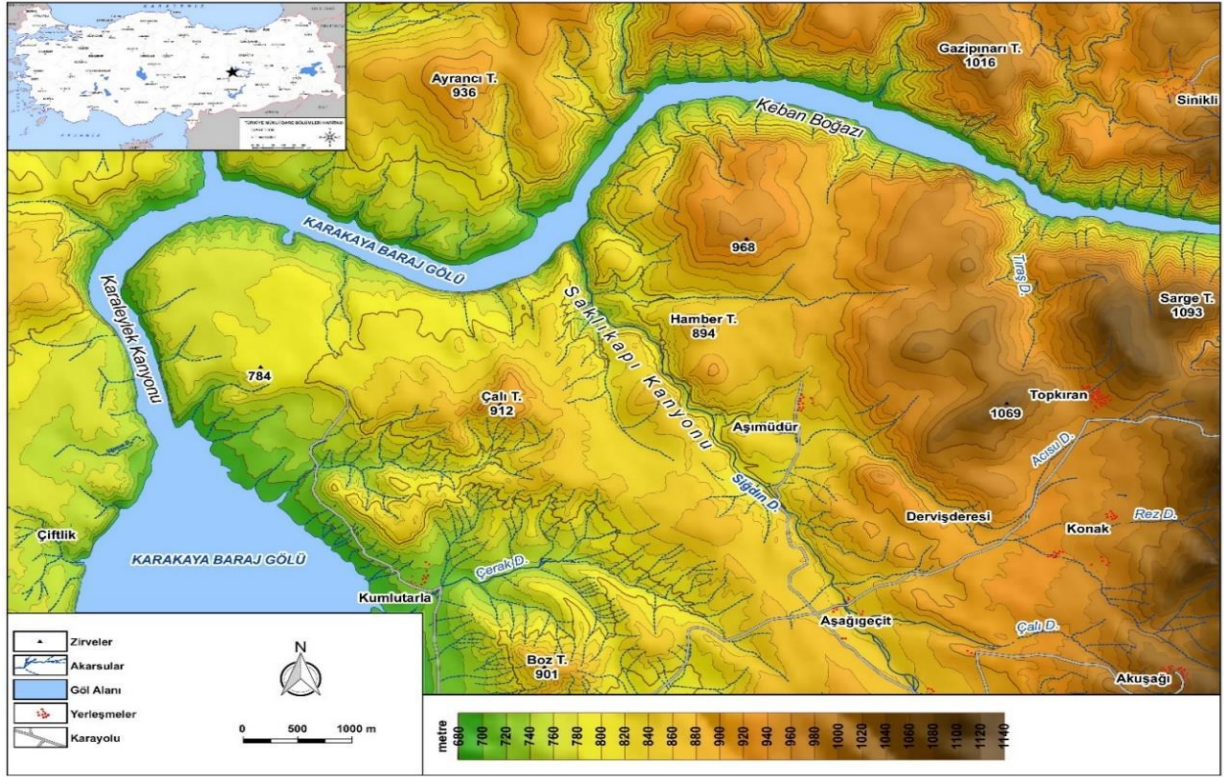
Bu tür yerler çevre problemlerinden oldukça uzakta olup; yenilenmek ve dinlenmek isteyenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek en uygun rekreasyon alanlarına sahiptirler. İnsanlar artık serbest zaman faaliyetlerini kapalı ortamlardan çok açık alanlarda yapmayı tercih etmektedirler (Saltık & Akova, 2019). Doğada yapılan rekreasyonel aktiviteler, insanların yaşam kalitesini artırdığı gibi ülke ekonomilerine de önemli katkılar sunmakta ve bununla birlikte bölgesel gelişmişlik farkının giderilmesin de bir araç olarak da görülmektedir (Kasalak & Akıncı, 2015). El değmemiş ve doğal ortamlarda yapılan rekreatif aktivitelerin ön plana çıkması, kırsal alanlarda ekonominin canlanmasına yol açarak buralardan şehirlere doğru olan göçü engellemektedir. Kırsal kesimlerde yapılan rekreasyonel aktivitelerin gelişmesine verilen destek sayesinde yerel kültürlerin ve doğal çevrenin muhafazası sağlanmaktadır (Torun, 2013). Doğal bölgelerde yapılabilecek faaliyetlerin zenginliği rekreasyonel aktivitelere uygun ortam teşkil etmektedir. Doğa sporları, şehir merkezlerinin dışında tabiat ile iç içe kendiliğinden doğal ortamlarda bulunan; kayalıklar, nehirler, denizler, karlı tepeler, göller, dağlar, şelaleler yamaçlar, kanyonlar gibi ortamlarda gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Baylan vd., 2019). Çağımız yaşantısı içerisinde şehirleşme ve beraberinde betonlaşma aşırı artmış, tabiat ile olan ilişkilerin neredeyse yok olma noktasına gelmiştir (Siler, 2023). Devamlı kapalı alanlarda yani doğal olmayan mekânlar da çalışmak ve bunun meydana getirdiği stres nedeniyle insanlar doğada yapılan sporlarını ve rekreatif faaliyetleri, serbest zamanlarını değerlendirilmek için daha çok tercih etmeye başlamışlardır (Özer & Çavuşoğlu, 2014).

Bulgular

Elâzığ Saklıkapı Kanyonuna ulaşabilmek için; Elâzığ-Baskil güzergâhı takip edilerek Baskil ilçe merkezinden sonra yaklaşık 21 km mesafedeki Akuşağı köyü yönünde hareket edilmelidir. Akuşağı köyünden 1,5 km sonra Saklıkapı Kanyonunun başlangıç noktasına varılmaktadır. Akuşağı köyünden itibaren kanyonun uzunluğu yaklaşık olarak 5 km dir. Saklıkapı Kanyonunu, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde bulunur. Kanyon, Elâzığ ilinin batısında, Fırat nehrinin bir yan kolu olan Sıgdın Deresi vadisinin aşağı çığırında yer almaktadır. Bu bölgelerde yapılan arazi gözlemleri, araştırma ve incelemeler sonucunda (Tonbul, 1985; Kalınca, 1997; Siler & Şengün 2022) elde edilen bulgulardan hareketle, Saklıkapı Kanyonunun oluşumunun 3 milyon yıl boyunca devam ettiği tahmin edilmektedir (Harita 2, Foto 1-2).

Harita 2

Arastırma Sahasının Fiziki Haritası

Kaynak: Siler & Şengün, 2022

Fotoğraf 1

Saklıkapı Kanyonu Girişi ve Kanyon İçi Görüntüler

Fotoğraf 2

Vadiye Girişi Sağlayan Kapı Şeklindeki Geçit

Kaynak: Siler & Şengün, 2022

Toplamda 5 km olan Kanyonun, en dar ve tipik olan 2800 m'lik uzunluğa sahip kısmı iki bölümden oluşmaktadır (Siler & Şengün, 2022). Kanyonun aşağı bölümünde kaya düşmelerinin sonucunda üst üste yığılan kaya bloklarının arasında vadiye girişi sağlayan kapı şeklinde bir geçit söz konusudur. Nitekim, Elâzığ Valiliğince 2019 yılı sonbahar aylarında yapılan incelemeler sonucunda Saklıkapı Kanyonu'nun ismi buradan esinlenerek verilmiştir.

Fotoğraf 3

Saklıkapı Kanyonu'nun Yürüyüş Parkurundan Görüntüler

Kanyon tabanında bazen ancak bir insanın geçebileceği genişlikler veya bir diğer ifadeyle geçitler söz konusudur. Kanyonun turistik ve rekreatif özelliği bulunan kısmında tabanın en geniş yeri ise 40 m kadardır (Fotoğraf 3).

Bazı kısımlarda ise tabanda kütle hareketleri sonucunda oluşan 1 ila 3 m'lik yüksekliğe sahip engeller veya eğim kırıklıkları mevcuttur. Kanyon rekreatif aktiviteler açısından oldukça uygun bir eğime ve tamamında yürünebilir bir parkur özelliğine sahiptir. Sportif ve rekreatif aktiviteler açısından kanyon oldukça zengin olup özellikle trekking, dağ bisikleti, çadır kampçılığı, dağcılık, kaya ve normal tırmanışlar, kuş gözlemciliği, olta balıkçılığı, kano ve zipline için oldukça uygundur. Aşağıdaki haritada rotalarıyla beraber spor amaçlı rekreatif alanlar gösterilmiştir (Harita 3).

Otopark Alanları ve Araç Yolu Güzergâhının Belirlenmesi

Akuşağı köyünden kuzey istikametinde araç yolu mevcut olup uzunluğu, 4,5 km'dir. Araçla bu istikamet takip edildiğinde Kanyonun Fırat nehri ile buluştuğu bitiş noktasına (Saklıkapı kanyonunun sonundaki Seyri Fırat Tepesine kadar) ulaşılabilir. Araçlar için Otopark alanları ilk olarak kanyon girişinden önce kanyonun kuzeybatı ve güneydoğu yakalarında iki adet olacak şekilde belirlenmiştir, bunlardan başka üçüncü park alanı olarak kanyonun batı yakası üzerinde acemi trekking parkuru başlangıcında belirlenmiştir. Dördüncü park alanı olarak da kanyonun seyir tepesine (Seyr-i Fırat) yakın Kanyonun kuzey ucu belirlenmiştir.

Trekking

Trekking sporu, özellikle son yıllarda kalabalık şehir ortamından sıkılıp doğayla iç içe kalmayı ve orada hem spor yapıp hem de stres atmayı arzulayan bireylerin tercih ettiği popüler rekreatif aktivitelerin başında gelmektedir. Bu bağlamda Saklıkapı Kanyonu bu aktivitede bulunmak isteyenlere sahip olduğu doğal özellikleri sayesinde çok güzel imkânlar sunmaktadır. Saklıkapı kanyonunun başlangıcı olarak kabul edilen Akuşağı köyünden Sıgdın deresi boyunca Fırat

Bingölbali, A. & Şengün, M. T. (2023). Elâzığ Saklıkapı kanyonunun sportif ve rekreatif amaçlı kullanımı, *Mavi Atlas, 11*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 12-32.

Nehrine yaklaşık 1,5 saat yürüme mesafesiyle Kanyon içerisindeki güzergâhtan ulaşmak mümkündür (Fotoğraf 4 ve 5).

Fotoğraf 4

Kanyon İçi Trekking Yolu

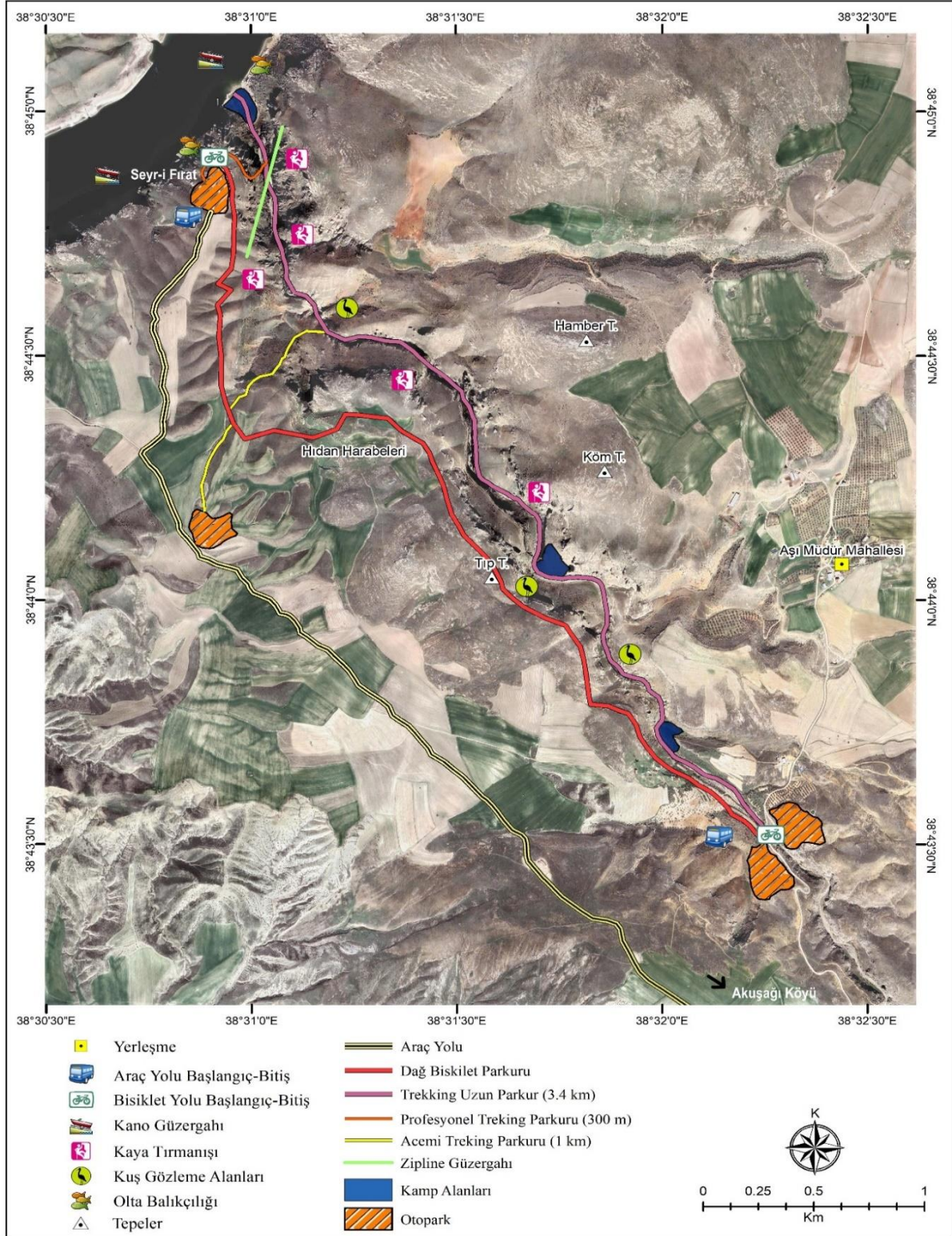
Fotoğraf 5

Kanyon İçi Trekking Yolu

Harita 3

Saklıkapı Kanyonu'nun Spor ve Rekreatif Amaçlı Planlama Haritası

Trekking (yürüyüş) parkuru; zorluk derecesine göre acemi, profesyonel ve uzun parkur olarak 3 kısma ayrılabilir. Akuşağı köyü köprüsünden (kanyonun başlangıcı) başlayan Kanyonun başlangıcından itibaren 2 km'lik mesafe herkesin kolayca yürüyebileceği parkurdur. Ancak daha sonra kanyon içerisinde bazı alanlarda oluşan doğal basamaklar ve kaya düşmeleri nedeniyle kanyon içerisinde yürüyüş zaman zaman inişli-çıkışlı (3-6m) arası değişen kaya tırmanışlarını gerektirdiğinden orta derece zorluk özelliğine sahip parkur olarak da adlandırılabilir ve yaklaşık olarak 3,4 km mesafeli uzunluğa sahiptir. Profesyonel parkur olarak adlandırabileceğimiz ve zorluk derecesi çok daha fazla olan bir diğer kısım ise 300 m mesafede olup Kanyonun sonundaki Seyri-Fırat tepesinden doğu istikametinde başlamaktadır. Ayrıca Kanyonun Hiden harabelerinden sonra kuzeydoğu istikametinde 1 km uzunlukta acemi parkuru diyebileceğimiz, trekking yapmaya yeni başlayan kişilerin rahatlıkla kullanabilecekleri yürüyüş alanı da mevcuttur.

Dağ Bisikleti

Macera ve adrenalin tutkunlarının özellikle tercih ettiği dağ bisikleti de yine spor amaçlı rekreatif aktivitelerin başında gelmektedir. Kanyonun başlangıcından itibaren 3720 m. uzunluğa sahip bu dağ bisiklet parkuru bisiklet tutkunları için çok cazip imkânlar sunmaktadır. Aynı zamanda Saklıkapı kanyonun batı yamacında yer alan ve Akuşağı köyünden (Saklıkapı kanyon başlangıcı) 5km uzaklıktaki Seyri-Fırat Tepesi ve civarında; çadır kampçılığı, dağcılık, kaya ve normal tırmanışlar için uygun alanlara sahip olmakla beraber dağ bisikleti içinde uygun parkur alanlarına sahiptir (Harita 3 ve Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5

Kanyon içi dağ bisikleti güzergâhı

Çadır Kampçılığı

Tabiatla baş başa ve huzur içerisinde kalmayı arzu edenler için kanyon uygun kamp alanlarına sahiptir. Kanyon içerisindeki kamp alanları, çadır kurmaya ve konaklamaya elverişli alanlar da belirlenmiştir. Kanyonun girişinden itibaren 580m. sonra ilk kamp alanı kanyonun içerisinde ve kuzeydoğu tarafında yer almaktadır. Yaklaşık olarak kanyon içerisinde 1380 m. yürüdüktan sonra ikinci kamp alanı yine aynı yönde mevcuttur. Üçüncü ve dördüncü diğer kamp alanları kanyonun Karakaya Baraj Gölüne (Fırat vadisine) açıldığı sahilin sağ ve sol yakalarında yer almaktadır. Kanyonun bitiş noktasının üst kısmında yer alan Seyr-i Fırat tepesi olarak nitelendirilen alanın yanındaki düzlük alan da kamp çadır alanı için bir diğer uygun alandır (Harita 3 ve Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6

Kanyon İçi Çadır Kampçılığı İçin Uygun Alanlar

Dağcılık ve Kaya Tırmanışı

Adrenalin tutkunlarının oldukça rağbet ettiği kaya tırmanışı için belirlenmiş olan ilk güzergâh kanyon girişinden itibaren kuzeybatı istikametinde 1720 m içeride Tıp tepesinden sonra kanyonun sağ yakası üzerinde bulunmaktadır. İkinci tırmanış alanı, ilk tırmanış parkurundan 780 m sonra Kanyon başlangıcından itibaren 2500 m de belirlenmiştir. Aynı yönde ilerlendiğinde üçüncü ve dördüncü tırmanış alanları girişten itibaren 3250 m. de kanyonun iki yakasında 100 m. arayla yapılacak şekilde planlanmıştır. Beşinci ve son kaya tırmanışı alanı kanyonun başlangıç noktasının 3600 m de planlanmıştır (Harita 3 ve Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7

Kanyon İçi Dağcılık ve Kaya Tırmanışı Alanları

Kuş Gözlemciliği

Kanyon değişik kuş türlerine (Karaleylek, Kaya serçesi, Güvercin, Yarasa, Bülbül, Martı, Kırlangıç, Kaya kartalı, Karabatak vb.) ev sahipliği yapmaktadır. Rekreasyon tutkunları için bulunmaz fırsatlar sunan Saklıkapı Kanyonu içerisinde; kuzeybatı istikametinde kanyonun başlangıcından itibaren ilk kuş gözlemciliği noktasına ulaşmak için 1 km civarı yürümek gereklidir, ilk gözlem noktasından 800 m daha yürüdüğü takdirde 1800 m de ikinci kuş gözlemciliği noktasına ulaşılır. Üçüncü kuş gözlemciliği noktası kanyon başlangıcından yaklaşık 3 km içeride yer almaktadır ve bu nokta kanyonun ikinci kısmının başlangıç noktasına denk gelmektedir. Bunlardan başka kanyonun baraj gölü sularıyla birleştiği nokta da kuş gözlemciliği için uygun dördüncü sahadır. Saklıkapı kanyonu içerisinde bu belirlenen alanlar dışında da birçok noktada kuş gözlemciliği yapılabilecek muhtelif alanlar mevcuttur (Harita 3 ve Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8

Kuş Gözlemciliğine Uygun Alanlar

Olta Balıkçılığı ve Kano Güzergâhları

İnsanlar üzerindeki psikolojik ve ruhsal etkileri nedeniyle olta balıkçılığı da rekreasyonel faaliyetler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Saklıkapı Kanyonun başlangıcından itibaren kanyon güzergâhı kuzeybatı istikametinde takip edildiğinde yaklaşık olarak 5 km. sonra kanyon Fırat Nehriyle buluşmaktadır. Fırat nehri boyunca bu alan düzlük bir alan olup sağlı-sollu olta balıkçıları için uygun bir faaliyet alanıdır. Yine bu noktadan başlanarak Fırat Nehri üzerinde

Keban ilçesi (kuzey) ve Karaleylek Kanyonu (Batı) istikametlerinde kano sporu yapılabilir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9

Olta Balıkçılığı ve Kano Sporlarına Uygun Alanlar

Zipline Güzergâhı

Zipline, günümüzde gittikçe popüler olan ekstrem sporlar arasında yer almaktadır. Genel olarak doğada tabiat güzelliklerinin içerisinde mesire ve piknik alanlarına yakın yerlerde yapılmaktadır. Zipline sporu; ip üzerinde kayma şeklinde icra edilmektedir. Herhangi bir noktadan daha aşağıda bulunan bir noktaya kurulan çelik bir halat veya ip ile kayma şeklinde yapılmaktadır. Bu sporun yapılabilmesi için yüksek bir noktaya çıkmak ve emniyet kemeri takmak gerekir ve ardından aşağıdaki noktaya kişiler kendi ağırlığı ve yerçekiminin yardımı ile kayarlar (Url 3, 2022). Saklıkapı Kanyonu'nun Karakaya Baraj Gölü'ne açıldığı kısımda Fırat vadisine ve çevreye hâkim yükseltiler bulunmaktadır. Hem Saklıkapı Kanyonu'nu hem de Fırat vadisini gören hâkim bir tepede seyir terası ve bu terasla aynı yükseltide bulunan karşı yamaç arasında zipline mekanizması kurularak ilgisi olan turistlere farklı bir aktivite alanı oluşturulabilir. Bu amaçla Saklıkapı Kanyonuna ait rekreatif faaliyet alanlarını gösteren harita üzerinde belirlenen Zipline güzergâhı, kanyonun Seyri Fırat tepesi yakınında ve kanyonun iki yamacı arasında güneybatı-kuzeydoğu yönlü olarak 400mt uzunluğunda bir parkur olarak belirlenmiştir. Kanyon genişliği ve derinliği değerlendirildiği takdirde belirtilen güzergâh dışında Zipline güzergâhı olarak belirlenebilecek birçok alan bulunmaktadır. Ancak seçilen alan Karakaya Baraj gölünü de görmesi sebebiyle bu turistik aktivite için en uygun görülen alandır (Harita 3, Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10

Zipline Güzergâhı

Sonuç

Bu çalışma sonucunda ilk kez Saklıkapı Kanyonunun sahip olduğu sportif ve rekreasyonel faaliyet alanlarının neler olabileceği, nerelerde yapılabileceği ve bu faaliyetlerin hayata geçirilmesinin önemine değinilmiş ve ardından öngörülen faaliyetlerin yapılış amaçları ve hizmet edeceği konular tarif edilmiştir.

Teknolojik imkânların hızla gelişmesi ve birçok alanda kullanıyor olmaları insanların yaşamlarını her açıdan olumlu etkilemekle beraber birçok sosyal, psikolojik ve toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Özellikle şehirlerde beton yığınları ve kalabalık insan grupları arasına sıkışan kitlelerin tabiatla baş başa kalabilecekleri ve aynı zamanda da istedikleri serbest zaman etkinliklerini yapabilecekleri ortam arayışları günden güne artmakta ve rağbet görmektedir. Yaşadığımız çağda hızlı ve çarpık kentleşme, kırsaldaki iş olanaklarının sınırlılığı, kentlere doğru yaşanan göçler şehir hayatını her zaman olduğundan çok daha fazla çekilmez hale dönüştürmüştür. Bu ortamların insanlar üzerinde meydana getirdiği bedensel, psikolojik, sosyolojik tahribat ve iş hayatının meydana getirdiği stresten kurtulmak isteyenler kendileri için alternatif yeni uğraşlar ve bunları yapabilecekleri yerlerin arayışı içerisine girmişlerdir. Özellikle son zamanlarda yaşanan deprem ve salgın hastalıklar insanların dikkatini tekrar doğaya ve doğal ortamlarda yapılabilecek rekreasyonel faaliyetlere çevirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak en başta turizm sektörü olmak üzere spor amaçlı veya başka rekreasyonel faaliyetlerle az çok ilişkili birçok alan bu durumdan azami faydalanma yoluna gitmiştir. Bu da spor amaçlı ve diğer rekreasyonel faaliyetlerin şekillenmesi ve yaygınlaşması üzerinde oldukça önemli etkiler yaratmıştır. Durum böyle olunca tabiatla iç içe ve gerek sportif ve gerekse başka rekreasyonel aktivitelerin yapılabileceği yerlerin tespit edilmesi ve bu yerlere nasıl ulaşılacağı, özellikleri ve nelerin yapılabileceği konusunda fikir vermek amacı ile yerlerinin tespit edilmesi ve rota tayinlerinin yapılması önem arz etmektedir.

Sahip olduğu özel jeolojik ve Jeomorfolojik oluşumları, kendine has karakteristik yapısı ve dikkat çekici özellikteki manzaralarıyla ülkemiz ve bölge spor turizmi açısından çok değerli olduğu düşünülen Saklıkapı Kanyonu, genelde Elâzığ iline ve özelliklede Baskil ilçesinin ekonomisine çok önemli katkı sağlayacak doğal, turistik ve sportif bir zenginliktir. Bölgenin mevcut sportif ve rekreasyonel potansiyelinin akıllıca, doğru ve daha verimli bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla sahadaki faaliyetler organize edilirken, bu çalışmanın kısmen aktarmış olduğu coğrafi tespitler dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla yapılacak altyapı çalışmaları ve yatırımlarda, kanyonun sahip olduğu doğal ortamı, özellikle de jeomorfolojisi göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda Elâzığ ilinin Baskil ilçesinde bulunan Saklıkapı Kanyonunun Spor amaçlı ve diğer rekreatif faaliyetler için oldukça uygun alanlara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle kanyonun tabanı spor amaçlı rekreatif aktiviteler açısından oldukça uygun bir eğime ve tamamında

yürünebilir bir parkur özelliğine sahiptir. Sportif ve rekreatif aktiviteler açısından kanyon oldukça zengindir. Trekking, dağ bisikleti, çadır kampçılığı, dağcılık, kaya ve normal tırmanışlar, kuş gözlemciliği, olta balıkçılığı, kano ve zipline için oldukça uygundur.

Öneriler

Spor amaçlı ve diğer rekreasyonel aktivitelerin yapılabileceği, doğayla iç içe olan yerleşim yerlerinin tespit edilmesi, özelliklerinin ortaya çıkarılması, rota tayinlerinin yapılması ve herkese kolaylıkla ulaşım imkânı sunulması sayesinde;

✓ Sosyolojik, psikolojik ve toplumsal açıdan çok bunalan günümüz insanlarına değişik alternatifler sunarak, onları içinde buldukları olumsuz durumdan kurtarıp moral, motivasyon ve verimliliklerinde artışa yol açabilir ve toplumda istenmedik davranış ve olayların önüne geçilebilir.

✓ Ülkelerin ve bu gibi özelliklere sahip yörelerin tanıtımına çok fazla kaynak ayrılmadan tanıtımları yapılabilir.

✓ Kırsal alanların tekrar canlanması ve buralarda yaşanan göç olayları engellenebilir ve bu sayede; istihdam, tarımsal ve kırsal kalkınma sağlanabilir.

✓ Bu tür özelliklere sahip alanlarda yapılacak spor amaçlı ve diğer rekreatif aktiviteler sayesinde çeşitli yeteneklerin tespit edilip ortaya çıkarılması, ülke sporuna kazandırılması ve bu gibi konularda bireylerin farkındalık ve bilinç düzeyleri artırılabilir.

✓ Spor ve doğa turizminin canlanması ve gelirlerinde artış sağlanarak ülke ve yöre bazında ekonomik gelirler elde edilebilir.

✓ Vatandaşların ve özellikle gençlerin konuyla ilgili kültürel ve entelektüel gelişmelerine katkılar sunarak; doğa bilinci, tabiata sahip çıkma ve iyi bir vatandaş olma konusunda bilinçli hareket etmeye sevk edebilir.

✓ Saklıkapı Kanyonunun sahip olduğu sportif ve rekreasyonel potansiyelin aktif bir şekilde kullanılması için Fırat Üniversitesi ile iş birliğine gidilebilir. Aynı zamanda sahada Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü, Coğrafya ve Turizm bölümü öğrencilerinin bir kısım eğitimlerini ve stajlarını burada almaları ve uzmanlaşmaları sağlanarak hizmet sunumunda yararlanılabilir.

✓ Kanyona yakın köylerin muhtarları ile birlikte toplantılar düzenlenerek kanyonun sahip olduğu Sportif ve rekreasyonel potansiyel ve bu potansiyelin hayata geçirilmesi durumunda yöreye sağlayacağı katkılar anlatılmalıdır.

✓ Kanyona spor ve rekreatif aktiviteler için gelmesi muhtemel dağ-doğa sporcuları için rehberlik etmesi konusunda yine Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölüm öğrencilerinden faydalanma yoluna gidilebilir.

Kaynakça

Arsović, N., Đurović, R. & Rakočević, R. (2019). Influence of physical and sports activity on mental health. *Facta Universitatis Physical Education and Sport*, 17(3), 559-568. <https://doi.org/10.22190/FUPES190413050A>

Akdeniz, Y. & Ardahan, F. (2020). Bireyleri rekreasyonel tenise başlamaya motive eden faktörler ölçeğinin geliştirilmesi ve geçerlilik güvenirlik çalışmasının yapılması. *Anıya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 188-207. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54055/716290>

Akten, M. & Akten, S. (2011, 17-19 Şubat). *Rekreasyon potansiyellerinin belirlenmesine yönelik bir model yaklaşımı: Güleğ yöntemi* [Bildiri sunumu]. I. Ulusal Sarıgöl İlçesi ve Değerleri Sempozyumu, Sarıgöl, Türkiye. <https://silo.tips/download/rekreasyon-potansiyellerinn-belirlenmesne-ynelk-br-model-yaklaimi-glez-yntem>

Aracı, H. (2004). *Okullarda beden eğitimi* (6. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Aslan, Z. (1993). Sanayileşme ve kentleşmenin doğada rekreasyon faaliyetlerine duyulan gereksinimi arttırıcı etkisi. *Ekoloji Çevre Dergisi*, 2(8), 22-24. <https://doi.org/10.14486/IJSCS191>

Aykaç Yanardağ, A. (2018). Boş zaman ve rekreasyon kavramlarının ortaya çıkışı ve gelişimi. İçinde Muammer Tuna (Ed.), *Turizm sosyolojisi* (ss. 45-62). Anadolu Üniversitesi Yayınları

Basım, N. & Metin, A. (2009). *Spor yönetimi* (2. baskı). Detay Yayıncılık.

Baylan E., Dilaver Z., Demir A. & Oktay E. (2019). Su ve arazi tabanlı rekreasyon olanaklarının belirlenmesi: Ankara güneyi alt havzası örneği. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 22(1), 106-121. <https://doi:10.18016/ksutarimdog.vi.417721>

Can, E. (2015). Boş zaman, rekreasyon ve etkinlik turizmi ilişkisi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 1-17.

Ceylan, S. & Somuncu, M. (2020). Turizm alanlarındaki ikinci konutların rekreasyon amaçlı kullanımı: Pelitköy (Burhaniye/Balıkesir) örneği, *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 18(1), 28-56. <https://doi/10.33688/aucbd.665702>

Çelik, S. (2018). Alternatif turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 194-95. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185638991>

Çağlıyan, A. (2003). Baskil ilçesinin (Elâzığ) yerleşme tarihi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* (4), 6-15.

Dalkılıç, G. & Mil, B. (2017). Rekreasyon-animasyon hizmetlerinin sınıflandırılması ve otel işletmelerindeki öneminin değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 40-72. <https://doi:10.14514/BYK.m.21478082.2017.5/2.40-72>

Ertüzün, E. & Fişekçioglu, B. (2013, 14-16 Kasım). *Kırsal alanlarda yapılan rekreatif faaliyetlerin bölgede yaşayanlara etkisi* [Bildiri sunumu]. Ulusal Kop Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Konya, Türkiye. <https://docplayer.biz.tr/1568140-Ulusal-kop-bolgesel-kalkinma-sempozyumu.html>

Ertüzün, E., Hadi, G. & Fidan, E. (2020). Spor merkezine üye bireylerin rekreasyon fayda düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 221-230. <https://doi:1017155/omuspd.657210>

Gül, K., Erdem, B. & Gül, M. (2013). Yerel festivallerin etkinliğine bağlı ziyaretçi kazanımları: Sındırgı Yağcıbedir festivali örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 213-239.

İçöz, O. & Kozak, N. M. (2002). *Turizm ekonomisi* (1. baskı). Turhan Kitabevi.

İnal, A. N. (2015). *Beden eğitimi ve spor bilimi* (5. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

İskender, A. (2019). Boş zaman ve rekreasyon ile turizm arasındaki ilişki üzerine akademik bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(1), 50-59.

Kalınca, A. (1997). *Keban ve yakın çevresinin jeomorfolojisi* (Tez No. 63936) [Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon: Boş zamanları değerlendirme* (6. baskı). Gazi Kitabevi.

Kasalak, M. A. & Akıncı, Z. (2015). Ekoturizmin yerel halk üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 189-196. <https://doi:10.24289/ijsser.106408>

Koşan, F. (2021). *Aydın kenti yakın çevresinde mevcut ve potansiyel rekreasyonel olanakların değerlendirilmesi* (Tez No. 655369) [Yüksek Lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lera, I., Pérez, T., Guerrero, C., Eguíluz, V. M. & Juiz, C. (2017). Analysing human mobility patterns of hiking activities through complex network theory. *Plos One* 12(5), e0177712. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0177712>

Lynn, N. A. & Brown, R. D. (2003). Effects of recreational use impacts on hiking experiences in natural areas. *Landscape and Urban Planning*, (64), 77-87. [https://doi:10.1016/S0169-2046\(02\)00202-5](https://doi:10.1016/S0169-2046(02)00202-5)

Malkoç, E. N. (2020). Doğa turizminde aile kamplarının incelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(3), 748-758. <https://doi: 10.24011/barofd.768413>

Mansuroğlu, S. (2002), Akdeniz Üniversitesi öğrencilerinin serbest zaman özellikleri ve dış mekân rekreasyon eğilimlerinin belirlenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 53-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizfderg/issue/1586/19703>

Metin, T. C., Kesici, M. & Kodaş, D. (2013). Rekreasyon olgusuna akademisyenlerin yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(30), 5021-5048.

Özer, E. Z. & Çavuşoğlu, F. (2014). Rekreasyonel bir faaliyet olarak yerel etkinliklerin kırsal turizme etkisi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 17(2), 191-202. <https://doi.org/10.14486/IJSCS191>

Öztürk, Y. (2018). Boş zaman, rekreasyon ve turizm kavramları arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı bir analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 31-42. <https://doi: 1029226/TR1001.2018.86>

Pickering, C., Rossi, S. D., Hernando, A. & Barros, A. (2018). Current knowledge and future research directions for the monitoring and management of visitors in recreational and protected areas. *J. Outdoor Recreat. Tour*, (21), 10-18. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2017.11.002>

Ritchie, B. & Adair, D. (2002). The growing recognition of sport tourism. *Current Issues in Tourism*, 5(1), 1-6. <https://doi: 10.1080/13683500208667903>

Saltık, Z. & Akova, O. (2019). Yakın açık alan rekreasyon aktivitelerinin iyi olma hali, psikolojik dayanıklılık, yenilenme deneyimi, yaşam doyumu ve iş tatmini üzerindeki etkileri. *Journal of Sport and Recreation Researches*, 1(1), 1-20.

Siler, M. & Şengün, M. T. (2020). Saklıkapı Kanyonu'nun (Baskil-Elâzığ) turizm planlaması. İçinde H. Kürüm & K. Şen (Eds.), *Her yönüyle Baskil* (ss. 1070-1086). Yıkılmazlar Basın-Yayın.

Siler, M. & Şengün, M. T. (2022). Karaleylek ve Saklıkapı Kanyonu'nun (Elâzığ) jeopark potansiyeli. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 409-426. <https://doi: 10.18069/firatsbed.1054801>

Siler, M. (2023). Akçatepe Mağarası'nın (Elâzığ) jeomorfolojik özellikleri, turizm potansiyeli ve planlaması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 83-100. <https://doi: 10.18069/firatsbed.1209513>

Şahin, C. K., Akten, S. & Erol, U. E. (2009). Eğirdir Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin rekreasyon faaliyetlerine katılımlarının belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(1), 62-71.

Tayfun, A. & Arslan, E. (2013). Festival turizmi kapsamında yerli turistlerin Ankara alışveriş festivalinden memnuniyetleri üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 192-206.

Torun, E. (2013). Kırsal turizmin bölge insanına katkıları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 31-37.

Bingölbali, A. & Şengün, M. T. (2023). Elâzığ Saklıkapı kanyonunun sportif ve rekreatif amaçlı kullanımı, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 12-32.

Uğurlu, A. (2005). *Rekreasyonel amaçlı doğa sporlarının turizm'de kullanılması Antalya köprülülü kanyon rafting uygulaması* (Tez No. 206382) [Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Usta, Ö. (2002). *Genel turizm* (2. baskı). Anadolu Matbaacılık.

Uzgun, K., Pekel, H. A. & Aydos, L. (2021). Rekreasyonel koşucuların spora bağlılık düzeylerinin incelenmesi. *Aksaray University Journal of Sport and Health Researches*, 2(1), 62-82. <http://asujshr.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/62660/938168>

Vural, H (2019). Ekoturizm ve rekreasyona yönelik yerel halk talepleri: Bingöl ılıcalar örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(1), 40-52.

Yalçınkaya, M., Saracaloğlu, A. & Varol, R. (1993). Üniversite öğrencilerinin spora ilişkin görüşleri ve beklentileri. *Spor Bilimleri Dergisi*, 4, 2-13.

Yemenoğlu, E., Dalgın, T. & Çeken, H. (2013). Geleneksel festivallerin kırsal turizm üzerindeki etkileri. Denizli-Honaz kiraz festivali örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(1), 16-21.

Yeşilyurt, C. & İnan, H. (2021). Rekreatif amaçlı spor yapan bireylerde yaşamda anlam ve olumlu ve olumsuz duygulanım arasındaki ilişki. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 5(2), 129-135. <https://doi: 10.30625/ijctr.1023613>

Makale Geliş | Received: 11.05.2023
Makale Kabul | Accepted: 12.08.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1296068

Ali İrfan KAYA

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin-TÜRKİYE
Artvin Çoruh University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Artvin-TURKIYE
ORCID: 0009-0004-0063-7789
ae.kaya@hotmail.com

Erzurum Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Artvin Yöresindeki Yurtluk-Ocaklık Sancaklar ve Sancak Yöneticilerinin Yaşadığı Sorunlar

Öz

Artvin bölgesi hakkındaki ilk bulgular M.Ö. 3000'lere kadar uzanmaktadır. M.Ö. 9. yüzyılda Urartular ve M.Ö. 1. yüzyılda Pontus Krallığı hâkimiyetinin görüldüğü bölgede bir dönem Roma hâkimiyeti de yaşanmıştır. Artvin ve çevresi M.S. 5. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu idaresi altındayken Hz. Osman döneminde 646'da İslâm topraklarına katılmıştır. Sonrasında Bizans ve İslâm orduları arasında birkaç kez el değiştirmiştir. 11-13. yüzyıllarda Selçuklu-Gürcü mücadelelerine sahne olan bölge, Selçuklu hâkimiyeti altına girmiştir. 13. yüzyılda Moğolların ve ardından İlhanlıların istilalarına uğramıştır. İstilalar sonrasında Gürcülerin idaresinde kalan bölge, 15. yüzyılda Akkoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Akkoyunlu Devleti'nin 1514'te son bulmasıyla bölgenin idaresi yeniden Gürcülerin eline geçmiştir. Ancak Artvin'deki atabeyler Osmanlılardan aldıkları destekle Gürcüleri çevrelerinden uzaklaştırmış, ardından Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın düzenlediği 1536-1537 harekâtıyla tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. İlk önce Erzurum Eyâleti'ne bağlanmış, 1579'da Çıldır Eyâleti'nin kurulmasıyla da aynı yıl Çıldır Eyâleti'ne bağlanmıştır. Bu süreçte Artvin ve çevresindeki atabeylerin ellerindeki topraklar yurtluk-ocaklık sancaklara dönüştürülmüş ve tasarruf hakkı yine sancakbeyi olarak kendilerine verilmiştir. Erzurum Ahkâm Defterlerindeki kayıtlara göre 18. yüzyılda Artvin bölgesindeki yurtluk-ocaklık sancaklar Şavşat, Livane (Pertekrek ve Nısf-ı Livane), Macahel, Ardanuç ve İmerhev'dir. Bu sancaklar müşterek sancakbeyleri tarafından yönetilmektedir. Sancakların yöneticileri gerek kendi aralarında gerekse çeşitli nedenlerle karşılaştıkları sorunları merkeze bildirmişlerdir. Sancakbeylerinden gelen şikâyetlerin Dîvân-ı Hümâyûn'daki değerlendirme sürecinde ilk olarak arşivdeki resmi kayıtlara bakıldığı görülmektedir. En çok müracaat edilen kayıtlar rûznâmçe ve icmâl defterleri olmuştur. Resmi kayıtların gözden geçirilmesi, adil kararların alınması bakımından oldukça önemli bir işlemdir. Bu nedenle resmi kayıtlarda yapılan incelenmelerin sonucunda elde edilen tespitlere göre kararların verildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yurtluk-Ocaklık, Artvin, Pertekrek, Ardanuç, Şavşat

According to Erzurum Judgment Books Yurtluk-Ocaklık Sanjaks in Artvin Region and Problems Encountered by Sanjak Managers in the 18th Century

Abstract

The first findings about the Artvin region date back to 3000 BC. In the region where the dominance of the Urartians B.C. 9th. In the 1st century B.C., Pontus Kingdom was seen. There was a period of Roman domination in the region. At the beginning of the 5th century A.D., while under the rule of the Byzantine Empire, it joined the Islamic lands in 646 during the reign of Khalif Osman. Afterwards, it changed hands several times between the Byzantine and Islamic armies. The region, which was the scene of Seljuk-Georgian struggles in the 11-13th centuries, came under Seljuk rule. It was exposed to the invasions of the Mongols and then the Ilhans in 13th century. After the invasions, remained under the rule of Georgians. The region came under the rule of Akkoyunlu State in 15th century. After the end of the Akkoyunlu State in 1514, the administration of the region was again in the hands of the Georgians. However, the local administrators in Artvin drove the Georgians away from their environment with the help they received from the Ottomans. With the 1536-1537 operations organized by Governor of Erzurum Province Mehmed Pasha, the region came under Ottoman rule and was connected to Erzurum Province. With the establishment of Çıldır Province in 1579, it was connected to Çıldır Province in this year. In this period the lands held by the local administrators in around of Artvin were transformed into yurtluk-ocaklık sanjaks, and the administration rights was given to local administrators as administrators of the yurtluk-ocaklık sanjaks. According to the records in Erzurum Ahkam Registers in the 18th century, the yurtluk-ocaklık sanjaks in the Artvin region are Şavşat, Livane (Pertekrek

and Nisf-ı Livane), Macahel, Ardanuç and İmerhev. The administrators of the sanjaks reported the problems they faced, both among themselves and for various reasons, to the centre. In the Divan-ı Hümayun (Supreme Court). evaluation process of the complaints from the sanjak administrators, first applied were the official records in the archive. In this period in Divan-ı Hümayun, firstly were applied the official records in the archive. The most applied records were rûznâmçe (daily) and icmâl (summary) books. Examining official records is a very important for process of making fair decisions. For this reason, it is seen that decisions are made according to the findings obtained after the examinations.

Keywords: Yurtluk-Ocaklık, Artvin, Pertekrek, Ardanuc, Savsat.

Giriş

Artvin ve çevresi eski çağlardan beri birçok devletin idaresi altında kalmıştır. Bölge hakkındaki ilk bulgular M.Ö. 3000'den M.Ö. 1200'lere kadar tarihlendirilmektedir (Küçük yıldız, 2021, s. 9-45). M.Ö. 9. yüzyılda Urartu hâkimiyetinin yaşandığı bölge, Kafkaslarda kurulan ve sınırları Çoruh vadilerine kadar ulaşan Sakartvelo Krallığı'na dâhil oldu. Sakartvelo Krallığı zamanında M.Ö. 9. yüzyıllarda Oltu'da Tao ve Yusufeli'de Klarjeti Eyâleti kuruldu (Artvinli, 2013, s. 23-24). Artvin ve çevresi M.Ö. 1. yüzyılda Pontus Krallığı'na bağlanmış, bir süre sonra Roma İmparatorluğu'nun Pontus Krallığı'nı yenmesiyle Roma hâkimiyetine girmiştir. M.S. 5. yüzyılın başlarında Bizans egemenliği altındayken Hz. Osman döneminde 646'da İslâm topraklarına katılmış, sonrasında Bizans ve İslâm orduları arasında birkaç kez el değiştirmiştir. 11. yüzyılda başlayan Selçuklu-Gürcü mücadelelerinin sonucunda Selçuklu yönetimine girmiş, Azerbaycan atabeylerinin idaresindeki bir uç beyliği olarak idare edilmiştir. 13. yüzyıla gelindiğinde Moğollar ve ardından İlhanlıların istilası yaşanmıştır. İstila sonrasında Gürcülerin idaresi altına giren bölge, Uzun Hasan döneminde Akkoyunlu Devleti topraklarına katılmıştır. Yöredeki atabeyler önceden olduğu gibi Akkoyunlular döneminde de varlıklarını devam ettirmiştir (Tuncel, 1991, s. 420-422).

Akkoyunlu Devleti'nin 1514'te son bulması (Sümer, 1989, s. 270-274) üzerine bölgenin idaresi tekrar Gürcülerin eline geçmiştir. Ancak atabeyler Osmanlılardan aldıkları yardımla Gürcüleri Artvin'den uzaklaştırmışlardır. Bu gelişmenin ardından Artvin ve çevresi bir süre yarı müstakil olarak Osmanlı himayesinde kaldı. Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın düzenlediği 1536-1537 harekâtıyla da tamamen Osmanlı idaresi altına girmiş ve Erzurum Eyâleti'ne bağlanmıştır (Tuncel, 1991, s. 420-422). Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1555 yılında yapılan barış anlaşmasından sonra Osmanlı-Safevî ilişkileri 1578'de tekrar bozulmuştur. Aynı yıl yapılan Çıldır muharebesinin Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanmasıyla Çıldır ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1579'da Çıldır Eyâleti kurulmuştur (Emecen, 1993, s. 300-301). Artvin de aynı yıl içerisinde Çıldır Eyâleti'ne bağlanmıştır (Tuncel, 1991, s. 420-422). Evliyâ Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı seyahatnamesinde Çıldır Eyâleti'nin 13 sancaktan oluştuğunu ve ismini "Çıldır yani Ahıçka Eyâleti" olarak yazmıştır. (Kahraman & Dağlı, 2013, s. 88).

Artvin bölgesinin coğrafyası, iklim özellikleri ve tarımsal faaliyetleri üzerine bir değerlendirme yapmak gerekirse 1920'li yılların başlarında bölgede gözlem ve incelemelerde bulunan Muvahhid Zeki Bey'in tespitlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Muvahhid Zeki Bey ilköğretim müfettişi olarak 1924 yılında geldiği Artvin İli'nde 1927 yılına kadar görev yapmıştır. Bu süre zarfında Artvin İli'nde çeşitli gözlem ve incelemelerde bulunmuş ve yazdığı notları bir kitapta toplayarak 1927 yılında yayımlamıştır. Zeki Bey'in tespitlerine göre Artvin yöresi ormanlarla çevrili, dağlık, engebeli ve yer yer kayalık bir coğrafyaya sahiptir. Rakımı düşük yerlerde ılıman bir iklim yaşanmakta, Karadeniz sahillerinde nem ve yağış oranı yüksek seyrederken iç kesimlere gidildikçe nem ve yağış oranında azalma görülmektedir. Genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerine elverişli bir coğrafyaya sahip olmasına rağmen tarım arazileri, meralar ve otlak alanların dar olması nedeniyle bölgenin tarım ve hayvancılıktaki üretimi yerel ihtiyaca cevap vermemektedir. Bu nedenle halk yaz mevsimlerinde hayvanlarını beslemek için çevredeki yaylalara çıkmaktadır. Şavşat ve Ardanuç'ta buğday ve arpa tarımı yapılırken, bölgenin

genelinde mısır ve tütün ziraati yapılabilmektedir. Ayrıca çeşitli meyve yetiştiriciliği de söz konusudur. Bölgede yetişen meyve ağaçları arasında elma, armut, ceviz, incir, kiraz, vişne, kayısı, şeftali ve dut ağacı yer almaktadır. Zeytin ağacı ise Çoruh Vadisi'nin korunaklı yerlerinde yetişmektedir. Çoruh Nehri bölgenin en önemli akarsuyudur. Ancak etrafının dik kayalıklarla çevrili olması tarımsal faaliyetlerde yeterince istifade edilememesine neden olmaktadır. Çoruh Nehri'ne karışan yöredeki akarsular arasında İmerhev Suyu, Ardanuç Suyu, Hatıla Suyu, Deviskal Çayı ve Murgul Suyu bulunmaktadır (Demirel, 2010, s. 10-56).

Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı ve Yurtluk-Ocaklık Sancaklar

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin idari yapısı eyâletler ve eyâletlere bağlı sancaklar (livâlar) şeklinde oluşturulmuştur. Eyâletlerin yönetimi padişah adına beylerbeyiler (vali) tarafından yürütülürdü. 16. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı eyâletleri temel olarak timar sisteminin uygulandığı ve doğrudan merkezden idare edilen salyânesiz (yıllıksız) eyâletler ile timar sisteminin uygulanmadığı salyâneli (yıllıklı) eyâletler olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Rumeli, Anadolu, Budin, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbakir, Halep, Şam ve Trablusşam eyâletleri salyânesiz eyâletlerdendir. Salyâneli eyâletlerin vergileri doğrudan tahsil edilirdi. Bu eyâletler; Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen, Trablusgarb, Tunus, Cezayir eyâletleri ve Kaptanpaşa eyâletindeki bazı sancaklardır. Ayrıca eyâlet teşkilatı dışında kalan imtiyazlı hükümetler bulunmaktadır. Bu hükümetler devletin yüksek hâkimiyetini kabul etmekle birlikte iç işlerinde serbesttiler. Eflak, Boğdan ve Erdel prenslikleri imtiyazlı hükümetler arasında yer almaktadır. Bunların yöneticileri, Osmanlı Devleti'nin onayı ile kendi asilzâdeleri arasından seçilir, gördükleri himaye karşılığında devlete belirli miktarlarda vergi verirlerdi. Ancak Kırım Hanlığı ve Mekke-i Mükerrime Emirliği bu statünün dışında tutulmuştur (Halaçoğlu, 1991, s. 75-77).

Osmanlı idari sistemi içerisinde bir de yurtluk-ocaklık sancaklar bulunmaktadır. Osmanlı öncesinde ocaklık kelimesi çoğunlukla toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığında kullanım hakkının devlete sadakati olan belli bir aileye irsen bırakılması anlamında kullanılmıştır. Moğollar, İlhanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu beyliklerinde askerî iktâlar emir ya da sipâhîlere ocaklık olarak tahsis edilirdi. Verilen iktâlar yani ocaklıklar, askerlerin erkek çocuklarına intikal ederdi (Kılıç, 2007, s. 317-318). Ocaklık sistemi Osmanlı idari bünyesinde de devam etmekle birlikte değişime uğrayarak daha çok sancağın idare şeklini ifade etmek için "ocaklık sancak" şeklindeki idari yapı şekline dönüşmüştür. Ocaklık sancaklar, fetih sırasında hizmeti görülen yerel beylere, çoğunlukla kendi toprakları olarak verilirdi. Bu tür sancaklar hükümet tabir edilen sancaklar ve yurtluk-ocaklık sancaklar olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hükümet sancaklar mülkiyet şeklinde, yurtluk-ocaklık sancaklar ise arpalık ve sancak hâssı yoluyla verilirdi. Hükümet sancaklarında tahrir kayıtları yapılmaz ve timar sistemi uygulanmazken devlet memurlarından da kimse bulunmazdı. Sancak gelirinin tamamı sancağın idarecisi olan beylere aitti. Yurtluk-ocaklık sancaklarında ise tahrir yapılabilir ve timar sistemi uygulanabilirdi. İdari ve tasarruf şekli farklı da olsa hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar müstakil olmayıp Osmanlı Devleti'nin idarî denetimi altında bulunurlardı. Bu sancakların beyleri öldüklerinde veya azledildiklerinde sancaklar yalnızca evlat ve akrabalarına verilirdi (Kılıç, 2007, s. 317-318).

Dîvân-ı Hümâyûn'da Tutulan Şikâyet Defterleri ve Eyâlet Ahkâm Defterleri

Osmanlı Devleti'nde sosyal, siyasi, askerî ve adli meselelerin görüşüldüğü en yetkili organ Dîvân-ı Hümâyûn kurumuydu. Burada alınan bütün kararlar mühimme defterlerine kaydedilirdi. 17. yüzyıla gelindiğinde sorunların çeşitliliği ve yoğunluğunun artması nedeniyle kişiler arasındaki anlaşmazlıklar ile ilgili konular farklı defterlere de kaydedilmeye başlamıştır. İlk olarak 1649 yılında arazi, sınır, su, yaylak ve kışlak ihtilafları gibi anlaşmazlıklar, yönetici sınıf ve diğer memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili kararlar şikâyet defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır (Aktaş, 1991, s. 68). Bu defterlerin tutulması 1752 yılına kadar devam etmiştir. 1742 yılından itibaren ise içerdiği

konular bakımından şikâyet defterleriyle aynı karaktere sahip olan eyâlet ahkâm defterleri adıyla ve her bir eyâlet için yeni bir defter serisi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte şikâyet defterlerinin de tutulmuş olması nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) 208 defterden oluşan şikâyet defterleri için "Atık Şikâyet Defterleri" adıyla ayrı bir tasnif oluşturulmuştur. Eyâlet Ahkâm Defterleri tasnifinde bulunan defterler Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir-i Bahr-i Sefid/Adalar, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Haleb, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özü-Silistre, Rumeli, Sivas, Şam ve Trabzon eyâletlerine aittir. Bu defterlerin tamamına yakını 1155 (1742) tarihinden itibaren başlamaktadır (Emecen, 2005, s. 124-125).

Çalışmada Kaynak Olarak Kullanılan Ahkâm Defterleri Hakkında

Artvin ve çevresinden merkeze gelen şikâyetlerin kaydedilmiş olması ihtimali üzerinde durularak öncelikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Bâb-ı Âsafi tasnifindeki Erzurum Ahkâm defterleri (A.DVNS.AHK.Er.d.) ve Trabzon Ahkâm defterlerindeki (A.DVNS.AHK.Tr.d.) kayıtlar incelenmiştir. Yapılan ön inceleme çalışmalarının neticesinde Arşiv kataloğunda 13 adet Erzurum Ahkâm defterinin yer aldığı ve XVI2. yüzyıla ait kayıtların 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı defterlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nin yüksek lisans tezi olarak çalışıldığı görülmüştür (Kul, 2011), (Çiçek, 2011). 130 sayfa ve 552 hükümden oluşan bu defter 1742-1746 tarihleri arasındaki hüküm kayıtlarını ihtiva etmektedir. Ancak defterde Artvin ve çevresi ile ilgili bir hüküm kaydına rastlanmamıştır. 2 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2) ise Artvin ve çevresine ait 118 hükme rastlanmıştır. Bu hükümler arasında yurtluk-ocaklık sancak yöneticilerinden gelen şikâyetler ile ilgili 26 hüküm tespit edilmiştir. 258 sayfadan oluşan bu defter, 1742-1777 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva etmektedir. 3 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri 378 sayfadan oluşmakta ve 1749-1775 tarihleri arasındaki hüküm kayıtlarını içermektedir. Ancak bu defterde de Artvin ve çevresi ile ilgili bir hüküm tespit edilememiştir. 4 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.4) 359 sayfadan oluşmakta ve 1757-1764 tarihleri arasındaki hükümleri içermektedir. Defterin 204. sayfasında Artvin ve çevresi ile ilgili tespit edilen bir hükümün yurtluk-ocaklık sancak yöneticilerinden gelen bir şikâyet ile ilgili olduğu görülmüştür. 369 sayfadan oluşan ve 1776-1781 tarihleri arasındaki hükümleri içeren 6 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde (BOA. A. DVNS.AHK.Er.d.6) Artvin ve çevresi ile ilgili 7 hüküm kaydına rastlanmıştır. Bu hükümler arasında yurtluk-ocaklık sancak yöneticilerinden gelen şikâyetler ile ilgili olarak defterin 212. sayfasında bir hüküm tespit edilmiştir. 8 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.8) 350 sayfadan oluşmakta ve 1784-1797 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Defterde Artvin ve çevresinden gelen şikâyetlerle ilgili 11 hüküm kaydına rastlanmış, bu hükümler arasında yurtluk-ocaklık sancak yöneticilerinden gelen şikâyetler ile ilgili olarak defterin 220, 248 ve 249. sayfalarında yer alan üç hüküm tespit edilmiştir. Son olarak ve 1795-1805 tarihleri arasındaki kayıtların bulunduğu ve 296 sayfadan oluşan 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.9) Artvin ve çevresi ile ilgili 18. yüzyıla ait beş hüküm kaydına rastlanmıştır. Defterin 89. sayfasındaki bir hüküm kaydı yurtluk-ocaklık sancakbeyleri hakkındadır.

Artvin Yöresindeki Yurtluk-Ocaklık Sancaklar ve Sancakbeylerinden Merkeze Ulaşan Sorunlar

Erzurum Ahkâm defterlerindeki kayıtlara göre XV3. yüzyılda Artvin yöresindeki yurtluk-ocaklık sancaklar Livane, Ardanuç (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 40), Şavşat ve Macahel'dir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 52, 53). Müsterek beylerin tasarrufunda olan bu sancaklar Çıldır Eyâleti'ne bağlıdır. İmerhev'in¹ de yurtluk-ocaklık olarak idare edilen bir sancak olduğu anlaşılmaktadır. (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 196). Evliya Çelebi yaklaşık bir asır öncesinde

¹ Meydancık.

Artvin ve çevresindeki idari yapıyı anlatırken Pertekrek-Livane ve Nısf-ı Livane olmak üzere iki ayrı Livane Sancağı'ndan bahsetmektedir. (Kahraman & Dağlı, 2013, s. 88). Erzurum Ahkâm defterlerindeki kayıtlarda ise Livane Sancağı, Pertekrek² ve Nısf-ı Livane olmak üzere iki idari birimin birleşiminden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nısf-ı Livane'nin Artvin Merkez olduğunu görmekteyiz (Tuncel, 2001, s. 420-422)³. Livane Sancağı 1740'larda Sefer, Hasan, Mehmed ve Mehmed Arslan beylerin müşterek tasarrufunda bulunuyordu (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s.22; BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 61). Mehmed Arslan Bey'in aynı zamanda Ardanuç Sancağı'nda da hissesi vardı (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 22; BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 61). 1790'larda Pertekrek'in müşterek beylerinden olan Yusuf Bey'in oğlu Durmuş Bey'in geride erkek evlat bırakmadan vefat etmesi nedeniyle boş kalan hissesi ve diğer müşterek beylerden Ali Bey'in Pertekrek'teki iptal edilmiş olan hissesi 21 Rebiülahir 1207 (6 Aralık 1792) tarihinde Mustafa Bey'e verilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.8, s. 248).

Şavşat Sancağı'nın 1740'lardaki müşterek beyleri İsmail, Ali ve Habib beylerdir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 53, 60). Ardanuç Sancağı 1104 (1692-1693) yılında Yusuf Paşa'nın oğlu İshak Bey ve Mehmed Arslan Paşa'nın oğlu Salih Paşa'nın müşterek tasarrufunda iken, Salih Paşa'nın vefat etmesi üzerine 1108 (1696-1697) yılında bütün hisseleri oğulları Mehmed Arslan, Mustafa, Abdullah ve İbrahim'e verilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 40). Salih Paşa'nın oğullarından Abdullah Bey'in de bir süre sonra vefat etmesi üzerine hisseleri 1146 (1733-1734) yılında oğlu Mehmed Bey'e verilmiştir. 1740'larda Macahel Sancağı ise Salih Bey'in oğulları Ataulah, Mehmed, Abdullah, ve Esad beylerin müşterek tasarrufunda bulunuyordu (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 51). Macahel ve Şavşat sancakları önceden bir sancak şeklinde idare edilirken sonradan birbirine denk iki sancak birimine ayrılmıştır. (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 51). Artvin ve çevresindeki bütün yurtluk-ocaklık sancaklarda hâs (mîr-livâ hâsları) ve timar arazilerinin varlığından bahsediliyor olması bu sancakların hükümet sancaklar olmayıp yurtluk-ocaklık sancaklar şeklinde idare edildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 22; BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 51)⁴

Müşterek sancakbeylerinin yaşadıkları sorunlara gelince, öncelikle Macahel ve Şavşat sancakbeyleri arasında sürekli olarak anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. İki sancak arasındaki anlaşmazlıkların kaynağı sonradan gelirleri eşit olmak kaydıyla iki ayrı sancak birimine ayrılmış olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ahkâm kayıtlarından birisinde, Macahel sancakbeyleri, idaresine ve gelirlerine ortak oldukları Sirya,⁵ Subaşılar ve Sülüklü⁶ köylerinden hisselerine düşen gelirleri toplamak istediklerinde Sirya Köyü halkından Bürmüzoğlu Mirza, Süleyman ve Ali Efendioğulları adlı kişiler, köylerinin Şavşat Sancağı'na bağlı Nefs-i Ribât-ı Kal'a-i Satlil'in⁷ hâslarına dâhil olduğunu ileri sürerek köylerinden vergi toplanmasına engel olmuşlardır. Macahel sancakbeylerinin bu sorunu Dîvân-ı Hümâyûn'a iletmesi üzerine Defterhâne-i Âmire'deki rûznâmçe ve icmâl defterleri incelenmiş, Sülüklü, Sirya ve çevre köylerin tahminen yüz altmış bin (160.000) akçe olan gelirlerine ve idaresine Macahel sancakbeylerinin de ortak olduğu tespit edilmiştir. Evâhir-i Ramazan 1160 (25 Eylül-10 Ekim 1747) tarihinde yazılan hükümde Macahel beylerinin Sülüklü, Sirya ve çevre köylerindeki hisselerine düşen gelirleri toplama hakkına sahip oldukları bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 51).

² Yusufeli.

³ Tuncel, Çıldır Eyâleti'ne bağlanan Livane Sancağı'nın merkezinin Artvin olduğunu bildirmektedir. Bu tespit doğrultusunda Nısf-ı Livane'nin Artvin Merkez olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁴ Bu hükümlerde "Hâshâ-yı mîr-livâ-i Pertekrek ve Nısf-ı Livane ve ber-vech-i yurtluk ve ocaklık..."; "hâshâ-yı mîr-livâ-i Şavşad...", "hâshâ-yı mîr-livâ-i İmerhev ve ma' gayrihâ...", "mîr-livâ-i Macahel hâssı..." şeklindeki bilgiler geçmektedir.

⁵ Zeytinlik Köyü

⁶ Metinde "Sülüklü" imlasiyle yazılmıştır.

⁷ Şavşat

Başka bir kayıta Macahel sancakbeyleri Şavşat Sancağı'na bağlı Satilet⁸ Köyü'nün yirmi üç bin doksan üç (23.093) akçe olan gelirinin bir kısmı ile Dasamop⁹ Köyü'nün altı yüz doksan üç (693) akçe olan gelirinin bir kısmına ortak oldukları halde kayıtlara aykırı bir şekilde öşr vergisinin tamamının Şavşat sancakbeyleri tarafından toplandığını ileri sürerek bu verginin Şavşat sancakbeylerinden alınarak kendilerine geri verilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca bu anlaşmazlığın yüz elli yıl öncesinde de gündeme geldiğinde mahkemede yapılan duruşmada Macahel sancakbeylerinin haklı çıktıklarını bildirmişlerdir. Elleri ise yüz elli yıl önce sonuçlanan bir davanın tekrar gündeme gelmesinin kanunda yerinin olmadığına (Heyd, 1984, s. 641)¹⁰ dair şeyhülislamdan aldıkları fetva ve kadıdan aldıkları hüccetin olduğunu beyan etmişlerdir. Bu konu Dîvân-ı Hümâyûn'a geldiğinde resmi kayıtlar incelenmiş ve Macahel sancakbeylerinin davalarında haklı oldukları görülmüş, Evâhir-i Şevval 1160 (25 Ekim-3 Kasım 1747) tarihinde yazılan hükümde bahsi geçen çiftliklerin tasarrufuna Macahel beylerinin de müşterek olduğuna karar verilmiştir. (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 52, 53).

Özellikle Şavşat'ın müşterek sancakbeylerinden Habib Bey, başta Macahel ve Şavşat sancakları arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklı olmak üzere karşılaştığı bazı sorunları Dîvân-ı Hümâyûn'a bildirmiştir. Habib Bey, Macahel sancakbeylerinin kendisine haksızlık yaptığı gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a kadar gelerek ilettiği bir şikâyetinde anlattığına göre Şavşat hâssına bağlı Dabaketil¹¹ ve Dasamop köylerinin vergi gelirinden payına düşeni toplamak istediğinde Macahel sancakbeyleri bu köylerin yalnız kendi idarelerinde ve tasarruflarında olduğu iddiasıyla kendisine engel olmuşlardır. Habib Bey'in bu şikâyeti üzerine Defterhâne-i Âmire'deki rûznâmçe ve icmâl defterindeki kayıtlar incelenmiş ve Dabaketil Köyü'nün yirmi üç bin dokuz yüz doksan üç (23.993) akçelik vergi gelirinden Habib Bey'in hissesine on beş bin dokuz yüz doksan üç (15.993) akçenin düştüğü, altı bin altı yüz doksan üç (6.693) akçelik vergi geliri olan Dasamop Köyü'nden de payına iki bin altı yüz doksan üç (2.693) akçenin düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca icmâl defteri kayıtlarında 11 Ramazan 1160 (16 Eylül 1747) tarihinde yapılan düzenlemeyle Dabaketil ve Dasamop köylerinin gelirlerine Macahel sancakbeylerinin yalnızca hissedar olarak dahil edildikleri, yani bu iki köyün tamamen Macahel beylerinin tasarrufunda olmadığı görülmüş, Evâ'il-i Şaban 1161 (27 Temmuz-5 Ağustos 1748) tarihinde Şavşat Sancağı kadısına yazılan hükümde resmi kayıtlara göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 60).

Habib Bey başka bir şikâyetinde Ardanuç Sancağı'na bağlı Karsniya¹² Köyü'nün on bin (10.000) akçe olan gelirinden sekiz bin (8.000) akçesinin kendi tasarrufunda olduğunu, ancak Göle Sancakbeyi Abdullah Paşa'nın Karsniya Köyü'ndeki arazilerin eşkinci timarı olduğunu ileri sürerek köydeki hissesini toplamasına engel olduğunu dile getirmiştir. Habib Bey'in bu şikâyeti üzerine Defterhâne-i Âmire'deki rûznâmçe ve icmâl defterindeki kayıtlar incelendiğinde Karsniya Köyü'nün on bin (10.000) akçe olan timar gelirinden sekiz bin (8.000) akçesinin Şavşat sancakbeylerinin tasarrufunda olduğu tespit edilmiş ve 20-29 Safer 1161 (20-29 Şubat 1748) tarihinde Çıldır valisi ve Ardanuç kadısına yazılan hükümde resmi kayıtlara göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 59).

⁸ Erikli Köyü.

⁹ Dereçi Köyü

¹⁰ Davacıların ellerindeki fetva ve kadı hüccetinin hukuki gerekçesi, 16. yüzyılda Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin önerisiyle Kanuni Sultan Süleyman tarafından çıkarılan kanuna dayanmaktadır. Heyd'in tespit ettiği kanun maddesi özetle şu şekildedir: Aradan on yıl geçtikten sonra zaman aşımına uğraması nedeniyle mîrî arazi ile ilgili davalara tekrar bakılmaz, aradan on beş yıl geçtikten sonra ise hiçbir mahkemede dava olmaz.

¹¹ Yaşarköy.

¹² Kapıköy.

Habib Bey'in 1760'larda muhtemelen vefat etmiş olması nedeniyle geriye kalan hisseleri oğlu Mehmed Bey'e verilmiştir. Mehmed Bey de babasının zamanında olduğu gibi Dabaketil ve Dasamop köylerinin vergi gelirlerini toplama konusunda Macahel sancakbeyleriyle sorun yaşamıştır. Mehmed Bey'in Dîvân-ı Hümâyûn'a ilettiği bir şikâyetinde Macahel sancakbeyleri Salih Bey'in oğulları Ataullah, Mehmed, Abdullah, Esad ve Ahmed beylerin, berât kayıtlarına aykırı olarak Dabaketil ve Dasamop köylerinden almaları gereken vergiden fazlasını topladıklarını, ayrıca bu köylerde kendisine ait olan gelirlere de el koyduklarını dile getirmiştir. Rûznâmçe ve icmâl defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde, Dabaketil Köyü'nün yirmi üç bin dokuz yüz doksan üç (23.993) akçe olan vergi gelirinin on beş bin dokuz yüz doksan üç (15.993) akçelik kısmının, yine altı bin altı yüz doksan üç akçe olan Dasamop Köyü'nün vergi gelirinin iki bin altı yüz doksan üç (2.693) akçelik kısmının Şavşat sancakbeylerinin hâsları başlığı altında Habib Bey'in oğlu Mehmed Bey'in üzerinde olduğu, Dabaketil Köyü'nün sekiz bin (8.000), Dasamop Köyü'nün ise dört bin (4.000) akçelik gelirinin Macahel sancakbeylerinin hâsları olarak Ataullah, Mehmed, Abdullah, Esad ve Ahmed beylerin tasarrufunda olduğu tespit edilmiş, Evâhir-i Muharrem 1179 (9-19 Temmuz 1765) tarihinde Çıldır valisi ve Şavşat kadısına yazılan hükümde defter-i hakanî kayıtlarına göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 196).

Habib Bey'in oğlu Mehmed Bey'in gönderdiği başka bir arzuhalde Dabaketil Köyü'nün müşterekleriyle birlikte, Sıra Sinkot¹³ ve Ribat köylerinin ise müstakil olarak tasarrufunda olduğu halde babasının üvey annesi Sare Hatun'un resmi kayıtlara aykırı olarak hisselerine zorla el koyduğunu bildirmiş ve tasarruf hakkının kendisine geri verilmesini talep etmiştir. Defterhâne-i Âmire'deki icmâl defterindeki kayıtlar incelendiğinde Şavşat Nahiyesi'ne bağlı Dabaketil Köyü'nün yirmi üç bin dokuz yüz doksan üç (23.993) akçelik vergi gelirinin on beş bin dokuz yüz doksan üç (15.993) akçesi, Sıra Sinkot Köyü'nün yirmi yedi bin iki yüz yetmiş iki (27.272) akçelik vergi gelirinin tamamı ve Ribat Köyü'nün de yedi bin dokuz yüz elli yedi (7.957) akçelik vergi gelirinin tamamının Mehmed Bey'in üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Evâhir-i Zilhicce 1178 (10-19 Haziran 1765) tarihinde Çıldır valisi ve Şavşat kadısına yazılan hükümde resmi kayıtlar gereğince işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 194).

Livane (Pertekrek ve Nısf-ı Livane) Sancağı'nın müşterek beylerinden olup aynı zamanda Ardanuç Sancağı'nda dört yüz on altı bin sekiz yüz yirmi beş (416.825) akçe geliri olan hissenin mutasarrıfı Mehmed Arslan Bey bizzat Dîvân-ı Hümâyûn'a gelerek Livane Sancağı mutasarrıflardan Mehmed Bey'in iptal edilen hissesinin Çıldır Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın arzıyla 7 Rebiülâhır 1159 (29 Nisan 1746) tarihinde kendisine verildiğini, ancak 9 Receb 1160 (17 Temmuz 1747) tarihinde tekrar Mehmed Bey'e verildiğini, bahsi geçen hisselerin on beş ay müddetince hisselerin kendi tasarrufunda kalmasına rağmen, kanuna aykırı bir şekilde hisselerin gelirlerinin Mehmed Bey tarafından toplandığını bildirmiş ve Mehmed Bey'in haksız yere topladığı gelirlerin geri alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Mehmed Arslan Bey'in bu şikâyeti üzerine Defterhâne-i Âmire'deki rûznâmçe kayıtları ve Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen defterlerdeki hükümler kontrol edildiğinde vaziyetin Mehmed Arslan Bey'in ifade ettiği şekilde olduğu görülmüştür. Bu tespitlere göre Çıldır valisine ve Livane (Pertekrek ve Nısf-ı Livane) kadısına yazılan Evâ'il-i Şevval 1161 (24 Eylül-3 1748) tarihli hükümde kanun gereğince bir sancağın hâs arazilerindeki ürünlerin ancak olgunlaştığında biçilebilir olduğu, ürünlerin biçilme vaktinde arazi kimin tasarrufunda ise onun tarafından toplanması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2, s. 61).¹⁴

¹³ Çayağzı Köyü.

¹⁴ Hükümde yer alan kanun maddesi: "Mîr-livâ hâsırları mahsûlünden i'tibâr-ı vakt-i hâsılâdır hâsırlar dahi bir yerde tereke irişüb kemâl bulub biçilmek câ'iz olan vaktür. Biçilmek ve harman olmak lâzım değildir. Ol vakt her kimin tahvîli târihine düşmüş ise cümle mahsûl anın tarafından ahz u kabz edilmek kânûndur."

Pertekrek Sancağı'nda yaşanan toplu bir göç hadisesi ise bir şikâyet konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Pertekrek Sancağı'na bağlı Hodorhev? Köyü'nün zimmî halkından bir kısmının başka yerlere göç etmesi nedeniyle, köyün vergi gelirlerini toplayan müşterek sancakbeylerinden Ahmed Said Paşazâde ilk önce göç edenleri geri getirtmek istemiş fakat bu girişiminde başarısız olmuştur. Son olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuruda bulunarak göç edenlerin geri getirilmesi talebinde bulunmuştur. Ahmed Said Paşazâde'nin bu talebi üzerine Defterhâne-i Amire'deki resmi kayıtlar (rûznâmçe ve icmâl defteri) ve Dîvân-ı Hümâyûn'da muhafaza edilen defterler incelendiğinde, bir hâs araziye dâhil olan zimmî halkın köylerini terk ederek başka bir mahaldeki avarızhaneye kaydolmaları ve yerleşebilmeleri için aradan on senelik bir zaman diliminin geçmiş olması gerektiği, eğer on sene geçmiş ise halkın yerlerinden kaldırılamayacağı şeklindeki kanun maddesi tespit edilmiştir. Evâsıt-ı Zilhicce 1174 (13-23 Temmuz 1761) tarihinde Erzurum eyâlet kadısına, Pertekrek, Bayburt ve Kars kadılarına yazılan hükümde bu kanun maddesine göre henüz on yıl geçmediğinden dolayı göç eden zimmî halkın ispenç vergilerini asıl kayıtlarının olduğu, yani terk etmiş oldukları köylerinin mutasarrıfına ödemeleri gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.4, s. 204).

Şikâyete konu olan bir başka olay ise bir yurtluk-ocaklık sancakbeyinin hisse hakkının başka birisi tarafından gasp edilmesi girişimidir. Pertekrek'in müşterek sancakbeylerinden Ali Bey, Pertekrek'in diğer müşterek sancakbeylerinden olan ve geride erkek evladı olmadan vefat eden Tos Mehmed Bey'den kalan hissenin kendisine verilmesi gerekirken şartları sağlamadığı halde Çıldır valisinin kardeşi Mehmed Bey'in oğlu Mustafa'ya verildiğini ve bu nedenle haksızlığa uğradığını dile getirerek Mustafa'ya verilen hissenin ve hisseden toplanan gelirlerin geri alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Resmi kayıtlar incelendiğinde bahsi geçen yurtluk-ocaklık hissenin Ali Bey'in üzerinde olması gerektiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Evâsıt-ı Rebiülevvel 1193 (28 Mart-7 Nisan 1779) tarihinde Çıldır valisi ve Pertekrek kadısına yazılan hükümde resmi kayıtlara göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.6, s. 212).

Bir ahkâm defteri kaydında tarihimizde genel olarak karşılaşılan sorunlardan birisi olan yöneticilerin halka karşı yaptıkları haksızlık vakalarının aksine, bu kez reayanın bir yöneticiye yaptığı haksızlık vakası karşımıza çıkmıştır. 1790'ların başlarında Şavşat'ın yurtluk-ocaklık müşterek sancakbeylerinden Mehmed Salih Bey'in oğlu Esad İsmail Bey Şavşat, Ardahan-ı Büzürg ve Ardanuç sancaklarında beş yüz altmış beş bin sekiz yüz yetmiş beş (565.875) akçelik hâs gelirlerinin olduğunu, ancak Şavşat Kazâsı'nda sakin Mehmed Ali adındaki birisinin gelirlerini tahsil etmesine engel olduğunu ve bütün gelirlerine de el koyduğunu Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet etmiştir. Bu konu ile ilgili Defterhâne-i Amire'deki resmi kayıtlar (rûznâmçe defteri kayıtları) incelenmiş ve Evâhîr-i Cemazielahir 1207 (3-13 Ocak 1793) tarihinde yazılan hükümde resmi kayıtlara göre Esad İsmail Bey'in, üzerinde olan vergi gelirlerini toplama hakkına kimsenin müdahale edemeyeceğine karar verilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.8, s. 220).

Tespit ettiğimiz başka bir ahkâm kaydı Dîvân-ı Hümâyûn'a yalnızca şikâyete konu olan vakaların iletilmediğini göstermektedir. Bahsi geçen kayıta Pertekrek'in müşterek beylerinden Mustafa Bey, önceki dönemlerde Pertekrek'in bir sancakbeyi tarafından idare edildiğinde (yed-i vâhid) halka gereken ilginin gösterildiğini, Pertekrek'in yine tek bir sancakbeyi tarafından idare edilmesini talep etmiştir. Mustafa Bey'in bu talebi üzerine önce tevcihât ve ahkâm defterleri incelenmiştir. Yapılan incelemelerin sonucunda Evâ'il-i Muharrem 1182 (18-27 Mayıs 1768) tarihinde Livane (Pertekrek ve Nısf-ı Livane) Sancağı'nın müşterek sancakbeylerinden olan Süleyman Paşa'nın sancağı tek elden idare etmek bahanesiyle diğer müşterek sancakbeylerinin ellerindeki belgeleri tahrif etme girişiminde bulunması nedeniyle sancağın yönetiminde bazı karışıklıkların yaşanmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Mustafa Bey ve Pertekrek kadısına Evâ'il-i C. 1207 (14-23 Ocak 1793) tarihinde yazılan hükümde, Süleyman Paşa'nın yaptığı gibi bir girişimin olması durumunda diğer müştereklerin hisselerini diledikleri gibi zapt etmeleri şartıyla

Pertekrek Sancağı'nın tek elden idare edilmesine müsaade edildiğine karar verildiği bildirilmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.8, s. 248).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde halktan veya yönetici sınıftan olanlar, uğradıkları haksızlıkların ve karşılaştıkları sorunların çözümünde en yetkili kurum olan Dîvân-ı Hümâyûn'a doğrudan şikâyetle bulunma hakkına sahiptiler (İnalçık, 1988, s. 33-54). Dolayısıyla Artvin bölgesindeki yönetici sınıfa mensup yurtluk-ocaklık sancakbeylerinin de şikâyet ve taleplerini Dîvân-ı Hümâyûn'a doğrudan ilettiklerinde şüphe yoktur. Ahkâm defterlerindeki kayıtların zengin içeriği, Artvin ve çevresinde yurtluk-ocaklık sancak yöneticilerinin karşılaştıkları sorunların niteliği ve bu sorunların nasıl çözüme kavuşturulduğu üzerine birtakım tespitler yapılmasına imkân sağlamıştır. Genel olarak Artvin ve çevresindeki yurtluk-ocaklık sancakbeylerinin karşılaştıkları sorunlar arasında gelirlerin toplanması esnasında yapılan engellemeler, yurtluk-ocaklık bir hissenin başkasına verilmesi girişimi ve gelirlerin paylaşılmasında yöneticiler arasında yaşanan anlaşmazlıklar yer almaktadır. Özellikle gelirlerin paylaşılması konusunda Macahel ve Şavşat sancakbeyleri arasındaki anlaşmazlıkların eskiden beri devam ettiği görülmektedir.

Tespitlerimize göre sancakbeyleri şikâyetlerini Dîvân-ı Hümâyûn'a ulaştırdıklarında adalet mekanizmasının doğru bir şekilde işlemesi amacıyla rûznâmçe ve icmâl defterleri başta olmak üzere resmi kayıtlara bakılmış, gerektiğinde Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan önceki yıllara ait kararlar da kontrol edilmiştir. Çoğunlukla eyâletin valisine ve ilgili kaza kadısı ya da ilgili kazaların kadılarına yazılan hükümlerde resmi kayıtlar üzerinde yapılan incelemelerde hangi tespitlerin yapıldığı açıklanarak resmi kayıtlara göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca yöneticilerin yalnızca uğradıkları haksızlıklar nedeniyle Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuruda bulunmadıkları da karşılaşılan bir durumdur. Mesela, Pertekrek Sancağı'nın tek elden yönetilmesi konusunda bir düzenlemenin yapılması hakkındaki talep buna güzel bir örnek niteliğindedir.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Âsafi, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, 2 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.2.).

Bab-ı Âsafi, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, 4 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.4.).

Bab-ı Âsafi, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, 6 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.6.).

Bab-ı Âsafi, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, 8 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.8.).

Bab-ı Âsafi, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, 9 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri (BOA. A.DVNS.AHK.Er.d.9.).

2. Araştırma ve İnceleme Eserler, Tezler, Makaleler

Aktaş, N. (1991). Atık şikâyet defteri. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 68). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Artvinli, T. (2013). *Artvin yer adları sözlüğü*. Chiviyazıları Yayınevi.

Çiçek, H. (2011). *Erzurum vilâyeti 1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 tarihli Ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (s. 65-130) (Tez No. 304235) [Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Emecen, F. M. (1993). Çıldır. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss. 300-301). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, A. İ. (2023). Erzurum ahkâm defterlerine göre 18. yüzyılda Artvin yöresindeki yurtluk-ocaklık sancaklar ve sancak yöneticilerinin yaşadığı sorunlar, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 33-42.

Emecen, F. M. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri, ahkâm-ı mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 107-139.

Evliya Çelebi (2013). *Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi* (Cilt 1). (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Heyd, U. (1984). Eski Osmanlı ceza hukukunda kanun ve şeriat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi (AÜİFD)*, 26(1), 633-652.

İnalçık, H. (1988). Şikâyet hakkı: 'Arz-ı hâl ve 'arz-ı mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 7-8(7-8), 33-54.

Kılıç, O. (2007). Ocaklık. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 317-318). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kul, M. (2011). *1 numaralı ve 1155-1162/1742-1749 tarihli Erzurum ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s. 1-65)* (Tez No. 304234) [Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Küçükyıldız, İ. (2021). Artvin ve çevresinin Eski Çağ tarihi üzerine genel bir değerlendirme. İçinde M. S. Bilgin & Y. Karaçay Çelik (Eds.), *Artvin tarihi İlk Çağ'dan 1918'e* (ss. 9-45). Akçağ Yayınları.

Muvahhid Zeki. (2010). *Artvin vilâyeti hakkında ma'lûmât-ı umûmîye*. (M. Demirel, Haz.). Yusufeli Belediyesi.

Sümer, F. (1989). Akkoyunlular. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 270-274). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tuncel, M. (1991). Artvin. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 420-422). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gülçin Tuğba NURDAN

Öğr. Gör. Dr. | Lecturer Dr.

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, Ankara-TÜRKİYE
Ankara Music and Fine Arts University, Department of Common Courses, Ankara- TURKIYE

ORCID: 0000-0003-3440-3089,

gulcintugba.nurdan@mgu.edu.tr

Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Mitoloji ve Salih Zeki Aktay Örneği

Öz

Bu çalışmada daha önce çok fazla akademik çalışmaya konu olmamış Nev-Yunanîlik akımı ile şiirlerini kaleme alan Salih Zeki Aktay incelenmiştir. Salih Zeki Aktay Cumhuriyet Döneminde çeşitli dergilerde aktif bir yazın hayatı olan şairlerden biridir. Bu çalışmada 1920-40'lı dönemlerde eserlerini kaleme alan şairin eserlerindeki mitolojik öğeler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda da onun şiirlerinin Yunan mitolojisi, Türk kültür ve gelenekleri gibi farklı metinlerin harmanlanmasından oluşturulduğu tespit edilmiştir. Fakat onu sadece şair olarak değerlendirmek eksik bir tanımlama olacaktır. Edebiyatın birçok türünde (hikâye, oyun, deneme, çeviri) eserler veren Salih Zeki Aktay, mitolojik unsurları şiirlerinde kullanmasının yanı sıra bu konuda düşünsel eserler de (*Mitoloji*) ortaya koymuştur. Mitoloji başlıklı eserinde mit kavramına bir tanımlama getirerek bunu örneklerle de desteklemektedir.

Onun şiirleri üzerinden mitoloji algısına örnekler veren bu çalışmada şairin hayat, ölüm, öte dünya, cennet, İsrail gibi metaforları şiirlerinde sıklıkla kullandığı görülmektedir. Özellikle Yunan mitolojisinden etkilenen şairin şiirlerinde Venüs, Afrodit, Herodot gibi dinî ve tarihî figürlere sıklıkla rastlanmaktadır. Salih Zeki Aktay şiirlerinde gerçek olmayan bir dünya yaratmanın peşindedir. Bunun için de gerçek dışı unsurlardan (büyü, sihir, peri, ...) sıklıkla faydalanmaktadır. Fakat bu yaratmak istediği dünyanın arayışını kendi geleneklerinde değil başka kültürlerin geleneklerinde aramıştır. Bu durumda da şiirlerinde sadece farklı kültürlerin bu kavramlarından sadece ismen bahsetmiştir. Bunun neticesinde de şiirlerinde derinleşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Türk şiiri, Mitoloji, Nev-Yunanîlik, Salih Zeki Aktay.

Mythology in Turkish Poetry of the Republic Period and the Example of Salih Zeki Aktay

Abstract

In this study, Salih Zeki Aktay, who wrote his poems with the Nev-Greek movement, which has not been the subject of many academic studies before, has been examined. Salih Zeki Aktay is one of the poets who had an active literary life in various magazines in the Republican Period. In this study, the mythological elements in the works of the poet, who wrote his works in the 1920s-40s, were emphasized. In this context, it has been determined that his poems were created by blending different texts such as Greek mythology, Turkish culture and traditions. However, it would be an incomplete definition to consider him only as a poet. Salih Zeki Aktay, who produced works in many genres of literature (story, play, essay, translation), not only used mythological elements in his poems, but also produced intellectual works (*Mythology*) on this subject. In his work titled *Mythology*, he brings a definition to the concept of myth and supports this with examples.

In this study, which gives examples of the perception of mythology through his poems, it is seen that the poet frequently uses metaphors such as life, death, afterlife, heaven, İsrail in his poems. Religious and historical figures such as Venus, Aphrodite and Herodotus are frequently encountered in the poems of the poet, who was especially influenced by Greek mythology. Salih Zeki Aktay seeks to create an unreal world in his poems. For this, he often makes use of unreal elements (magic, spell, fairy, ...). However, he sought the search fort he world he wanted to create, not in his own traditions, but in the traditions of other cultures. In this case, he only mentioned these concepts of different cultures just by name in his poems. As a result, he could not deepen his poems.

Keywords: Republican era, Turkish poem, Mythology, Nev-Greek, Salih Zeki Aktay.

Giriş

Bu çalışmada Nev- Yunânîlik akımı etkisinde olan Salih Zeki Aktay'ın şiirlerindeki mitolojik öğeler incelenecektir. Fakat bir noktada da her iki kavramın birbirleri ile bağlantılı konular olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Mitoloji çok daha genel bir kavram iken Nev-Yunânîlik sadece belirli bir coğrafyadan beslenmektedir. Kavramlardan kısaca bahsedilecek olursa;

Mitler insanlık tarihinin yaratılmış olan en eski kültürel mirasıdır (Ulus, 2023, s.76). İnsanlık tarihi boyunca yaratılan ve sözlü kültür ile günümüze kadar ulaşan bu mitler bize yaşanan olaylardan duygu dünyalarına kadar birçok konuda bilgi de vermektedir. TDK'de "Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos" tanımıyla yer alan mitlerde asıl olan şey hayal gücüdür (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*'nda; *İnsan davranışı için model teşkil eden, hayata anlam ve önem kazandıran, dolayısıyla insanın kendisini anlamlandırmasını sağlayan ve her zaman için bir yaratılış hikâyesini anlatan kutsal metinlerin genel özellikleri (...)* (Oğuz, 2008, s. 127) şeklinde tanımlar. Bu tanımlamada "insanın kendini anlamlandırmasını sağlayan" ifadesi mitlerin insanlık tarihi içerisindeki yerini anlamak bakımından oldukça önemlidir. Bu anlamlandırma da bireyin hayal gücü vasıtasıyla sağlanır. Hayal gücü ile yaratılan bu mitler insanlık tarihi boyunca yol gösterici olmuştur.

Mitoloji insanlığın ortak tarihine ışık tutması bakımından son derece önemlidir. Yaratılışı ve yaratılış tarihini öğrenme arzusu mitolojiyi doğurmuştur. İnsanlık tarihinde yol gösterici olan mitoloji birçok edebî tür için de aynı şekilde yol gösterici ve ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. Şiir, roman, hikâye gibi kurguya dayalı türlerde mitolojik kaynaklardan beslenme, şair ve yazarlar tarafından geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça önemlidir. Bu da aslında mitolojinin asla tükenmeyen bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Türk şiiri, 1860 ile birlikte yeni bir döneme giriş yapmış ve şairler bu dönemden itibaren de klasik şiire olan tepkilerini tüm sanatsal mecralarda olduğu gibi şiirde de dile getirmişlerdir. Tanzimat Dönemi ile birlikte yeni şiir anlayışı Servet-i Fünun ve Meşrutiyet Dönemleri ile de desteklenmiş ve Cumhuriyet Dönemi şiir anlayışını hazırlamışlardır. Elbette ki yeni şiir algısı ile şiir yazarların dışında Divan şiir geleneğini ısrarla devam ettiren şairlerimiz de olmuştur (Enginün, 2016, s. 28). Yahya Kemal Beyatlı bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Şiirde bu dalgalanma Tanzimat Dönemi'nden beri olmuştur ve dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmesi gayet tabiidir:

Tanzimat sonrası şiirimizde, nasıl ki didaktik, hamasî, sosyal muhtevalı şiir anlayışını, insanın iç dünyasını da ele alan şiir anlayışı takip etmiş ve bu aşırı ferdiyetçiliğe yeniden sosyal şiir anlayışıyla mukabele edilmişse, aynı dalgalanma Cumhuriyet sonrasında da görülür. (Enginün, 2016, s. 29).

Kurulan yeni devlette şiir anlayışı da yeniden şekillenmeye başlamış olmakla birlikte bu dalgalanmaların Cumhuriyet devrinde de devam etmesiyle eskiden beslenen şiir anlayışları var olmuştur. Bunlardan birisi de şiirin mitolojiden beslenmesidir.

Türk Şiirinde Mitoloji ve Nev-Yunânîlik

Türk edebiyatı modern anlamda var olmaya başladığından beri birçok kaynaktan beslenmiştir. Mitoloji de bunların başında yer almaktadır. Birçok şair ve yazara temel kaynak olan mitoloji oldukça zengin bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak Türk ve Yunan mitolojisinden yararlanan Türk edebiyatı şairleri özellikle şiirde ve felsefede Yunan edebiyatını bir çıkış yolu olarak görürler. Yahya Kemal Beyatlı Nev-Yunânîlik akımının tipik örneklerinden biridir (Demir, 1997, s. 35).

Tarih boyunca komşu kültürlerin birbirinden etkilenmeleri kaçınılmazdır. Türk edebiyatında Nev-Yunânîlik akımı II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında ilk

temsilcileri Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur (Demir, 1997, s. 1). Şevket Toker'in Yahya Kemal ile ilgili yaptığı "Türk Edebiyatında Nev Yunânîlik" başlıklı çalışmada Yahya Kemal Nev-Yunânîlik akımının felsefesini kendi içerisinde şu şekilde tanımlamaktadır:

Estetikte, bilhassa lisan estetiğinde süslü ve boyalı Acem edebiyatından sobre ve beyaz olan lisana döneceğiz. Acemin teşbihli ve istâreli sanatından Yunanın sağla ve oturaklı cümlesine geçeceğiz. O zamanki müşahedelerimiz de millette bu istidadın bulunduğunu gösteriyordu. Nitekim Türk mimarisi böyledir. Onda Yunan çeşnisi vardır. Mimarimizdeki asillik ve basitlik gibi; süsten, çok boyalı cümleden, çıplak, sağlam cümleye geçeceğiz. Esasen Türkçenin çıplaklığa mâil bir hali vardır. Nesirde Thukydides'in sobre lisanına geleceğiz. Modellerimiz onların epigram, idil, trajedi vesair şiir şekilleri olacaktır. (akt. Toker, 1979, s. 15).

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi aslında Yunan edebiyatından esinlenerek kendi edebiyatımızı vücuda getirmeye çalışan şair, yazar ve düşünürler yeni bir Yunan edebiyatı fikrinden yola çıkarak da bu akıma Nev-Yunânîlik demişlerdir. Bu bağlamda da Nev-Yunânîlik akımının mitolojiden beslendiği yahut da onun sadece belli bir coğrafyadaki işleniş olduğu söylenebilir.

1. Salih Zeki Aktay (1896-1971) ve Mitoloji

Edebiyatımızda Nev-Yunânîlik akımı içerisinde değerlendirilen Salih Zeki Aktay Türk edebiyatına şiir, oyun ve tercümelemleri ile birçok önemli eser kazandırmıştır. Bu eserler: Şiir [Persefon (1930), Asya Şarkıları (1933), Pınar (1936), Rüzgâr (1938), Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar (1961), Laton-1 (1964), Titan (1966), Laton-2 (1967), Laton-3 (1968)]; Oyun [Mağara (1936), Hallac-ı Mansûr (1944)]; Çeviri [Değişişler (1935), Bahtiyar Prens (1943)]; Diğer Eser [Mitoloji (1948), Emin Bülend'in Şiirleri (1943)] olarak kategorilendirilebilir.

Şair olarak edebiyatımızda daha çok yer ediniş olan Salih Zeki döneminin *Türk Yurdu*, *İçtihad*, *Yeni Mubit*, *Yolların Sesi*, *Gündüz*, *Yeni Türk*, *Divan*, *Türk Sanatı*, *Büyük Doğu* gibi birçok süreli yayınında da şiirlerini ve çevirilerini kaleme almıştır.

Birçok edebî türde eserler verip çeviriler yapsa da Salih Zeki Türk edebiyatında şairliği ile var olmuştur. Şairin şiire ilgisi daha çocukluk döneminde başlar ve lise döneminde de olgunlaşır. Çocukluk döneminde gördüğü rüya ile şiire olan ilgi ve alakasının artması dikkat çekmektedir (Şahbaz, 2001, s. 19-20).

Oldukça üretken bir yazın hayatı geçiren Salih Zeki Aktay şiirlerinde beyit, mânî, düz kafiye, çapraz kafiye gibi birçok farklı nazım biçimlerinde şiirler yazmıştır. Bu da gösterir ki şair şiirlerinde biçimsel olarak çeşitlilikten yanadır.

Şiire olan ilgi ve alakası zaman içerisinde değişen Salih Zeki'nin şiir algısını Şahbaz üç temel dönemde değerlendirir. Birinci dönem, 1917 ve 1930 yıllarını kapsayan ve Yunan mitolojisinin baskın olarak görüldüğü bir dönemdir. İkinci dönem, 1930-1936 yılları arasında kaleme aldığı ve sembolist şair Ahmet Hâşim'den etkilendiği dönemdir. Son dönem, 1936 yılından ölümü 1971 yılına kadarki süreyi kapsayan ve yine Yunan mitolojisinin ağırlıklı olarak görüldüğü dönemdir (Şahbaz, 2001, s. 280). Bu değerlendirmeden yola çıkarak aslında Salih Zeki Aktay'ın kendi şiir çizgisinde çok keskin değişiklikler yapmadığını söylemek mümkündür.

Şiirleri dikkatle incelendiğinde şairin sadece Yunan mitolojisi ya da mitoloji unsurlarını kullanmadığı görülmektedir. Mitolojik unsurların yanı sıra insan ve insana dair tüm öğelere şiirlerinde önemle yer vermiştir.

Şair mitolojiye sadece şiirlerinde yer vermemiş, aynı zamanda üzerine düşünmüş ve *Mitoloji* (1948) başlıklı bir eser vücuda getirmiştir. Bu eserinde mitoloji ile ilgili fikir ve düşüncelerine vakıf oluruz. Şair mitolojinin tanımlamasını yaptıktan sonra şu sözlerle devam eder:

Mythologie ölmüş dinlerin ilâhlarından, âyin ve erkânından, an'anelerinden bahseder, Bu, eğlendirici efsanelerden ve bir sıra korkunç veya gülünç vakalardan ibaret değildir. Bu menkıbeler bize tabiatı, hayatı, insanı öğretir. Hilkâtın mânasını, hayatî sırların, münasebetlerin felsefesini gösterir. Bu itibarla dünkü ve bugünkü sanat ve fikir dünyasının anası, esasıdır. (Aktay, 1948, s. 7).

Şüphesiz ki bu tanımlamayı yapan şairin de insanı ve doğayı anlamak ve anlamlandırmak için ilk başvurduğu yer mitoloji olmuştur. Şair bu eserinde Yunan tanrılarını tek tek anlatmış ve bazılarını resmetmiştir. Şairin *Mitoloji* eserindeki tanımlamasına bakıldığı zaman mitolojiyi başlıca iki kısma ayırdığı görülmektedir. Bu kısımlar: İlâhların menkıbeleri, Kahramanların efsaneleridir (Aktay, 1948, s. 7). Birinci kısımda ilâhları derecelerine ve güçlerine göre âlemlere ayırır ve bunu da çeşitli görsellerle de destekler (1948, s. 33-34). İkinci kısım olan kahramanları ise “ne ilâh ne fânî” olarak değerlendirilemeyen kahramanlar (1948, s. 41) için kullandığı görülmektedir. Şair ilâhları ve kahramanları da şiirlerinde sıklıkla kullanmaktadır. Fakat bu çalışmada özellikle *Rüzgâr* şiir kitabı üzerinde durulmuştur. Bu sebeple *Mitoloji* eseri detaylandırılmayacaktır.

Şair mitolojinin kaynaklarından şiirlerinde de yararlanır. Çeşitli halk hikâyelerine, efsanelere şiirlerinde yer vererek onları zenginleştirir. Şairin şiirlerinin geneli, bir sevgiliye söylenmiştir. Bu sevgili yer yer bir peri olarak işlenirken yer yer insan formunda işlenir. Şiirlerinde bu sevgililere türküler söyler (1938, s. 55). Bu da Salih Zeki'nin Türk kültüründen beslendiğinin başka örneklerinden biridir:

(...)

Dağlar, dalgalar, hulya engin yollara akdı
Ruzgârda bir sarı gül, rugârda anka tüyü.
Gecem ayın göğsünden akan sudan berakdı
Çalmasaydım mecnunun söylediği türküyü. (...) (1938, s. 55).

Yukarıda örneklendirilen “Rüzgâr” şiirinin VIII. bölümünde şair Türk kültürüyle bezenmiş bir şiir örneği sunmaktadır.

Salih Zeki, başlıca olarak Âdem ile Havva, Yusuf ile Züleyha üzerinde durmuş ve bu yaratılış meselesi üzerine düşünmüştür (Tural, 2002, s. 186). İlk günah, şeytan, melek, Azrail, Cebrail, Tûba ağacı, cennet, cehennem, elma gibi birçok yaratılış unsurlarını şiirlerinde kullanmıştır. Örneğin Rüzgâr şiirinin XIII. bölümünde:

...
İsrafil bir akşamın esmerliğinden almış
Sonsuz ateş seline akan nağmelerini.
Kuşlar dallarda hayran.. boş bahçelerde kalmış
Sükûnda yanan kuşlar, susmuş.. dinler derini. (1938, s. 67).

Şair burada İsrafil'e ve üflediği sur'a göndermelerde bulunmuştur. İsrafil'in sûr'a üflemesi ile ahiret göndermesi yapan Salih Zeki Aktay, bu şiirinde öteki dünya vurgusu da yapmaktadır. Böylelikle aslında şairin şiirlerinde sadece mitolojik unsular değil aynı zamanda dini motiflerin de yer aldığını söylemek mümkündür.

Salih Zeki şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla öteki dünya algısına, yaratıcıya inanan bir şahsiyettir. Örneğin “Rüzgâr”ın VII bölümünde yer alan şiirinde yaratıcıya yalvarması ise dikkat çeker:

Allahım! Günahlarım kızıl eley, cehennem
Uykular, boş ülkeler açılmadan kül oldu.
Ruhumda kızıl gömlek, rüyalarda kızıl nem

Çimenler çiy görmeden kökler kapandı soldu.
(...)
Rabbim! Rabbim! Reha ver bir rahmet damlasile,
Azabın ülkesinden rüyalarım açılsın.
Doğmanın, var olmanın tükenmiyen yasıla
Göklerde yer bulmayan son bir dua saçılısın... (1938, s. 53-54).

Salih Zeki Aktay yaratılış efsanelerinin yanı sıra tanrılar üzerine de çok durmuş ve şiirlerinde Venüs, Adonis, Armoni, Hebe, Atis, Eros, Artemis, Ofelya (Aphelia), Homer gibi Yunan tanrılarına yer vermiştir. “Venüs’ün Bahçeleri” şiirinden örneklendirmek gerekirse;

-III-
Sema kapılarında safran telli sazlarla
Bekliyen ince yüzlü, kâfur ayaklı kızlar
Ekvanı titrettiler kâfur sadalarile.
Güğercin gümüş bir gerdunenin önünde
Bulutlar dumanlanmış bestesiz sesler gibi.
Sabaya sinisini serip uzaklaşırken
Lâal ipekler çekildi şarkın şafaklarından.
“Armoni”, “Hebe”, “Venüs” uyanmadan uykudan
Hangi aşk? Kimin aşkı semayı böyle yakan? (...) (1938, s. 31).

“Venüs’ün Bahçeleri” şiiri, baştan sonra mitolojik unsurlarla ve ifadelerle bezenmiş bir şiirdir. Sema kapılarında safran telli sazlarla bekleyen ince yüzlü kâfur ayaklı kızlar şüphesiz ki cennet kapılarındaki meleklerle işaret etmektedir. Mitolojiyi ve öteki dünyayı şiirinde harmanlaması ise oldukça dikkat çekici bir unsurdur.

“Venüs’ün Bahçeleri” şiiri, altı ayrı bölümden oluşmakta ve bu bölümlerde Adonis, Eros gibi tanrılar işlenmektedir. Şiirin geneline bakıldığı zaman doğum, ölüm, ilkbaharın gelişi ve aşk anlatılmaktadır. Şiirin başlığı da zaten okurlara mitolojik bir dünya ile karşılaşılacağına sinyallerini vermektedir. Buradan da şairin mitoloji ile olan yakın ilgisini de anlamak mümkündür.

“Venüs’ün Bahçeleri” şiirinde ilk bölümde güllerin neden kırmızı renkte olduğu ile ilgili bir efsaneden de bahseden şair şiirlerinde sadece mitolojik kahramanlara değil aynı zamanda halk efsanelerine de yer vermiştir:

...
Eski bir efsanenin bestesini söylüyor,
Eski bir efsaneyi naklediyor derinden:
“Düştü genç kızın kalbi sert bir dikenle yandı.”
“Güller o günden beri kırmızıya boyandı... (1938, s. 29).

Alıntıda da görüldüğü gibi şair, her türlü duygu durumunu anlatabilmek için efsaneleri de bir sığınak olarak görmüştür. Onun için şiir, kaynağını mitolojiden, efsanelerden, halk hikâyelerinden almaktadır. Bunu şiirlerine bakıldığı zaman görmek mümkündür. Örneğin “Elejiler” şiirinin XIV bölümünde:

...
İsrafil bir akşamın esmerliğinden almış
Sonsuz ateş seline akan nağmelerini.
Kuşlar dallarda hayran.. boş bahçelerde kalmış

Sükûnda yanan kuşlar, susmuş.. dinler derini.(...) (1938, s. 67).

Yukarıdaki alıntılarda da örneklendirildiği üzere şairin şiirlerinde tasvir ettiği dünyada renklerin gücünden de yararlandığını söylemek mümkündür: Kekik rengi dağlar (1938, s. 11), kara taştan örülmüş gece (1938, s. 12), kızıl gölgelikler (1938, s. 16), gümüş göl (1938, s. 20), mor bahçeler (1938, s. 26), zümrütlenmiş sular (1938, s. 30). Elbette ki bu örneklerde şairin yaratmak istediği farklı bir dünyadan bahsedilebilir. Bu dünyayı da yaratırken gerçekliği olmayan varlıklardan sıklıkla yararlanır:

Ez ezel sazlarına sihirler koyan peri!
Raksın bahçelerinden lâleler sundun bana.
Yine dök ummanlara tutuşan kâseleri,
Tutuşan dağlar gibi dalgalar açdım sana. (...) (1938, s. 9).

Yukarıda “Dilek” başlığı şiiriyle örneklendirilen gerçek dışı varlık (peri) örneği, diğer metinlerde sihir ve sihirbazlarla çeşitlenmektedir (1938, s. 91).

Rüzgâr şiir kitabında yer alan bu şiir, kitabın da minvaline uygundur. Zira kitabın kapağı (bir kadın ve erkekten oluşan kanatlı mitolojik bir figür) dâhil kitap içerisinde yer alan şiirler mitolojik unsurlar açısından zengindir.¹ Şiirlerinde mitolojik unsurların yanı sıra dinî unsurlara da yer veren Salih Zeki Aktay'ın *Hallac-ı Mansur* başlıklı beş perdelik tiyatro eserinde de dinî motiflere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çalışma, onun şiirlerine odaklandığı için dinî motiflerde şiirlerindeki örneklere bakılacak olursa ilk olarak cennet, cehennem gibi kavramların sıklıkla kullanıldığı dikkati çekmektedir. “Rüzgâr” şiirinin hemen her bölümü olduğu gibi V. bölümü de bu kavramlara örnek olabilir:

...
Şimdi ak yasemenler, açılmamış güllerle
Esip uzaklaşıyor yaylâlarda bir duman
Yanmış cehennemlerden ses veren sümbüllerle
Enginde iller kurmuş arkamda kalan cihan... (1938, s. 50).

Şair yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi aslında bir yer arayışındadır. Onun uzak iklimlere duyduğu özlem farklı metinlerde kendini göstermektedir:

...
Es, es ey hava es!
Sular aynı alev
Hep uzakta heves
Hep uzakta o ev. (1938, s. 64).

Şair bu özlemi aslında hatıralarıyla da destekleyerek işlemektedir. Bu hatıralara özlemi sadece tek bir şiirinde değil hemen bütün kitabından çıkarmak mümkündür. Örnek olarak “Bulutların Ötesi” şiirine bakılabilir:

Hatıralar!.. ah hatıralar!.. ölümden, cehennemden
Asırları boyayan her zehirden, her kandan
Üstün olan aç zehir! seni kimse bilemez;
Acını kanımızdan cehennemler silemez.
Ateş sapanlarıyla açtığın bir tek izi,
Silemez o beş nehir, beş dünyanın denizi. (...) (1938, s. 37).

¹ Kitabın kapağında yer alan mitolojik öge çalışmanın arkasında ekler bölümünde yer almaktadır.

Yukarıdaki satırlardan da görüleceği gibi hatıraların gücünü beş denizin bile silmeyeceğini dolayısıyla bir insanın anılarıyla var olabileceğini söylüyor. Ve bu hatıralara büyük bir özlem duyuyor.

Salih Zeki Aktay *Rüzgâr* şiir kitabında adeta ilahi, büyümlü bir ortam inşa etmeye çalışmıştır. Bunu da yer verdiği tanrılarla ve kahramanların yanı sıra bahçelerle cennet tasvirleriyle desteklemektedir. Dolayısıyla metnini diğer metinlere açarak harmanlayan Salih Zeki Aktay, bunu mitolojiden ve dinî motiflerden yararlanarak şiirlerinde işlemektedir.

Tüm bu örneklendirmelere nazaran Salih Zeki Aktay, araştırmacılar tarafından mitolojiyi yeterince özümsemeyen, şiirlerinde iyi işleyemeyen bir şair olarak değerlendirilir. Örneğin Şenol Demir *Türk Edebiyatında Nev-Yunânîlik Akımının Kaynakları (1912-1950)* başlıklı yüksek lisans tezinde onunla ilgili şu sözleri sarfetmektedir: *Mitoloji evrensel bir kaynak sayılsa da, ona yönelen kendi toprağından, kendi ikliminden bir şeyler katarak bu kaynaktan beslenmezse yaratıcı öz ortaya çıkmaz düşüncesindeyiz. Kaynağına yönelme noktasındaki ısrarcı tutumuna rağmen, ayağı toprağına yeteri kadar sağlam basmayan Salih Zeki'nin çabası bu açıdan boşa gitmiştir diyebiliriz* (1997, s. 108).

Yukarıda şairle ilgili verilen örnekler tekrar değerlendirildiğinde bu tespitin doğruluğı ele alınan örneklerde de görüleceği gibi bu yer vermeler yüzeysel boyutta kalmış derinleştirilememiştir. Salih Zeki Aktay örneklerde de büyük bir çaba içerisindedir fakat bu çabaları şiirinde geleneğı yanlış yerde aramaktan öteye gidememiştir.

Örneklendirilen bu eleştiriler döneminde sadece Salih Zeki Aktay için değil tüm Nev-Yunânîlik akımıyla şiirlerini kaleme alanlar için de yapılmıştır. Ömer Seyfettin onları kozmopolit bir yapı olduğunu vurgularken bu akım kendini çok da uzun süre var edemeyecektir (Topaloğlu, 2006 s. 515). Ömer Seyfettin'in de bu tespitlerinden yola çıkarak gerek Nev-Yunânîlik akımı içerisinde var olan ve gerekse çalışmanın odağındaki isim Salih Zeki Aktay için bu öz şiir arayışında yanlış pencereden baktıklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

Edebiyatın hemen her türünde eserler vermeye çalışan Salih Zeki Aktay, yetmiş altı (76) yıllık hayatında Türk şiirine büyük katkılar sağlamıştır. Şair, şiirlerinde mitolojik unsurlara yer vermenin yanı sıra doğum, ölüm, öte dünya gibi hayat ve ölüm üzerine de düşünmüştür. Şiire felsefi bir bakış açısıyla yaklaşan şairin klasik aşk şiirlerinde bile bu felsefeyi bulmak mümkündür.

Sonuç olarak mitoloji Salih Zeki Aktay için sığındığı, kendini en iyi ifade edebildiğı bir alan olmuştur. Çoğu çalışmalarda onun mitolojik tutkusu bir iki şiirden öteye geçemeyen bir heves olarak değerlendirilse de tüm yaşamına bakıldığında zaman mitoloji ve özellikle Yunan mitolojisi onun için kendini ifade edebildiğı bir dünya olarak ortaya çıkmaktadır. Yahya Kemal'in yolundan giden şairin son derece önemli eserleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğı zaman Salih Zeki'nin isminin Türk edebiyatında daha çok anılması gerekmektedir. Fakat burada Salih Zeki'nin derin bir mitoloji bilgisinin yanı sıra bunu şiirlerinde işleyememesi, şiirlerine yansıtamaması da dikkati çeken husustur. Şair mitoloji üzerine eser (*Mitoloji*) yazacak kadar derin bir bilgiye sahip olmasına nazaran şiirlerinde bu mitolojik unsurlardan sadece ismen bahsedildiğı ve derinleştirilemediğı ilk dikkati çeken husustur. Bunda elbette ki kendi kültüründen beslenmemesinin önemli bir etkisi vardır.

Hem Yunan kültürüne (Afrodit, Venüs, ...) hem de kültür ve inançlara (İsrafil, Adem, Havva, cennet, cehennem) şiirlerinde yer veren şair, her iki kültürü harmanlayarak özgünlüğünü de ortaya koymuştur. Hayal dünyası oldukça derin olan şairin şiirlerinde mitolojik unsurlar yer yer umut yer yer ise depresif bir havada işlenmektedir. Bu durum da şairin hem ruh dünyasının geçişkenliğini hem de onun her ne şart altında olursa olsun mitolojiye sığındığını gösterir.

Kaynakça

- Aktay, S. Z. (1938). *Rüzgâr*. Şirketi Mürettibiye Basımevi.
- Aktay, S. Z. (1948), *Mitoloji*. Varoğlu-Ülkü Yayınevleri.
- Demir, Ş. (1997). *Türk edebiyatında Nev-Yunânîlik akımının kaynakları (1912-1950)* (Tez No. 63011) [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi.] YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Enginün, İ. (2016). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2008). *Türk Halk Edebiyatı el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Şahbaz, N. K. (2001). *Salih Zeki Aktay hayatı-eserleri edebî kişiliği*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toker, Ş. (1979). *İkinci Meşrutiyet sonrası edebiyatımızda neoklasisizm (Nev-Yunanîlik)* (Tez No. 191817) [Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Topaloğlu, Y. (2006). Nev Yunânîlik akımına ilk tepki-boycotaj düşmanı. *Türk Kültürü*, 44(515-516), 75-92.
- Tural, Ş. (2002). Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde Hz. Âdem ve ilk günah. *İlmî Araştırmalar*, (14), 183-195.
- Ulus, G. (2023). Ergenekon Destanı'ndan toplumsal bilinçdışına yansıyan anne, ateş ve hayvan imgeleri. *Milli Folklor*, 18(137), 74-85. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1107545>.

Makale Geliş | Received: 12.05.2023
Makale Kabul | Accepted: 18.07.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1296355

Mehmet KAVAKLI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya-TÜRKİYE
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Psychology, Konya-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8876-3966
mkavakli@erbakan.edu.tr

Şeyda ERUYAR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Konya-TÜRKİYE
Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Psychology, Konya-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-0605-0837
drseydaeruyar@gmail.com

Gülten ÜNAL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara-TÜRKİYE
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Psychology, Ankara-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1000-952X
gunal@ybu.edu.tr

The Relationship Between Dark Triad and Ostracism: The Mediating Role of Humility

Abstract

Ostracism and social exclusion are the two close phenomena that describe being ignored by others without explicit declaration and being kept away from others with or without an explanation, respectively. It is possible that ostracism and social exclusion are the concepts related to personality. Connectedly, dark triad (narcissism, psychopathy, Machiavellianism) and humility may influence one's perceived ostracism or perceived social exclusion. The aim of the current study is to examine the mediating role of humility in the relationship between dark triad traits and perceived ostracism and social exclusion. The sample consists of 329 university students. Data was gathered by using the Ostracism Experience Scale, the Humility Scale and the Short Dark Triad Scale. The results demonstrate that dark triad is positively related to perceived ostracism, and this relationship was fully mediated by humility. Similarly, dark triad traits were positively related to social exclusion and this association is fully mediated by humility, as well. Humility might be said to contribute as a mediator between the dark triad and perceived ostracism and social exclusion by mitigating the detrimental impact of these characteristics on ostracism. The negative consequences of the dark triad and ostracism could be reduced by encouraging humility. The results are discussed in the light of the literature.

Keywords: Dark Triad, Ostracism, Social Exclusion, Humility.

Psikolojik Dışlanma ve Karanlık Üçlü Arasındaki İlişki: Tevazunun Aracı Rolü

Öz

Psikolojik dışlanma ve sosyal dışlanma diğerleri tarafından herhangi bir geri bildirim verilmeden ve açıklama yapılmadan kişinin dışlanması ve görmezden gelinmesi olarak tanımlanabilir. Algılanan psikolojik dışlanma ve algılanan sosyal dışlanmanın kişilik ile ilişkili değişkenler olması muhtemeldir. Karanlık üçlü (narsisizm, psikopati, Makyavelizm) kişilik özellikleri ve tevazu da, bireylerin algılanan psikolojik dışlanma veya algılanan sosyal dışlanma düzeylerini etkileyebilir. Bu çalışmanın amacı da karanlık üçlü kişilik özellikleri ile algılanan psikolojik dışlanma ve algılanan sosyal dışlanma arasındaki ilişkilerde tevazunun aracı rolünün incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini üniversite eğitimi almakta olan 329 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında veriler Psikolojik Dışlanma Deneyimi Ölçeği, Tevazu Ölçeği ve Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen bulgular karanlık üçlü kişilik özellikleri ile algılanan psikolojik dışlanmanın pozitif yönlü ilişkili olduğunu ve söz

konusu ilişkide tevazunun tam aracı rolünün olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde karanlık üçlü kişilik özellikleri algılanan sosyal dışlanma ile de pozitif yönlü ilişkili bulunmuştur ve bu ilişkide de tevazunun tam aracı rolünün olduğu tespit edilmiştir. Tevazu, karanlık üçlü kişilik özelliklerinin dışlanma üzerindeki zararlı etkisini hafifleterek, karanlık üçlü ile algılanan psikolojik dışlanma ve sosyal dışlanma arasında bir aracı değişken olarak katkı sağladığı söylenebilir. Tevazu teşvik edilerek ya da desteklenerek karanlık üçlünün ve dışlanmanın olumsuz sonuçları azaltılabilir. Ulaşılan sonuçlar literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karanlık Üçlü, Psikolojik Dışlanma, Sosyal Dışlanma, Tevazu.

Introduction

Ostracism and social exclusion are the two close phenomena that describe being ignored by others without explicit declaration and being kept away from others with or without an explanation, respectively (Reinhard et al., 2020). These social threats to fundamental human needs, namely, belonging, control, self-esteem, and meaningful existence (Williams, 2007), might result in adverse emotional, behavioral, cognitive, and physical outcomes. For instance, having been socially excluded or ostracized increases anti-social tendencies, including aggressiveness and anti-social behavior (Perchtold-Stefan et al., 2022), decreases prosocial behavior, such as helping others (Twenge et al., 2007), and harms self-regulation (Baumeister et al., 2005). Moreover, one study indicated that the human body reacts to social exclusion in a way that responds to physical pain. That is to say, individuals who experience social exclusion and ostracism may similarly become insensitive to either emotional or physical pain (Dewall et al., 2011).

However, perceived impact of and reaction to ostracism and social exclusion may depend on individual differences, such as psychopathology, including personality disorders. In a systematic review, for instance, including 52 studies that compare the emotional reactions of clinical samples and healthy controls after inducing ostracism by the experiments, participants with borderline personality disorder (BPD) showed more robust adverse emotional responses compared to healthy controls and increased dissociative symptoms after ostracism situation compared to baseline (Reinhard et al., 2020). On the other hand, Cluster A personality disorders, i.e., paranoid, schizoid, and schizotypal, might even find relief in a situation where they are ostracized or socially excluded (Wirth et al., 2010). These findings may suggest that people with some personality characteristics might have insensitivity or hypersensitivity to social threats in which they might show more or less adverse reactions (Gutz et al., 2016; Staebler et al., 2011).

Scarce evidence has shown the association between specific personality traits and having ostracized and socially excluded, suggesting that people with some personality traits may experience more ostracism and social exclusion and might show stronger reactions than others do. In an experimental study with 716 participants, for example, findings indicated that individuals who scored low in agreeableness and conscientiousness were ostracized by others more than those with more agreeable and conscientious traits (Rudert et al., 2020). Likewise, agreeable and conscientious people show more distress when exposed to ostracism (Yaakobi, 2022).

People with anti-social personality traits such as psychopathy, narcissism, and Machiavellianism, which is also known as the 'dark triad' altogether (Paulhus & Williams, 2002), have shared characteristics of low agreeableness and conscientiousness, reduced empathy, and increased aggression (Heym et al., 2019; Jakobwitz & Egan, 2006; Kowalski et al., 2016). Machiavellianism is a trait that implies highly manipulative and insincere in interpersonal relationships (Christie & Geis, 2013), whilst psychopathic people tend to be impulsive, low on empathy, cold-hearted and exploitative (Hare, 1985). Narcissism is characterized by superiority and entitlement (Raskin & Hall, 1979). Despite the evidence on the relationship between agreeableness and conscientiousness and having been ostracized or socially excluded, the evidence on the ostracism/social exclusion and dark triad traits, which are found closely related to those two Big Five Personality facets, is still scarce (Blinkhorn et al., 2021).

In the context of personality, humility is described as one's ability to regulate self-related emotions (egotism) in a socially acceptable way, others-oriented thinking and behaviors and an accurate view of self (Davis et al., 2011). It was suggested that humility is significantly related to improved social functioning, including developing and maintaining positive interpersonal and intergroup relationships (Van Tongeren et al., 2022). Moreover, humility is positively associated with two ostracism-proof personality traits, i.e., agreeableness and conscientiousness, whilst negatively associated with dark triad traits (Fernández-del-Río et al., 2020). On the other hand, evidence is scarce on the mediating effect of humility in the relationship between dark triad traits and ostracism and social exclusion. Thus, this study assesses whether humility mitigates or exacerbates the association between dark triad traits, ostracism, and social exclusion.

Hypothesis 1: Humility will mediate the relationship between dark triad and ostracism.

Hypothesis 2: Humility will mediate the relationship between dark triad and social exclusion.

Method

Participants

A total of 329 university students (262 female, 79.6% of the sample) were included in the current study. Participants were between the ages of 18 and 40 ($M = 20.73$, $SD = 2.09$). Before collecting data, participants were provided with an informed consent form which states that participation in the study is voluntary.

Materials

Demographic Information Form

The data on age and gender was collected using a standard demographics questionnaire.

Ostracism Experience Scale for Adolescents

Participants' perceived ostracism and social exclusion levels were measured via the Ostracism Experience Scale for Adolescents Turkish version (Gilman et al., 2013). The adaptation study into Turkish was carried out by Sertelin-Mercan (2016). The scale has 11 items and 5-point Likert type (ranging from (1) *never* to (5) *always*), and two factors structure. These factors are 'ignored' (ostracism; "Others treat me as if I am invisible."), and exclusion (social exclusion; "Others include me in their plans for the holidays."). This scale was developed for adolescents, and the adaptation study into Turkish was conducted with adolescent participants. However, the scale can also be used for university students (Kavaklı, 2018, 2019, 2021). Cronbach Alpha coefficients were also calculated as .88 both for ostracism, and social exclusion in the current study.

Humility Scale

Participants' humility level was measured via the Humility Scale developed by Büyüksevindik and Işık (2019). The scale has 9 items and 5-point Likert type (ranging from (1) *strongly disagree* to (5) *strongly agree*) ("I am sensitive to the problems of others."), and one factor structure. In the current study, the Cronbach Alpha coefficient was calculated as .87. High scores on the scale indicate a higher level of humility.

Short Dark Triad Scale

Participants' dark triad levels were measured via Short Dark Triad Scale developed by Jones and Paulhus (2014). Özsoy et al. (2017) conducted the research for the Turkish adaptation. The scale has twenty-seven items with 5-point Likert type (ranging from (1) *strongly disagree* to (5) *strongly agree*) and three factors structure. These factors are narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. Cronbach Alpha coefficients also were calculated as .79 for Machiavellianism, .66 for narcissism, .76 for psychopathy, and .83 for all items in the current study.

Procedure

The data was collected using an online questionnaire booklet. The study was approved by the Ankara Yildirim Beyazit University Ethical Committee (approval date: 09.11.2020, approval number: 41, see also Appendix). Before starting the study, an informed consent form was presented to the participants. Those who volunteered to participate in the study filled out the measures. The duration of the research was approximately 15 minutes.

Results

The relationships between ostracism, social exclusion, humility, and dark triad are shown in Table 1.

Table 1

An Analysis of the Correlation between the Variables Considered in This Research

	M	SD	1	2	3	4	5	6
1. OST	7.88	3.15	-					
2. SOC	15.31	5.31	.36***	-				
3. HUM	40.23	4.77	-.28***	-.24***	-			
4. MAC	27.43	7.28	.15**	.02	-.12**	-		
5. NAR	25.80	5.78	-.12*	-.34***	.01	.41***	-	
6. PSI	20.06	6.27	.21***	.11*	-.24***	.52***	.35***	-
α			.88	.88	.87	.79	.66	.76
ω			.88	.89	.89	.80	.69	.79

Note. M = mean, SD = standard deviation, OST = ostracism, SOC = social exclusion, HUM = humility, MAC = Machiavellianism, NAR = narcissism, PSI = psychopathy, α = Cronbach alpha value, ω = McDonald's omega reliability, *p < .05, **p < .01, ***p < .001

Two models have been created to examine the mediating role of humility in the relationships among dark triad, ostracism, and social exclusion. These models have been analyzed through structural equation modelling. Latent variables such as ostracism and social exclusion were created by using the ostracism experience scale items. A latent variable, dark triad, was created by using the Short Dark Triad Scale's subdimensions (Machiavellianism, narcissism, and psychopathy). The latent variable of humility was created using the items of the humility scale. Analyses were carried out with latent variables. The first model's fit indexes created regarding the mediating role of humility in the relationship between the dark triad and ostracism are found within acceptable limits [$\chi^2(114, N = 329) = 326.39, \chi^2/sd = 2.863, p < .000, GFI = .90, AGFI = .87, CFI = .92, IFI = .92, TLI = .90, SRMR = .065, RMSEA = .075$].

The tested model and Bootstrap analysis results showed that the relationship between the dark triad and ostracism is mediated by humility (Indirect effect = .07, %95 CI [.012, .146]). After humility was included in the model, the direct effect between the dark triad and ostracism became insignificant (Direct effect = .10, 95% CI [-.064, .264]).

Table 2

The First Model's Fit Indexes

Fit Index	Model Fit Index	Fit Index	
		Acceptable	Good/Excellent
X ² /sd	2.863	0<X ² /sd<5	0<X ² /sd<3
RMSEA	.07	0,00≤ RMSEA≤0,08	0,00≤ RMSEA≤0,05
AGFI	.87	0,90≤AGFI≤1,0	0,95≤AGFI≤1,0
GFI	.90	0,90≤GFI≤1,0	0,95≤GFI≤1,0
IFI	.92	0,90≤NFI≤1,0	0,95≤NFI≤1,0
TLI	.90	0,90≤TLI≤1,0	0,95≤TLI≤1,0
CFI	.92	0,90≤CFI≤1,0	0,95≤CFI≤1,0
SRMR	.06	0,00≤ SRMR ≤0,08	0,00≤ SRMR ≤0,05

Table 1

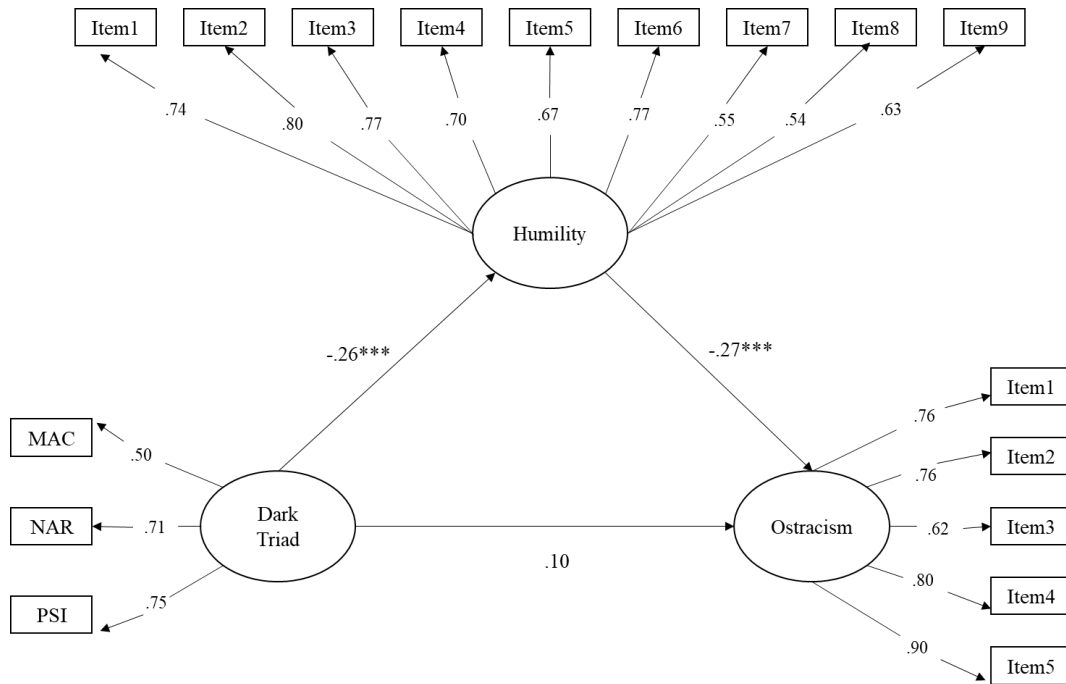
Structural Equation Modeling in the Relationship Between Dark Triad, Ostracism, and Humility

DV	IV	Total Effect	Direct Effect	Indirect Effect	S.E.	t value
OST	DARK	.17	.10	.07	.01	1.43
HUM	DARK	-.26	-.26	.00	.01	-3.59***
OST	HUM	-.27	-.27	.00	.08	-4.13***

Note. DV = dependent variable, IV = independent variable, OST = ostracism, DARK = dark triad, HUM = humility, S.E. = standard error. *p<.05, **p<.01, ***p<.001

Figure 1

Structural Equation Modeling in the Relationship Between Dark Triad, Ostracism, and Humility

The second model's fit indexes created regarding the mediating role of humility in the relationship between the dark triad and social exclusion are found within acceptable limits [$\chi^2(131, N = 329) = 337.36, \chi^2/sd = 2.575, p < .000, GFI = .90, AGFI = .86, CFI = .93, IFI = .93, TLI = .91, SRMR = .077, RMSEA = .069$].

Table 4

The Second Model's Fit Indexes

Fit Index			
Fit Index	Model Fit Index	Acceptable	Good/Excellent
X ² /sd	2.575	0 < X ² /sd < 5	0 < X ² /sd < 3
RMSEA	.07	0,00 ≤ RMSEA ≤ 0,08	0,00 ≤ RMSEA ≤ 0,05
AGFI	.86	0,90 ≤ AGFI ≤ 1,0	0,95 ≤ AGFI ≤ 1,0
GFI	.90	0,90 ≤ GFI ≤ 1,0	0,95 ≤ GFI ≤ 1,0
IFI	.93	0,90 ≤ NFI ≤ 1,0	0,95 ≤ NFI ≤ 1,0
TLI	.91	0,90 ≤ TLI ≤ 1,0	0,95 ≤ TLI ≤ 1,0
CFI	.93	0,90 ≤ CFI ≤ 1,0	0,95 ≤ CFI ≤ 1,0
SRMR	.08	0,00 ≤ SRMR ≤ 0,08	0,00 ≤ SRMR ≤ 0,05

The tested model and Bootstrap analysis results showed that the relationship between the dark triad and social exclusion is mediated by humility (Indirect effect = .07, %95 CI [.015, .117]). After humility was included in the model, the direct effect between the dark triad and social exclusion became insignificant (Direct effect = -.05, 95% CI [-.216, .141]).

Table 5

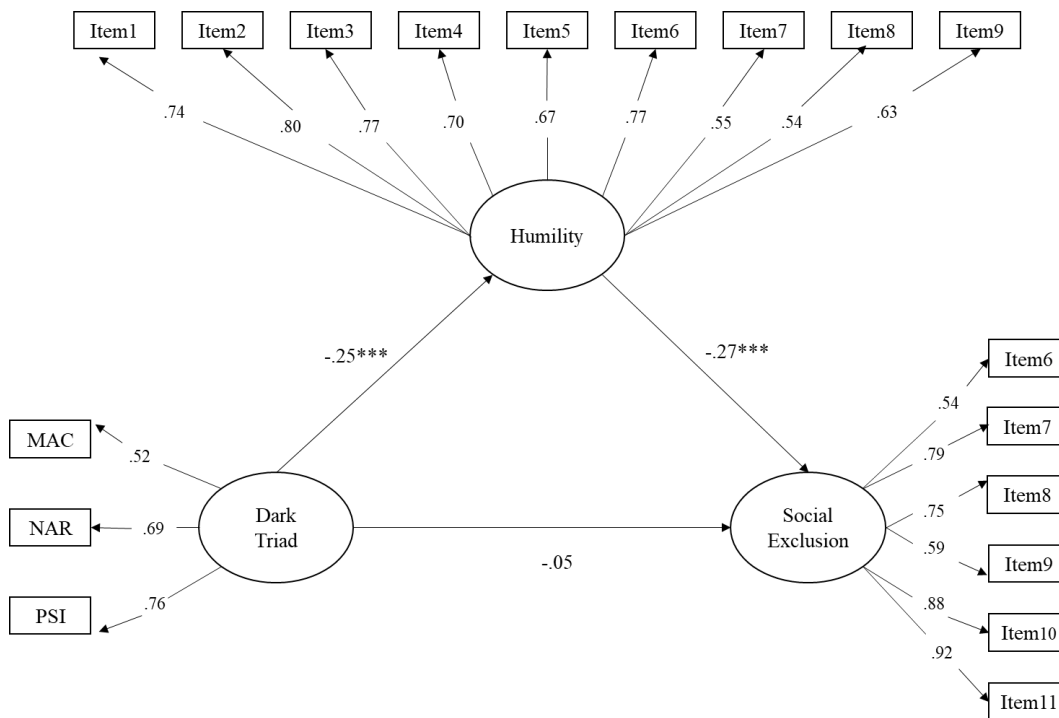
Structural Equation Modeling in the Relationship between Dark Triad, Social Exclusion and Humility

DV	IV	Total Effect	Direct Effect	Indirect Effect	S.E.	t value
SOC	DARK	.02	-.05	.07	.01	.733
HUM	DARK	-.25	-.25	.00	.01	-3.52***
SOC	HUM	-.27	-.27	.00	.08	-3.95***

Note. DV = dependent variable, IV = independent variable, SOC = social exclusion, DARK = dark triad, HUM = humility, S.E. = standard error.

Figure 2

Structural Equation Modeling in the Relationship Between Dark Triad, Social Exclusion and Humility

Discussion

In the present study, the role of humility as a mediator between the dark triad and ostracism and social exclusion was investigated. The results showed that ostracism and social exclusion are negatively associated with both humility and narcissism. Ostracism is positively related to psychopathy and Machiavellianism. There is a negative correlation between social exclusion and the psychopathy dimension. There is no association between humility and narcissism, but humility was negatively associated with the dark triad. Moreover, humility fully

mediated the relationship between the dark triad and ostracism. Similarly, the relationship between the dark triad and social exclusion is fully mediated by humility.

The dark triad, ostracism, and social exclusion are frequently discussed concepts in the field of psychology (Heym et al., 2019; McDonald & Donnellan, 2012). As a coping strategy for their social exclusion, persons who experience ostracism may be more susceptible to developing dark triad characteristics. When the studies are examined, it is seen that the studies on the relationship between the dark triad and ostracism or social exclusion are relatively limited. Studies have shown that the relationship between narcissism and ostracism has been addressed. Studies generally focus on the relationship between narcissism and ostracism (Blinkhorn et al., 2021; Erkutlu & Chafra, 2016; Xu & Huang, 2012). Erkutlu and Chafra (2016) reported that there is a positive relationship between narcissism and workplace ostracism. The results of another study showed that narcissistic people are more prone to violence after social exclusion (Blinkhorn et al., 2021). In contrast to previous research, ostracism and social exclusion were associated negatively with narcissism in this study. This issue can be explained by narcissism's structure. In this study, perceived ostracism and social exclusion were measured. This indicates that individuals with a high level of narcissism may not see ostracism or social exclusion as an exclusion. In other words, narcissistic individuals may believe that exclusion is unthinkable for themselves. This may explain the negative association between narcissism, ostracism, and social exclusion.

Nonetheless, to the best of our knowledge, no study has investigated the indirect effect of the dark triad on ostracism and social exclusion through humility. Thus, it does not seem possible to discuss the results related to the mediating role of humility comparatively. The findings of this research indicate the significance of evaluating humility as a mediating factor in the relationship between the dark triad, ostracism, and social exclusion. These findings have several implications for both practice and research. The findings indicate, from a practical standpoint, that evaluating humility could be an effective method to mitigate the harmful consequences of the dark triad and social exclusion. This knowledge can be used by practitioners to design interventions or training programs targeted at encouraging humility as a means of mitigating the negative effects of these factors on social relationships. The findings highlight the significance of considering humility as a potential mediator in the link between the dark triad, ostracism, and their consequences on social exclusion from a research standpoint. Future research could build on these findings by addressing the underlying mechanisms that drive the association between humility and social exclusion and by examining the efficacy of interventions designed to promote humility in reducing the negative impacts of the dark triad, ostracism, and social exclusion.

As a mediator, humility may mitigate the detrimental consequences of the dark triad and ostracism on social exclusion. Recognizing one's limits and recognizing the skills and contributions of others are components of humility. Individuals with a high level of humility tend to be more sociable, empathic, and collaborative (Ashton & Lee, 2005; Davis et al., 2010; Ross & Wright, 2021). Hence, when a person with a high dark triad level is socially excluded or ostracized, they might be more likely to experience negative emotions and hurt feelings, which can result in further ostracism and social exclusion. If the individual also displays a high level of humility, though, they may be more willing to reflect on their behavior and take steps to mend their social ties (Peters et al., 2011; Porter et al., 2022). This approach may involve understanding their limitations, appreciating the dignity of others, and seeking to enhance their interpersonal abilities. In this manner, humility may contribute as a mediator between the dark triad, ostracism, and social exclusion by mitigating the detrimental impact of these characteristics on ostracism. It may be able to lessen the negative consequences of the dark triad and ostracism by encouraging humility. The results obtained from this study also support this view. Given the aforementioned reasons, the study's findings implied that interventions aiming at enhancing humility-related

abilities may be useful for mitigating the detrimental effects of the dark triad on ostracism and social exclusion.

Limitations and Future Suggestions

Together with its contributions, the current study's conclusions must also be evaluated considering its limitations. The current research is a correlational study lacking a cause-and-effect relationship. In addition, a self-report scale was used to assess ostracism and social exclusion. For this reason, participants' perceptions of ostracism and social exclusion were assessed. Future experimental research may yield further explanatory data. Additionally, it would be fascinating to undertake longitudinal studies that track participants over time to better understand how changes in humility and dark triad traits affect social exclusion. This would provide a more sophisticated comprehension of how these variables interact and change over time. It may be beneficial to do cross-cultural research to determine if the links between humility, dark triad traits, ostracism, and social exclusion vary between cultures. This could aid in the identification of cultural characteristics that may affect the efficacy of programs designed to promote humility as a means of minimizing social exclusion. Future studies could also concentrate on creating and evaluating interventions targeted at fostering modesty as a strategy for mitigating the detrimental impacts of the dark triad on social exclusion and ostracism. The brain mechanisms underlying the link between humility, dark triad traits, ostracism, and social exclusion may also be worth investigating. This could involve identifying the neuronal circuits involved in these activities via brain imaging techniques.

References

- Ashton, M. C. & Lee, K. (2005). Honesty-humility, the Big Five, and the five-factor model. *Journal of Personality*, 73(5), 1321-1354. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00351.x>
- Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J. & Twenge, J. M. (2005). Social exclusion impairs self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(4), 589-604. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.4.589>
- Blinkhorn, V., Lyons, M., Collier, E. S. & Almond, L. (2021). The relationship between narcissism and acceptance of violence revealed through a game designed to induce social ostracism. *The Journal of Social Psychology*, 161(3), 261-271. <https://doi.org/10.1080/00224545.2020.1816884>
- Büyüksevindik, B. & Işık, Ş. (2019). Tevazu Ölçeği geliştirme çalışması. *Journal of Gazî Educational Faculty (GUJGEF)*, 39(3), 1453-1485.
- Christie, R. & Geis, F. L. (2013). *Studies in machiavellianism*. Academic Press.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Worthington Jr, E. L., Van Tongeren, D. R., Gartner, A. L., Jennings, D. J. & Emmons, R. A. (2011). Relational humility: Conceptualizing and measuring humility as a personality judgment. *Journal of Personality Assessment*, 93(3), 225-234. <https://doi.org/10.1080/00223891.2011.558871>
- Davis, D. E., Worthington Jr, E. L. & Hook, J. N. (2010). Humility: Review of measurement strategies and conceptualization as personality judgment. *The Journal of Positive Psychology*, 5(4), 243-252. <https://doi.org/10.1080/17439761003791672>
- DeWall, C. N., Deckman, T., Pond Jr, R. S. & Bonser, I. (2011). Belongingness as a core personality trait: How social exclusion influences social functioning and personality expression. *Journal of Personality*, 79(6), 1281-1314. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00695.x>

Erkutlu, H. & Chafra, J. (2016). Impact of behavioral integrity on workplace ostracism: The moderating roles of narcissistic personality and psychological distance. *Journal of Applied Research in Higher Education, 8*(2), 222-237. <https://doi.org/10.1108/JARHE-01-2015-0007>

Fernández-del-Río, E., Ramos-Villagrasa, P. J. & Barrada, J. R. (2020). Bad guys perform better? The incremental predictive validity of the Dark Tetrad over Big Five and Honesty-Humility. *Personality and Individual Differences, 154*, 109700. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109700>

Gilman, R., Carter-Sowell, A., DeWall, C. N., Adams, R. E. & Carboni, I. (2013). Validation of the Ostracism Experience Scale for adolescents. *Psychological Assessment, 25*(2), 319-330. <https://doi.org/10.1037/a0030913>

Gutz, L., Roepke, S. & Renneberg, B. (2016). Cognitive and affective processing of social exclusion in borderline personality disorder and social anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy, 87*, 70-75. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2016.08.020>

Hare, R. D. (1985). Comparison of procedures for the assessment of psychopathy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 53*(1), 7-16. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.53.1.7>

Heym, N., Firth, J., Kibowski, F., Sumich, A., Egan, V. & Bloxson, C. A. (2019). Empathy at the heart of darkness: Empathy deficits that bind the dark triad and those that mediate indirect relational aggression. *Frontiers in Psychiatry, 10*(95). <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00095>

Jakobwitz, S. & Egan, V. (2006). The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences, 40*(2), 331-339. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.07.006>

Jones, D. N. & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3) a brief measure of dark personality traits. *Assessment, 21*(1), 28-41. <https://doi.org/10.1177/1073191113514105>

Kavaklı, M. (2018). *Psikolojik dışlanma ve internet kullanma alışkanlıkları arasındaki ilişkide öz duyarlığın aracı rolü (The mediating role of self-compassion in the relationship between ostracism and internet usage habits)* [Unpublished Master thesis, Ufuk University], YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kavaklı, M. (2019). Psikolojik dışlanma ve sosyal dışlanma arasındaki farklılık: Benlik değeri, yalnızlık ve genel aidiyet duygusu üzerindeki etkileri (The difference between ostracism and social exclusion: The effects on self-esteem, loneliness, and general belongingness emotion). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(20), 45-55.

Kavaklı, M. (2021). Which one is more detrimental for humankind? Ostracism or social exclusion? Their effects on depression, anxiety, stress. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research, 10*(1), 12-18. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.63389>

Kowalski, C. M., Vernon, P. A. & Schermer, J. A. (2016). The general factor of personality: The relationship between the big one and the dark triad. *Personality and Individual Differences, 88*, 256-260. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.028>

McDonald, M. M. & Donnellan, M. B. (2012). Is ostracism a strong situation? The influence of personality in reactions to rejection. *Journal of Research in Personality, 46*(5), 614-618. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.05.008>

Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P.K. & Ardiç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences, 117*, 11-14. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.019>

Kavaklı, M., Eruyar, Ş. & Ünal, G. (2023). The relationship between dark triad and ostracism: the mediating role of humility, *Mavi Atlas, 11*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 51-62.

Paulhus, D. L. & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism and psychopathy. *Journal of Research in Personality, 36*(6), 556-563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)

Perchtold-Stefan, C. M., Fink, A., Rominger, C. & Papousek, I. (2022). Social exclusion increases antisocial tendencies: Evidence from retaliatory ideation in a malevolent creativity task. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. <https://doi.org/10.1080/10400419.2021.2012633>

Peters, A. S., Rowat, W. C. & Johnson, M. K. (2011). Associations between dispositional humility and social relationship quality. *Psychology, 2*(3), 155-161. <https://doi.org/10.4236/psych.2011.23025>

Porter, T., Elnakouri, A., Meyers, E. A., Shibayama, T., Jayawickreme, E. & Grossmann, I. (2022). Predictors and consequences of intellectual humility. *Nature Reviews Psychology, 1*(9), 524-536. <https://doi.org/10.1038/s44159-022-00081-9>

Raskin, R. N. & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590-590.

Reinhard, M. A., Dewald-Kaufmann, J., Wuestenberg, T., Musil, R., Barton, B. B., Jobst, A. & Padberg, F. (2020). The vicious circle of social exclusion and psychopathology: A systematic review of experimental ostracism research in psychiatric disorders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 270*(5), 521-532. <https://doi.org/10.1007/s00406-019-01074-1>

Ross, L. T. & Wright, J. C. (2021). Humility, personality, and psychological functioning. *Psychological Reports, 003329412111062819*. <https://doi.org/10.1177/003329412111062819>

Rudert, S. C., Janke, S. & Greifeneder, R. (2020). The experience of ostracism over the adult life span. *Developmental Psychology, 56*(10), 1999. <https://doi.org/10.1037/dev0001096>

Sertelin-Mercan, Ç. (2016). Ostracism Experience Scale for Adolescents: Turkish validity and reliability. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(2), 175-186.

Staebler, K., Renneberg, B., Stopsack, M., Fiedler, P., Weiler, M. & Roepke, S. (2011). Facial emotional expression in reaction to social exclusion in borderline personality disorder. *Psychological Medicine, 41*(9), 1929-1938. <https://doi.org/10.1017/S0033291711000080>

Van Tongeren, D. R., Ng, V., Hickman, L. & Tay, L. (2022). Behavioral measures of humility: Part 1. Theoretical and methodological review. *The Journal of Positive Psychology, 1-11*. <https://doi.org/10.1080/17439760.2022.2109202>

Williams, K. D. (2007). Ostracism: The kiss of social death. *Social and Personality Psychology Compass, 1*(1), 236-247.

Wirth, J. H., Lynam, D. R. & Williams, K. D. (2010). When social pain is not automatic: Personality disorder traits buffer ostracism's immediate negative impact. *Journal of Research in Personality, 44*(3), 397-401. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.03.001>

Xu, E. & Huang, X. (2012). The relationship between narcissism and ostracism: Expertise status and team goal interdependence. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2012, No. 1, p. 12985). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.

Yaakobi, E. (2022). Personality as a moderator of immediate and delayed ostracism distress. *British Journal of Social Psychology, 61*(4), 1454-1477. <https://doi.org/10.1111/bjso.12484>

Appendix

Ethical Committee Approval

 ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ)
ETİK KURULU
PROJE ONAY BELGESİ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji bölümü akademisyenlerinden Mehmet Kavaklı'nın, Dışlanmanın Öz Duyarlık, Tevazu ve Narsisizm ile İlişkisinin İncelenmesi adlı araştırması değerlendirilmiştir. (Bu kısım başvuru sahibi tarafından doldurulmalıdır)

Proje etik açısından uygun bulunmuştur.

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

AYBÜ ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl – Araştırma sıra no)	2020 - 528
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	30.10.2020
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	09.11.2020 - 62
Yer	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Külliyesi
Katılımcılar	Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.

KURUL BAŞKANI, BAŞKAN YARDIMCISI VE ÜYELER:

İMZA

Prof. Dr. Cem Şafak ÇUKUR	Üye	<input type="text" value=""/>
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ	Üye	<input type="text" value=""/>
Doç. Dr. Behlül TOKUR	Üye	<input type="text" value=""/>
Doç. Dr. Birgül ÖZKAN	Üye	<input type="text" value=""/>
Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN	Üye	<input type="text" value=""/>
Dr. Öğr. Üyesi Şule KAYA	Üye	<input type="text" value=""/>
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DEMİRDEL	Üye	<input type="text" value=""/>
Dr. Öğr. Üyesi Nimet YILDIRIM TİRGİL	Üye	<input type="text" value=""/>

Olca YİRE

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tunceli-TÜRKİYE
Munzur University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Tunceli-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7622-062X
olcaytire@munzur.edu.tr

Sosyodemografik Değişkenler ve İş-Aile Yaşam Çatışmasının Akademisyenlerin İş Doyumuna Etkisi

Öz

Akademisyenlerin, nitelikli bireyler yetiştirebilmeleri, araştırma ve bilgi üretme işlevlerini en verimli şekilde yerine getirebilmeleri için yaptıkları işten doyum almaları gerekmektedir. İş doyumunu bazı sosyodemografik faktörlerden etkilenmektedir. Bununla birlikte iş ve aile yaşamı arasında meydana gelen çatışmanın iş doyumunu üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, iş-aile yaşam çatışması ve sosyodemografik değişkenlerin akademisyenlerin iş doyumuna etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya katılan 611 akademisyenin 273'ü (%44,7) erkek ve 338'i (%55,3) kadındır. 24 ile 65 yaş aralığındaki akademisyenlerin yaş ortalaması $\bar{x}=39,51\pm 8,97$ 'dir. Araştırma kapsamında akademisyenlerin sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak adına Kişisel Bilgi Formu, işten almış oldukları doyum düzeyini belirlemek için İş Tatmini Ölçeği ve iş-aile yaşam çatışması düzeylerini ortaya koymak için İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği'nden oluşan ölçme aracı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri çevrimiçi anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Açıklayıcı analizlerde değişkenler arası ilişkilerin incelenmesinde korelasyon analizleri uygulanmıştır. Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisinin incelenmesinde çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Bulgulara göre akademisyenlerin iş doyumları yüksektir. Katılımcılar orta düzeyde iş ve aile arasındaki çatışma yaşamaktadır. Erkekler kadınlardan, yaşlılar gençlerden, çocuk sahibi olanlar olmayanlardan, unvanı yüksek olanların düşük olanlardan, gelir düzeyi yüksek olanların düşük olanlardan daha fazla iş doyumuna sahiptirler. İş-aile çatışması ve aile-iş çatışması az olanların iş doyumları da yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Akademisyen, Sosyodemografik Değişkenler, İş-Aile Yaşam Çatışması, İş Doyumu.

The Effect of Sociodemographic Variables and Work-Family Life Conflict on Job Satisfaction of Academics

Abstract

Academics need to derive satisfaction from their work in order to effectively educate individuals and fulfill their research and knowledge production functions. Job satisfaction can be influenced by certain socio-demographic factors. Additionally, the conflict between work and family life can have an impact on job satisfaction. In this context, this study aims to examine the effects of work-family conflict and socio-demographic variables on the job satisfaction of academics using a quantitative approach. A survey model was used in this research. Of the 611 academics who participated in the study, 273 (44.7%) were male and 338 (55.3%) were female. The average age of academics ranging from 24 to 65 years old is $\bar{x}=39.51\pm 8.97$. In order to obtain information about the socio-demographic characteristics of academics, a Demographic Information Form was used, the Job Satisfaction Scale was used to determine the level of job satisfaction, and the Work-Family Conflict Scale was used to reveal the levels of work-family conflict. The data for the study were collected using an online survey technique. Correlation analyses were applied to examine the relationships between variables in the exploratory analyses. Multiple linear regression analysis was used to examine the effects of socio-demographic variables and work-family conflict on the job satisfaction of academics. According to the findings, academics have high job satisfaction. Participants experience a moderate level of conflict between work and family. Men have higher job satisfaction than women, older individuals have higher job satisfaction than younger individuals, individuals with children have higher job satisfaction than those without children, individuals with higher academic titles have higher job satisfaction than those with lower titles, and individuals with higher income levels have higher job satisfaction than those with lower income levels. Individuals with low work-family conflict and family-work conflict also have higher job satisfaction.

Keywords: Academics, Sociodemographic Variables, Family-work Conflict, Job Satisfaction.

Giriş

Modern iş örgütlenmelerinde önemli bir konu olarak karşımıza çıkan (Öztürk & Şahbudak, 2015) iş doyumunu, bireyin işi veya işine ilişkin deneyimlerini değerlendirmesine dayanan duygusal bir tepkidir (Asbari vd., 2020). İş doyumunu, kişinin çalışma yaşamından duyduğu haz ve mutluluğu, yani işini sevmesini ifade etmektedir (Keser, 2005). İş doyumunun bireysel önemi kadar örgütsel önemi de bulunmaktadır. Çalışanların iş doyum düzeyi çoğaldıkça örgüte bağlılıkları ve üretkenlikleri artmaktadır (İnanđı vd., 2013). İş doyumunu çalışanın işinden beklediği maddi ve manevi kazançların gerçekleşmesiyle doğru orantılı olup (Akşit, 2010; Çivilidağ, 2011; Şentürk & Bayraktar, 2018), bu kazançların daha düşük seviyede kalması işten doyum almama durumunu (doyumsuzluk) ortaya çıkarmaktadır (Erdil vd., 2004; Şentürk & Bayraktar, 2018). Bireylerin iş ortamında mutsuz olmasından, iş ortamının beklentilerini karşılamamasından dolayı yaşadığı doyumsuzluk durumu, hem bireyde psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara neden olmakta hem de bireyin aile ve sosyal çevresini olumsuz etkileyebilmektedir (Şangar, 2016; Şimşek, 2020). İş doyumunun düşük olmasının örgütsel açıdan da sonuçları bulunmaktadır. Örgütsel açıdan çalışanda işe karşı isteksizlik, işten ayrılma, işe devamsızlık, işe geç gelme, iş verimliliğinin düşmesi, işe yabancılaşma, iş yaşamında hatalı kararlar alma gibi durumlardan dolayı iş performansında niteliksel ve niceliksel azalma söz konusu olabilmektedir (Akşit, 2010; Koçoğlu, 2015; Özdevecioğlu & Çakmak, 2009; Sis & Naktiyok, 2017; Tekingündüz vd., 2016).

Literatürde çalışanların iş doyum düzeyini etkileyen faktörler genel olarak bireysel ve örgütsel faktörler şeklinde iki gruba ayrılmakta olup cinsiyet, eğitim durumu, yaş, aile desteği, medeni durum, kişilik özellikleri, unvan ve aile yapıları gibi faktörler bireysel faktörleri oluştururken ücret, terfi imkanları, çalışma koşulları, çalışma süreleri, örgütsel ilişkiler ve denetleme gibi iş yeriyle ilişkili faktörler de örgütsel faktörleri oluşturmaktadır (Akşit, 2010; Aydemir vd., 2022; Baş vd., 2019; Bilge vd., 2007; Ertürk & Keçecioğlu, 2012; Öztürk & Şahbudak, 2015; Serinkan & Bardakçı, 2007; Şimşek & Koç, 2020).

Yapılan araştırmalarda cinsiyet, kişinin iş doyumunu etkileyen önemli bir değişken olarak görülmektedir. Ancak bu konudaki bulgular her araştırma için farklı sonuçlar vermektedir. Çünkü kadın ya da erkek olmak iş doyumuna etki eden bir değişken olmakla birlikte yapılan işe, bulunulan ortama, aile desteğine ve aile yapısına göre değişiklik gösterebilmektedir (Sevimli & İşcan, 2005; Şimşek, 2020). Cinsiyetin iş doyumunda etkili olduğunu gösteren çalışmalarda erkeklerde iş doyumunun kadınlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir (Bakan vd., 2014; Baş vd., 2019; Doğan vd., 2020; Lacy & Sheenan, 1997; Taşdemir, 2020; Türk & Kaya, 2023). Bazı araştırmalarda ise cinsiyetin iş doyumuna etkisinin bulunmadığı saptanmıştır (Bilge vd., 2007; Dağdeviren vd., 2011; Konakay & Altaş, 2011; Öztürk & Şahbudak 2015; Şimşek, 2020). Literatür taramasında pek çok araştırmada yaşla iş doyumunu arasında bir ilişkinin var olduğu, yaş arttıkça iş doyumunun da arttığı gözlemlenmiştir (Bilge vd., 2007; Dağdeviren vd., 2011; Sevimli & İşcan, 2005; Şimşek, 2020). Ancak yaşın etkisinin olmadığı çalışmalarda mevcuttur (Baş vd., 2019; Taşdemir, 2020). Yine yapılan çalışmalarda çocuk sahibi olan akademisyenlerin iş doyum düzeylerinin çocuk sahibi olmayan akademisyenlerden yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Doğan vd., 2020; Şentürk & Bayraktar, 2018). Literatürde unvan açısından ise, çoğunlukla unvan arttıkça iş doyumunun arttığı çalışmalar (Bilge vd., 2007; Öztürk & Şahbudak 2015; Konakay & Altaş, 2011) olmakla birlikte, unvanın iş doyumunu etkilemediği bulgularda (Baş vd., 2019) mevcuttur. İş doyumuna etki eden en önemli faktörlerden birisi de ücrettir (Karaman & Altunoğlu, 2007; Sevimli & İşcan, 2005). Ücret, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan maddi ve manevi gereksinimlerini karşılamaları açısından önemlidir. Eğer bir işin ücreti, çalışanın beceri ve yeteneklerine, işin gerekliliklerine ve toplumun ekonomik koşullarına uygun bir şekilde dengelenmişse, çalışanın işine karşı tutumu pozitif olacaktır (Baş vd., 2019; Sevimli & İşcan, 2005). Ama çalışanın kendisinden daha düşük statüde olanlarla eşit ya da daha az ücret alması durumunda işine karşı tutumu olumsuz olacaktır (Koçoğlu, 2015).

İş doyumunu etkilemesi muhtemel faktörlerden birisi de bireyin işi ve ailesi arasında yaşadığı çatışmadır (Özdevecioğlu & Çakmak, 2009). Her bireyin yaşam içinde iki anahtar statüsü ve bu statülerin gerektirdiği roller vardır. Bu statülerden biri iş diğeri aile yaşamındaki statüsüdür. İş statündeki rolün gerektirdiği görev ve sorumluluklar ile aile yaşamındaki görev ve sorumluluklar birbirinden farklıdır. Ancak her ikisi de aynı anda yapılırsa, genellikle birbirleriyle uyumlu olmayan talepler üretirler (Nurmayanti vd., 2014) ve bu durumda kişinin rol çatışması yaşamasına neden olmaktadır (Sis & Naktiyok, 2017; Tekingündüz vd., 2015). Rol çatışması, insanların zaman ve enerji bakımından sınırlı kaynağa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Buonocore & Russo, 2013). O halde iş-aile yaşam çatışması, işten ve aileden kaynaklı rollerin birbirleriyle uyumsuz olduğu, böylece herhangi bir role katılımın diğer role katılım nedeniyle daha zor olan roller arasında yaşanan çatışma biçimidir (Greenhaus & Beutell, 1985; Voydanoff, 2005). İş-aile yaşam çatışması (İAYÇ), işten aileye ve aileden işe çatışmayı içeren iki yönlü bir çatışmadır. İşten kaynaklı rollerin aile sorumluluklarını yerine getirilmesini engellediği hallerde meydana gelen çatışma durumu 'İş-Aile Çatışması (İAÇ)', ailedeki rollerin işe ilişkin sorumlulukların yerine getirilmesini kısıtladığı durumlarda yaşanan çatışma 'Aile-İş Çatışması (AİÇ)' olarak ifade edilmektedir (Buonocore & Russo, 2013; Öztürk & Türk, 2020; Türk, 2022; Voydanoff, 2005). Ayrıca bireyler iş yaşamlarını aile yaşamlarına kıyasla daha az kontrol altına alabildiklerinden dolayı işten kaynaklı aile çatışmalarını aileden kaynaklı iş çatışmalarından daha yoğun bir şekilde yaşayabilmektedir (Mustafayeva & Bayraktaroğlu, 2014).

İş-aile yaşam çatışması, çatışmaya sebep olan özellikler nedeniyle zaman esaslı, gerginlik esaslı ve davranış esaslı olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zamana esaslı çatışma, iş (aile) rolünün yerine getirilmesi için ayrılan zaman miktarı, aile (iş) rolü ile ilgili sorumlulukları yerine getirilmesini zorlaştırdığında ya da engel olduğunda ortaya çıkmaktadır (Buonocore & Russo, 2013; Greenhaus & Beutell, 1985; Netemeyer vd., 1996; Türk, 2022). Örneğin uzun çalışma saatleri çalışanların aile üyeleriyle vakit geçirmeyi ve aile görevlerini yerine getirmelerini zorlaştırabilirken (Voydanoff, 2005), çocukların hastalığı veya bakımı da çalışanların iş aktivitelerini yerine getirmelerini zorlaştırabilmektedir (Özdevecioğlu & Çakmak, 2009; Yüksel, 2005). Gerginlik esaslı çatışma, aile veya iş rolündeki herhangi bir gerginlik kişinin diğer bir roldeki başarısını etkilediğinde ortaya çıkmaktadır. Roller, birinin yarattığı gerginliğin diğerinin taleplerine uymayı zorlaştırması anlamında uyumsuzdur (Greenhaus & Beutell, 1985). İşten kaynaklı sınırlılık ve kaygının aile görevlerini yerine getirmeyi engellemesi veya bunun tersi olması bu duruma bir örnektir (Netemeyer vd., 1996). Davranış esaslı çatışma ise, iş veya aile yaşamındaki rollerden birinin gerektirdiği davranış kalıplarının (örneğin işte agresif ve objektif olma ihtiyacı), başka bir roldeki davranış beklentileri (evde şefkatli ve sevgi dolu olma ihtiyacı gibi) ile uyumsuz olduğunda ortaya çıkan çatışmadır (Greenhaus & Beutell, 1985; Nurmayanti vd., 2014).

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde bu araştırma, akademisyenlerde sosyodemografik değişkenlerin ve iş-aile yaşam çatışmasının iş doyumuna etkisini araştırmaktadır. Akademisyenlerde iş doyumunu toplumların gelecekleri açısından önemlidir. Bir toplumun ilerleyebilmesi için o toplumun genç üyelerinin iyi eğitim alabilmeleri ve mesleklerinde donanımlı yetişmeleri gereklidir. Özellikle içinde bulunduğumuz çağ olan bilgi toplumunda, toplumun gelişebilmesi için akademisyenlik mesleği "anahtar meslekler"den biridir. Akademisyenler, bilgi üreticileri ve bilgi işçilerinin eğitimcileri olarak bilgi toplumunda merkezi konuma sahiplerdir (Bentley vd., 2013). Öğrencinin akademik başarısı üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olan (Machadoa vd., 2011) akademisyenlerin, nitelikli bireyler yetiştirebilmeleri ve araştırma- bilgi üretme işlevlerini en verimli şekilde yerine getirebilmeleri için yaptıkları işten doyum almaları şarttır (Baş, vd., 2019; Cankseven & Tuzgöl, 2008). Üniversiteler bilimsel aktiviteler dışında, sosyal ve ekonomik kalkınmaya da katkı sunan önemli kurumlardır (Bentley vd., 2013; Öztürk &

Şahbudak, 2015). Bu sebeple akademisyenin iş doyumunu akademisyenin verimliliği, nitelikli insan gücünü yetiştirilmesi ve ülkelerin gelişmesi açısından önemlidir.

Literatürde Türkiye'de akademisyenlerin iş doyum düzeyleri ve iş doyumlarını etkileyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar örgütsel ve/ya sosyodemografik değişkenlerin etkisine odaklanılmışlardır (Bakan vd., 2014; Baş, vd., 2019; Çölgeçen, 2021; Doğan vd., 2020; Gündüz vd., 2020; İnandı vd., 2013; Koca & Özçifçi, 2015; Öztürk & Şahbudak, 2015). Bu araştırmalar incelendiğinde şu çalışmalar hariç (Baş, 2002; Doğan vd., 2020; Hotamışlı & Ağca, 2010; Toker, 2011), büyük çoğunluğu ya birkaç üniversite ya tek bir üniversite ya da tek bir fakülte evreninde yapılmıştır.

İş-Aile Yaşam Çatışmasının ve sosyodemografik değişkenlerin akademisyenlerin iş doyumuna etkisini araştıran çalışmaların da sınırlı olduğu dikkat çekmektedir (Çelikkalp, vd., 2019; Şentürk & Bayraktar, 2018). İki çalışmanın da örnekleminin sınırlı olduğu, sağlık ve işletme alanında çalışan akademisyenler tarafından yapıldığı görülmekte, sosyolojik çerçeveden konunun sadece bir çalışmada (Öztürk & Şahbudak, 2015) ele alındığı görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle bu çalışma Türkiye geneli bir örnekleme sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisini incelemeyi ve sosyoloji literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H_1 : Sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, unvan ve gelir durumu) iş doyumunu anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H_2 : İş-aile çatışması iş doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H_3 : Aile-iş çatışması iş doyumunu negatif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği bu araştırmada çalışmanın amacı çerçevesinde iki ve ikiden fazla değişkenlerin arasında değişimin varlığını saptamak, iki değişken arasında ilişki var ise bunun ne düzeyde olduğunu belirlemeyi hedefleyen ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'de devlet üniversitelerinde görev alan akademisyenler (profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi) oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) istatistiklerine göre Türkiye'de devlet üniversitelerinde görev toplam 153.611 akademisyen bulunmaktadır (YÖK, 2022). Evrenin bilindiği durumda Yamane'nin (1967) $n = N \div (1 + N \times e^2)$ formülü kullanılarak örneklem hacmi hesaplanmaktadır. %95 güven aralığında 0,05'lik hata payı ile gerçekleştirilen bu çalışmada formüldeki değerler yerine yazıldığında $[n = 153.611 \div (1 + 153.611 \times (0,05)^2)]$ örneklem hacmi için en az 399 kişinin yeterli olacağı görülmüştür. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemiyle çevrimiçi anket tekniği kullanılarak 611 akademisyene ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada akademisyenlerin sosyodemografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, unvan ve gelir durumu vb.) hakkında bilgi sahibi olmak adına kişisel bilgi formu, iş doyumunu düzeylerini tespit etmek için İş Tatmini Ölçeği ve iş-aile yaşam çatışması düzeylerini ortaya koymak için İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği kullanılmıştır.

İş Tatmini Ölçeği

Judge ve ark. (1998) tarafından geliştirilen ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Başol & Çömlekçi (2020) tarafından yapılmış olup yapılan adaptasyon

çalışmasında ters kodlanan maddeler revize edilerek tüm ifadeler olumlu hâle getirilmiştir. 5'li likert tipinde (1: kesinlikle katılmıyorum – 5: kesinlikle katılıyorum) cevaplanan ölçeğin puan hesaplamasında ilgili 5 maddenin ortalaması alınmaktadır. Ölçekten en az 1 puan en çok 5 puan alınmaktadır. Buna göre ölçekten alınan puan arttıkça katılımcıların iş tatmin düzeyi artmaktadır (Başol & Çömlekçi, 2020). Başol ve Çömlekçi'nin (2020) yaptığı geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,92$ olup bu araştırmada ise bu değer $\alpha=0,87$ 'dir.

İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği

Netemeyer ve ark. (1996) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması Efeoğlu (2006) tarafından yapılmıştır. 5'li likert (5=kesinlikle katılıyorum...1=kesinlikle katılmıyorum) tipinde cevaplanan 10 maddeden oluşan ölçekte iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması olmak üzere 2 alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarından ve toplam ölçekten alınan puan yükseldikçe bireylerin yaşam alanları arasındaki çatışma düzeyleri yükselmektedir (Efeoğlu, 2006). Efeoğlu (2006) tarafından yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında Cronbach alfa güvenilirlik kat sayısı tüm ölçek için $\alpha=0,82$; iş-aile çatışması alt boyutu için $\alpha=0,88$ ve aile-iş çatışması alt boyutu için $\alpha=0,85$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise Cronbach alfa güvenilirlik kat sayısı tüm ölçek için $\alpha=0,92$; iş-aile çatışması alt boyutu için $\alpha=0,93$ ve aile-iş çatışması alt boyutu için $\alpha=0,92$ 'dir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada verilerin toplanmasından önce Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 06.10.2022 Tarihli 2022/11-03 Sayılı etik kurul izni alınmıştır. Google formlar kullanılarak çevrimiçi ölçme aracı oluşturulmuştur. Çevrimiçi ölçme aracı, 8.11.2022-10.01.2023 tarihleri arasında Türkiye genelinde 11.500 akademisyene kurumsal mail adresleri ve sosyal ağlar (WhatsApp vb.) aracılığıyla ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve çevrimiçi ölçme aracını dolduran 611 akademisyen ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizinde tüm işlemler için SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada verilerin analizine geçilmeden verilerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık katsayılarıyla gerçekleştirilmiştir. George ve Mallery (2010) bu katsayıların ± 2 olması durumunda veriler için normallik varsayımının karşılandığını belirtmektedir. Tablo 1'de de görüleceği üzere bu araştırmada çarpıklık ve basıklık kat sayılarının ± 2 aralığında yer aldığı, verilerin normalliği varsayımının karşılandığı ve normal dağılım gösteren verilerin analizinde parametrik testler yararlanabileceği görülmüştür. Araştırma kapsamında betimleyici istatistiklerde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma hesaplamaları yapılmıştır. Akademisyenlerin iş doyumuna etki eden faktörlerin tespit edilmesi amacıyla enter metodu kullanılarak sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, unvan ve gelir durumu) ile iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması bağımsız değişkenler, iş doyumunu bağımlı değişken olarak aynı anda çoklu doğrusal regresyon analizine dâhil edilmiş ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığı çoklu doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir.

Bulgular

Sosyodemografik Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya katılan 611 akademisyenin 273'ü (%44,7) erkek ve 338'i (%55,3) kadındır. 24 ila 65 yaş aralığındaki akademisyenlerin yaş ortalaması $\bar{x}=39,51\pm 8,97$ 'dir. Katılımcıların 168'i bekâr, 443'ü (%72,5) evli olup evli olan akademisyenlerin 333'ünün (%75,2) eşi çalışırken 110'unun (%24,8) eşi çalışmamaktadır. Akademisyenlerin 372'sinin (%60,9) çocuğu varken 239'unun (%39,1) çocuğu yoktur. 75'i (%12,3) eğitim bilimleri, 122'si (%20) fen bilimleri, 144'ü (%23,6) sağlık bilimleri, 270'i (%44,2) sosyal bilimler alanından olan akademisyenlerin 76'sı (%12,4) profesör, 112'si (%18,3) doçent, 163'ü (%26,7) doktor öğretim üyesi, 99'u (%16,2)

öğretim görevlisi ve 161'i (%26,4) araştırma görevlisidir. Katılımcıların 180'inin (%29,5) idari görevi bulunurken 431'inin (%70,5) idari görevi bulunmamaktadır. Aylık ortalama geliri $\bar{x}=28.062\pm 11.548$ TL olan akademisyenlerin 158'i (%25,9) gelirinin düşük olduğunu, 318'i (%52) gelirinin orta olduğunu, 135'i (%22,1) gelirinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 368'i (%60,2) akademik çalışmalarına yeterli zamanı ayıramadığını, 243'ü (%39,8) akademik çalışmalarına yeterli zamanı ayırdığını ifade ederken 334'ü (%54,7) ailelerine yeterli zamanı ayıramadığını, 227'si (%45,3) ailelerine yeterli zamanı ayırdığını ifade etmiştir.

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmada akademisyenlerin iş doyumunu, iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması düzeylerine ilişkin betimleyici analizler uygulanmıştır. Bulgulara göre akademisyenlerin iş doyumunu ortalaması $\bar{x}=4,02\pm 0,82$; iş-aile çatışması ortalaması $\bar{x}=3,20\pm 1,20$; aile-iş çatışması ortalaması $\bar{x}=2,60\pm 1,14$ 'tır. Elde edilen bulgulardan akademisyenlerin yüksek düzeyde iş doyumunu, orta düzeyde iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması yaşadıkları sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 1

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	\bar{x}	ss.	Çarpıklık (Skewness)		Basıklık (Kurtosis)		Cronbach Alfa
						İstatistik	S.H.	İstatistik	S.H.	
İş Doyumu	611	1,00	5,00	4,02	,82	-1,21	,09	1,65	,19	,87
İAÇ	611	1,00	5,00	3,20	1,20	-,30	,09	-1,04	,19	,93
AİÇ	611	1,00	5,00	2,60	1,14	,34	,09	-,81	,19	,92

İAÇ=İş-Aile Çatışması, AİÇ=Aile-İş Çatışması

Akademisyenlerin İş Doyumuna Etki Eden Faktörler

Akademisyenlerin iş doyumuna etki eden faktörlerin tespit edilmesi amacıyla uygulanan çoklu doğrusal regresyon analizinin ilk aşamasında değişkenler arasındaki ilişki Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre iş doyumunu ile cinsiyet ($r=-0,177$; $p<0,01$), medeni durum ($r=-0,079$; $p<0,05$), çocuk sahibi olma durumu ($r=-0,147$; $p<0,01$), iş-aile çatışması ($r=-0,274$; $p<0,01$) ve aile iş çatışması ($r=-0,222$; $p<0,01$) arasında düşük düzeyde negatif yönlü; yaş ($r=0,085$; $p<0,01$), unvan ($r=0,176$; $p<0,01$) ve gelir durumu ($r=0,185$; $p<0,01$) arasında düşük düzeyde pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2

Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.İş Doyumu	1								
2.Cinsiyet	-,177**	1							
3.Yaş	,085*	-,210**	1						
4.Medeni Durum	-,079*	,177**	-,217**	1					
5.ÇSOD	-,147**	,167**	-,399**	,596**	1				
6.Unvan	,176**	-,195**	,703**	-,246**	-,363**	1			
7.Gelir Durumu	,185**	-,068*	-,046	-,019	,015	,056	1		
8.İAÇ	-,274**	,286**	-,125**	,038	,078*	-,138**	-,235**	1	
9.AİÇ	-,222**	,150**	-,041	-,182**	-,209**	-,053	-,223**	,561**	1

* $p<0,05$; ** $p<0,01$; ÇSOD=Çocuk sahibi olma durumu, İAÇ=İş-aile çatışması, AİÇ=Aile-iş çatışması

Yapılan korelasyon analizinde bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişki varsayımı karşılanmış olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığını tespit etmek için çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Tüm değişkenlerin Enter metodu

kullanılarak aynı anda analize dâhil edildiği çoklu doğrusal regresyon analizinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(8,602)}=12,545$; $p<0,05$). Yapılan analizde bağımsız değişkenlerin iş doyumunu $R^2=0,14$ düzeyinde yordadığı saptanmıştır. Bulguya göre sosyodemografik değişkenler, iş-aile çatışması ve aile iş çatışması iş doyumundaki toplam varyansın %14'ünü açıklamaktadır.

Yapılan analiz sonucunda sosyodemografik değişkenlerden medeni durumun ($\beta=0,03$; $p>0,05$) iş doyumunun istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcı olmadığı; cinsiyetin ($\beta=-0,09$; $p<0,05$), yaşın ($\beta=0,15$; $p<0,05$), çocuk sahibi olma durumunun ($\beta=-0,17$; $p<0,05$), unvanın ($\beta=0,19$; $p<0,05$), gelir durumunun ($\beta=0,11$; $p<0,05$) iş doyumunun istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Ayrıca iş-aile çatışması ($\beta=-0,13$; $p<0,05$) ve aile-iş çatışmasının ($\beta=-0,14$; $p<0,05$) iş doyumunun negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bulgulardan erkek olmanın, ileri yaşta olmanın, çocuk sahibi olmanın, yüksek akademik unvana sahip olmanın, yüksek gelir düzeyine olmanın iş doyumunun pozitif yönlü bir yordayıcısı olduğu; akademisyenlerin iş-aile çatışmaları ve aile-iş çatışmaları yükseldikçe iş doyum düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşılabilir (Tablo 3).

Tablo 3

Bağımsız Değişkenlerin İş Doyumunu Yordama Düzeyi

Değişkenler	β	t	p	Tolerans	VIF	F	Durbin-Watson	R ²
Cinsiyet	-0,09	-2,166	0,03*	0,87	1,16			
Yaş	0,15	2,624	0,01*	0,42	2,39			
Medeni Durum	0,03	0,526	0,60	0,63	1,59			
Çocuk Sahibi Olma Durumu	-0,17	-3,204	0,00*	0,53	1,88	12,545	2,05	0,14
Unvan	0,19	3,302	0,00*	0,45	2,23			
Gelir Durumu	0,11	2,709	0,01*	0,92	1,09			
İş-Aile Çatışması	-0,13	-2,613	0,01*	0,61	1,65			
Aile-İş Çatışması	-0,14	-2,862	0,00*	0,60	1,66			

* $p<0,05$

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, unvan, gelir durumu) ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne yönde ne düzeyde etkilediği ortaya konulmuştur. Araştırma Türkiye genelinde 611 akademisyenle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın birinci bulgusu, akademisyenlerin yüksek düzeyde iş doyumunu yaşadıklarıdır. Araştırmada elde edilen bulgu ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Çelikkalp vd., 2019; Dorenkamp & Ruhle, 2019; Eker vd., 2007; Lacy & Sheehan, 1997; Öztürk & Şahbudak, 2015). Akademisyenlerin diğer memur gruplarına kıyasla ücretlerinin daha iyi olması, esnek mesai ile çalışmaları (Öztürk & Şahbudak, 2015), akademik teşvikle birlikte ek gelir elde etmeleri iş doyumlarını yükseltmiş olabilir. Bunun yanında mesleklerini severek icra etmeleri (Mustafayeva & Bayraktaroğlu, 2014) de iş doyumlarını olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, akademisyenlerin orta düzeyde iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması yaşadıklarıdır. Araştırmanın bulgusu literatürdeki çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir. Rahman ve ark. (2020), Çelikkalp ve ark. (2019), Beği ve ark. (2016) ve Mustafayeva ve Bayraktaroğlu (2014) tarafından yapılan araştırmalarda akademisyenlerin orta düzeyde iş-aile yaşam çatışması yaşadığı belirlenmiştir. Akademisyenliğin uzun zaman ve çaba gerektirmesi nedeniyle aileye yeteri kadar zaman harcanamaması, mesleki ilerleme için akademik

faaliyetlere yönelme zorunluluğu, sadece akademik faaliyetler değil eğitim ve öğretiminde uzun zaman alması akademisyenlerin iş aile çatışması yaşama ihtimallerini artırabilir. Bu çalışmada elde edilen sonucun kadın akademisyenlerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Araştırmada kadın akademisyenlerin hem iş-aile çatışması ($\bar{x}=3,51\pm 1,07$) hem de aile-iş çatışması ($\bar{x}=2,75\pm 1,16$) erkek akademisyenlere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir. Tolay ve Baysal (2020) tarafından yapılan çalışmada kadın akademisyenlerin işlerinin ev yaşamına yansıdığı, eve iş taşıdıkları böylece evdeki rollerine ve kendilerine daha az zaman harcadıkları bu durumun kadın akademisyenlerde iş-aile yaşam çatışması yaşanma olasılığını arttırdığı belirtilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu, cinsiyetin akademisyenlerin iş doyumunu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve erkeklerin kadınlara kıyasla iş doyumlarının daha yüksek olduğudur. Bulgu, erkek akademisyenlerin kadınlara kıyasla iş doyumlarının yüksek olduğu araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Baş ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada erkek akademisyenlerin iş doyum düzeylerinin kadın akademisyenlere kıyasla daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Lacy ve Sheehan'ın (1997) sekiz ayrı ülkede gerçekleştirdiği uluslararası çalışmada katılımcı ülkelerin hepsinde erkek akademisyenlerin kadın akademisyenlere kıyasla iş doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Doğan ve ark. (2020) 3578 akademisyenle yapılan çalışmada erkek akademisyenlerin iş doyum düzeylerinin kadın akademisyenlerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgunun muhtemel nedeninin kadın ve erkek cinsiyetlerinin beklentilerinin farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Doğan vd., 2020). Nitekim literatürde kadın ve erkeklerin farklı içsel motivasyonlarla hareket ettiği, bu nedenle kadın ve erkeklerin işten almış oldukları doyumların farklılık gösterebileceği ifade edilmektedir (Baş vd., 2019). Bununla birlikte kadın akademisyenlerin iş doyum düzeylerinin düşük olmasında unvanın da etkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırmada araştırma görevlilerinin %67,1'i; öğretim görevlilerinin %63,6'sı, doktor öğretim üyelerinin %52,1'i; doçentlerin %46,4'ü; profesörlerin %39,5'i kadındır. Unvan düştükçe akademide mobinge maruz kalma riskinin artması ve kadınların daha sık mobinge maruz kalması (Şahbudak & Öztürk, 2015), iş güvenliğinin olmaması, akademik yükselme kriterlerinin zorluğu (Öztürk & Şahbudak, 2017) gibi faktörler araştırma görevlileri, öğretim görevlisi ve doktor öğretim üyesi olarak çalışan kadın akademisyenlerin ailelerine ve işlerine gereken zamanı ayırma noktasında en fazla sorun yaşayan grup olmalarına ve her iki yaşam alanında da karşılıklı zaman problemi yaşamalarına neden olabilir. Bu durum kadın akademisyenlerin iş doyumlarını düşürebilir (Öztan & Doğa, 2014).

Araştırmanın dördüncü bulgusu, akademisyenlerin iş doyum düzeyleri üzerinde yaş değişkeninin anlamlı bir etkisinin olduğu ve yaş arttıkça iş doyumunun arttığıdır. Araştırmanın bulgusu literatürdeki araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Bakan vd., 2015; Dağdeviren vd., 2011; Yetiş vd., 2008). Bu çalışmada genç yaş grubunda (24-34 yaş) bulunan akademisyenlerin iş-aile çatışma düzeyleri ($\bar{x}=3,35\pm 1,12$) daha ileri yaşta bulunan akademisyenlerin iş-aile çatışma düzeylerinden (35-45 yaş için $\bar{x}=3,20\pm 1,21$; 46 ve üzeri yaş için $\bar{x}=2,97\pm 1,26$) daha yüksektir. Buradan genç yaşta bulunan akademisyenlerin iş-aile çatışmalarını daha fazla yaşadığı bunun bir sonucu olarak iş doyumlarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bunun yanında tüm yaş grupları içerisinde bekâr akademisyen oranının (%46) en yüksek olduğu yaş grubunun 24-34 yaş grubu olması, bu yaş grubundakilerin henüz kariyerlerinin başında olmaları nedeniyle bir yandan daha çok çalışmak zorunda olmaları bir yandan da hem ev hem de işin sorumluluğunu tek başlarına üstlenmeleri böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olabilir.

Araştırmanın beşinci bulgusu, çocuk sahibi olmanın akademisyenlerin iş doyumları üzerinde etkili olduğu ve çocuk sahibi olan akademisyenlerin iş doyumlarının daha yüksek olduğudur. Araştırmanın bulgusu literatürdeki araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Çetin ve Akyelli (2020), Özgür-Güler ve Veysikarani (2019), Şentürk ve Bayraktar (2018) tarafından yapılan çalışmalarda çocuk sahibi olan katılımcıların iş doyum düzeylerinin çocuk

sahibi olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Evlilik, yalnızca duygusal bir bağdan ziyade hayata ilişkin çeşitli rollerin ve sorumlulukların eşit ve adil bir şekilde paylaşılması gereken bir kurumdur (Ersoy, 2009). Bu çalışmada çocuk sahibi olan akademisyenlerin %94'ünün evlilik bağını devam ettiriyor olmasının bir sonucu olarak evle ve çocuklarla ilgili sorumluluklarını eşleriyle paylaşması muhtemeldir. Dolayısıyla büyük oranda işlerine yeterli zamanı ayırdıklarını (%64,2) ifade eden çocuk sahibi akademisyenlerin işten aldıkları doyumun yüksek olması beklenen bir durumdur.

Araştırmanın altıncı bulgusu, akademisyenlerin unvanlarının iş doyumlarının bir yordayıcısı olduğu ve unvan arttıkça işten alınan doyumun arttığıdır. Bulgu literatürde akademisyenlerin unvanları ile iş doyum düzeylerini inceleyen araştırmaların bulgularını desteklemektedir (Bilge vd., 2007; Boyer vd., 1994; Dağdeviren vd., 2011; Öztürk & Şahbudak, 2015). Literatürde statü ve iş doyum arasında güçlü bir ilişkinin olduğu, yüksek unvana ve statüye sahip bireylerin düşük statüye sahip olan bireylere kıyasla işten almış oldukları doyum düzeyinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Dağdeviren vd., 2011). Bulgunun akademik açıdan en yüksek unvana sahip profesörlerin gelecek ve kariyer beklentilerini gerçekleştirmiş olmasından, diğer unvanlardaki akademisyenlere göre hiyerarşik manada ast-üst ilişkisini yaşamamasından, gelirlerinin diğer akademisyenlere kıyasla daha yüksek olmasından, iş yükünün diğer unvanlara göre daha düşük olmasından ve görev tanımlarının daha açık olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Bender & Heywood, 2011; Öztürk & Şahbudak, 2017; Öztürk & Şahbudak, 2015).

Araştırmanın yedinci bulgusu, gelir durumunun akademisyenlerin iş doyumları üzerinde etkili olduğu ve geliri yüksek olan akademisyenlerin iş doyumlarının daha yüksek olduğudur. Bulgu akademisyenlerin gelir düzeyi ile iş doyum arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Dağdeviren vd., 2011; Karaman & Altunoğlu, 2007). Gelir, iş doyumunu etkileyen önemli bir unsurdur. Gelir düzeyi yüksek olan çalışanlar emeklerinin karşılığını aldıklarını düşünecek daha rahat bir şekilde gereksinimlerini karşılayacaktır (Baş vd., 2019). Bu da iş doyumlarını olumlu yönde etkileyecektir. Bu çalışmada katılımcılara eşlerinin de çalışıp çalışmadığı sorulmuş büyük çoğunluğu (%80,4) soruyu olumlu şekilde cevaplamıştır. Her iki eşin de çalışması gelir miktarına daha da artıracığından iş doyumunu yükseltecektir (Şentürk & Bayraktar, 2018).

Araştırmanın son bulgusu, iş-aile yaşam çatışmasının alt boyutlarından iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının akademisyenlerin iş doyumunu üzerinde negatif yönlü anlamlı düzeyde bir etkisi olduğudur. Şentürk ve Bayraktar'ın (2018) Düzce Üniversitesi örnekleminde yaptığı çalışmada katılımcıların iş tatmini üzerinde iş-aile çatışmasının negatif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Tekirdağ'da bir devlet üniversitesinde 209 akademisyenle yapılan çalışmada da katılımcıların iş-aile ve aile-iş çatışmaları ile iş doyumları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, akademisyenlerin iş-aile ve aile-iş çatışmaları arttıkça iş doyumlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Çelikkalp vd., 2019). Bireylerin iş ve aile yaşamları birbiriyle yakından ilişki içerisindedir dolayısıyla bu iki yaşam alanı arasındaki dengesizlik/çatışma bireylerin bu yaşam alanlarından alacakları doyumunu da etkilemektedir (Efeoğlu, 2006). Bu nedenle iş-aile yaşam alanları arasındaki dengesizlik/çatışmanın artmasıyla akademisyenlerin iş doyumunun azalması beklenen bir durumdur.

Araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkarak akademide iş stresini azaltabilmek, iş ve aile arasındaki dengeyi koruyabilmek, böylece iş doyumunu artırabilmek için akademisyenlere psiko sosyal destek hizmetleri ile eğitim seminerleri vermek önem arz etmektedir (Öztürk & Türk, 2020). Bunun yanında özellikle kadın akademisyenlerin geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri gereği iş ve aile arasında daha çok sorun yaşadıkları göz önüne alındığında özellikle erkek eşlerin sorumluluğun paylaşılması noktasında eğitim görmeleri gereklidir. Bu sorunun önüne geçebilmek

için çocukluktan itibaren toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için hem aile hem de eğitim kurumlarında bu noktaya dikkat çekilmesi önemlidir.

Kaynakça

Akşit, A. N. (2010). Çalışanların iş doyumunu etkileyen bireysel ve örgütsel faktörler ile sonuçlarına ilişkin kavramsal bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, (467), 31-51.

Asbari, M., Berbarto, I., Pramono, R., Hidayat, D., Sopa, A., Alamsyah V. U., Senjaya, P. & Fayzhall, M. (2020). The effect of work-family conflict on job satisfaction and performance: A study of Indonesian female employees. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(03), 6724-6748.

Aydemir, İ., Öngören, B. & Türk, A. (2022). Covid-19 sürecinde yatılı bakım merkezinde çalışan personelin tükenmişlik, iş-aile yaşam çatışması, stres, anksiyete ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. İçinde T. Benli (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Araştırmaları* (ss. 259-286). Hiper yayın.

Bakan, İ., Taşlıyan, M., Taş, F. & Aka, N. (2014). Örgüt depresyonu ve iş tatmini arasındaki ilişki; bir üniversitedeki akademisyenler üzerinde alan araştırması. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 296-315.

Baş, M., Aksu, M., Ünübol, H. & Hızlı, S. G. (2019). Akademisyenlerde iş doyumunun algılanan sosyal destekle ilişkisinin incelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 347-377. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.5.9.62>

Baş, T. (2002). Öğretim üyelerinin iş tatmin profillerinin belirlenmesi. *DEÜİİBF. Dergisi*, 17(2), 19-37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuifbf/issue/22760/242944>

Başol, O. & Çömlekçi, M. F. (2020). İş tatmini ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 17-31.

Beigi, M., Shirmohammadi, M. & Kim, S. (2015). Living the academic life: A model for work-family conflict. *Work*, 53(3), 459-468. <https://doi.org/10.3233/WOR-152173>

Bender, K. A. & Heywood, J. S. (2011). Educational mismatch and the careers of scientists. *Education Economics*, 19(3), 253-274. <https://doi.org/10.1080/09645292.2011.577555>

Bentley, P. J., Coates, H., Dobson, R., Goedegebuure, L. & Meek, L. V. (2013). Academic job satisfaction from an international comparative perspective: Factors associated with satisfaction across 12 countries. In P. J. Bentley, H. Coates, H., R. Dobson, L. Goedegebuure & V. L. Meek (Eds). *Job satisfaction around the academic world* (pp. 239-262). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-5434-8>

Bilge, F., Akman, Y. & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretim elemanlarının iş doyumlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 32-41.

Boyer, E. L., Altbach, P. G. & Whitelaw, M. J. (1994). *The academic profession: An international perspective*. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

Buonocore, F. & Russo, M. (2013). Reducing the effects of work-family conflict on job satisfaction: The kind of commitment matters. *Human Resource Management Journal*, 23(1), 91-108. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2011.00187.x>

Cenkseven, F. & Tuzgöl, D. M. (2008). Öğretim elemanlarının sosyodemografik değişkenlere ve üniversitelerini değerlendirmelerine göre iş doyumları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 148(33), 28-39.

Çelikalp Ü., Temel, M. & Bilgiç Ş. (2019). Akademisyenlerin iş doyum ve etkileyen faktörler. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(1), 59-66. <https://doi.org/10.2399/yod.18.031>

Çetin, C. & Akyelli, N. (2020). Sanal kaytarma ve iş doyum ilişkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 41-59.

Çivilidağ, A. (2011). *Üniversitelerdeki öğretim elemanlarının psikolojik taciz (mobbing), iş doyum ve algılanan sosyal destek düzeyleri* (Tez No. 28065) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tire, O. (2023). Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 63-76.

Çölgeçen, Y. (2021). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş doyumuna üzerine etkisi: Araştırma görevlilerine yönelik bir çalışma. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 14(50), 679-696. <https://doi.org/10.29228/joh.47034>

Dağdeviren N., Musaoğlu, Z., Kurt, Ö. İ. & Öztora, S. (2011). Akademisyenlerde iş doyumunu etkileyen faktörler. *Balkan Medical Journal*, 2011(28), 69-74. <https://doi.org/10.5174/tutfd.2010.04370.1>

Doğan, A., Demir, R. & Türkmen, E. (2020). Türkiye'deki akademisyenlerin iş tatmini, rol stresi ve işten ayrılma niyetlerinin incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(3), 340-355. <https://doi.org/10.2399/yod.19.636539>

Dorenkamp, I. & Ruhle, S. (2018). Work-life conflict, professional commitment, and job satisfaction among academics. *The Journal of Higher Education*, 90(1), 56-84. <https://doi.org/10.1080/00221546.2018.1484644>

Efeoğlu, İ. (2006). *İş – aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumuna ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* (Tez No. 205447) [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Eker, M., Anbar, A. & Kırbıyık, L. (2007). Job satisfaction of academicians in Turkey and the factors affecting job satisfaction. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(4), 66-89.

Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z. & Erat, S. (2004). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26. <https://doi.org/10.31671/dogus.2019.303>

Ertürk, E. & Keçecioglu, T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine örnek bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 39-52. <https://doi.org/10.21121/eab.2012119545>

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update* (10 ed.). Pearson publications

Greenhaus, J. H. & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.2307/258214>

Gündüz, Ç. H., Of, M. & Mirzayev, M. (2020). Akademik ve idari personelin iş tatmini sonuçlarının karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(61), 3097-3108. <https://doi.org/10.26450/jshsr.2078>

Hotamışlı, M. & Ağca, V. (2010). Öğretim elemanları iş tatmin düzeylerinin demografik özelliklere göre değişmesi: Türkiye'de kamu ve vakıf üniversitelerinde karşılaştırmalı bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2(12), 95-118.

İnandı, Y., Tunç, B. & Uslu, F. (2013). Eğitim fakültesi öğretim elemanlarının kariyer engelleri ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi Uluslararası E Dergi*, 3(1), 219-238.

Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. & Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17-34. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.1.17>

Karaman, F. & Altunoğlu, A. E. (2007). Kamu üniversiteleri öğretim elemanlarının iş tatmini düzeyini etkileyen faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 109-120.

Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınevi.

Keser, A. (2005). Bursa'da otomobil sektörü çalışanlarında iş doyumuna ve yaşam doyumuna arasındaki ilişki. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 52-63.

Koca, G. & Özçifçi, V. (2015). İş tatmini: Öğretim elemanlarına yönelik bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (48), 400-415.

Tire, O. (2023). Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 63-76.

Koçoğlu, C.M. (2015). Akademik personelin iş tatmin düzeylerinin ölçülmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 16-35.

Konakay, G. & Altaş, S. S. (2011). Akademisyenlerde tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi: Kocaeli Üniversitesi örneği. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 13(2), 35-71.

Lacy, F. J. & Sheehan, B. A. (1997). Job satisfaction among academic staff: An international perspective. *Higher Education*, 34(3), 305-322. <https://doi.org/10.1023/A:1003019822147>

Machadoa, M. L., Soares, V. M., Brites, R., Ferreira, J.B. & Gouveia, O.M. R. (2011). A look to academics job satisfaction and motivation in Portuguese higher education institutions. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 29, 1715-1724. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.417>

Mustafayeva, L. & Bayraktaroğlu, S. (2014). İş-aile çatışmaları ve yaşam tatmini arasındaki ilişki: Türkiye ve İngiltere'deki akademisyenlerin karşılaştırılması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 127-145. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213307>

Netemeyer, R. G., Boles, J. S. & McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.81.4.400>

Nurmayanti, S., Thoyib, A. & Irawanto, D. (2014). Work family conflict: A review of female teachers in Indonesia. *International Journal of Psychological Studies*, 6(4), 134-142. <http://dx.doi.org/10.5539/ijps.v6n4p134>

Özdevecioğlu, M. & Çakmak, D. N. (2009). Organizasyonlarda iş-aile ve aile iş çatışmalarının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (33), 69-99.

Özgür-Güler, E. & Veysikarani, D. (2019). Tükenmişlik ve iş doyumunun akademisyenler üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 829-848.

Öztan, E. & Doğa, N. S. (2015). Akademik cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği üzerinden üniversite ve toplumsal cinsiyet. *Çalışma ve Toplum* 3(46), 191-222.

Öztürk, M. & Şahbudak, E. (2015). Akademisyenlikte iş doyumunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 494-501. <http://dx.doi.org/10.17719/ijssr.20154013922>

Öztürk, M. & Şahbudak, E. (2017). İşyerinde psikolojik taciz (mobbing) ve iş doyumunu: Cumhuriyet Üniversitesi'ndeki araştırma görevlileri üzerine bir çalışma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 200-228. <https://doi.org/10.18490/sosars.345512>

Öztürk, M. & Türk, A. (2020). Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki etkisi: Sosyal hizmet kuruluşları örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(1), 187-202.

Rahman, M.M., Ali, N.A., Jantan, A.H., Mansor, Z.D. & Rahaman, M.S. (2020). Work to family, family to work conflicts and work family balance as predictors of job satisfaction of Malaysian academic community. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 14(4), 621-642. <https://doi.org/10.1108/JEC-05-2020-0098>

Serinkan, C. & Bardakçı, A. (2007). Pamukkale Üniversitesi'nde çalışan öğretim elemanlarının iş tatminlerine ilişkin bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 9(12), 152-163.

Sevimli, F. & İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55-64.

Sis, A. E. & Naktiyok A. (2017). İş-aile çatışması ile iş tatmini arasındaki ilişki ve bu ilişkide aile-iş çatışmasının aracılık etkisi: Banka çalışanları üzerinde yapılan bir araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 30-45.

Tire, O. (2023). Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının akademisyenlerin iş doyumuna etkisi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 63-76.

Şahbudak, E. & Öztürk, M. (2015). İş yerinde psikolojik taciz: Cumhuriyet Üniversitesi'nde çalışan akademisyenler üzerine bir çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 146-160. <https://doi.org/10.16992/ASOS.741>

Şangar, Z. (2016). *İş doyumunu ve yaşam kalitesi: Akademik personel üzerinde bir çalışma* (Tez No. 459682) [Yüksek Lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şentürk, F. K. & Bayraktar E. (2018). İş-aile yaşam çatışmasının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi. *Çalışma ilişkileri Dergisi*, 9(1), 24-41.

Şimşek, M. N. (2020). *İş-aile çatışmasının iş doyumunu ve yaşam doyumunu üzerindeki etkisi: Bilişim sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma* (Tez No. 672726) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şimşek, M. N. & Koç, H. (2020). İş-aile çatışmasının iş doyumunu ve yaşam doyumunu üzerindeki etkisi: Bilişim sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3072-3088. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1027>

Taşdemir, C. (2020). Öğretmenlerin iş doyum düzeyleri ve iş doyum düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine ilişkin bir çalışma. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(7), 294-305. <https://www.pearsonjournal.com/index.php/pub/article/view/73/68>

Tekingündüz, S., Kurtuldu A. & Öksüz, S. (2015). İş-aile yaşam çatışması, iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkiler. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 27-42.

Toker, B. (2011). Job satisfaction of academic staff: an empirical study on Turkey. *Quality Assurance in Education*, 19(2), 156 – 169. <http://dx.doi.org/10.1108/09684881111125050>

Tolay, E. & Baysal, S. (2020). Kadın akademisyenlerde iş-aile çatışmasına neden olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 793-821. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.561014>

Türk, A. (2022). Sosyal hizmet çalışanlarının iş-aile yaşam çatışmalarının mesleki tükenmişlik üzerine etkisi: Sivas örneği. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2),159-169.

Türk, A. & Kaya, S. (2023). Deprem sonrası psikososyal destek uygulamalarında merhamet yorgunluğunun psikolojik sağlamlığa etkisi: Sosyal hizmet uzmanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 81-91. <https://doi.org/10.57114/jswrpub.1312507>

Voydanoff, P. (2005). Work demands and work-to-family and family-to-work conflict: Direct and indirect relationships. *Journal of Family Issues*, 26(6), 707-726. <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X05277516>

Yamane, T. (1967). *Statistics: An introductory analysis* (2nd ed.). Harper and Row.

Yetiş, Ü., Katkat, D. & Bakıcı, Y. (2008). Atatürk Üniversitesi öğretim elemanlarının iş doyum düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(4), 42-49.

Yüksel, İ. (2005). İş-aile çatışmasının kariyer tatmini, iş tatmini ve iş davranışları ile ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 301-314.

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 12.10.2022-69367

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

GİRİŞİMSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
BAŞKANLIĞI
ETİK KURULU KARARLARI

Oturum Tarihi	Oturum Saati	Karar No	Oturum Sayısı
06.10.2022	14:00	03	2022/11

Kurulumuz 06.10.2022 tarihinde saat 14:00'da Kurul Başkanı Prof. Dr. Fulya Benzer başkanlığında, aşağıda imzaları bulunan kurul üyelerinin katılımlarıyla toplanarak gündemdeki konuları görüşmüş ve aşağıdaki kararları almıştır.

KARAR NO 2022/11-03:Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE'nin 29.09.2022 tarihli ve E. 68228 sayılı başvurusuna istinaden;

Munzur Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE'ye ait "**Sosyodemografik Değişkenler ve İş-Aile Çatışmasının Akademisyenlerin İş Doyumuna Etkisi**" konulu çalışma etik kurulumuzda görüşülmüş olup; çalışmanın etik kurallara **uygun olduğuna** oybirliği ile karar verilmiştir.

Kararın gereği için Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığına sunulmasına karar verilmiştir.

Kurul Üyeleri:

Prof. Dr. Fulya BENZER (Kurul Başkanı)
Prof. Dr. Nuran CIKCIKOĞLU YILDIRIM (Üye)
Doç. Dr. Mevlüt ALATAŞ (Üye)
Doç. Dr. Ebru YÜCE BABACAN (Üye)
Doç. Dr. Banu KUTLU (Üye)
Doç. Dr. Doğançan ÖZSEL (Üye) (Katılmadı)
Doç. Dr. Savaş SERTEL (Üye) (Katılmadı)
Doç. Dr. Nazan GÜRARSLAN BAŞ (Üye)
Doç. Dr. Görkemli KAZAR (Üye)
Doç. Dr. Gönül ŞENER (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Bayram GÜNEŞ (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Eray Ekin SEZGİN (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Cihan PALANCI (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Nursel ALP DAL (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bahadır SANDIKÇI (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Akif BOZKIR (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Duygu ÇELİK (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Demet GÜLÇİÇEK (Üye)
Av. Serkan ERDOĞAN (Üye)

e-imzalıdır

Prof. Dr. Fulya Benzer
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Nuran CIKCIKOĞLU YILDIRIM
Üye

Doç. Dr. Mevlüt ALATAŞ
Üye

Doç. Dr. Ebru YÜCE BABACAN
Üye

Doç. Dr. Nazan GÜRARSLAN BAŞ
Üye

Doç. Dr. Banu KUTLU
Üye

Doç. Dr. Görkemli KAZAR
Üye

Doç. Dr. Gönül ŞENER
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Bayram GÜNEŞ
Üye

Makale Geliş | Received: 24.05.2023
Makale Kabul | Accepted: 12.08.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1301843

Alper İPLİKÇİ

Arş. Gör. Dr. | Asst. Dr.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6402-6697
alperiplikci@hotmail.com

Tarih Felsefesi Bağlamında Hegel ve Popper'in Özgürlük Anlayışları Üzerine Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme

Öz

İnsan, tarihin içinde yaşayan bir varlık olduğu için onu tarihten bağımsız değerlendirme olanağı yoktur. Bu nedenle tarihi anlamlandırmak ve açıklayabilmek için önemli çabalar sarf edilmiştir. Tarih üzerine felsefe yapmak da böylesi bir çabayı ifade etmektedir. Felsefe tarihinin önemli filozoflarının insanı anlayıp açıklayabilmek amacıyla yapmış oldukları tüm rasyonel çalışmalarının temel bir ögesi de tarih felsefesidir. Tarih felsefesinin öncüleri denilebilecek isimler, tarihi felsefi bir biçimde irdeleyerek tarih üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmeler çerçevesinde birbirinden farklı birçok yaklaşım ileri sürülmüştür. Bunların içinde birbirini destekleyen yaklaşımlar olduğu gibi birbirinin tam karşısı olan yaklaşımlar da söz konusudur. Fakat bu görüşlerin her birinin, insanlık tarihini anlayıp açıklayabilmek ve tarih üzerine yeni değerlendirmeler yapabilmek için temel niteliğinde olduğu tartışmasız bir gerçekliktir.

Felsefe tarihinin iki önemli filozofu G. W. F. Hegel ve K. R. Popper, tarihsel alanı felsefi bir biçimde ele alıp irdeleyen filozoflar arasında yer alırlar. Her iki filozofun tarih görüşleri de aynı zamanda bir özgürlük anlayışı ortaya koymaktadır. Popper, Hegel'in tarih görüşlerini eleştirerek onun özgürlük anlayışının karşısı bir özgürlük anlayışı ileri sürmüştür. Çalışmamız, Hegel'in ve Popper'in tarih görüşleri neticesinde ortaya çıkan özgürlük anlayışlarını karşılaştırmalı ve eleştirel bir biçimde değerlendirerek daha uygun bir özgürlük anlayışı ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Popper, Tarih, Tin, Bireysellik, Özgürlük.

A Comparative and Critical Evaluation of Hegel and Popper's Understandings of Freedom in the Context of the Philosophy of History

Abstract

Since man is a living being in history, it is not possible to evaluate him independently of history. For this reason, significant efforts have been made to make sense of and explain history. Philosophy on history also expresses such an effort. Philosophy of history is a basic element of all the rational studies of the important philosophers of the history of philosophy in order to understand and explain human beings. The names that can be called the pioneers of the philosophy of history have made various evaluations on history by examining history in a philosophical way. Within the framework of these evaluations, many different approaches have been put forward. While there are approaches that support each other, there are also approaches that are opposite to each other. However, it is an indisputable reality that each of these views is fundamental so as to understand and explain human history and to make new evaluations on history.

Two important philosophers of the history of philosophy, G. W. F. Hegel and K. R. Popper, are among the philosophers who handle and examine the historical field in a philosophical way. The historical views of both philosophers also reveal an understanding of freedom. By criticizing Hegel's view of history, Popper put forward an understanding of freedom opposite to Hegel's understanding of freedom. Our study aims to reveal a more appropriate understanding of freedom by comparatively and critically evaluating the understandings of freedom that emerged as a result of Hegel's and Popper's views on history.

Keywords: Hegel, Popper, History, Spirit, Individuality, Freedom.

Giriş

İnsan, kendini ve içinde yaşadığı evreni anlamaya ve açıklamaya çalışan çok yönlü bir varlıktır. Bu çok yönlü varlığın anlaşılabilmesi için onun, irdelenebilecek her boyutuyla ele alınması gerekir. Felsefe de bu anlama çabasının en önemli ürünlerinden biridir. Bu bağlamda felsefe, insana dair her şeyi kendi konusu hâline getirebilir. Tarih de insana dair en önemli şeylerden biridir. İnsanı tarihten bağımsız bir biçimde düşünme olanağı yoktur. İnsan tarihsel bir varlık olduğu için birçok önemli filozof da tarihi felsefi sorgulama konusu hâline getirmiştir. İnsanlık tarihini felsefi bir biçimde irdeleyen filozoflar, ileri sürmüş oldukları tarih yaklaşımları çerçevesinde insanın özgürlüğüyle ilgili de değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Tarihsel alanla ilgili ortaya koyulan yaklaşımlar, aynı zamanda kendileriyle paralel bir özgürlük anlayışı da geliştirmişlerdir. Birbirinden farklı tarih görüşleri arasındaki çatışma, aynı zamanda birbirinden farklı özgürlük anlayışları arasındaki çatışma anlamına gelmektedir.

Tarih, felsefi bir biçimde irdelenirken birçok farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Kimi yaklaşımlar, tarihsel alanda bir yasalılığın olduğunu savunmuştur. Buna göre tarih, yönetici ilkelere göre işleyiş sergiler ve tüm toplumlar ve insanların durumu bu ilkelere göre izah edilir. Bu ilkeler, tarihi yöneten genel yasanın ilkeleridir. Böylesi bir anlayış biçimi, tarihte bir belirlenimin olduğunu savunur. Nasıl ki doğal dünya belli bir düzene göre işleyiş sergiliyorsa tarihsel alanda da böylesi bir düzenli işleyiş söz konusudur. Bu yaklaşım tarzının amacı, insanlık tarihini bir bütün olarak anlamak ve tarihsel olaylar arasında bir nedensellik kurabilmektir. Kimi yaklaşımlar ise tarihsel alanda yönetici ilkelerin varlığını reddeder ya da böylesi ilkelere varsa bile ulaşamayacağını savunur. Bu bağlamda esas olarak toplumların ve dönemlerin kendi özgünlükleriyle ele alınması gerektiği savunularak tüm insanlık tarihinin çeşitli belirlenmişliklere tabi kılınmasına karşı çıkmıştır. Çünkü bu anlayış tarzı, tarihin belli yönetici yasalar tarafından yönlendirildiğine yönelik kabulün özgünlükleri ortadan kaldıracağını, tarihsel alanı belli kalıplar içinde sıkıştırarak sınırlandıracağını, otoriter tutumların güç kazanacağını ve nihayetinde insan özgürlüğünün de kısıtlanacağını savunur. Bu nedenle yasalılık durumunu reddeden düşünme biçimi tarihin, bütünü izah ettiği iddiasını ileri süren genel bir öğretiye indirgenerek değil de kendi temel niteliği olan olaylar çokluğunun görünürlüğü ortadan kaldırılmadan anlaşılıp açıklanmaya çalışılması gerektiğini ileri sürer.

Tarihte yönetici yasaların olduğunu savunan anlayışlar, insan özgürlüğünü de bu yasalılık durumuna göre açıklamışlardır. Kendi içinde birbirinden farklı birçok örneği olmakla birlikte böylesi bir yasalılık kabulünün özgürlük anlayışı genel olarak tarihsel yasanın farkında olmak ve bu yasayla uyumlu davranış sergileyebilmek düşüncesi üzerine kurulur. Öğretinin maddi temele ya da tinsel temele dayalı olması fark etmez. Tarihsel süreci yöneten yasa tarihsel alanı biçimlendirdiği için insan eylemleri de bu yasa çerçevesinde bir belirlenime tabi olacaktır. Dolayısıyla yasalılığı kabul eden bakış açısının özgürlük anlayışı da bu yasa bağlamında bir anlam kazanacaktır. Söz konusu yasanın belirlenimi dışında bir özgürlük söz konusu değildir. Bu nedenle insan, eylemlerini bu yasalılık çerçevesinde düzenlemelidir. Yasalılığı reddeden tutumlar ise insan özgürlüğünün bu tarz bir yasalılık anlayışı ile yok olacağını, genel bir insanlık tarihinden bir tarihler çokluğunun kabul edilmesi gerektiğini ve özgünlüklerin ortaya konulmasının insan özgürlüğünü ifade ettiğini iddia eder. Böylesi bir bakış açısı, genel bir tanımlamanın ortaya koyduğu özgürlük anlayışındansa daha çok bireysel olanı, tikel olanı vurgulayan bir özgürlük tanımı ortaya koymaya çalışır. Buna göre yasalılığı kabul eden yaklaşımlar farklılıkları ve özgünlükleri nihayetinde belli ilkelere indirgeyerek bu özgünlüklerin gerçekliğini geçersiz hâle getirir. Ancak yasalılığı reddeden tutumlar açısından gerçeklik, bizatihi bu özgünlükler ve farklılıklardır. Bunların her biri olduğu şekliyle ele alınmalı ve özgürlük anlayışı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Raimund Popper, tarihi felsefi bir biçimde irdeleyen önemli filozoflar arasında gösterilebilirler. İki düşünürün tarih yaklaşımları birbiriyle

karşıt olan iki farklı tarih anlayışını ve bununla bağlantılı olarak da iki farklı özgürlük anlayışını ifade eder. Çalışmamız, her iki düşünürün tarih ve özgürlük anlayışlarını eleştirel bir biçimde irdeleyerek özgürlük kavramından ne anlaşılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak ana hatlarıyla tarih felsefesinin ne olduğu ele alınacaktır. Daha sonrasında ise Hegel'in tarih felsefesi ve onun tarih görüşüne dayalı özgürlük anlayışı eleştirel bir biçimde irdelenecektir. Hegel felsefesinin temelini diyalektik oluşturduğu için ve yine onun özgürlük anlayışında devlet ve hukuk görüşleri önemli olduğu için Hegel'in diyalektiğine, devlet ve hukuk görüşlerine kısaca değinilecektir. Fakat asıl konumuz özgürlük anlayışında bağlamsal olarak tarih felsefesi görüşleri olduğu için bahsettiğimiz hususlar detaylı bir şekilde ele alınmayacaktır. Yine aynı şekilde Popper ile ilgili eleştirel analizimiz de konunun kapsamı gereği onun tarih üzerine görüşleriyle sınırlı tutulacaktır. Sonuç kısmında ise Hegel ve Popper'in tarih felsefeleri bağlamındaki özgürlük anlayışları karşılaştırılarak eleştirel bir biçimde değerlendirilecek ve bu değerlendirme sonucunda iki yaklaşımda da var olduğu düşünülen sorunlardan arındırılmış bir özgürlük tanımı ortaya konmaya çalışılacaktır. Yöntem olarak felsefi metin analizi yöntemi kullanılmıştır ve Hegel ile ilgili analizlerde ana kaynaklar *Tarihte Akıl* ve *Tarih Felsefesi*'dir. Bununla birlikte Hegel'in temel görüşleri noktasında *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* ve *Tinin Görüngübilimi* kaynaklarından da yararlanılmıştır. Popper ile ilgili analizde ise onun temel eserlerinden olan *Açık Toplum ve Düşmanları II* ile *Tarihselciliğin Sefaleti* ana kaynakları oluşturur. Yine onun *Hayat Problem Çözmektir* adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bu ana kaynaklar dışında analizi güçlendirmek adına ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır.

1. Tarih Felsefesi Nedir?

Tarih felsefesi, dünya tarihinin bir bütün olarak felsefi bir biçimde ele alınması ve insan faaliyetlerinin felsefi bakımdan eleştirel analizidir (Özlem, 2001, s. 441). Buna göre felsefenin diğer alt disiplinlerindeki gibi tarih felsefesi de tarih alanı üzerine felsefi sorgulamayı ifade etmektedir. Nasıl ki varlık felsefesi varlığın ne olduğunu, mahiyetini, bilgi felsefesi bilginin imkânını, kaynağını, sınır ve ölçütünü, ahlâk felsefesi iyinin ne olduğunu, evrensel ahlâk yasasının var olup olmadığını, sanat felsefesi sanatın taklit, oyun ya da yaratma olup olmadığını temel belli başlı sorular sorarak irdeliyorsa, tarih felsefesi de tarihin ne olduğunu, tarihi yöneten yasaların var olup olmadığını, tarihin bir amacının olup olmadığını, tarihsel sürecin nasıl anlamlandırılabilirliğini sorgulamaktadır. Bu sorgulamanın temel amacı, tarihin bir bütün olarak bilinip bilinemeyeceği, tarihteki olaylar çokluğunun belli bir düzene göre açıklanıp açıklanamayacağına yanıt aramaktır.

Tarih felsefesi, tarihsel alanın arka plânındaki ampirik olmayan nedenleri tespit etme çabasıdır (Çevik, 2014, s. 23). Bu bağlamda tarih felsefesi, tarihi felsefi bir biçimde irdeleyerek tarihsel süreci yöneten yasaları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bununla geleceğe dair çeşitli yorumlamalar ve olması gerekene yönelik tavsiyeler ileri sürülmeye çalışılır (Öztürk, 2014, s. 28, 30). Felsefenin genel tutumu hakikati aramak, özsel olanı bulmaya çalışmak olduğu için tarihin felsefi bir biçimde irdelenmesinde de filozofların büyük çoğunluğu aynı tutumu sergilemişlerdir. Filozofların tarih üzerine görüşleri de onların genel felsefeleriyle uyumlu olmaktadır. Tarihin geri plânındaki yasalılığı ortaya koymaya çalışan materyalist bir filozof maddi nitelikteki yasalar ileri sürerken, gerçekliği tinsellikle izah eden bir filozof tarihsel yasalılığı da tinsel bir temele dayandırır. Tarih üzerine felsefe yapabilme olanağını da genellikle kendi genel felsefi yaklaşımları çerçevesinde sağlamaya çalışırlar. Çünkü tarih alanı doğal alandan farklı olduğu için, görünüşte düzensiz olaylar çokluğunun temel bir öğretiyile bir düzene oturtulması gerekir. Bu düzen sayesinde tarih üzerine felsefe yapılabilir ve tarih felsefesine dair yukarıda bahsettiğimiz temel sorular bu amaçla ileri sürülmüştür. Yine bu sorgulamalar bağlamında tarihsel alan felsefi bir biçimde izah edilirken herhangi bir yasanın kabul edilemeyeceğini, yalnızca toplumların ve dönemlerin kendi özgünlükleri içinde aralarındaki ilişkinin sadece yorumlanabileceğini ileri süren

filozoflar da olmuştur. Sonuç olarak tarih felsefesi, doğal dünya içinde daha özel olarak insanın doğal dünyadan belli yönleriyle farklılaşan bir alanı olan tarih üzerine felsefe yapmaktır.

Tarih felsefesi, insanlık tarihinin felsefi irdelemesi olmasının yanı sıra tarih biliminin de felsefi olarak ele alınmasını ifade eder. Bu bağlamda tarih bilimi çalışmalarının daha iyi nasıl gerçekleştirilebileceğine dair felsefi sorular da vardır. Bu amaç doğrultusunda tarihî belgelerin güvenilirliği, tarih çalışmalarındaki kültürel etkenler, nesnellik gibi konular irdelenmektedir (Çevik, 2014, s. 21). Tarih bilimi felsefi olarak ele alındığında özellikle kaynaklar ve yöntem üzerine sorgulamalar yapılır (Öztürk, 2014, s. 30). Buna göre ideal bir tarih araştırmasının nasıl olacağına yönelik felsefi sorgulamalar da tarih felsefesi olarak adlandırılır. Burada tarih üzerine yapılan ampirik çalışmaların olabildiğince sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi amaçlanır. Ancak tarih filozoflarının büyük çoğunluğu genel insanlık tarihini felsefi bir biçimde irdeleme anlamında tarih felsefesi görüşleri ortaya koymuşlardır. Her ne kadar tarih bilimi üzerine felsefe yapanlar olsa da onların da yine büyük çoğunluğu insanlığın içinde bulunduğu süreç olarak tarihi genel olarak felsefi bir biçimde anlama ve açıklama çabası göstermişlerdir. Bu vesileyle insana dair önemli birçok konuyu ve kavramı izah etmeye çalışmışlardır.

2. Hegel'in Tarih Felsefesi ve Tarihe Dair Yaklaşımlarına Dayalı Özgürlük Anlayışı

Hegel'in felsefesinin temelinde diyalektik yöntem bulunmaktadır. Aynı zamanda o, ilkesel olarak da diyalektiği hayata dair her şeyin ve gerçekliğin de temeline oturtmuştur. Buna göre hem düşüncede hem doğada hem de tarihte her şey kendi karşıtıyla etkileşime girer ve bunun sonucunda da bir sentez, bir dönüşüm meydana gelir (Yeşilçayır, 2023, s. 180). Her şey karşıtıyla birlikte vardır. Genel olarak varlığın oluşunun işleyiş yasası budur. Çünkü herhangi bir şeyin anlamı, bir yönüyle onun karşıtında da bulunmaktadır. Bir şey, karşıtı olmaksızın bilinemez. Ona dair bir bilinç, onun karşıtının da var olmasına bağlıdır. Gerçekliğin temelini oluşturan Tin, karşıtını kendi bünyesinde barındırır ve kendi özünün bilincine erişebilmek adına bunun bir antitez olarak açığa çıkması gerekir. Karşıtların çatışması aşıldığı zaman sentez meydana gelir ve karşıtlığın ortadan kalktığı dönüşüm sayesinde bu bilince erişilmiş olacaktır. Bu diyalektik süreç, Tin'in kendi özbilincine eriştiği nihai senteze kadar devam edecek bir ilerleme yasasıdır.

Hegel'in felsefesinde karşıtlıkların bir arada bulunması, aynı zamanda bireysellikte genelliğin de birliğini ifade eder. Bu bağlamda onun açısından çokluktaki birliği kavrayabilmek önem arz etmektedir (Yeşilçayır, 2023, s. 180). Bireysellik ve genellik birbirleriyle karşıtlık içindedir. Bireysellikte tikel olan ön plândadır. Buna göre bireyin gerçekliği esas alınır. Genellik ise bir bütünlüğün ifadesidir. Burada vurgu, bütünsel olana yöneliktir. Esas gerçeklik bütünlüktür. Bireyler, bütünün parçalarıdır. İlk izlenimde bireyler, bütünü oluşturan ve tek başına gerçekliği olan parçalar şeklinde algılanabilir. Fakat Hegel açısından bireyler, bütün içinde bir öneme ve değere sahiptirler. Esas var olan bütündür. Bütünlük olmaksızın bireyin var olmasından da söz edilemez. Dolayısıyla genel olan, bireyselden önce gelir. Bireysellik ve genellik karşıtlığı diyalektik işleyiş sonucu sentez aşamasında ortadan kalkar. Bu aşamada birey ve bütünün birliği söz konusudur. Çünkü böylesi bir sentez ile birey, esas anlamına kavuşmuş olacaktır. Bu birlik sonucunda birey, bütünün bir parçası olarak, yalnızca bütünsel gerçeklik bağlamındaki değeri çerçevesinde anlam kazanacaktır. Hegel'in diyalektiğe dayalı bu görüşleri, onun tarih felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Tarihin ve insan özgürlüğünün izahı, diyalektiği esas alan bakış açısı çerçevesinde birey-genel birliği anlayışına göre yapılır.

Tarihsel alanı felsefi bir yaklaşımla açıklamaya çalışan düşünürlerden biri olan Hegel, temellendirmelerini söz konusu Tin'in diyalektik işleyiş yasasına göre yapar. Ona göre temel gerçeklik akılsal bir gerçekliktir ve felsefe bu gerçekliği anlamaya çalışmaktadır (Beer, 1969, s. 15-16). Bu gerçeklik Tin'dir. Tin, kalıcı özdür. Tüm eylemlerin temelinde bulunan başlangıç noktası

ve bunların esas zeminidir. Bütün varlıkların nihai amacıdır. Tin, insanların eylem bütünlüğünü, onların birlikleri ve özdeşliklerine dair evrenselliği ifade eder (Hegel, 1986, s. 269). Akılsal gerçeklik olan Tin'den başka bir gerçeklik olmadığı için görünenin gerisinde bulunan esas var olanın tespit edilmesi gerekmektedir (Hegel, 1991, s. 29). Tüm felsefe tarihi de söz konusu gerçekliğin manasını kavrama çabasıdır. Bu yaklaşımları çerçevesinde Hegel, tarihsel alanda olaylardan sonuç çıkarabilmeyi sağlayacak bir ilk hareket noktası ortaya koymaya çalışmıştır (Westerkamp, 2008, s. 549). Öncelikli olarak Hegel açısından doğadaki diyalektik işleyiş belli bir düzene göre gerçekleşmektedir ve bu işleyişte bir döngüsellik söz konusudur. Fakat tarihsel alandaki diyalektik işleyiş, böylesi bir döngüsellik barındırmaz. Çünkü tarihsel alanda iradi eylemler hâkimdir (Yeşilçayır, 2023, s. 180-181). Fiziki dünyada determinist bir ilişki olduğundan dolayı bu alanda meydana gelen fiziki olaylar arasında nedensel bir ilişki kurulabilir. Olaylar arasında böylesi bir bağlantı olduğu için fiziki dünyada bir düzenliliğin olduğu söylenebilir ve bu düzenlilik sayesinde bilgi elde etme ve bunun üzerine felsefe yapabilme olanağı vardır. Ancak tarihsel alan insan eylemlerinin hâkim olduğu bir alandır ve bu alanda doğadaki gibi bir determinizm söz konusu değildir. Tarih, insanın iradi eylemlerinin toplamıdır ve bu nedenle tarih alanında fiziki dünyada olduğu gibi bir düzenliliğin olduğu gözlenemez. Bu bağlamda Hegel'in bir ilk hareket noktası ortaya koyma çabası, tarih alanında da bir düzenliliğin olduğunu gösterebilmek ve tarih üzerine felsefe yapabilmek için bir temel neden kavramsallaştırmasını ifade eder.

Hegel'e göre tarih felsefesi, tarih alanının rasyonel olarak incelenmesidir. Bu incelemeyle felsefe, tarihi kurma işlemi gerçekleştirmektedir (Hegel, 1995, s. 29). Her ne kadar tarih, olayları doğrudan aktarma noktasında, düzenleyici bir karakter taşıyan felsefeyle çelişik görünse de her şeyin temelinde bulunan akılsal güç, tarihin de temelinde bulunmaktadır ve felsefe aracılığıyla, dünya tarihinde ilerlemesini sürdüren bu gücün geri plândaki mutlak neden olduğu kavranabilecektir (Hegel, 2011, s. 15). Hem doğada hem de tarihte bu gücün, yani Geist'in kendi dönüşümü, kendini açıklaması söz konusudur. Geist veya Tin'in diyalektik işleyiş vasıtasıyla dönüşümünün temel amacı özgürlük bilincidir (Yeşilçayır, 2023, s. 181). Bu bağlamda Tin'e dair bu kavrayış, tarihte özgürlük ve zorunluluğun karşıtlığını ortadan kaldırmaya yarayacaktır (Hegel, 1995, s. 30). Çünkü doğadaki determinizm ve insanın iradi eyleminin karşıtlığı bir sorun teşkil etmektedir. Düzenli bir nedensellik ilişkisi olayların açıklanmasını kolaylaştırmaktayken böylesi bir nedenselliğin olmadığı bir ortamda olayları bir düzen içinde açıklama olanağı bulunamaz. Bu nedenle Hegel'in çabası, özgürlük ve zorunluluğun karşıtlığını aşarak tarihî olayları da belli bir düzenlilik içinde ifade edebilmektir. Bunun ifadesini Hegel, tarihin geri plânında var olan akılsal güçte, yani Geist ya da Tin'de ve bunun diyalektik işleyiş yasasında bulur.

Mutlak akılsal gerçekliğin kendini tarihte açtığını kabul eden Hegel, onun aynı zamanda esas hedef olduğunu da savunur. Ona göre tarihsel alan felsefi bir irdelemeye tabi tutulduğunda tarihsel alanın akılsal bir ilerleme içinde olduğu anlaşılabilir. Bu ilerleme, temel gerçekliğin kendisini açtığı zorunlu bir ilerlemenin ifadesidir (Hegel, 2011, s. 16-17). Söz konusu açıklama, tarihteki olayların düzensizliğini ortadan kaldırma, tarihteki rastlantısallığı bertaraf etme amacıyla zorunlu ilerlemeyi vurgulamaktadır. Bu yasalılık, ancak akılla kavranabilir. Tarih araştırmalarından toplanan malzeme yardımıyla felsefi irdeleme, tarihten genel bir yasalılık çıkarabilecektir (Hegel, 1995, s. 30, 32). Buradan tarihteki erekliliğe geçiş yapan Hegel, tarihin esas amacının, her şeyin temelinde bulunan Mutlak Tin'in kendi özüne geri dönme çabası olduğunu vurgular (Macit & İplikci, 2017, s. 81). Buna göre aslında dünya tarihi, akılsal gerçekliğin kendi özsel amacına yönelik eylem bütünlüğüdür. Tarihe bakıldığı zaman yalnızca düzensiz olaylar çokluğu görülmektedir. Bu, bir düzensizlik olarak algılandığı zaman da tarihin herhangi bir amacının olduğu da söylenemez. Birbirinden farklı dönemlerin ve toplumların eylemlerinin belli bir yasalılık içinde açıklaması yapılamadığı takdirde insanlık tarihi de bir bütün olarak izah edilemeyecektir. Bu izah, geri plânda var olan akılsal sürecin felsefe yoluyla kavranması sayesinde yapılabilir. Hegel, Geist'in kendi

özünün bilincine erişmeye yönelik işlettiği diyalektik sürecin, insanlık tarihini de yöneten süreç olduğunu ileri sürer. Buna göre Geist, başlangıçta kendi hâlindeyken kendi özünün bilincinde değildir. O, bu bilince erişebilmek için kendisinin karşıtı olan fiziki dünyayı meydana getirmiştir. Aslında karşıtını da bünyesinde barındırdığı için kendine yabancılaşarak bir dönüşüm geçirir ve kendisinin antitezini meydana getirir. Tarihsel süreç de Geist'in kendi karşıtını aşarak tekrar kendi özüne geri dönme sürecidir. Fakat bu sefer kendi özüne döndüğü zaman kendi özüne dair bilinci kazanmış olarak geri dönecektir. Dolayısıyla yeryüzündeki tüm bireylerin, toplumların gerçekleştirmiş olduğu eylemler, aslında temel bir hedef doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerdir. Birbirinden bağımsız gibi görünen tarihsel olayların her biri aslında ortak bir amaca hizmet etmektedir. Tarihin nihai hedefi, diyalektik sürecin nihai sentezi, yani Geist'in karşıtını aşarak kendi özünün bilincine varmasıdır. Tarihsel alandaki tüm eylemler de aslında bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerdir ve bir bütünlüğü ifade eder.

Hegel'e göre Tin'in, başka birçok niteliği içinde onun özü denilebilecek niteliği mutlak özgürlüktür. Söz konusu mutlak gerçeklik ise yalnızca karşıtı vasıtasıyla kavranabilmektedir (Hegel, 2011, s. 23). Onun karşıtı olan şey ise maddedir (Hegel, 1995, s. 56-57). Tinin bu karşıtı kendi bünyesindedir (Hegel, 2011, s. 23). Bu nedenle Tin, kendisini bilgisinin nesnesi yapabilir (Hegel, 1995, s. 56). O, karşıtını aşarak kendi özüne dönme çabası verir ve tarihsel alan da bunun sergilendiği yerdir (Hegel, 2011, s. 24). Yani Hegel, özgürlüğün anlaşılabilmesi için zorunluluğun anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Esas özü özgürlük olan Tin ise zorunluluğun olduğu maddeyi de kendi içerisinde barındırmaktadır. O, maddi dünyayı meydana getirip, onu aşip tekrar kendine dönerek özgürlük algısına sahip olabilecektir. Felsefi irdeleme sayesinde bu kavrayışa sahip olunursa, aslında görülen zorunluluğun da temelde özgürlüğü barındırdığı anlaşılabilir.

Her şeyin temelinde bulunan esas gerçeklik olan Tin, kendi özüne dönmeye, kendi özgürlüğünü kusursuz hale getirmeye çalışır. Bu nedenle tarih, özgürlük prensibine göre ilerleme sergilemektedir (Hegel, 1995, s. 57). Karşıt bir karakter barındırmasına rağmen aslında fiziki dünya da akılsal bir niteliğe sahiptir; yalnızca Tin'in bir dönüşümüdür. Fiziki dünya içindeki tarihsel alanın nihai hedefi Tin'in özgürlüğüne kavuşması olduğundan dolayı tarihsel alanda meydana gelen insan eylemleri de Tin'in biçimlendirmesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Tin'in kendi özgürlüğüne ilerleyişi sürecinde insanların yapacakları şey, bu zorunluluğun bilincinde olmaktır (Hegel, 2011, s. 26). Burada insan eylemleri, esasen Tin'in iradesinin görünüşleri olmaktadır. Tarih, bir süreci ifade ettiği için Tin'in kendi özüne dönme ve kendi özgürlüğünü kusursuz hâle getirme çabası, belli aşamalar sonrası gerçekleşir. Özü özgürlük olan Tin'in tam karşıtı, zorunluluğun ifadesi olan maddi dünyadır. Aslında maddi dünya da nihayetinde Geist'in bizzatı kendisi olduğu için onun özü de tinsellik, akılsallık ve özgürlükten meydana gelir. Burada amaç, zorunluluğun aşılması özgür doğanın ortaya çıkarılmasıdır. Zorunluluk aşıldığı zaman, bilincinde olunmayan özgürlüğün bilinci de kazanılmış olacaktır. Bu da aşamalı bir şekilde gerçekleşir. Kendine yabancılaşmış olan Geist, tekrar kendine geri dönebilmek için tarihsel süreç içinde kendini açılmaya özgürlüğü açığa çıkarmaktadır. Tarih alanında gördüğümüz özgür eylemler, aslında Tin'in bu amacı doğrultusunda gerçekleşen eylemlerdir. Gerçekliğin temelinde Tin olduğu için, doğanın ve tarihin yöneticisi de Tin'dir. Meydana gelen her türden olay ve eylem, aslında Tin'in gerçekleştirdiği eylemlerdir. Dolayısıyla kendi özgürlüğüne geri dönme çabası içinde Tin, insanın özgür eylemleriyle bu çabasının ilk adımlarını atmaya başlamıştır. İnsan da kendi eylemlerinin aslında Tin'in eylemleri olduğunu bilmelidir. Bu, zorunlu bir yasaya göre işleyişi ifade ettiği için insan da böylesi bir zorunluluğa tabidir. Hegel'e göre bu zorunluluk, aslında özünde özgürlüğün ta kendisidir. İnsanın kendi eylemleri sandığı eylemler Geist'in eylemleridir ve insanın bunun bilincine varması onun özgürlüğüdür. Mutlak özgürlük, temel hedefe ulaşıldıktan sonra gerçekleşecektir. İnsanın da bu bilince göre hareket etmesi gerekir.

İnsan, Hegel'e göre hem doğal yönü hem de tinsel yönü olan bir varlıktır. Ancak özsel olarak insan, tinsel bir varlıktır. Bu yönüyle de fiziki dünyayla bir karşıtlık içindedir. İnsanın fiziki dünya karşısında özgürlüğe sahip olabilmesinin yegâne nedeni, Tin'in insan üzerinde belirleyici olmasıdır (Hegel, 1995, s. 52, 53). Tarihin açıklanabilmesi, insanların Tin'in belirleyiciliği doğrultusunda meydana gelen eylemlerinin ve tutkularının da açıklanabilmesi anlamına gelmektedir (Hegel, 2011, s. 20). Bir kişinin özgür eylemi olarak görülen bir eylem, aslında Tin'in tarihsel alandaki belirleyiciliğini ifade etmektedir. Çünkü Tin, tarihte kendini açmaya başladığı zaman, ilk olarak insanın özgür eylemlerini kullanmaktadır (Hegel, 2011, s. 27). İnsanların tutkularının Tin'in amaçları doğrultusunda kullanılmasına Hegel "Aklın Hilesi" adını vermiştir (Hegel, 1995, s. 105). Fiziki dünyada zorunluluk hâkim olduğundan dolayı ve buna rağmen bu ortamda insan, özgür istek ve eylemlerde bulunabildiğinden dolayı Hegel, bu durumu Tin'in kendini öncelikle insan eylemlerinde ve tutkularında açması olarak ifade etmektedir (Macit & İplikci, 2017, s. 83). İnsan özgürlüğü, onun da özünde bulunan Tin'in özgür doğasına bağlıdır. Dolayısıyla insan, kendi başına özgür eyleme sahip bir varlık değil, yalnızca Tin tarafından kullanılan bir araç durumundadır.

Hegel açısından Tin, dolaysız gerçeklik olarak bir ulusun ahlâki yaşamını da ifade eder. Onun amacı, kendisinin ne olduğunun bilincine doğru ilerleme, kendi kendini bilmedir (Hegel, 1986, s. 270). Bu amacı yerine getirmek adına söz konusu ahlâki yaşam bir bütünlüğü gerektirmektedir. Bu bağlamda Hegel, Tin'in amacı için tek bir insanı yeterli görmemektedir. İnsanlar tek başlarına tüm insanlık karşısında çok zayıf bir etkiye sahip oldukları için insanların bir arada bulunması gerekir. Nihai amaç, devletlerin olmasına bağlıdır (Hegel, 2011, s. 20, 22, 27). Özellikle başlayan özgürlük ideali, nesnellik ile bir birlik oluşturmalıdır. Özne ile nesnelin birliğinin kurulabildiği yer devlet olduğu için insanlar, yalnızca devlet ortamında özgürlüklerini elde edebilir, yaşayabilirler. Tin'in her şeyi kapsayan akılsallığı bir zorunluluğu ifade etmekteyse, insanların bu yasayı kendilerinin özü olarak bilmeleri özgür iradeyle gerçekleşmektedir. Böylece devlet, özgürlüğün ve zorunluluğun karşıtlığını kaldırmaktadır ve öznel irade ile nesnel iradenin sentezi gerçekleşmektedir (Hegel, 2011, s. 46-47). Tüm tarih Tin'in tasarımı olarak gerçekleşir ve devlet yapısındaki bilinç de Tin'in bu yapı üzerindeki bütünsel bilincidir (Hegel, 1995, s. 61). Buna göre hem insan eylemleri hem toplumsal yapı hem öznel irade hem nesnel irade, Tin tarafından kurulup belirlenmektedir. Özgürlük hedefine aşamalı olarak ilerleyen süreçte Tin, özgürlüğünü öncelikli olarak insan eylemlerinde, insanın öznelliğinde açığa çıkardıktan sonra nesnellüğün ifadesi olan devlette özgürlüğünü daha da ileri bir aşamaya taşır. Esasen nihai olarak var olan tek gerçeklik Tin'in kendisidir ve özgürlük de Tin'in özü olarak bir bütünlüğü ifade eder. Var olan her şey Tin'in görünümüdür ve onun bütünlüğünün parçalarıdır. Dolayısıyla tarihsel süreç içinde Tin kendini açtırdıkça bütünlüğe dair bilinç de gelişmeye başlar ve bu da özgürlük idealine daha çok yaklaşır. Bu nedenle bireyin özneliği ve devletin nesneliği şeklindeki diyalektik sürecin sentezi sonucu öznel ve nesnelin birliğiyle bütünlük bilinci de gelişmiş olacaktır. İnsanın asıl özgürlüğü devlet ortamında gerçekleşebilir, çünkü devlet bütünü ve nesneli ifade eder ve esas gerçeklik de tikel değil bütünsel gerçekliktir. Tin'in temel hedefi olan özgürlük bilincine ulaşabilmenin temel şartlarından biri budur.

Hegel'e göre bir eylem, bütünlüğü ifade eden devlet temelinde gerçekleştiği zaman evrensel bir eylem meydana gelmiş olur. Bununla kıyaslandığı zaman bireysel eylem, üzerinde konuşmaya değmeyecek kadar önemsizdir (Hegel, 1986, s. 261). Hegel devletin, nesnel ahlâk idesinin fiili gerçekliği olduğunu savunur. Birey devlete bağlandığı takdirde kendi tözsel özgürlüğünü bulur. Devlet sayesinde özgürlük, en yüksek değerini bulur. Özgürlüğe dair nihai amaç çerçevesinde bireylerin en üstün görevi, devletin üyesi olmaktır ve bu amaç doğrultusunda devlet, bireylere karşı mutlak hakka sahiptir (Hegel, 1991, s. 199-200). Bu bağlamda Hegel, bireyin değil devletin gerçekliğini savunmaktadır ve devletin temeline dair sözleşmecî anlayışları, özellikle

de doğal durum kavramsallaştırmasından ötürü kurgusal oldukları ve gerçekliği yansıtmadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Devlet, Tin'in tarihsel süreçte kendini açıklamasının bir sonucu olarak meydana geldiği için somut bir yapıdır ve doğal olarak ortaya çıkar. Devletle ilgili yaklaşımları çerçevesinde Hegel, liberal bakış açılarını da eleştirmektedir. Liberal düşünce, temel olarak devletin bireyler tarafından oluşturulduğunu savunur. Hegel ise devletin doğal bir yapı olduğunu savunarak bireylerden önce ve bireylerin üstünde olduğunu ifade eder. Böylece Hegel'e göre devlet, nesnellüğün gerçekleştiği bütünlüğü ifade eden nesnel tindir. Nesnel ahlâk ilkesi de devlette meydana gelir. Bireylerin öznel ahlâkları da nesnel ahlâk bağlamında bir anlama sahip olur. Buna göre Hegel açısından birey, bütünü bir parçası olduğu zaman kendi amacına ulaşabilir. Birey, devlete katıldığı zaman kendini gerçekleştirebilir. Bu nedenle özgürlüğün gerçekleşebilmesi için bütünlüğün ifadesi olan devlet gereklidir. Bireyin öznel özgürlüğü, ahlâklılığı nesnellüğün ifadesi olan devlet ile uyumlu bir ilişkiye dönüşmelidir (Yeşilçayır, 2023, s. 182-183, 186, 189, 190). Aksi takdirde bir birey özgürlüğünden söz etme imkânı yoktur. Tüm bireysel özgürlüklerin genel özgürlük hedefi karşısında herhangi bir önemi yoktur. İnsanın da bu bilince sahip olması gerekir. Devlet de bu açıdan özgürlük ideali için son derece önemli bir yerde bulunmaktadır.

Özgürlük idealinin gerçekleşmesi noktasında devletle ilgili yaklaşımlarıyla paralel olarak Hegel'in hukuka dair yaklaşımları da önemli bir yere sahiptir ve onun tarih felsefesi bağlamındaki özgürlük anlayışının daha iyi anlaşılabilmesi için bu konuya da kısaca değinmek gerekmektedir. Ona göre irade, gelişme aşamasında evrensel irade ve bireysel irade şeklinde farklılaşmaktadır. Bireysel irade evrensel iradenin karşıtıdır. Evrensel irade bu karşıtlığı bertaraf ederek kendine döner ve tıpkı bireysel iradede olduğu gibi bir somutluk kazanır. Bu bağlamda hukuk, kendi zorunluluğundan meydana gelecek şekilde bireysel irade karşısında bir gerçeklik şeklinde bulunarak kendi geçerliliğini sağlar. İrade, öncelikli olarak kendisini evrensel irade ve bireysel irade karşıtlığıyla ifade eder. Sonrasında bu karşıtlığı ortadan kaldırarak hem evrensel hem de bireysel bağlamda özgür irade olarak belirir. Bu diyalektik süreç vasıtasıyla iradenin kendi kişiliği onun nesnesi olmuştur. Hegel'e göre öznel ahlâklılık, bu şekilde evrensel ve bireysel irade diyalektiğinden ortaya çıkar. Evrensel irade kendinde iken bireysel irade kendisi içindir. Bu bağlamda iradenin kendinde sonsuz iken kendisi için sonsuz hâle geldiği an öznel ahlâklılığın gerçekleşmesini ifade eder. İrade, söz konusu karşıtlığı aşarak kendi kendine döndüğü an onun kişiliği özne hâline gelir. Öznel ahlâklılık ile birlikte özgürlük, daha da yüksek bir aşamaya ulaşır. Bu öznellik ile özgürlük, yani kendinde irade somut bir gerçeklik kazanır. Kendisi için irade aşıldığı zaman böylesi bir özgürlük meydana gelir. Öznel ahlâklılıkta irade, kendisi için özgür hâliyle kavram durumundadır. Bunun ide olabilmesi için bizatihi bir varoluşa sahip olması gerekir. Bu bağlamda öznel ahlâklılık çerçevesindeki ahlâki görüş, öznel iradenin hukuku biçimini alır. Hegel'e göre iyilik, özgürlüğün evrensel tözüdür ve soyut hâldedir. Ahlâki bilinç de evrensel ve nesnel kararlar istemektedir. Fakat hem iyilik hem de ahlâki bilinç bir belirsizlik içindedir ve bunların belirlenmesi gerekir. İyilik ile öznel iradenin somutlaşmış aynılığı ve bunların gerçeklikleri nesnel ahlâklılıktır. Nesnel ahlâklılık, özgürlük idesini ifade eder. Özgürlük idesinin gerçeklik kazanmasına dair amaç, nesnel ahlâklılık alanında kendi ifadesini bulur. Nesnel ahlâklılık, özgürlük kavramının gerçek dünya biçimine dönüşmesidir (Hegel, 1991, s. 101, 103, 104, 136, 138). Buna göre Hegel açısından Tin'in özgürlük ideali çerçevesinde öznel insan eylemlerinden sonra bu özneliğin nesnellikle birlik oluşturması gereğinden ötürü devletin varlığının gerekliliği, hukukun da temelinde bulunur. Hukuk, ahlâkın toplum içinde genellik ve nesnellik kazanmasını ifade eder. İnsanın özgürlüğünü gerçekleştirebilmesi ancak devlet ortamında mümkün iken, böylesi bir nesnellüğün en önemli ifadelerinden biri olan hukuk da insan özgürlüğünün devlet ortamında gerçekleşebilmesini sağlayan nesnel ahlâklılığı sunacaktır. Hegel'de insan özgürlüğünün yalnızca

bütünlük içinde bir değerinin olduğunun en önemli ifadelerinden biri de bu bağlamda devlet ortamı içinde hukuktur.

Hegel, Tin'in öznellik ve nesnellik aşamalarıyla daha yüksek noktalara çıkardığı özgürlüğünü en son aşamada din, sanat ve felsefeyle gerçekleştireceğini söyler. Bu üç unsur, Tin'e duygu yoğunluğu, sezgi, düşünme kazandırmaktadır. Devlette görünürlük kazanan Tin; din, sanat ve felsefeyle özgürlüğüne kavuşmaktadır (Hegel, 2011, s. 56-58). Bu üç unsur, insanın kişisel çıkarlarını yok eder ve ona tinselliğe yönelik bir bilinç kazandırır. Bu da bilgece bir özgürlük bilincidir (Hegel, 1995, s. 123). Söz konusu unsurlar, toplumun kültürünü oluşturur. Bu nedenle insanların kültür seviyesi yükseldiği zaman, onlar genel irade doğrultusunda eylem gerçekleştirecek, bireysellikten vazgeçeceklerdir. Kendini denetleyebilen insan, madde karşısında özgürleşebilecektir (Hegel, 1995, s. 67). Böylece Hegel'de insan özgürlüğü, kolektif bir bilinçle gerçekleşen bir durumdur. Özgürlük, bütünlüğe bağlıdır ki aslında en nihayetinde var olan tek özgürlük Tin'in özgürlüğüdür ve tüm özgürlükler bu özsel özgürlüğe bağlıdır. Hatta tüm diğer özgürlükler, Tin'in özgürlüğü karşısında yok niteliğindedir; yalnızca bu özgürlüğün görüntüsü statüsündedir. Özgürlüğün kişisel çıkarların yok olması ve tinselliğe yönelik bir bilincin kazanılması bağlamında anlaşılması, bireysel özgürlüğün yok olarak tüm insanların genel bir hedef doğrultusunda hareket etmesi anlamına gelir. Burada aslında bilinçli bir şekilde tinsel bir gücün özgürlük idealine hizmet etmek ve bireyselliği yok etmek, insan özgürlüğüne biçilen anlamdır. Bu da iradi bir varlık olan insan için uygun bir özgürlük tanımını ifade etmez.

Hegel'in yaklaşımları çerçevesinde ondaki özgürlük tanımının, mutlak anlamda idesel bir özgürlüğü ifade ettiği söylenebilir. Tüm insanlık, Tin'in bilinçli bir şekilde özgürlüğüne ulaşabilmesine hizmet edecek şekilde araçsal bir konumdadır. Burada bireysel özgürlük, özgür eylemde bulunmayı değil, Tin'in özgür doğasını iradi bir biçimde bilmeyi ifade eder. Bu bağlamda Hegel'in tarihe yönelik düşünceleri, bireyselliği tamamen ortadan kaldıran bir niteliktedir. Bir "özgürlük idesi" doğrultusunda tüm insanlar, kendilerine verilen görevi yerine getirmek durumundadırlar. Hegel'in tarih felsefesi yaklaşımı bir özgürlük felsefesini ifade etse de bu, kendi özgünlüğünü ortaya koyabilen bir insan özgürlüğünün ifadesi değildir. Belli bir düzen içinde, belli bir yasallıkla ilerleyen bir tarihsel sürecin özündeki özgürlüğü diyalektik ile ortaya koymak da yine Tin'in özgürlüğünü vurguladığı için bireyin hayatındaki zorunluluk da bu anlayış çerçevesinde özgürlüğün bizatihi kendisi olarak verildiğinde insan iradesinin de kendine ait bir geçerliliği olmamaktadır. Bu da belli kolektif kalıpların mutlak anlamda benimsenmesini vurgulayarak insanın kendi bireyselliğini ortaya koyabileceği bir özgürlüğün imkânını yok eder.

3. Popper'in Hegelci Tarih Anlayışına Eleştirileri ve Tarih Görüşü

Popper, tarihsel alanda var olan bir yasallık durumunu ve bu yasaların belirlenmesiyle tarihin geleceğinin bilinebileceği anlayışını eleştirmektedir. Ona göre bunu bilmek mümkün değildir ve böylesi bir tutum siyasette totalitarizme götürür. Popper, Hegel'in yaklaşımlarının totaliterlik barındırdığını söyler. Hegel ve benzeri türden düşünceler ortaya koyanlar, kendi söylemiş olduklarının bütün şeyleri açıklığa kavuşturmada yeterli olduğunu düşünürler ve yaklaşımlarının diğerleri tarafından da kabul edilmesi isteğini taşırlar. Bu nedenle karşı düşüncelere hoş gözle bakmazlar (Macit & İplikci, 2017, s. 129, 130). Popper da bu tutumun karşısında bulunmaktadır. Hegel felsefesi ve buna benzer felsefe sistemleri, onun açısından indirgemeci bir tutumu ön plâna çıkarmaktadır. Bu tarz indirgemeci yaklaşımlar, tek tipleştirici kalıplar sunar. Tarihsel alan, farklılıkların ve özgünlüklerin çokluğunun olduğu bir alandır. Hegel'in tarihte yasallık olduğuna dair kabulü böylesi farklılıkları ve özgünlükleri tamamen ortadan kaldırarak bunları sabit bir öğretiye tabi kılar. Tarihsel süreç içinde çeşitli otoriter yapıların kendi otoritelerini böylesi kalıplarla gerçekleştirmiş olduğu söylenebilir. Popper'ın buradaki amacı tarihin geri plânında var olduğu düşünülen görünmez yasaları reddederek tarihle ilgili genel bir açıklama sunmaya çalışmaktan ziyade tarihi olduğu hâliyle ele alıp özgünlüklerin ve farklılıkların toplamı

olarak değerlendirebilmektir. O, Hegel'deki gibi çoklukta bir birlik kurmaktan ziyade çokluğu yine çokluk olarak ifade edebilmeye çalışmıştır. Bu nedenle Popper, tarih görüşleri bağlamında bütünselliğe dayalı değil de bireyselliğe dayalı bir özgürlük anlayışı geliştirmeyi amaçlar. Böylece onun açısından siyasal olarak da özgürlüğü kısıtlayıcı totaliterliğe yol açan düşüncelerin karşısında durmak gerekir.

Popper'a göre Hegel'in yaptığı şey bir tarihsicilik örneğidir ve tarihsicilik, tarihsel süreçteki gidişatın önceden tahmin edilmesini amaçlamaktadır. Buna, tarihin geri plânındaki çeşitli yasalar, uyumlar vasıtasıyla ulaşılabilir (Popper, 2004, s. 65). Bu yaklaşıma göre tarih, geçmişle ilgilendiği gibi geleceği de ele alır. Geleceği ele alma, tarihi süreci işleten yasaların belirlenmesi suretiyle tarihsel evrelerin ortaya konabilmesiyle sağlanmaktadır. Çünkü bu yaklaşım, dünya tarihinin önceden belirlenmiş bir plâna göre işlediğini savunur ve bu plânın ortaya konulmasıyla insanlığın geleceği de bilinebilecektir (Macit & İplikci, 2017, s. 131). Ancak Popper'a göre bu tarz yaklaşımların gerçeklik iddiası, tam aksine gerçeği yansıtmayan bir hayal olmak durumundadır (Popper, 2004, s. 65). Bu yaklaşım, insanların kendilerini akışa bırakmalarına ve kendi sorumluluklarını sürecin işleme unsurlarına yıkmalarına neden olur (Popper, 2005, s. 161). Böylece kişisel özgür iradede bahsetmek de mümkün değildir. Tarihin önceden belirlenmiş bir plâna göre işlediği kabul edildiği takdirde tüm insanlık için geçerli, genel bir amaç olduğu savunulmuş olur. Tarihe böyle bir nihai hedef koyulduğu zaman, şimdiden tarihin sonu bilindiği için bu bilindiği iddia edilen amaç doğrultusunda hareket etme gerekliliği vurgulanır. Popper böylesi bir vurgunun, birey olarak insanların, birbirinden farklı toplumların ve farklı tarihsel dönemlerin kendilerine ait amaçlarını yok edeceğini belirtmektedir. Amaçların ortadan kaldırıldığı ve yalnızca bir amacın olduğu bir kabul, bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmelerinin önündeki en büyük engellerdendir. Popper açısından eğer tarih, yalnızca belli bir plâna göre işliyorsa ve insanların tek fonksiyonu bu işleyişin sabit yasalarına kendini bırakmaksa, insani bağlamda yerine getirilmesi gereken sorumluluklar da bireyler tarafından üstlenilmeyecektir. Ona göre tarihsel sürecin gerçekliği tikel olanda, bireysel olandadır. Bütünlük, yalnızca tek tek bireylerin toplamından oluşur ve özgürlüklerin zenginliğini, farklılıkların görünürlüğüne ifade eder.

Popper, Hegel'in, ifadelerinin gerisinde var olan örtülü totaliterliği mantığı çok iyi kullandığı için sözcüklerin etkili kullanımıyla gizleyebildiğini söyler. Ancak Popper'a göre Hegel'in yaklaşımları, aslında devlete ve toplumsallığa sorgusuz bir bağlılığı aşılacaktır (Popper, 2010, s. 39). Tarihe yönelik "kehanet" eğilimi, geçerliliği olmayan bir akılsallığı içeren, totaliterleşmeye sebep olacak bir eğilimdir. Bu eğilim, eleştirel düşüncenin önündeki bir engeldir (Popper, 2010, s. 247, 254). Buna göre, zorunluluğun da temelinde özgürlüğün olduğunu vurgulayan Hegel, aslında özgürlüğü daimi bir zorunluluğun tutsağı hâline getirmektedir. Hegel'in devlete biçtiği rol, tarihsel yasanın temel hedefinin gerçekleştirilebilmesi için hayati bir konumu ifade eder. Burada özgürlüğün temel şartı devletin varlığıdır. İnsan özgürlüğünün gerçekleşebilmesi, devlete tam bağlılıktan geçer. Daha önce de ifade edildiği gibi Hegel, devlet karşısında bireyi yok saymaktadır. Birey özgürlüğünün tek başına hiçbir anlamı ve önemi yoktur, yalnızca devlete bağlılık çerçevesinde bir değeri vardır. Hegel'in liberal öğretilerin tam karşısında bulunmasının aksine Popper, liberal bir özgürlük anlayışı benimsemiştir. Liberal anlayış, özellikle bireyi ön plâna alan, bireyin gerçekliğini kabul eden, bütünü içinde bireyseli vurgulayan bir bakış açısıdır. Bu bakış açısı çerçevesinde çoğulculuk son derece önemlidir. Çıkan her farklı ses, kulaklar için işitilir olmalıdır. Devlet ise birey haklarını koruduğu ölçüde geçerliliğe sahiptir. Yani Hegel'in savunduğu devlet anlayışından farklı olarak Popper'ın bakış açısı devleti sınırlandırmakta, bireyi devletten önce gelen bir konuma yerleştirmektedir. Onun insanlık tarihiyle ilgili değerlendirmeleri de böylesi bir bireysellik temeli üzerine yükselir. Bu bağlamda Popper'ın özgürlük anlayışı, bireysel olanın özgürlüğünü savunur. Bir amaçlar çokluğunun olduğu insanlık tarihinde, genel bir yasallığın tüm insanlara sunduğu tek bir özgürlükten ziyade bireylerin kendilerine ait özgürlüklerinin olduğunu

ileri sürer. Her bir birey gerçek bir bireydir. Onların her birinin eylemleri de kendilerine ait gerçek eylemlerdir. Kendi amaçları doğrultusunda hareket eden bireysellikler, kendi özgür eylemleriyle hareket ederek hem kendi sorumluluklarını üstlenirler hem de kendilerini gerçekleştirebilecekleri özgünlüklerini ortaya koyabilirler. Bu bağlamda Popper açısından Hegel'in tarih üzerine değerlendirmeleri ve insanı yerleştirdiği konum, insanın sahip olduğu gerçekliği yansıtmamaktadır. Buna bağlı olarak Hegel'in ileri sürdüğü özgürlük anlayışı da insan doğasına aykırı bir özgürlük anlayışıdır. Popper bağlamında, var olan farklılıklar ve özgünlükler çerçevesinde bir özgürlükler çokluğundan söz edilebilir.

Söz konusu yaklaşımları çerçevesinde Popper, tarihsel sürecin belli yasalara göre işleyen, ortak bir hedefi olan genel insanlık tarihi olarak ele alınmasına karşı çıkmıştır. Bu durum bütün tarihleri tek bir tarih olma durumuna indirgemekten başka bir şey değildir (Popper, 2010, s. 345). Ona göre tarih, genel yasaların bulunup ortaya konulduğu bir alan değil, üzerine çeşitli sorgulamaların yapıldığı bir yorumlama alanıdır. O, yeryüzündeki tüm insanların kendilerine özgü, farklı farklı tarihlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda tüm insanlığı kapsayan bir genel tarih değil, tüm farklı toplum ve dönemlerin kendi özgünlüklerini ortaya koyan "tarihler" vardır (Popper, 2010, s. 349, 350-352). Dolayısıyla Popper, yeryüzündeki dağınık olayları belli unsurlar çevresinde toplama gibi bir kaygı taşımamış ve hatta bunu yanlış bir şey olarak görmüştür. Ona göre tarihsel olaylar kendi değerlerini kendi üzerlerinde taşımaktadırlar. İnsan eylemleri ve meydana gelen durumlar, gizli güçlerin amacına hizmet etmek için meydana gelmezler. Onların değeri, söz konusu gizli güçlerin plânlarının ya da yasalarının bir unsuru olmalarından kaynaklanmamaktadır.

Popper'in Hegel'e yönelik eleştirileri, bireyin iradi eylemlerini ortadan kaldırması noktasında yerinde eleştirilerdir. Hegel'in tarih anlayışı, insanın özgürlüğünü tanımlarken bireyi, bütün karşısında değersiz hâle getirmektedir. Popper ise anlamacı bir tarih anlayışıyla hem kişi bazında hem de toplum bazında bireysellik vurgusuyla özgünlükleri silen yaklaşımların karşısında durarak her bir özgünlüğü görünür hâle getirmeye çalışır. Fakat Popper'in tarihsel alanla ilgili savunmuş olduğu çoğulcu yaklaşım da kendi içinde çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Bu yaklaşımın, özellikle özgürlüğü tanımlama noktasında güçlüklerle karşılaşmamıza yol açtığı söylenebilir. Popper'in savunduğu tarih anlayışının ifade ettiği özgürlük, tanımlanmış bir özgürlük kavramı değildir. Toplumların ve dönemlerin her birinin niteliklerini göz önünde bulundurma tutumunda sağlam temeller olmadığı için kaygan bir zemin söz konusudur. Böylesi kaygan bir zeminde özgürlük tanımı yapmak, süreklilik arz eden değişime uygun özgürlük tanımlarının yapılmasına yönelik bir çabayı ifade eder ki her daim devam eden değişimlere uygun tanımlamalar yapabilmek pek olanaklı gözükmemektedir. Böylesi bir çoğulcu tarih anlayışına bağlanan özgürlük yaklaşımı, tarihsel şartlar içinde iktisadi, politik ve etik bağlamlara göre farklı deneyimlere işaret eden bir özgürlük içeriğini dile getirir. Bu da özgürlük adına konuşabilmeye olanak tanıırken özgürlüğün ne'liğine dair çıkarım yapabilmek imkânını ortadan kaldırır. Çünkü böylesi bir anlayış çerçevesinde özgürlüğün kendisi değil, çeşitli değişkenlere bağlı olan ve deneyimlere indirgenmiş özgürlük anlayışları konuşulmaktadır. Popper'in çoğulculuğa dair yaklaşımları manidar olsa da böylesi bir çoğulculuğu sağlayabilmek için özgürlüğü dönemlerin ve toplumların değişen koşullarına ve niteliklerine bırakmamak, onun ne'liğini ortaya koymak ve söz konusu çoğulculuk düşüncesini de bu tanım çerçevesinde ileri sürmek gerekir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hegel'in sistemi, özellikle tarih yaklaşımları bir özgürlük felsefesi üzerine kurulmuştur. Fakat burada özgürlükten kastedilen şey, tinsellik kabulüne ya da idealizme dayalı bir düşünüşün özgürlük anlayışıyla paralel olarak bütünün özgürlüğünü vurgulayan bir yaklaşımdır. Bu nedenle bireyin özgürlüğü ikincil bir konuma sahiptir. Hegel'in yaklaşımları çerçevesinde insan, düşünebilen tek varlık olduğu için Tin'in özgürlüğünün başlatıcısı ve taşıyıcısı vazifesiyle büyük

bir role sahiptir. Ancak nihayetinde bir "Aklın Hilesi" fikrinin farkına varmak, insanın isteklerinin, tutkularının, davranışlarının hiçbirinin kendine ait olmadığını bilincine varmaktan başka bir şey değildir. Burada insanı meydana getiren, onun hayatını yönlendiren tinsel bir gücün eyleminin, çabasının görünümüleri söz konusudur. Hâl böyle olunca insanın bireysel özgürlüğünün yalnızca bütünüün özgürlüğü bağlamında bir değeri olduğu zaman insanın bireysel varlığı da çok az bir öneme sahip olmakta, hatta neredeyse bireysel bir varlıktan bahsedilememektedir. Özgürlük söz konusu olduğunda toplumsallıkla birlikte bireysellik de önemlidir ve bireyselliğin de olması gerektiği ölçüde vurgulanması gerekir. Burada insanın özgürlüğü, yalnızca Tin'in özgürlük idealinin bilincinde olmayla sınırlandırılmıştır. Bu da özgürlüğün, özellikle eylemsellik boyutunu ortadan kaldırır ve uygun bir özgürlük tanımı elde edebilmemizi engeller.

Popper'ın eleştirileri de tek tip bir yapının kurulmaya çalışılmasına yöneliktir. Genel bir ideal ve tarihin değişmez yasaları altında özgünlükler yok olacak, bu genelliklere tabi kılınacaktır. Popper'ın bu eleştirileri kabul edilebilir eleştirilerken, onun tarihsel alana dair çoğulculuk yaklaşımının özgürlüğe dair göndermesinde belli başlı sorunların olduğu söylenebilir. Özgünlük, bireysellik ve çoğulculuk vurgusu önemliken, özgürlüğün kendisi mutlak anlamda değişkenliğin eline bırakıldığı takdirde elimizde bir özgürlük tanımı kalmayacaktır. Özgürlüğün ne'liği ortaya konulmadığı zaman ise çoğulcu ortamın bir kargaşaya dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle özgürlüğün tanımı yapılırken bir taraftan bireysellik, özgünlük ve insan sorumluluğu yok edilmemeli, diğer taraftan da farklılıkları yok eden genel yasaların totaliterliği eleştirilirken çoğulcu bakış açısının da tutunması gereken belli başlı genellikler de tümüyle yok sayılmamalıdır. Dolayısıyla insanlık tarihi üzerine değerlendirmelerde bulunurken tarihsel alanda olması gereken özgürlüğün tanımı yapılmalı, bu tanım da farklılıkların, içinde kendilerine bir yer bulabilecekleri, bireyselliğin ve özgünlüklerin silinmediği bir tanım olmalıdır. Her şeyi kendine tabi kılarak bireyselliği yok eden bir özgürlük anlayışı uygun bir özgürlük anlayışı olmadığı gibi, farklılıkların, değişen koşulların ve deneyimlerin içinde kendi ifadesini tam olarak ortaya koyamayan bir özgürlük anlayışının da uygun bir özgürlük anlayışı olmadığı ileri sürülebilir.

Hegel ve Popper'ın tarih üzerine düşünceleri bağlamında ileri sürdükleri özgürlük anlayışlarında var olduğunu düşündüğümüz sorunları aşmaya çalışarak nasıl bir özgürlük tanımı yapılabilir? Öncelikli olarak özgürlük, bir tercihi ifade etmektedir. İnsanlar, iradi bir biçimde karşılarındaki seçenekler arasından tercihte bulunabiliyorlarsa burada özgürlüğün olduğu söylenebilir. Söz konusu durum, kendi kararlarını alabilmenin göstergesidir. Özgürlüğün bir diğer temel unsuru farkındalıktır. Tercihde bulunmak bir farkındalığı gerektirir. İnsan kendi iradesi doğrultusunda ve bir farkındalıkla tercihte bulunmuyorsa, burada özgürlükten de söz edilemez. Bir diğer temel unsur, eylemdir. Bir kişi, belli bir farkındalıkla ve iradi bir biçimde bir tercihte bulduysa, bu tercihi doğrultusunda eylem gerçekleştirebilmelidir. Söz konusu tercihin eyleme dökülebilmesi, özgürlüğün de olmadığı anlamına gelir. Bu nedenle yalnızca farkındalık ve tercihte bulunabilme, özgürlük için yeterli değildir. Aynı zamanda bu tercih doğrultusunda bir eylem alanının olması ve bunun eylemsel olarak gerçekleştirilmesi gerekir. Bunlarla birlikte özgürlüğün bir diğer önemli unsuru ise sorumluluktur. İnsanın kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi gerekir. Bu da özgürlüğün istenilen anda istenilen eylemi herhangi bir sınır tanımaksızın gerçekleştirebilme anlamına gelmediğini gösterir. İradi bir biçimde yapılan tercih sonucu eylem gerçekleştirilebiliyorsa, bu eylemin sorumluluğunu da alabilmek gerekir. Aynı zamanda bu sorumluluk bilinci, insanın bireyselliğini ortaya koyabilmesinde de son derece önemlidir. Çünkü yukarıda da gördüğümüz gibi Hegel'in tarih anlayışında kendi eylemlerini gerçekleştirmeyen insan, sorumluluk üstlenebilen bir insan değildir. Böylece bireyselliğini kazanmış bir insan, aynı zamanda sorumluluğu olan bir insandır.

Hegel'in tarih görüşlerinde bireysel özgürlük bağlamında var olan tek unsur, farkındalıktır. Fakat buradaki farkındalık yalnızca tinin kendi özgürlüğüne ulaşma idealinin farkındalığıdır.

İnsanın kendi istekleri ve tutkuları olarak sandığı şeyler aslında tinin kendi istek ve tutkuları, gerçekleştirdiği eylemler aslında tinin kendi özgürlüğü doğrultusunda kullandığı araçlar olduğu için insan tercihlerinden, eylemlerinden ve sorumluluklarından söz etme olanağı yoktur. Dolayısıyla buradaki farkındalık da aslında kendi tercihlerinin, eylemlerinin ve sorumluluklarının olmadığı farkındalığıdır ve böylesi bir anlayış insan özgürlüğünü karşılayan bir anlayış değildir. Popper'ın tarih görüşlerine bakıldığı zaman ise göz önünde bulundurulması gereken durum, özgürlük kavramının eylem alanını ifade etmenin yanı sıra belli sınırlılıkları da ifade etmesidir. Bireyselliği tamamen yok eden her türden yasalılığa karşı çıkılabilir. Ama bu, genellik niteliğine sahip olan her şeyin ortadan kaldırılabilmesi anlamına gelmez. Çoğulcu bakış açısı, yukarıda ifade edilen özgürlüğün unsurları çerçevesinde ele alınmalıdır. Özgürlükler, deneyimler, farklılıklar, değişkenler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Yani her bir dönemin ve toplumun kendi nitelikleri ve koşulları ele alınırken, yukarıda verilen özgürlük tanımı altında ele alınmalıdır. Eğer her türden genelleme reddedilirse ve tarihsel alan Popper'ın ifade ettiği şekilde kaygan bir zemin üzerinde değerlendirilirse, o zaman çoğulculuktan ziyade kargaşa ortaya çıkacaktır. Özellikle de özgürlüğün en temel unsurlarından biri olan sorumluluk, istismar edilmeye son derece müsait olacaktır. Her ne kadar Popper, Hegel'i insanın sorumluluğunu yok ettiği noktasında eleştirse de özgürlüğün ne'liği ortaya konulmaksızın bu kavram çeşitli değişkenlere bağlandığı ve deneyimlere indirgendiği takdirde Popper'ın yaklaşımında da sorumluluk muğlak bir hâl alacaktır. Farklılıkların gözetildiği bir ortamda belirli bir özgürlük tanımından hareket edilmediği zaman, bu farklılıkların kendi özgürlüklerini ortaya koyabilecekleri alanlar da belirlenmemiş, yani belli bir sınır çizilmemiş demektir. Özgürlük kavramının bir diğer önemli unsuru da burada devreye girer ki özgürlük, tercihlerin ve eylemlerin gerçekleştirileceği alanları da belirler. Her birey, kendi alanının ötesine geçmeksizin, başkalarının alanlarını ihlâl etmeksizin eylemlerini gerçekleştirmeli, bir ihlâl gerçekleştirdiği takdirde de bu eyleminin sorumluluğunu üstlenebilmelidir. Eğer bu unsurlar ortaya konulmadan, genel bir özgürlük tanımı yapılmadan çoğulcu bir bakış açısı ortaya konulursa, söz konusu belirsizlikten ötürü çoğulcu tutum da zarar görür ve sorumluluk sınırları aşılabılır. Sonuç olarak şu ifade söylenebilir: Özgürlük anlayışında bireysellik yok edilmeden sınırlar belirlenmelidir. Totaliter genellikler ortadan kaldırılırken farklılıkları içeren özgürlüğü belirleyici genellikler korunmalıdır. İnsan özgürlüğünün en uygun formu ancak bu şekilde ortaya konabilir.

Kaynakça

- Beer, M. (1969). *Hegel'in felsefesi ve Marx'ın tarih anlayışı* (F. Sabit, Çev.). Öncü Yayınları.
- Çevik, M. (2014). *Tarih felsefesi*. Anı Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri* (C. Karakaya, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Tarih felsefesi I* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Taribte akıl* (Ö. Sözer, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin görüngübilimi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Macit, M. H. & İplikci, A. (2017). *Tarih felsefesi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özlem, D. (2001). *Günüümüzde felsefe disiplinleri*. İnkılâp Kitabevi.
- Öztürk, M. (2014). *Tarih felsefesi*. Akçağ Yayınları.
- Popper, K. R. (2010). *Açık toplum ve düşmanları II* (H. Rızatepe, Çev.). Liberte Yayınları.
- Popper, K. R. (2005). *Hayat problem çözmektir* (A. Nalbant, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Popper, K. R. (2004). *Taribselciliğin sefaleti* (S. Orman, Çev.). İnsan Yayınları.
- Westerkamp, D. (2008). The philonic distinction: Enlightenment historiography of jewish thought. *History and Theory*, (47), 533-559.
- Yeşilçayır, C. (2023). Hegel felsefesinde “birey” ve “devlet” diyalektiği. *Sofist*, (6), 175-196.

Adel Eldesoky Abdelhannan SHATLH

Öğr. Gör. Dr. | Lecturer Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Divinities, Basic Islamic Sciences Department, Gumushane- TURKIYE
ORCID: 0000-0002-2601-8503
adelarabic@gmail.com

Muhammad Imara and Philosophy of Reason*

Abstract

Mohamed Imara, an Egyptian researcher and philosopher, explores the relationship between reason and revelation in his research, presenting a unique perspective that refutes the alleged contradiction between the two. Imara emphasizes that revelation itself calls for a believing reason. He highlights that the term "reason" and its various synonyms have been mentioned in the Quran, indicating the significance of reason in Islam. He believes that reason is a fundamental tool for understanding and interpreting religious texts. Furthermore, Imara sheds light on the role of believing reason in comprehending and applying texts across different eras. He believes that a believing mind can effectively employ texts in accordance with the present time, place, and circumstances while adhering to the core values and principles governing those texts. Moreover, Imara cites the opinions and writings of numerous scholars throughout history, such as Ibn Taymiyyah, Ibn Rushd, and Muhammad Abduh, to affirm the importance of rationality in Islam. These scholars have extensively examined the relationship between reason and revelation and emphasized the role of reason in Islamic thought.

In summary, Mohamed Imara provides a detailed vision on his research regarding the relationship between reason and revelation. He highlights the central role of a believing intellect in the process of understanding and applying religious texts and the value of reason in Islamic thought. Using the perspectives of scholars from different eras, he confirms that the relationship between reason and revelation is harmonious and can be used in a way that is compatible with the fundamental principles of Islam.

Keywords: Muhammed Imara, Mind, Text, Suspicions.

Muhammed İmara ve Akıl Felsefesi

Öz

Mohamed İmara, Mısırlı bir araştırmacı ve filozof, akıl ile vahiy arasındaki ilişkiye dair çalışmalar yapmış ve ikisi arasındaki iddia edilen çelişkiyi çürüten benzersiz bir perspektif sunmuştur. İmara, vahiyin kendisinin inanan bir akla çağrı yaptığına vurgu yapmaktadır. İmara, Kuran'da "akıl" teriminin ve çeşitli eşanlamlılarının açıkça geçtiğini belirtir ve bu durumun İslam'da aklın önemini yansıttığını ifade eder. O, aklın dini metinleri anlamak ve yorumlamak için temel bir araç olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda, İmara, inanan bir aklın metinleri farklı çağlarda nasıl anlayabileceği ve uygulayabileceği konusunda da ışık tutmaktadır. İnanan bir zihnin, metinleri mevcut zaman, mekân ve koşullara uygun bir şekilde etkin bir biçimde kullanabileceğini ve bu metinlere yön veren temel değer ve prensiplere bağlı kalabileceğini düşünmektedir. Mohamed İmara, İslam'daki aklın önemini doğrulamak için İbn Teymiyye, İbn Rüşd, Muhammed Abduh ve diğer birçok bilginin görüşlerinden ve yazılarından yararlanmaktadır. Bu bilginler, akıl ve vahiy arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemiş ve aklın İslam düşüncesindeki rolünü vurgulamışlardır.

Özetle, Mohamed İmara, akıl ile vahiy arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı bir perspektif sunmaktadır. İnanan bir aklın, dini metinleri anlama ve uygulama sürecinde merkezi bir rol oynadığına ve İslam düşüncesinde aklın değerine dikkat çekmektedir. Farklı çağlardaki bilginlerin perspektiflerini kullanarak, akıl ve vahiy arasındaki ilişkinin uyumlu olduğunu ve İslam'ın temel prensipleriyle uyumlu bir şekilde kullanılabileceğini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed İmara, Akıl, Nakil, Şüpheler.

* Bu makale "Dr. Muhammed İmâra'nın entelektüel projesinde Kur'an ve ilimleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

This article "Dr. It was produced from his doctoral thesis titled 'The Quran and its sciences in the intellectual project of Muhammad İmara'".

Introduction

The subject of reason in Islam is a complex matter that requires thorough research and in-depth study, which is precisely what the renowned Islamic thinker Muhammad Imara accomplished. Imara posits that Islam is composed of two fundamental elements: revelation and rationality. He dedicated his philosophical and scientific studies to exploring the relationship between these two elements.

Dr. Muhammad Imara was a product of the intellectual and religious activity that prevailed in his rural society and in Cairo, where he later resided. He was exposed to revolutionary socialist thought during his formative years, which contributed to the development of his understanding to a great degree. This enabled him to bridge the gap between Islamic heritage and Western European opinions, and to assume a prominent scientific and academic position. Imara's valuable writings and hadiths, as well as the opinions of his opponents and supporters, attest to his profound scholarship including what was reported by the author of the book "A'lām ve'akzām fī mīzāni al'slām" which, although full of what the author of the book saw as mistakes by Dr. Imara. But he said: "And we do not deny that the man has fields in defending Islam, from which we included his response to Almustashār al'ishmāwī, but the truth is dearer to us than him ... He has bad writings and opinions that must be alerted to in order to advise the nation" (Al'affānī, 2004, p.184-185). Tariq Al-Biṣri stated that Dr. Mohamed Imara is not just a writer or thinker, although he is one person, he has done a job that only institutions and research centers with many researchers and scientists can do (Jād, 2018, p.7-16).

Muhammad Imara is widely recognized as a distinguished scholar who dedicated his life to the pursuit of knowledge, and approached his academic research with sincerity and objectivity. As one of the most prominent contemporary thinkers of his time, he was committed to the scientific method and conducted his research with meticulous attention to detail. He courageously confronted the opponents of Islam and exposed the fallacies in their arguments. Dr. Imara faced contemporary opinions with strength and deep understanding, even when some of his fellow thinkers were swayed by their misleading claims.

Muhammad Imara possessed a philosophical mindset, a deep understanding of jurisprudential disciplines, and an unwavering commitment to his studies and writings, drawing upon both supporting and opposing references. He had a keen interest in theological sects, Islamic history, and the vast Islamic civilization, which he addressed extensively in his writings, including his master's and PhD dissertations on the Mu'tazilites and the problem of governance. Imara sought to connect these topics to his contemporary environment, diagnosing its problems and proposing solutions based on an integrated understanding of Islam rooted in both divine texts and logic.

Muhammad Imara engaged in a comprehensive battle against various internal and external opponents, including religious, secular, and atheist factions, all united in their opposition to Islam. To confront them, he employed the same weapons of words and logic. Imara stood as a formidable barrier against these opinions, fearlessly pursuing the ideas of both Arabs and foreigners, Muslims and non-Muslims alike (al-Qaradawī, 2015, p.14-16).

Many of the criticisms directed towards Muhammad Imara's methodology stem from two important factors. Firstly, the evolution of his academic thinking and the changes he experienced, which were reflected in his thoughts. Secondly, a partial reading of his books can lead to an incomplete understanding of his intentions and the meanings of the words and terms he used in different contexts. Despite his efforts to clarify the meanings of these terms and dispel any suspicions around them, some readers may still miss the broader context of his work.

Importance of Studying

The importance of the study lies in the status of Muhammad Imara himself in the Islamic intellectual arena, in order to consolidate the points of dialogue with the other and to renew the presentation based on the heritage and benefiting from the developments witnessed by all humanity in addition to the importance of the subject of philosophy and the relationship between the mind and the text of Muhammad Imara.

Study Approach

The study is divided into two sections, the first includes an introduction to Dr. Muhammad Imara, his life and intellectual formation, and the second section deals with the relationship between the mind and the text and the suspicion of contradiction between them, and the intellectual approach of Muhammad Imara. The objectives of the study required following the descriptive analytical approach in presenting aspects of the subject.

Study Difficulties

Several difficulties arose in this study, the most important of which is the large number of Dr. Imara's writings and the ramifications of the topics within it. The same topic may be dealt with in several books and articles in addition to the recorded interviews, and the issuance of one book many times with several different titles in whole or in part, which is also a work of Dr. Imara. He used to publish some abbreviated books, then re-publish them again extensively with a partial change in the title, and as a result of all this, some books were repeated with different names despite the similarity or exact identical content, as well as the presence of the names of some books in the bibliography and not finding them because their printing stopped, there are many examples of It's all.

It came in an introduction, two chapters, and a conclusion. The introduction included the importance of the study, its approach, and its difficulties. The first topic dealt with an introduction to Muhammad Imara, and the second topic dealt with Muhammad Imara's vision of the terms reason and transmission. Then it was followed by the conclusion and a list of references.

1. Muhammad Imara, His Life and Environment

1.1. Birth and Upbringing

Dr. Muhammad Imara Mustafa Imara (1931-2020) was a member of the Islamic Research Academy at Al-Azhar. He was born in "Sarwa" Village in rural Egypt, in "Qaleen" City, "Kafr Al-Sheikh" Governorate in Rajab 1350 AH, corresponding to December 1931 AD (Muhammad, 2021, p.14 – 17; Jād, 2018, p.470 – 506; Imara, 2010a, p.213 – 222; 2012b, p.251 – 262). He was the fourth child in his family and the youngest among his brothers. His father was a farmer, and all of his brothers worked in agriculture alongside their father. Before his birth, his father made a vow to Allah to name him Muhammad if he was born male and to grant him knowledge. In that environment, the term "knowledge" referred to religious studies (Imara, 1998, p.123).

At age of around four, Muhammad Imara began memorizing the Noble Qur'an and completed it thoroughly while still in his village. He then enrolled in the primary religious institute at age of fourteen in 1945, which was typical for such time period. During his early education, Imara was greatly influenced by his teacher, Sheikh Muhammad Kamel Al-Faqi, who encouraged him and his peers to read and study beyond the standard textbooks. At the age of eighteen, while in the fourth grade of primary school, Imara was able to purchase a complete library that had previously belonged to Sheikh Abd al-Tawab al-Shinawi, an Al-Azhar graduate who had passed away in the same village. The library Imara acquired was a treasure trove of knowledge, consisting of four thousand books on a wide range of topics including Arab-Islamic

thought and heritage, philosophy, sociology, literature, hadith, jurisprudence, and history. The books were written in both Arabic and translated from European languages, making it a rich and diverse collection of literature. Imara bought it in batches, and he read all its books while he was a student and memorized a lot of it (Abu Hindi, 1431, p.50–51).

1.2. His Interests while He Was Growing Up

Muhammad Imara's interests in national and Arab affairs began to blossom and grow at a young age. He participated in the first demonstrations against the "Sidki Bevin" Treaty in 1946 and joined the "Young Egypt" Party. At this point, he began reading Western thought and gained a broader perspective on the greatness of Islam in comparison to other beliefs and cultures. This led him to write for "Misr al-Fatah" newspaper after obtaining a degree in religious studies. His first article, titled "Jihad," was published in 1948 and discussed the Palestinian struggle.

After completing his primary education at Dosouk Religious Primary Institute, he enrolled at "Al Ahmadi " Azhar Secondary Institute in Tanta in 1949 AD. Throughout his time there, he remained active in political, cultural, and journalistic circles until he got high school certificate. These experiences would form the foundation of his ideology. His exposure to the ideas of leftist organizations in Egypt led him to embrace their vision for social and political change, particularly with regards to achieving greater social justice for peasants who suffered under oppression of feudal lords in his village. Additionally, his interest in Arab nationalism continued to grow throughout the fifties and sixties (Jād, 2018, p.476–478).

1.3. His Activities at Undergraduate Level

After successfully passing the entrance exams, he enrolled in Faculty of Dar Al Uloom in Cairo, where he quickly became an active member of the student body. Along with his colleagues, he founded a wall magazine called "Al-Shuruk", which provided an excellent platform for publishing cultural and intellectual materials. Concurrently, he began writing for "Al-Masaa" newspaper, which was first published in 1956. This initial burst of activity eventually led to publication of his first book in 1958, entitled "Arab Nationalism and American Conspiracies Against Arab Unity". The book was an instant success and was even translated into Russian at that time.

During his time at Faculty of Dar Al-Ulum, Cairo was a hub of cultural activity, with a diverse array of lecturers and scholars from different intellectual, literary, and political backgrounds. He actively attended numerous meetings and lectures featuring prominent figures such as Taha Hussein and Akkad, both in private and public sessions throughout Cairo. Alongside this, he dedicated himself to reading widely about various intellectual trends, in addition to the articles he published in "Al-Masaa" newspaper and the Beirut-based "Adab" magazine, among others (Imara, 1997, p.219).

1.4 Post Graduation

In 1958 AD, he was set to graduate from Faculty of Dar Al-Ulum, but due to his active involvement in political activities, he was dismissed from the university for a year. After the end of his suspension, he returned to the university, but in early 1959 AD, he was arrested and spent five and a half years in prison. Once released, he resumed his studies and finally graduated in 1965 AD. At the beginning of his career, he worked as a clerk in a consumer association called "Egypt Food Commodities Trading Company", before moving on to work in social insurance a year later. Concurrently, he also pursued postgraduate studies in Department of Philosophy at Faculty of Dar Al-Ulum. He later secured a position at Ministry of Culture's Egyptian General Book Authority, where he specialized in heritage investigation management. He obtained a master's degree in 1970 AD, with a thesis titled "The Problem of Human Freedom, according to Mu'tazila". In this work, he studied and verified various traditional texts relating to the thought of

"justice and monotheism". He later published this thesis in two books, namely "Messages of Justice and Monotheism" and "The Mu'tazila and the Problem of Human Freedom". Subsequently, he enrolled in a doctoral program to study the "Theory of the Imamate and Philosophy of Governance, according to the Mu'tazila". His research involved a comparative study of the Mu'tazila's views on the state, caliphate, and Imamate with those of other Islamic sects, particularly the Shiites. He successfully obtained his doctorate in 1975 AD (Jād, 2018, p.474, 493-494).

1.5. His Intellectual Activity and Scientific Output

After graduating from university, he devoted most of his time and energy to his intellectual project while working and pursuing his master's and PhD studies. His dedication paid off as he produced numerous texts on both ancient and modern Islamic heritage. He meticulously collected, investigated, and studied the complete works of several prominent figures of the modern Islamic awakening, despite the criticisms they faced in their time and continue to face today. Among these figures are Rifa'a Al-Tahtawi (d. 1873 AD), Jamal Al-Din Al-Afghani (d. 1897 AD), Muhammad Abdo (d. 1905 AD), Abd al-Rahman al-Kawakibi (d. 1902 AD), Ali Mubarak (d. 1893 AD), and Qasim Amin (d. 1908 AD). In addition to compiling their complete works, he also wrote books about them and conducted several studies on figures of Islamic revival, including Abd al-Razzaq al-Sanhouri Pasha (d. 1971 AD), Sheikh Muhammad al-Ghazali (d. 1996 AD), Omar Makram (d. 1822 AD), Mustafa Kamel (d. 1908 AD), Khair al-Din al-Tunisi (d. 1890 AD), Rashid Rida (d. 1935 AD), Abd al-Hamid bin Badis (d. 1940 AD), Muhammad al-Khidr Hussein (d. 1958 AD), Abu al-Ala al-Mawdudi (d. 1979 AD), Hassan al-Banna (d. 1949 AD), and Sayyid Qutb (d. 1966 AD). He also wrote about various intellectual sects and figures of the Islamic heritage, such as Ghaylan Al-Dimashqi (d. 106 AH), Al-Hassan Al-Basri (d. 110 AH), Amr bin Ubaid (d. 144 AH), Muhammad bin Al-Hassan Al-Nafs Al-Zakia (d. 145 AH), Al-Mawardi (d. 450 AH), Ibn Rushd the grandson (d. 595 AH), al-Izz bin Abd al-Salam (d. 660 AH), and Abi Hayyan al-Tawhidi (d. 414 AH). Furthermore, he wrote about some of the companions of the Prophet, such as Umar ibn al-Khattab (d. 23 AH), Ali ibn Abi Talib (d. 40 AH), Abu Dhar al-Ghafari (d. 32 AH), and Asma bint Abi Bakr (d. 73 AH).

In addition to his extensive research on Islamic heritage and revival, he also conducted interviews with several foreign intellectuals and their leaders, including Nasr Abu Zaid (d. 2010 AD) and Muhammad Abed Al-Jabri (d. 2010 AD). Throughout his writings, he was particularly interested in exploring the unique characteristics of Islamic civilization throughout its history, as well as the Islamic civilizational project during both its periods of decline and renaissance. He analyzed the ways in which the Islamic world has interacted with non-Islamic civilizations and their underlying motivations, as well as the various currents of secularization and Westernization that have emerged in the writings of both Muslim and non-Muslim scholars. Additionally, he devoted significant attention to issues of Islamic social justice, Islamic rationality, and the relationship between transmission of religious knowledge and the use of reason.

Furthermore, he was an active contributor to the editing of numerous specialized intellectual journals, and actively participated in a wide range of seminars and scientific conferences both in Egypt and across the Arab and Muslim worlds. He participated in editing many political, civilized and general encyclopedias, such as: "Encyclopedia of Politics", "Encyclopedia of Arab Civilization", "Encyclopedia of Al-Shuruk", "Encyclopedia of Islamic Concepts", "Encyclopedia of Islamic Knowledge" and "Encyclopedia of Prominent Figures"....

In recognition of his academic contributions, he was granted membership in a number of prestigious scientific, intellectual, and research institutions. These include "the Supreme Council for Islamic Affairs", "the Center for Civilizational Studies", "the Islamic Research

Academy in Al-Azhar Al-Sharif", "the Higher Institute for Islamic Thought in Washington", and "the Royal Academy for Research on Islamic Civilization" at Aal al-Bayt Foundation in Jordan.

Throughout his distinguished career, he was recognized for his academic achievements and contributions with a number of awards, medals, certificates of appreciation, and shields. Among these honors were the "Friends of the Book Society Award" in Lebanon in 1972, the "State Encouragement Award" in Egypt in 1976, the "First Class Medal of Sciences and Arts" in Egypt in 1976, and the "Ali and Othman Award for Thinker of the Year" in 1993. He also received the "Royal Academy Award for Research in Islamic Civilization" in 1997, the "Islamic National Current Medal - Founding Leader" in 1998, and the "Ahmed Kano Foundation Award for Islamic Studies" in Bahrain in 2005 (Imara, 1998, p.125-126). He passed away on 28/02/2020 AD, and may Allah have mercy on him.

A large number of his books have been translated into several eastern and western languages, such as: Turkish, Malay, Persian, Urdu, English, French, English, Russian, Spanish, German, Albanian and Bosnian.

1.6. Impact of the Environment on His Activities

Muhammad Imara's worldview was shaped by the social, political, and economic conditions that surrounded him. He witnessed firsthand the oppression of the poor by feudal elites in his community, and he vehemently opposed this injustice. This opposition was reflected in his sermons, which he delivered in the mosques of his village, as well as in his writings for "Masr al-Fatah" Party Newspaper after he joined it. Through his prose and poetry, he criticized the political and social conditions of the time. As he became more knowledgeable about various political currents, he began to compare and contrast them, eventually favoring the "Young Egypt" Party, which later evolved into the "Egypt Socialist Party." During this period, he began to incorporate socialist ideas into his Islamic thought, seeking to reconcile between them.

Muhammad Imara was deeply concerned about the suffering of peasants, and he actively searched for ways to support them. This quest brought him into close contact with leftist thought and its emphasis on social justice. Imara found himself in agreement with the leftist perspective, as he believed that justice was the most important goal of Islamic Sharia. He sought out "knights of social justice" who could challenge the symbols of feudalism and social injustice. It is worth noting that, despite his religious training and mystical spiritual experiences, Imara did not accept all of the materialistic nature and interpretations of socialism regarding the origin of creation or historical development (Jad, 2018, p.478; Abu Hindi, p.1431, 52–53).

In 1951 AD, Muhammad Imara volunteered for military action during the armed defense of the Canal Zone. However, the Cairo Fire prevented him from joining the effort. He was eventually able to travel to the Canal Zone during the Tripartite Aggression in 1956 AD, where he remained until the end of the conflict and evacuation of the attacking forces. At the outset of the July Revolution in 1952 AD, Imara was sympathetic to the revolution's aims, viewing it as a victory for the will of the people against feudalism and the king who protected it. However, he quickly grew disillusioned with the revolution when he observed the use of mechanisms, powers, symbols, and individuals who had previously been aligned with the king and were fundamentally hostile to the revolution's goals (İsa, without date, p.15).

1.7. Precursors of Intellectual Transformation

Muhammad Imara's commitment to socialism led to his arrest in 1959 AD, along with many members of communist organizations. After his release, he decided to withdraw from political work and instead focus on intellectual pursuits. His time in prison crystallized his intellectual position, as he witnessed the various leftist and Islamic sects and groups and their different ideological orientations. Imara decided to devote himself completely to thought-making

and correcting the wrong understanding of religious teachings that he had encountered during his childhood and upbringing. This mission began in earnest during his early sermons in the village mosques, where he would advise farmers that if they did not receive a fair return for their works, then they were disobeying Allah, even if they had to take what was rightfully theirs from the landowners who gave them only a small share. He reminded them that Allah gives glad tidings to those who they are unjust to themselves that the Hell will be their abode. Allah said (Surely the ones whom the Angels take up, (while) they are unjust to themselves- (to them) (the Angels) say, "In what (condition) were you?" (i.e., In what circumstances were you? Of what religion were you?) They say, "We were deemed weak in the earth." They (the Angels) say, "Was not the earth of Allah wide so that you (could) have emigrated in it?" So, the abode for those (men) is Hell, and what an odious Destiny!) [4:97] This encouragement helped to galvanize oppressed peasants to revolt against feudalism and its system of oppression (Jad, 2018, p.488).

Muhammad Imara's intellectual journey was marked by many transformations. Despite his religious upbringing, he initially identified as an Arab leftist and a theoretician of Marxist thought. He focused his activities on defending Arabism and combating colonialism. After the July Revolution of 1952, he became involved in the leftist movement, but his political ideas and positions eventually led to his separation from the university and his imprisonment in 1959. However, Imara eventually left the left-wing movement and joined the Islamic movement. Reflecting on this transformation, he said: "I joined the left-wing movement to defend revolutionary issues and promote social justice, but I came to realize that the solution to social problems lies in Islam, not in class struggle and Marxism." (Al-Rifai, 2002, p.160).

1.8. Features of His Intellectual Project

Muhammad Imara was critical of Muslim movements that focused solely on politics while neglecting the broader project of reform and social justice. He believed that it was essential to highlight the true nature of Islam as a doctrine, law, and intellectual system, and to use Islam to revive society as it did in its early ages. This would involve paying close attention to the realities of the modern world and using Islamic jurisprudence to address contemporary issues and challenges. So, we have to know our Islam, and we make others aware of its truth, and to learn about the reality that we need to understand and islamize, and about the challenges that Islam faces. Imara argued that a moderate intellectual project was needed to bridge the divide between those who were well-versed in Islamic matters but lacked the ability to engage with other ideas, and those who were familiar with Western thought but lacked an understanding of Islamic thought. He believed that such a project should aim to develop an Islamic mentality with an Islamic identity and roots, capable of engaging with other forms of thought while remaining firmly grounded in Islamic principles. This would involve discovering the unique features of Islam, life, and civilization and using this knowledge to address contemporary challenges and overcome hidden enmities and challenges that surround Islam.

Indeed, Muhammad Imara continued to devote himself to present the Arab-Islamic library with an intellectual and conscious project that engaged with the contemporary issues facing Muslims and allowed readers to form a clear understanding of the religion's principles and heritage. His goal was to provide Muslims with the tools and mechanisms to interact with reality using a fundamentalist Islamic mentality that was firmly rooted in faith and civilization. Imara's writings covered a wide range of topics, including Orientalism, Christianization, and the exposure of falsehood and lowliness in the ideas of those who followed these paths.

He was also committed to the cause of women's liberation within Islam, highlighting the many rights that Islam had granted to women and which had brought them out of the scourge of contempt and humiliation they had experienced outside the religion. Additionally, he responded

to the suspicions of extremists about the Qur'an and related sciences and terminology, which had led to many mistakes in Muslim history due to their misunderstanding.

Muhammad Imara extensively analyzed the heritage texts of numerous scholars and thought leaders, whom he regarded as the pioneers of the modern Islamic awakening. Additionally, he carefully selected from the ancient heritage texts and personalities those that offered relevant insights to build upon in our contemporary reality. Imara's focus was not limited to addressing current concerns of the Arab Islamic nation but also included revisiting older issues that required attention and resolution.

Muhammad Imara strove to eliminate the perceived divide between civilized origins and the reality of our present, while also acknowledging the imperative to anticipate the future without disregarding those who share our world (Imara, 1997, p.156–162; Imara, 2016, p.26–27). Forcing someone to believe or confiscating their beliefs will not solve the problem and will not lead them to true faith. The approach recommended by the Qur'an is to accept diversity and learn from others. Allah says: (Say, "Offer your proof, in case you are sincere.) [2:111] ("Do you have in your presence any knowledge so you can bring it out to us? Decidedly you closely follow (nothing) except surmise, and decidedly you (do nothing) except conjecture.") [6:148] (Come up to me (i.e., bring me) with a Book before this, or some relic of a knowledge, in case you are sincere.") [46:4] He engaged in debate and discussion, even when faced with opposition from those who said ("Do not give ear to this Qur'an, and talk idly about it, that possibly you would overcome.") [41:26] The Qur'an includes the beliefs of those who rejected the Prophet and accused him of being a magician or insane. Some even denied the existence of an afterlife and viewed the world as the be-all and end-all, while others rejected the concept of monotheism, despite its logical validity and confirmation by everything in existence.

Throughout life of Imara, he recognized the need for a project that would present Islam as a comprehensive system and a means for renaissance of Muslim community, based on its pure and fundamental origins. The essence of Islam lies in the message of the Qur'an and the prophetic traditions that expound upon it. Other aspects of our heritage are not inherently sacred, but rather we should extract from them what is useful and relevant to our current circumstances. Scholars in past centuries were engaged in the intellectual pursuits of their times, and if they were alive today, they would not be content with merely following the jurisprudence of the ancients. Our heritage is a valuable resource, just like the sources of the universe and all cosmic powers. The Islamic intellectual tradition is characterized by its rationality, which is based on the Holy Qur'an - the mental miracle of Islam. The Qur'an was revealed to guide and govern the mind, rather than merely astonish it through material miracles, as was the case with the prophets and messengers who performed such miracles. These material miracles often left their audiences stunned and unable to think critically. In contrast, the final miracle of Islam was intended to engage and mobilize the mind within the framework of faith, building a mentality that evaluates evidence within the context of faith and does not contradict it. In Islam, madness is considered to be the opposite of true rationality.

2. The Relationship between Rationality and Sacred Texts and Its Impact on Muhammad Imara's Intellectual Approach

Muhammad Imara has presented a compelling perspective on the rational heritage of the Muslim ummah, emphasizing the need to engage with it and avoid neglecting this essential aspect of our tradition. This heritage should serve as the foundation for revival of Islamic thought (İsa, p.140). Islam is the final link in a chain of heavenly messages that extends back to the creation of humanity and the command to build the earth. Through a series of episodes, the divine religion has been renewed and developed over time. Allah says: (Certainly, Allah's only Way is Islam.) [3 – 19] The early Muslims were keenly interested in understanding Allah's

guidance, the prophetic traditions, and the methodology of religion. By engaging with the Book of Revelation and the Book of the Universe, the mind was transformed from a pre-Islamic state to an Islamic one. This resulted in the creation of a global civilization that did not neglect the ancient intellectual inheritances, but rather presented them in light of Islamic standards. In doing so, the early Muslims cleared these inheritances from the confusion of ignorance and the deviance of paganism (Imara, 1990, p.4).

The Holy Qur'an was revealed as a source of religion and a means of guiding humanity towards righteousness. It also elevated the human mind to become a reference in cosmic sciences and a tool for understanding the detailed and changing worldly matters. However, to avoid confusion with other tasks, natures, and specialties, it is important to distinguish between the role of the human mind and other sources of knowledge. By recognizing this distinction, the human mind is liberated from any perceived restrictions and can engage freely in the pursuit of knowledge. It is also important to separate the field of cosmic sciences - with its facts, laws, and theories - from the scope of revelation, Sharia, and religion. This allows for the preservation of the integrity of belief among Muslims and encourages development of a spirit of research, aspiration, and leadership in fields of knowledge. This, in turn, can lead to the advancement of societies and the happiness of humanity (Imara, 1988, p.72–73).

The human mind is a divine gift that is bestowed upon mankind by Allah, Almighty. It is a faculty, instinct, light, understanding, and insight that is not a physical sense or member. The mind exists within the consciousness of an individual and is the highest level of perception (Imara, 2008, p.8), allowing us to recognize and understand the universe around us. Islamic heritage sources emphasize the importance of the mind, and the Quran emphasizes the importance of reflection and development of one's mental capabilities. The Noble Qur'an is the first and foremost source that emphasizes the importance of the human mind. Many of its verses command contemplation and aid the development of the human mind's capabilities to acquire knowledge of itself and the universe. Furthermore, the Qur'an preserves the position of the mind in faith in Allah Almighty without any opposition between reason and text (Imara, 2012, p.110–133; Şimşek, 2018, p.71–73), as the mind is one of the two messengers created by God. The mind is the inward messenger, and the Prophet is the outward one. No one can benefit from the outward messenger unless they first use the inward one. The inward messenger knows the validity of the outward claim through supporting miracles and evidence. Therefore, the argument addresses the mind to contemplate and reflect on it. The Quran refers to using reason and common sense to understand oneness of Allah and the validity of prophetic messages. Allah says (Have they not contemplated the realm of the heavens and earth and all that God created, and that the end of their time might be near? What [other revelation] will they believe in if they do not believe in this?) [7:185] The mind is a guide to knowledge, and religion is its extension to reach it. Without a sound mind, religion cannot remain. Without guiding religion, the mind becomes confused in the darkness of doubt and goes beyond its relative capabilities. Their meeting agrees together in the path of guidance, and success is light upon light (Al-İsfahani, 2007, p.207; Imara, 1990, p.9–10; Jad, 2018, p.203). The sacred text is understood by the sound mind that rises above impurity. The mind is rewarded with the light of revelation to the straight path, preventing it from falling into whims and excesses that contradict true revelation.

2.1 Reason and Rationality in Thought of Muhammad Imara

Muhammad Imara, throughout his life, was deeply interested in reason and rationality, and many of his writings focused on these topics. He wrote numerous books, including "The Station of Reason in Islam," "Islam and Issues of the Age," "Imam Muhammad Abduh – who Revived the World by Reviving Religion", "Facts and Suspicions about the Holy Qur'an", "The Arabs and the Challenge", "Heritage in the Light of Reason", "Refuting Al-Jabri's Fabrications

on the Holy Qur'an", "The Crisis of Contemporary Islamic Thought", "The Mu'tazilites and the Problem of Human Freedom", "Abu Al-'la Al-Mawdudi and the Islamic Awakening", "The Milestones of the Islamic Approach", "Islam between Enlightenment and Forgery", "Islamism of knowledge what does it mean", "The Battle of Terminology between the West and Islam", "The Crisis of the Arab Mind - A Debate between Dr. Muhammad Imara and Dr. Fouad Zakaria", "Islam in Face of Challenges", and "Removing Suspicions from the Meanings of Terminology". Apart from his books, Muhammad Imara also wrote numerous articles and letters that focused on the importance of reason and rationality. In these works, he stressed the significance of employing the innate sound mind as a means of worshipping Allah Almighty and reviving the Islamic nation from the stagnation it had experienced (Jad, 2018, p.171; Muhammad,2012, p.665-666, 723).

Muhammad Imara's approach to the issue of reason and rationality was rooted in his methodology of viewing Islam and the other from each other's perspectives. He believed in the importance of avoiding blind acceptance or unsystematic rejection of ideas based on cultural biases and instead, encouraged a critical and objective approach.

Muhammad Imara's intellectual project is based on the concept of comprehensive moderation, which combines the elements of truth and justice from opposite poles to form a new position that differs from both poles. However, such difference is not complete, as Islamic rationality includes reason and sacred texts. Islamic faith includes belief in both the seen and unseen worlds, and moderation with a clear vision is a crucial characteristic of Islamic thought and the Islamic nation. Imara believes that Islamic moderation represents the human instinct in its simplicity and intuition, the instinct that Allah created people with. This instinct established the Islamic system intellectually and jurisprudentially, combining judgments and reality (Tabib & Bakdyi, 2018, p.48). However, the symptoms of pests that afflict the health of thoughts and bodies can obscure its purity and reduce its effectiveness. Therefore, new mujahideen are needed to return it to its original state before it was affected by obscurity, restoring its purity and effectiveness (Imara, 1990, p.64; Imara, 2006, p.38-39; Jad, 2018, p.271; Imara, 1990, p.5).

Muhammad Imara's various writings focused on explaining the role of reason in Arab-Islamic thought and how it was viewed by various Muslim thinkers. He argued that the Arab mind needed criticism and a correct understanding of reason in order to regain its ability to create new approaches and enrich the knowledge that represent Arabic and Muslim civilization. Imara believed that Arabs and Muslims needed an open mind that could seek to solve crises with ideas that were drawn from within their own culture. Muhammad Imara argued that the Muslim nation does not possess a single Arab mind, but rather a diversity of minds, which differ according to the various intellectual systems and references to which they adhere. Hence, the level of crisis is not equal among the components of the nation (Imara, n.d., p.26; Jad, 2018, p.173-177).

2.2. The Status of Reason in Islam and Other Civilizations

The mind is one of the five purposes that Sharia aims to preserve, including religion, soul, offspring, the mind, and wealth. Therefore, Islam prohibits anything that harms, weakens, or obstructs the mind from carrying out its function. Islam also liberates the mind from pagan thought and commands its employment, as Allah employed it, in observing His creation to infer the truth. Allah says: (Say, "Look into whatever is in the heavens and the earth." And in no way do the signs and warnings avail a people who do not believe.) [10: 101] However, the validity of the mind's use can be affected by blind imitation, which stops the work of the mind and prevents a person from reaching the truth, leading them to destruction. The mind should also be employed within its scope, which is limited to the seen world, and it cannot reach the unseen

without the guidance of divine revelation (Imara, 1998, p.58). The mind has no entrance in matters of faith, the unseen, and devotional rulings. The soundness of the mind is a correct balance, and its rulings are certain and truthful, but it cannot weigh against monotheism, the hereafter, the truths of prophecy, the divine attributes, and other matters that are beyond its ability. To do so would be greed for the impossible (İbn Khaldun, 2001, p.582).

During the Middle Ages preceding the final religion, the church controlled the mind in European civilizations, suppressing attempts at rationality and corrupting the meanings of divinity by mixing them with myths and heresies. This led to intensified hostility between rationality and the clergy and Church. Rationality was besieged, and its books were burned in the name of claiming that the world and nature were defiled, and that the kingdom of Christ was outside that defilement (Imara, n.d., p.14-16, 19). In contrast, Islam and Muslims had a different and distinct approach to defining reason, sanity, and rationality. This approach differed from the Greek doctrines and Western philosophy, which walked on both sides of an exaggeration that magnified the mind and another that rejected it, considering those who followed it as infidels. Islamic rationality came from the religion, and it was neither alien to it nor a revolution against it. The Holy Qur'an established this Islamic rationality in addition to its establishment of the religion, the nation, the state, and the Islamic civilization. Muhammad Imara believed that the message of reason and rationality is essential to the victory of Islam and the defense of belief in rational logic that supports divine revelation (Imara, n.d., p.7-9; Jad, 2018, p.184-186; Imara, 2016, p.28-29). He sought to link the mind and thought with religion in a way that did not give it precedence over texts but rather as a means of understanding them within the framework of Islamic culture and the guidance of divine revelation and prophetic guidance.

The Arab-Islamic civilization is distinguished from other civilizations that preceded it and its contemporaries by the unique sources of its mentality and starting point. Unlike other civilizations, the Islamic mentality does not rely solely on the proof of reason, but rather incorporates another aspect, namely sacred texts or revelation. Reason and sacred texts are not opposites, as the reason is opposed to madness. In Islam, the reason for reasoning, contemplation, reflection, and learning is Islamic texts, i.e. revelation and divine law (Jad, 2018, p.182). Islam did not imprison ideas or minds, but rather liberates them. The Holy Qur'an, which is the concluding and immortal message of Islam, is a mental miracle that appeals to the mind, calls for reflection, contemplation, and consideration, and mobilizes the mind for rationality instead of astonishing it and paralyzing it from thinking (Imara, 2009, p.14; Imara, 2012, p.19, 117; Imara, 2006, p.79). The mind that is safe from obscurity is the facilitator and the interpreter, and ignoring it requires a lack of understanding of religion in its origins. Religion is originally the engine for the mind to meditate and reflect. If it were not for religion, the mind would remain idle from its function of contemplation.

Islamic religion holds the mind in high regard, and Allah, the Wise Lawgiver, made it the source of obligations. Through the mind, the foolish and the insane are distinguished from those who are not. Allah made the mind a gift to humanity, enabling them to distinguish between good and false things. Abdullah bin Al-Mubarak was asked about the best thing that a person can be given, and he replied, "The mind is the best thing a person can be given (Al-zahabi, 1985, p. 8/397). It was also reported on authority of Al-Hassan Al-Basri that he said, "A person's religion is not complete until his mind is perfected, and Allah Almighty did not entrust a person with mind except that he would save him with it one day." Abu Hatem said, "The best of those with mind is the one who always account himself, and the least of them is the one who fails to do so. With the mind, hearts live, just as knowledge is extracted from dreams. The pillar of happiness and the head of choice are the mind. If the mind took a picture, the sun would have darkened its light with it, so the closeness of the intellect person is hope for his goodness in every situation, just as the closeness of the ignorant is fear for his evil in every situation (al-Sabti, n.d., p.19).

The need for guidance in human life is as essential as the need for life itself. In fact, living a misguided and deviant life is equivalent to spiritual death, while guidance is the true essence of life. Allah says (O you who have believed, respond to Allah and to the Messenger when He calls you to that which enlivens you; and know that Allah interposes between a person and his heart, and that to Him you will be mustered.) [8:24] Asking Allah for guidance and supplicating to Him to make us steadfast on the right path is the key to a meaningful life. Allah favors us with the ability to differentiate between truth and falsehood, good and evil, and guidance and misguidance. He strengthens our instincts and protects us from the whispers of Satan. It is important to recognize that there are many paths in life, but only one of them is the straight path of truth. Allah says "That then is Allah, your Lord, The True so what is there, after the Truth, except error? Then wherever are you turned about?" [10:32] (Al-ulwani, 28.01. 2018).

The mind alone is not sufficient for guidance and direction in life, as evidenced by the fact that Allah has sent messengers to guide humanity (İbn Taymiyyah, 1985, p.21). While the mind is an important tool for understanding the world, it is not an absolute ruler. There is a higher authority that governs human behavior, namely the divine law. In fact, it is necessary to give precedence to what has the right to precedence, which is the divine law, and delay what has the right to delay, which is the consideration of the mind. This is because it is not correct to give precedence to the imperfect - the mind - as a judge over the perfect - the divine law (Al-Shatibi, 1992, p.840).

The Islamic tradition is rich with numerous works that emphasize the importance of the mind, as reported by scholars and jurists from various doctrinal and jurisprudential schools of thought. Islamic heritage has consistently elevated the rank of reason and rationality, as evidenced by the writings of the vast majority of Islamic schools of thought. Islamic rationality has held a high position, a noticeable place, and a distinguished status in the broader intellectual tradition of Islamic schools of thought throughout history. This is true despite the diversity of schools of thought and scholars across different eras, including the prosperous era of Islamic civilization as well as the current era of revival (Imara, n.d., p.27, 55; Jad, 2018, p.199–200).

Muhammad Imara acknowledged in his books and interviews that many scholars of hadith recognized the importance of the reason and its role in understanding the Islamic texts. However, he put the scholars of hadith in opposition to the scholars of reason, which is an exaggeration by him. Imara also held theological knowledge a higher status than hadith knowledge alone. While some may argue that this emphasis could lead to confusion or harm, it should be noted that Imara did not intend to generalize all scholars of hadith or reason. Instead, he may have been referring to specific types of scholars within these groups.

2.3. The Holy Quran Calls for Rationality

The Holy Qur'an, the book of Islam, emphasizes the importance of rationality, and calls upon all people to use their minds and understanding. The Qur'an purifies those who possess understanding and intellect, recognizing that the mind is at the core of human essence. In the Qur'an, Allah expresses the importance of the mind through prohibition, as it is capable of adhering to His commandments and avoiding transgression. The Qur'an also calls for contemplation upon its verses, as well as upon the natural world and the human soul. This call to contemplation, consideration, and wisdom is a central theme in the Qur'an. Throughout the Qur'an, many words and meanings are mentioned that emphasize the importance of employing the human faculty of reason and intellect.

2.3.1 Terms of "A'ql" in the Holy Quran

The Holy Qur'an emphasizes the importance of reason and contemplation, as reflected in the use of various related concepts such as the heart, core, prohibition, jurisprudence,

management, consideration, and wisdom. The scholars have explained that Qur'an refers to the heart as the locus of reason and intellect. Allah says (Then have they not traveled in the earth so that they have hearts to consider with or ears to hear with?) [22:46] Muhammad Imara did not present a definitive position on the location of the mind, whether in the heart or the brain, stating that it is located in the heart. However, he recognized that the location of the mind does not affect its function and role in reasoning and understanding. Therefore, whether the mind is located in the heart or the brain, its importance and function remain the same.

Along with the use of the term reason in 49 verses, the Holy Qur'an uses a number of other terms to express the concept of reason and its role. Some of these terms include (Imara L, p.10–12; Imara, 2012, p.116–117; Jad, 2018, p.178–179; Imara, 2009, p.53–55):

2.3.1.1 The Heart

The Holy Qur'an uses the term "heart" in numerous places to express the concept of the mind. By doing so, it highlights the idea that the mind is located in the heart, which is not the pineal muscle in shape, but rather an essential aspect of the human soul, which allows us to perceive and understand. The Qur'an does mention the physical location of the heart in the chest, but it primarily emphasizes the intellectual function that it performs rather than its physical function (Imara, 2007, p.38). Allah says (Then have they not traveled in the earth so that they have hearts to consider with) [22:46] The mind is a natural instinct and moral light within the human soul, and it enables the heart to perceive and understand things that are beyond the realm of the senses, with the help of Allah. This is why, it has been said that the beginning of the intellect is the end of the sensible things.

2.3.1.2 Intellect

The Holy Qur'an uses the term "intellect" to express the concept of the mind and human essence in sixteen verses. It is important to note that the term "intellect" does not refer to singular form "intellect", but rather to its plural form "intellects". This may be because the plural form is softer and more pleasant to the ear than the singular form. Imam Al-Suyuti notes that "For example, the term "intellects" which is mentioned in plural form only, because its singular form is hard to hear." (Al-Suyuti, 1974, p. 1/565). Imam Al-Zarkashi explains that the term "al-lib" also means the mind, as Allah says: (a Reminding to ones endowed with intellects.) [38:43] (Surely in that is indeed a Reminding for (people) endowed with intellects.) [39:21]. It is better to use such term in plural form." (Al-Zarkashi, 1957, p. 118/2). In each of the verses that mention the people with intellects, the Qur'an praises them and emphasizes the importance of comprehending and contemplating its verses. Allah says: (Will they then not contemplate the Qur'an? Or are there locks upon (their) hearts?) [47:24] Allah says, regarding limiting knowledge of sharia rulings to people with intellect only, (Fair retribution saves life for you, people of understanding, so that you may guard yourselves against what is wrong. When death approaches one of you who leaves wealth.) [2:179] Allah says, regarding limiting remembrance and consideration to them only: (He brings (the) Wisdom to whomever He decides; and whoever is brought (the) Wisdom, then he has been brought much charity (i.e., benefit); and in no way does anyone constantly remember except the ones endowed with intellects.) [2:269] and says (Surely only the ones endowed with intellects do remind themselves) [13:19] (Indeed in their narratives is already a lesson to (the ones) endowed with intellects.) [12:111] (Surely in the creation of the heavens and the earth and in the alternation of (Or: differences) the night and the daytime there are signs indeed for ones endowed with intellects.) [3:190] The people with intellects are those who benefit from the Qur'an's guidance and look beyond the literal words to understand the deeper meanings and messages. They use their minds to contemplate and reflect on the Qur'an's teachings, rather than relying solely on their senses. Allah says (A Book We have sent down to you, Blessed, that they may ponder over its ayat (Verses, signs) and that men endowed with

intellects would remind themselves.) [38:29] In the above verses, the intellect refers to the heart and mind as the essential tools for contemplation and remembrance of the Qur'an's verses (Imara, 2007, p.46-47).

In the Qur'an, there are several instances where the command of piety is specified for the people with intellects after it became general for all Muslims. Allah says: (So be you (all) pious to Allah, you who are endowed with intellects, that possibly you would prosper.) [5:100] Allah says: (So be pious to Allah, O (you) endowed with intellects, (you) who have believed. Allah has already sent down to you a Remembrance) [65:10] The command of piety is general for all people. Allah says (Indeed, We have commanded those given the Scripture before you, as well as you, to be mindful of Allah.) [4:131] The Qur'an emphasizes the importance of the people with intellects in fulfilling this commandment. This is because they possess sound minds and straight understandings, which enable them to comprehend and benefit from this commandment and act upon it without the need for further explanation.

In the Qur'an, the people with intellects are praised for being the more complete and better followers of Allah. Allah says: (Who listen to the Saying (and) so closely follow the fairest of it. Those are they whom Allah has guided, and those are the ones endowed with intellects.) [39:18] They have ability to distinguish between what is beneficial and harmful, good and bad, and even between what is good and what is best. They have the ability to discern the best course of action and follow it in both their words and their deeds. The ability to distinguish between what is beneficial and harmful, and to choose the best course of action, is a sign of a sound mind. Those who are unable to make such distinctions, or who choose the ugly over the good, are either lacking in reason or are deficient in their ability to use it effectively.

In the Qur'an, there are references to hidden truths beyond apparent meaning, and the people with intellects are those who are able to perceive and comprehend these truths. The Arabic term "Lub" refers to the pure center from which the peel or impurities have been removed. In the Arabic language, the term "Lub" is also used to refer to the purest form of something, and in the context of the mind, it refers to a mind that is free from impurities. Similarly, the term "intellect" refers to the intellect from which everything else is separated. The Qur'an does not refer to a mind that is free from impurities, but rather a mind that is separated from impurities. This is because the mind in its inception is crude and immature, and it is only through the process of separating itself from illusions, imagination, and sense that it can reach a stage of maturity and independence. When a person's mind reaches this stage, they are considered to be intelligent, as their mind has attained a level of maturity and independence. The people with intellects are those who have reached this stage of maturity and independence.

The mind and thought in humans become stronger through the senses and the sensible things in the world. This means that the path to understanding intelligible things passes through the sensible things. The Qur'an encourages contemplation of these sensible things, as they can lead to a deeper understanding of the intelligible things. Allah says: (Surely in the creation of the heavens and the earth and in the alternation of (Or: differences) the night and the daytime there are signs indeed for ones endowed with intellects.) [3:190] The Qur'an emphasizes the importance of understanding the world's core and soul, and this understanding can only be attained by those who with intellects. Allah says (The ones who remember Allah, upright and seated and on their sides, and meditate upon the creation of the heavens and the earth: "Our Lord, in no way have You created this untruthfully. All Extolment be to You! So protect us from the torment of the Fire!) [3:191] Allah says: (So give good tidings to My bondmen. Who listen to the Saying (and) so closely follow the fairest of it Those are they whom Allah has guided, and those are the ones endowed with intellects.) [39:18].

2.3.1.3 Prohibition

The Qur'an uses the term "naha" to express the concept of the mind in two verses, because it prohibits ugly things and end with the command. Ibn Faris explained that the letters "nun, ha, and yaa" are true origins that indicate an end and attainment. The term "أنهيت إليه الخبر" (informed him the news) has been derived from such origin. The end of something is also its limit - once that limit is reached, it is no longer acceptable to continue in that direction. The mind is considered the end of everything because it has the ability to discern between right and wrong, and to choose the right course of action. The plural form is "nuha" (Abu-Lhasan Al-Razi, n.d., .(359/5

The word prohibition is mentioned in two verses of the Holy Qur'an, both of which are in Surat Taha. Allah says: (Eat (thereof), and pasture your cattle! Surely in that are indeed signs for ones endowed with intelligence.) [20: 54] Allah says: (So, is it not (a sign) to guide them, how many generations We have caused to perish before them, in whose dwellings they walk? Surely in that are indeed signs for the ones endowed with intelligence.) [20:128] "Nuha" is plural form of "Nuhia".

And the end: is the collection of an end. And the Almighty singled out his remembrance that this is signs for the first of the forbidding, because they are the people of thinking and consideration, and the people of contemplation and admonition, so they are the beneficiaries of it who reflect on it. Allah refers, in this regard, to the ones endowed with intelligence, because they are the people of understanding and intellect. These are the people who engage in deep thinking, contemplation, and reflection, and they are the ones who benefit the most from them.

Some scholars differentiate between intelligence and reason, and consider intelligence to be higher than reason. According to Imam Al-Razi "the verses in the Qur'an that discuss intelligence are directed towards those who are endowed with intelligence, which refers to the people of reason. He argues that intelligence has an advantage over the reason, and that it is only appropriate to use the term "intelligence" for those who have a mature and developed mind that can discern between right and wrong. Similar to the concept of "the people of determination" being superior to "the people of firmness," some scholars argue that the concept of "the people of piety" is superior to simply "the people of piety" (Fakhr al-Din al-Razi, 1420, 22/114).

2.3.1.4 Thought and contemplation

The Qur'an uses the term "thought and reflection" to express the concept of the mind in eighteen verses.

2.3.1.5 Jurisprudence

It is awareness and access to knowledge absent from the knowledge of the witness. It is used in the Holy Qur'an to express the concept of the mind in twenty verses.

2.3.1.6 Consideration

The Qur'an uses this term to express the concept of the mind in four verses.

2.3.1.7 Inference

It means inferring something about something. The Qur'an uses this term to express the concept of the mind and reason in seven verses.

2.3.1.8 Wisdom

It means right in non-prophecy, and knowing the best things with the best knowledge. The wise expression of rational correctness was mentioned in the Holy Quran in nineteen verses.

2.3.1.9 Barrier

Similarly, one of the synonyms used for the mind in the Holy Qur'an is "barrier". This is because the mind acts as a barrier, preventing a person from indulging in desires that may not be in their best interest. In Arabic, the term "barrier" is used to describe a person who is disciplined and able to control their actions and words. The Qur'an uses the term "barrier" to refer to the mind in a single instance, in the verse: (Is there in that an oath for a sensible person? (Literally: person owning sense).) [89:5] Here, the term "barrier" is used to signify the mind, heart, sense, and religion. The mind is often described as a barrier because it prevents a person from engaging in actions or utterances that are inappropriate.

The Qur'an contains numerous verses that explicitly mention the mind and its synonyms, totaling to two hundred and sixty-seven verses. Additionally, there are hundreds of other verses that use rational logic in dialogue, addressing, reasoning, persuasion, and in refuting the arguments of opponents, even if they do not mention rational terms in their words. For example, Allah says: (If there were in both of them (i.e., the heaven and the earth) gods except Allah, indeed they would (both) suffer corruption.) [21:22] Allah says: (Is He who created the heavens and earth not able to create the likes of these people?) [36:81] Allah says: (Will not Allah suffice His bondman?) [39:36] Allah says: (producing arguments against Us, forgetting his own creation. He says, 'Who can give life back to bones after they have decayed?' Say, 'He who created them in the first place will give them life again: He has full knowledge of every act of creation.) [36: 78-79], in addition to many other verses.

In addition to the two hundred and sixty-seven Qur'anic verses that speak explicitly about reason and its synonyms, there are also about a hundred verses that describe Allah as the Ever-Wise (Imara r, 2007, p.37), Allah is, (The Ever-Mighty, The Ever-Wise) [27:9] (The Ever-Knowing, The Ever-Wise) [12:100] (The Ever-Wise, The Ever-Cognizant) [34:1] (The Most Judicious of judges) [11:45]. As believers, we are required to adopt these attributes and strive to embody them in our own lives. Furthermore, there are hundreds of hadiths of the Prophet that extol the virtues of the mind and its position in Islam. While some of these hadiths may be weak, their overall message is in line with what is presented in the Qur'an. When we consider the position of reason and rationality in Islam and its philosophy and civilization, we can see that Islam is unique in its emphasis on these values. This distinction sets Islam apart from other intellectual systems, whether religious or secular (Imara, n.d., p.13).

2.4. Employing Faithful Rationality to Understand the Quranic Text

Muhammad Imara highlights how the Qur'an's understanding and use of rationality is unparalleled in history. The Qur'an presents verses that employ rationality and logical arguments to support its message, and the methods of dialogue and reasoning. This Islamic philosophy, which emphasizes reason and rationality, gave rise to various schools and innovations by the second half of the first century AH. This philosophy was accompanied by the Islamic conquests, which were remarkable for their unprecedented speed in history. Belief in Islam is a matter of the heart that reaches a degree of certainty and works to liberate people's consciences from various forms of civilizational, religious and cultural oppression. Allah says: (There is no compulsion in the religion) [2:256] Allah says: (To you is your religion, and to me is my religion!) [109:6] Allah says: (whoever decides, then let him believe, and whoever decides, then let him disbelieve.) [18:29] Allah says: (Had your Lord willed, all the people on earth would have believed. So can you [Prophet] compel people to believe?) [10:99] The Muslim state, which emerged in history, recognized the religious diversity of its subjects and did not force them to convert to Islam (Imara, n.d., p.20-21).

The rational current in Arab-Islamic civilization, represented by the Mu'tazila and the people of justice and monotheism, began to engage in philosophical creativity by drawing on the

Noble Qur'an, which is the highest authority of reason in Islam. They benefited from the Islamic approach to discussing the unseen and formulated the Islamic theology before translation of Greek philosophy into Arabic. This approach gave rise to an Islamic philosophy that was based on divine revelation and emphasized the synergy of reason and revelation, wisdom and Sharia. It combined rationality with auditory transmission and emphasized the uniqueness of Allah divinity, free from the constraints of nature and causation (Imara, 2007, p.89).

Muhammad Imara emphasizes the importance of faithful rationality that emanates from the Holy Qur'an and serves the final message. He highlights the need to reconcile the mind and the message, so that they complement each other. He also discusses the prioritization of reflection, as seen in the Mu'tazila's emphasis on it as the first duty of man, and how this understanding is rooted in the Holy Qur'an. Allah says: (Say, "Look into whatever is in the heavens and the earth." And in no way do the signs and warnings avail a people who do not believe.) [10:101] Allah says: (Say, "Travel in the earth, then look how He began creation. Thereafter Allah brings into being the last bringing up. Surely Allah is Ever-Determiner of everything.) [29:20] (Imara, 2007, p.42, 51). Rational consideration is crucial in knowing and believing in Allah, as well as in accepting the message, messengers, revelation, and the Quran. It is important to clarify that when the Mu'tazila gave precedence to the reason over the Quran, the Sunnah, and the consensus, it was not a matter of preference, but rather a matter of prioritization. Rationality is seen as a means of understanding and interpreting the principles of Islam, but it does not replace the authority of the Quran, the Sunnah, and the consensus. In fact, it is through rationality that one can distinguish between good and bad, and recognize the validity of the Book, the Sunnah, and consensus as arguments.

The crystallization of Qur'anic rationality into the form of Islamic theology has become an intellectual necessity and a civilized obligation. This is necessary in order to engage in dialogue with opponents and to spread Islam in urban areas and environments that have ancient philosophical legacies. From the era of the Companions, may Allah be pleased with them, the Islamic rational philosophical current began to emerge in the civilization of Islam. This current is not content with simply accepting the texts of the Qur'an and Sunnah, but rather seeks to delve deeper and understand their underlying principles and philosophies (Imara, n.d., p.25).

Allah, the Almighty has addressed those who possess reason and the ability to think and contemplate on what He has framed for them. The Qur'an is a wise book that contains evidence for rulings and is alert to what is in the minds of people. The mind, therefore, serves as a guide to understanding the legal principles (Imara, 2007, p.90) by considering the text and striving to derive its rulings while seeking help from it to better understanding first, and then better explanation. The Islamic rationalistic Mu'tazila school, despite internal differences among its scholars, engaged in debates with the founders and followers of non-Islamic sects and repelled their suspicions using rational arguments. This approach was unique in the history of human philosophy, as it started from religion and made its first mission to defend religion with rational evidence. They developed a systematic skepticism, which is a science that must be learned in order to reach certainty (Imara 2012, p.119; 2007, p.40).

Systematic skepticism is different from absurd skepticism, which casts doubt on everything. Skepticism has its place and cases that necessitate guiding, and its aim is to reach firm certainty, which is sometimes only possible through reflection and systematic skepticism (Imara, n.d., p.29; 2006, p.76–78).

This is treated through discussion and exchange of ideas to move beyond the crashing waves of uncertainty and reach the shore of understanding. The Islamic philosophical school based this science of skepticism on Quranic logic, which emphasizes the importance of dialogue in establishing beliefs and reaching certainty. This is exemplified in the dialogue

between Prophet Abraham, peace be upon him, and Allah. Allah says: (And as Ibrahim (Abraham) said, "Lord! Show me how You give life to the dead." He Allah) said, "And have you not believed?" He (Ibrahim) said, "Yes indeed, but that my heart be composed." Said He, "So take four of the birds, then wring them to you (and divide them); thereafter set a portion of them on every mountain; thereafter call them; they will come up to you with hasty diligence (and) know that Allah is Ever-Mighty, Ever-Wise.") [2:260] From this dialogue we learn the approach of establishing certainty on experimentation (Imara, n.d., p.29).

It is important to clarify that the presentation of the status of reason in Islamic philosophical thought by Dr. Imara does not call for presenting it without conditions or exaggerating its importance. He has faced challenges from advocates of epistemological rupture who reject the essence of religion, its principles, and constants. He has also faced challenges from advocates of substituting humanities in the place of divinities and those who deify reason and replace it with revelation (Imara, n.d., p.18-22).

2.5. Suspicion of Contradiction between Reason and Sacred Texts

It is important to note that what is known by clear reason is not opposed by the Shari'a. In fact, the authentic transmitted text is never opposed by an explicit reason. The wise people agree that explicit reason does not contradict a sound text (İbn Taymiyyah, 2005, 3/338). Those who oppose revelation with reason are heretics who deny prophecies, the creation of the world, and the resurrection (İbn Qayyim al-Jawziyyah, 2020, p.605). Revelation, which consists of hearing, contains clarification of rational evidences proving the maker, the evidences of his lordship and power, and the Messenger's features and evidences of his truthfulness. These are many times greater than what is found in the words of the observers. There is nothing in text that contradicts rational evidences by which the truthfulness of the Messenger is proven (İbn Taymiyyah, 1985, p.85). It is inconceivable that the texts of revelation sent down from Allah Almighty would contradict sound minds.

Therefore, how could a believer even conceive of the possibility that the text of revelation contradicts clear reason? The clear mind cannot separate itself from the authentic text of revelation. Reason and revelation are two supportive grounds, and Allah has connected them in His Quran and linked one to the other. Allah says: (We had established them in a way we have not established you [people of Mecca]; We gave them hearing, sight, and hearts, yet their hearing, sight, and hearts were of no use to them, since they denied Allah's revelations.

They were overwhelmed by the punishment they had mocked.) [46:26] He mentioned what knowledge is attained with, which are hearing, sight, and the heart, which is the place of the mind. Allah says: (They will say, If only we had listened, or reasoned, we would not be with the inhabitants of the blazing fire) [67:10] They were told that they had departed from the obligation of hearing and reason. Allah says: (Surely in that are indeed signs for a people who hear.) [10:67] Allah says: (Surely in that are signs for a people who consider.) [13:4] Allah says: (Will they then not contemplate the Qur'an? Or are there locks upon (their) hearts?) [47:24] Allah calls them to hear texts with their ears and to consider them with their minds. Allah says: (So have they not pondered over the Saying) [23:69] Allah says: (Surely in that there is indeed a Reminding to him who has a heart, or is eager (Literally: cast "his" hearing) on hearing, and is a constantly present witness (to the Truth) [50:37] So, Allah has combined hearing and reason, and established His argument with them against His servants, so that they never separated from each other (İbn Qayyim al-Jawziyyah, 2020, p.226–227).

Islam does not recognize any contrast or contradiction between the revelation and the news of the unseen, nor between the universe and its signs and sciences. It establishes knowledge on two sources: the signs of Allah in the visible universe and His verses in the readable revelation. Islam recognizes reason, sacred texts, tangible experience, and heart conscience as

four ways of knowledge and guidance, and integrates them in collection of knowledge derived from revelation, the universe, their realities, and their sciences (Imara, 2002, p.30–32; 2006, p.65; 2009, p.54).

Reason is not in contradiction with sacred texts, rather it is a means of understanding texts. Reason has precedence over texts for purpose of arrangement, not honor (Jad, 2018, p.174). Reason is the way to believe in the existence of Allah, His Oneness, and His Attributes. Rational belief in Allah precedes belief in the Messenger and his miracles, and then comes belief in sacred texts. Validity of sacred texts depends on trueness of the messenger. Trueness of the messenger depends on existence of Allah Who sent messenger. Belief in existence of Allah is achieved by reason. Therefore, faith, religion, and Islam are entirely based on reason (Imara, 2002, p.31) and rely on rational acceptance of religion from the beginning. This is in accordance with the natural disposition (fitrah) that Allah created people upon, and common sense invites creatures to believe in the Creator and to recognize His signs in the universe and in the books of His messengers.

2.6. Imara's Response to the Suspicion of Conflict between Reason and Sacred Texts

Muhammad Imara consistently highlights that there is no conflict between the true transmitted sharia and rational truth. He argues that those who believe that blind imitation and following traditions are obligatory are doing so out of weak minds and lack of insight. On the other hand, those who exaggerate the role of reason to the point where it conflicts with the principles of the law, such as some philosophers and the extremists of the Mu'tazilah, are driven by malicious intent. Both tendencies, negligence and excess, are far from upholding firmness and precaution (Imara, n.d., p.37).

In his writings on the relationship between reason and sacred texts, Muhammad Imara emphasizes importance of ijihad as a tool for renaissance of the Islamic nation and a means to revive its activity in order to lead the world. He argues that tool of such ijihad is the Islamic mentality that combines reason and sacred texts (Imara, 2012, p.125). Imara believes that the Islamic approach has no contradiction between the sources of the Quran and Sunnah, and the heritage that was founded on these sources. However, it distinguishes between the constants and the variable doctrinal issues that are associated with experiences emerged in certain eras under influence of social and political conditions. These variables have been transcended by the development of history (Imara, 2007, p.79; 1998, p.63; 2003, p.13–14).

During the eras of the messages that preceded Islam, the reason was often excluded from the paths of faith. People believed in what was thrown into their hearts without the realization of reason. This was because faith does not necessarily require realization of the reason, as said by the Christian saint and philosopher Anselm (d. 1109 AD) 'The Qur'an does not separate rationality from faith, nor does it see rationality as being in opposition to faith. In fact, the Qur'an considers hostility to rationality as a way to torment in Hell. Allah says: '(They will say, 'If only we had listened, or reasoned, we would not be with the inhabitants of the blazing fire,' and they will confess their sins. Away with the inhabitants of the blazing fire!) [67:10-11] (Imara, 2007, p.38).

There are some who claim that there is a contradiction between reason and sacred texts, and argue that Islamic culture is based on texts rather than reason. They also claim that all scholars of the Islamic nation, without exception, are unqualified because they relied on texts, not on independent thinking. They believe that all matters of religion must be rethought from their origins and that all existing principles that the nation considers to be taken for granted must be searched anew for the truth, relying solely on reason.

Muhammad Imara argues that relying solely on reason, without texts, which is the divine revelation of the Quranic verses and the prophetic interpretation for it, and using reason alone as a tool for reconsidering everything that the nation considers to be axioms, is a flawed approach. Imara highlights several key points to support his argument. Firstly, he emphasizes that the position of reason in Islam is a lofty and unique place, and it has no equivalent in the laws that preceded the final Islamic Sharia. The statutes and rulings of Islam are based on reason and are a condition of religious commitment to the religion of Islam. Secondly, Imara argues that Islamic texts, especially the Holy Quran, is a mental miracle that accepts the reason as a judge in understanding and ratifying it, and in distinguishing between the decisive and the similar in its verses, and also in the interpretation of these verses. The Quran does not have a priesthood that monopolizes its interpretation, but rather it is the fruit of the work of the minds of scholars who interpret it. The miracles of previous messages were material miracles that astonished the minds and paralyzed them from thinking and reasoning. In contrast, miracle of Islam, which is the Noble Qur'an, is different from the miracles of previous messages in that it is a mental miracle that mobilizes the mind to think, contemplate and reason (Imara, 2007, p.38).

The Qur'an accepts the mind as a judge in the interpretation of its verses. Imara also argues that Islamic texts are a way to develop Islamic rationality. The development in the nature of the miracle was proportionate and consistent with the stage of maturity reached by humanity and with the final message and revelation to the prophets, messengers, and nations of messages (Sharif, 1435, p.5; Imara, 2012, p.110-115). Thirdly, Imara highlights that the mind in Islam is the way to believe in the existence of Allah and His oneness and attributes. Belief in Allah precedes belief in the Messenger and the Book that the Messenger brought. Belief in sacred text depends on belief in the messenger, who brought it. Belief in the messenger depends on existence of Allah Who sent messenger. The reason is the way to believe in existence of Allah by contemplating the exquisite order and regularity of the creatures, which testifies to the existence of the Creator of the order and regularity of these creatures. Reason in Islam is the instrument of belief in the essence of religion, which is belief in divinity. This is in line with the views of Imam Muhammad Abduh, who argued that "the first basis on which Islam was laid is rational consideration. Abduh believed that rational consideration is the means of true faith because it raises individuals from ignorance through the use of argument, and it appeals to the mind rather than to the authority of rulers." (Imara 2007, p.45; 1972, 3/301).

The contrast between reason and sacred texts is a product of the dichotomies that characterized the intellectual course of Western civilization. This contrast arose due to the historical conflict between ecclesiastical, non-rational theology and the rationality of the Renaissance and secular positivist enlightenment, which challenged and contradicted irrational texts. However, in the intellectual course of Islamic civilization and its nation, text has never been in contrast to reason, because the contrary to reason is madness not text. The Quranic text is the source of faithful rationality and the impetus for it, and it calls for use of reason, reflection, and contemplation in the visible signs of Allah. The Qur'an's numerous verses that encourage reason are forty-nine verses. The verses that described intellects as mind and essence of man are sixteen verses. The Qur'an uses the term "prohibition" to express the concept of reason in two verses. The Qur'an uses the term "contemplation" to express the concept of reason in eighteen verses. The Qur'an uses the term "jurisprudence" to express the concept of reason in twenty verses. The Qur'an uses the term "consideration" to express the concept of reason in four verses. The Qur'an uses the term "inference" to express the concept of reason in seven verses. The Qur'an uses the term "wisdom" to express the concept of reason in nineteen verses. The Qur'an also describes heart as a tool for jurisprudence and reason in one hundred and thirty-two verses. Additionally, there are over eight hundred verses in the Qur'an that refer to knowledge, learning, and scholars (Jad, 2018, p.88).

If reason evidence is used in Sharia, it is used as a complement to divine evidence, or as support in its path, or verifying its context, not as independent evidence. The mind is not a legislator, and looking at it is looking at a legitimate matter (Al-Shatibi,1997, p.27).

In Islam, the divine law or sacred text is the reason for reasoning, contemplation, understanding, and learning. The human mind is the tool of Islamic jurisprudence, and it is the condition and basis for commitment with this divine law. Without reason, there is no effect of the law, and the reason is indispensable for the law, especially in matters of the unseen and the rulings of religion that the mind cannot comprehend independently. Although the mind is a powerful tool in Islam, it is important to recognize its limitations. The mind, no matter how great it is and how brilliant it is in wisdom and creativity, is one of the human faculties, and all human faculties are relative in terms of perception and abilities. What is unknown today may be known tomorrow, and what one mind cannot comprehend may be understood by another.

The fields of testimony in the world - the soul and the universe - are open to the mind and experience in relation to man. However, there are certain fields, especially in the knowledge of the unseen world, where the only way to acquire knowledge is through sacred texts, revelation, conscience, heart, and inspiration. In Islam, the guidelines that guide a person to knowledge are reason, sacred texts, experience, and conscience, not reason alone. Human knowledge is diverse and obtained through various sources, including revelation and the written verses of Allah, as well as through the universe and the visible signs of Allah. The theory of Islamic knowledge emphasizes the integration and balance of these sources of knowledge. However, this balance is disrupted when knowledge is limited to the universe and the world of testimony alone, or when the means and comprehension of knowledge rely solely on the reason and experience without sacred texts and conscience (Imara, 2007, p.14–15).

Imam Muhammad Abduh emphasized the complementarity and balance of Islamic epistemology, particularly in his interpretation of the verse "Guide us to the straight path" from Surat Al-Fatihah. He identified the four gifts of reason, sacred texts, experience, and conscience (Imara, 2006, p.65–67). He also emphasized the necessary correlation between reason and transmission for integration of Islamic knowledge. Abduh believed that the reason is the source of certainty in belief of Allah, His knowledge and power, and belief in the message. Otherwise, sacred texts are source for unseen, such as matters related to hereinafter and worships. The Qur'an is considered an extraordinary miracle presented to the mind. The Qur'an calls on people to consider it with their minds and to use reason, reflection, and contemplation to understand its verses. The mind is an essential tool for understanding the features of some beings that fall under human comprehension, but it cannot reach their true nature alone. Therefore, the mind needs a helper to use in the means of happiness in this world and the Hereafter (Imara, 1972, 3/325, 379, 397). Islam does not recognize the contradictory duality between reason and sacred texts. Explicitly reasonable knowledge cannot contradict the true transmitted texts (Imara, 2003, p.13).

Imam Muhammad Abduh addressed the potential contradiction between reason and sacred texts by emphasizing that "Muslim scholars agreed that religion cannot come with what is impossible for the mind. Although there may be some matters of religion that transcend the comprehension of the mind" (Imara, 1972, 3/257). There is a clear difference between these and matters that are impossible to the mind. If there appears to be a conflict between rational proof and the apparent text, it is impossible for there to be an explicit contradiction of reason with the truth of what is authentically transmitted in the Qur'an. Abduh also emphasized that the miracles of the prophets only came with what the minds are unable to know, not with what the minds know to be false. The prophets were sent to inform people about what their minds are

puzzled about, so that they may believe and have faith. They were not sent with the absurdity of reason (İbn Taymiyyah, 2005, 2/189).

Intuition, human experience, and philosophical wisdom may suggest that there are certain principles of religion and laws that the mind cannot comprehend independently. Therefore, it is not reasonable to call to rely on the mind alone in all the basics of religion. No sane person would claim that the mind has authority over matters that it cannot independently comprehend, such as the principles of laws, miracles, and the nature, essence, and facts of the unseen. Islam acknowledges the importance of the mind, and it does not ignore or neglect its position and role in the pursuit of knowledge and guidance. However, it is essential to recognize the function of the mind, the field of its work, and the limits of its capabilities. Respecting the mind and its authority is at the core of Islam's approach to knowledge and thought (Jad, 2018, p.183).

Ahl al-Sunnah have recognized that there is no contradiction between the transmitted law and reasonable truth. They understand that those who believe it is necessary to rely solely on imitation and apparent meaning do so because of their weak minds and lack of insight. On the other hand, those who exaggerate the role of reason to the point where it conflicts with the principles of the law are driven by malicious intent. Both tendencies, negligence and excess, are far from upholding firmness and precaution. The mind is like healthy sight, which can distinguish between what is beneficial and what is harmful, while the Qur'an is like the sun that spreads its light, illuminating the seeker of guidance. The seeker of guidance should be self-sufficient and not rely solely on one or the other, as both the mind and the Sharia are light upon light (Imara, 2006, p.75–76; 2007, p.39–40; Al-Ghazali, n.d., p.8-9).

This relationship between reason and sacred texts - the relationship of complementarity and fraternity - is what Abu Al-Walid Ibn Rushd emphasized when he said: "... We - Muslims - know for sure that demonstrative consideration does not lead to a contradiction to what is mentioned in the Sharia, because the truth does not contradict the truth. Rather, it agrees and proves it. Wisdom is the companion of the Sharia, and the breast-feeding sister, so the harm from those who are attributed to it is the most severe harm, with what happens between them of enmity, hatred and quarrels, and the Sharia and Wisdom that are accompanied by nature, who love each other by essence and instinct..." (Ibn Rushd, 1999, p.31-32, 67).

Sometimes, there may appear to be a contradiction between reason and sacred texts in Islam. However, this contradiction is only between reason and apparent meaning of text or between reason and what is beyond its comprehension, not between reason and text. The reason and the Sharia are complementary sources of guidance in Islam, and they work together to illuminate the path of the seeker of guidance. Talking about the contradiction between them is simply an effect of extremism in one of them, whether it is negligence or excess.

3. Conclusion

At the conclusion of this study, we can conclude several conclusions, including:

1. The Islamic thinker Muhammad Imara is considered one of the most prominent thinkers in philosophy of reason and made a great contribution in this field.
2. Presenting the ideas of philosophy of reason in a smooth manner and making them understandable to the broad masses is an important contribution of Muhammad Imara.
3. Philosophy of reason can help a person understand the world around him and interpret spiritual, intellectual and social phenomena.
4. Muhammad Imara's philosophy of reason represents a balanced and comprehensive philosophical vision that deals with man and his relationship with his Creator and the world, and works to achieve a balance between reason, faith and Islamic heritage.

5. Imara's thinking in philosophy of reason is largely compatible with modern philosophical currents that rely on logic and rational reasoning and aim to clarify the relationship between reason and religion.

6. Muhammad Imara's philosophy of reason encourages continued research and thinking and provides a useful framework for analyzing issues and evaluating different ideas and perceptions.

In conclusion, we can say that the Muhammad Imara's philosophy of reason provides a comprehensive and deep vision of man and his role in the world, and represents a valuable contribution to modern Islamic thought, and helps researchers and those interested in understanding spiritual, intellectual and social realities, and encourages them to continuous research and deep thinking.

References

- Abu Hindi, M. A. (1431). *Masbrüul-Nahdab beyne al-Islam wel-ilmeniyeh-dirssab fi fikr Muhammad Imara we-Muhammad Abid al-Jabiri*. Dar'us-Salam.
- Al-Affany, S. H. (2004). *Aalám ve-akzám fi miżán al-İslám*. Dār Majid Asiri.
- Al-Ghazali, U. M. (n.d). *Al-iktisad fi al-i'tikad*. Dār al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-İsfahani, A. H. (2007). *Al-zari'ah ilá makārim al-shari'ah*. Dar'us-Salam.
- Al-Qaradawi, Y. (2015). *Doktor Muhammad Imara albarisu alyaqizu almurabitu alá soghuri al Islam*. Dār al-Makāsíd.
- Al-Rifai, A. (2002). *Al-ijtihad al-kalāmi manahij ve-ru'á mutanavvi'ah fi al-kalām al-jadid*. Dār al-Hadī.
- Al-Sabti, A. M. (n.d.). *Rawdat al-'ukalā' wa-nuzhat al-fudalā'*. Dār al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Shatibi, İ. M. (1997). *Al-Muwafakat*. Dār İbni-Affān.
- Al-Ulwāni, T. J. (1996). *Ta'ammulāt fi al-Fatihah*. Akādīmīyat Tāhā al-Alwānī lil-Dirāsāt al-Kur'āniyyah. <https://alwani.org/?p=4175>
- Al-Zahabi, S. A. (1985). *Siyar a'lām al-nubalā'*. Dār al-Risālah.
- Al-Zarkashi, B. M. (1957). *Al-burbān fi Ulüm al-Kur'an*. Dār ihya al-kutub al-Arabiyyah.
- İbn Khaldūn, A. (2001). *Diwan al-mubtada' wa-al-khabar fi tārikh al-'Arab wa-al-Barbar wa-man asharabum min zawi al-sba'n al-akbar*. Dār al-Fikr.
- İbn Qayyim al-Jawziyah, U. M. (2020). *Alsawā'iqu almursalab alá aljahmīyah wālmū'attilah*. Dār Ibn Hazm.
- İbn Rushd. (1999). *Faslu-lmakal fīmā beyne al-bikmah wa-esb-shari'ah minel-ittisal*. Dār al-Ma'ārif.
- İbn Taymiyyah a, T. A. (1985). *Muwāfakat sahib al-mankūl li-sarih al-ma'kūl*. Dār al-Kutub al-Ilmiyyah
- İbn Taymiyyah b, T. A. (2005). *Majmū' al-fatāwā*. Dār al-Wafa.
- Imāra, M. (2010). *Hakā'ik ve-shubuhāt hevle ma'ná en-nasab fi al-Kur'an al-Karim*. Dar'us-Salam.
- Imāra, M. (2012). *Hakā'ik ve-shubuhāt hevle al-Kur'an al-Karim*. Dar'us-Salam.
- Imāra, M. (1998). *Al-İslām ve al-amn al-ijtimā'ī*. Dār al-Shuruk.
- Imāra, M. (1997). *Nahdatuna al-badiseh beyne al-ilmaniyeh ve-al-İslām*. Dār al-Rashād.
- Imāra, M. (1997). *Es-sabveh al-İslamiyyeh ve-et-tabaddi al-badāri*. Dār al-Shuruk.

- Imāra, M. (2016). *Mesiret kalam*. Dār al-Maqāsīd.
- Imāra, M. (1990). *Aẓmat al-fīkr al-Islāmī al-mu'āsir*. Dār al-Shark al-Wasat.
- Imāra, M. (1988). *Al-Imām Muḥammad 'Abdub mujaddid al-dunyā bi-tajdid al-dīn*. Dār al-Shuruk.
- Imāra, M. (2008). *Maqām al-aql fī al-Islām*. Dār Nahdat Mısr.
- Imāra, M. (1990). *Et-tarīk ilā al-yaqẓah al-Islāmīyah*. Dār al-Shuruk.
- Imāra, M. (2006). *Al-islāhu bil-Islām*. Dār Nahdat Mısr.
- Imāra, M. (n.d.). *Eẓmetu-l'aql al-Arabi*. al-Afāq al-Dawliyyah.
- Imāra, M. (1998). *Hal al-Islām huwa al-hall-limaẓa wa-kayfa?* (2. edition). Dār al-Shuruk.
- Imāra, M. (2009). *Al-Kur'an yatabaddā*. Maktabat al-İmām al-Bukhārī.
- Imāra, M. (2009). *Ma'ālīm al-manhaj al-İslami*. Dār al-Shuruk.
- Imāra, M. (2007) *İslamiyyatu-lma'rifah maẓa ta'ni*. Dār Nahdat Mısr.
- Imāra, M. (2007). *Al-Fātikān wa-al-İslām, abiye hamākatoun? am adaā'un la-bu tarīkh*. Maktabat al-Shuruk al-Dawliyyah.
- Imāra, M. (2007). *Al-İslām wa-darurat et-taḡhyir*. Dār Nahdat Mısr.
- Imāra, M. (n.d.). *Khatar en-naẓ'ah al-tarīkhīyah alā sawābit al-İslām*. Maktabat Wahbah.
- Imāra, M. (2003). *Mustakbalanā beyne et-tajdid ed-dīni wa-al-hadasah al-gharbiyyah*. Maktabat al-Shuruk al-Dawliyyah.
- Imāra, M. (1972). *Al-a'mal al-kamilah lil-imam Muḥammad Abdu*. Al-Mu'assasah al-Arabiyyah.
- Imāra, M. (2007). *Al-khitab ed-dīni beyne et-tajdid al-İslami wat-tabdiid al-Amrikani*. Maktabat al-Shuruk al-Dawliyyah.
- Imāra, M. (2002). *Al-İslām beyne al-tanwir wa-al-teẓvir*. Dār al-Shuruk.
- Isa, A. (n.d.). *Muḥammad Imāra dā'iyetu al-ihyā' ve-et-tejdid*. Dār al-Kalam.
- Jad, Y. R. (2018). *El-meşrū el-fīkri lil-doktor Muḥammad Imāra*. Mufakkirūn al-Devliyyeh.
- Muḥammad, S. A. (2021). *Bibliyügrāfiyā doktor Muḥammad Imāra al-mu'allafāt-keşshaf alfahāris-almevdo 'āt*. Mufakkirūn al-Dawliyyah.
- Rāzi, A. A. (1979). *Mu'jam makayis al-luḡab*. Dār al-Fīkr.
- Rāzi, F. M. (1420). *Mafātīh al-ghayb-al-tafsir al-kabir*. Dār İhyā el-Turās al-Arabi.
- Sharīf, A. (1435). *Wahmul-İlhad*. Al-Azhar.
- Suyuti, A. (1974). *Al-itkan fī ulūm al-Kur'an*. Dār Al-hayaah al-Misriyyah lil-kitab.
- Şimşek, M. S. (2018). *Günümüz tefsir problemleri* (16. edition). Hikmetevi Yayınları.
- Tabib, A. & Bakdy, M. (2018). *Ishkālīyat al-taqlīd wa-al-tajdid fī al-fīkr al-'Arabī al-mu'āsir Muḥammad Imāra anmudhajan* [Unpublished Doctoral dissertation]. University of Al-Jilālī Boniimah Khamis Melyanah.

Makale Geliş | Received: 22.06.2023
Makale Kabul | Accepted: 01.09.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1318732

İbrahim Halil TANIK

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa-TÜRKİYE
Harran University, Faculty of Art and Sciences, Department of History, Şanlıurfa-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1614-3279
ihaliltanik@harran.edu.tr

Türkiye'nin Küresel Piyasaya Dâhil Olma Sürecinde İsviçre ile Ticaret Anlaşmaları (1945-1950)

Öz

Devletlerin birbirleriyle olan bağları çok yönlü gelişir. Daha çok siyasi zeminde başlayan ilişkiler zamanla diğer alanlara yansır. Ekonomi, kültür, sosyal başlıklar altında ilerleyen iyi ilişkiler hem taraf ülkelerin kalkınmasını hem de uluslararası alanda itibar kazanmasını sağlar. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren bu hususlara önem vermiş, dış politikasının eksenini buna göre belirlemiştir. Özellikle bir dünya savaşı ve ulusal bağımsızlık mücadelesi vererek kurulan bir devlet olma özelliğiyle de bu tür pratikleri tecrübe etmiştir. Bu tecrübelerin ürünü olarak gelişmiş ve barış yanlısı ülkelerle irtibatını geliştirmiş, farklı alanlara da yayarak kalkınma hamlelerinde bulunmuştur. Türkiye'nin dış ilişkilerinde önemli bir yer tutan ekonomik ilişkileri İsviçre özelinde incelemek, bu çalışmanın sınırlılığını oluşturur. Kronolojik olarak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden çok partili hayata geçişe kadar olan döneme odaklanılmıştır. Anılan yıllar arası Türkiye'nin İsviçre'ye hangi ürünleri ihraç ettiği, İsviçre'den hangi ürünleri ithal ettiği ve bu ticaretin parasal hacmi bu çalışmanın sorunsalını oluşturur. Bundan başka taraf ülkeler arası yapılan ticaret anlaşmalarının içeriği ve odak noktası, bu sorunsalın diğer parçasıdır. Çalışma birincil kaynaklardan yararlanılarak üretilmiştir. Başta Türkiye Devlet Arşivlerinden edinilen belgeler, Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret ve İstatistik Yıllıkları, TC Merkez Bankası Yıllık Raporları birincil kaynaklar arasındadır. Bunlardan başka telif eserlerden yararlanılmıştır. Bu tür birincil kaynak ve telif eserlerden üretilen bu çalışmanın önemli bulguları arasında Türkiye'nin İsviçre ile iyi siyasi ilişkilerinin ticarete yansıdığı, Türkiye'nin daha çok işlenmemiş gıda ve sanayi ürünleri ihraç ederken, işlenmiş ürün ithal ettiği gösterilebilir. Bundan başka Türkiye'nin üretiminde önemli bir yer tutan tütün ve fındık gibi stratejik ürünleri, dış ticarete önemli bir yeri olduğu ve bu ülkeyle yaptığı anlaşmalarda ayrı konumda değerlendirdiği, çalışmanın bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İsviçre İlişkileri, Türk Dış Ticareti, Ticaret Anlaşmaları, Modus Vivendi.

Trade Agreements with Switzerland During the Process of Turkey's Inclusion in the Global Market (1945-1950)

Abstract

The relationship of states with each other develops in many ways. The relationships that start on a more political basis are reflected in other areas over time. Optimum relations progressing under the headings of economy, culture, social ensure both the development of the participating countries and gaining reputation in the international arena. The Republic of Turkey has given importance to these issues since its establishment and has determined the axis of its foreign policy accordingly. Especially with the feature of being a state established by fighting a world war and a national independence struggle, it has experienced such practices. As a product of these experiences, it has developed and improved its communication with countries that are pro-peace, and has made development moves by spreading it to different areas. The limitation of this study is to examine the economic relations that have an important place in Turkey's foreign relations with Switzerland. Chronologically, it is based on the period from the end of the Second World War to the transition to multiparty life. Which products Turkey exported to Switzerland, which products it imported from Switzerland and the monetary volume of this trade between the mentioned years constitute the problem of this study. Furthermore, the content and focus of the trade decrees concluded between the participating countries are the other part of this problem. The study was produced by using primary sources. The documents obtained primarily from the State Archives of Turkey, the Foreign Trade and Statistical Annals of the Turkish Statistical Institute, the Annual Reports of the Central Bank of the Republic of Turkey are among the primary sources. Additionally, other copyrighted works were used. Based on the important findings of this study, produced from such primary sources and copyrighted works, it can be shown that Turkey's good political relations with

Switzerland are reflected in trade and while Turkey exports mostly unprocessed food and industrial products, it imports processed products. In addition, that strategic products such as tobacco and nuts, which occupy an important place in Turkey's production, have an important place in foreign trade and are evaluated separately in the agreements with this country, is among the findings of the study.

Keywords: Turkey-Switzerland Relations, Turkish Foreign Trade, Trade Agreements, Modus Vivendi.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, dünya savaşı ve ardından bağımsızlık mücadelesi sonucu imparatorluğun bakiyesi olarak kurulmuş bir devlettir. Siyasi oluşumunun tamamlanmasıyla Türkiye, gerçekçi, tam bağımsız ve daha çok gelişmiş ülkeler ekseninde bir dış politika geliştirmiştir (Yalçın, 2009, s. 408). Bunu uygularken Türkiye'nin çok yönlü bakış açısı, uluslararası kamuoyunda önemli avantajlar sağlamıştır. Bunda uzun soluklu ve istikrarlı bir dış politikanın etkisi çoktur. Milletler Cemiyeti gibi kuruluşlara üye olması da bunun bir göstergesidir (Armaoğlu, 2020, s. 53). Bu tür üyeliklerden başka pek çok ülkeyle Türkiye, anlaşmalar imzalayarak ikili ilişkilerini geliştirmiştir.

Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi sürerken dahi Türkiye, sınır ülkeleri ve problem yaşadığı milletlerle anlaşma zemini aramıştır. Bunun örneklerinden birisi Ermenistan'la yapılan anlaşmadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk uluslararası anlaşması bu ülkeyle 2 Aralık 1920'de imzalanmıştır (Sosyal, 2000, s. 17). Bu önemli adımın ardından Türkiye Lozan Antlaşmasıyla artık tam bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiş (Meray, 1972, s. 125) ve pek çok ülkeyle etkileşimini geliştirmiştir. Öyle ki küreselleşme çabası içerisinde lehine oluşumlara dâhil olmuştur. Nitekim ulusal ekonomilerin dünya ile bütünleşmesi, teknoloji üretimi ve finansman piyasalarının etkisinin arttığı 1920'lerde Türkiye, bu eğilime ayak uydurmuştur (Karluk, 2014, s. 4). Türkiye dahili meselelerle birlikte; harici meseleler ağırlıklı bir tutum sergilemiştir. Bu yolda politik inisiyatiflerini zamanlama açısından kısa ve uzun dönemli olmak üzere ancak birbirleriyle bağlantılı olarak sürdürmüştür (Okman, 2010, s. 28). Bu süreçte Türkiye, özellikle uluslararası barış ve güveni zedeleyici gelişmelere müdahil olmamaya çabalamıştır.

Polonya'nın 1 Eylül 1939'da Almanya tarafından işgali, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın da Almanya'ya savaş ilan etmeleri ile İkinci Dünya Savaşına dönüşmüştür (Hobsbawn, 1996, s. 173-174). Savaş döneminde bazı ülkelerin yatırımlarını daha çok savunmaya ve maksimalist politikaya dönüştürmeleri, durumun şiddetini tırmandırmıştır (Black, 2003, s. 138-139). Müttefik kuvvetler, Türkiye'yi sıklıkla savaşa dâhil etmeye çabalasa da (Ekincikli, 2010, s. 44) bu durum son ana kadar gerçekleşmemiştir. Genellikle savaşa müdahil olmama noktasında çaba gösteren Türkiye (Derinçil, 2015, s. 98), 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etse de sahada bunun karşılığı olmamıştı (Armaoğlu, 2015, s. 361). Türkiye, aynı zamanda diğer devletlerin de savaşa yaklaşımını takip etmiştir. İsviçre'nin savaşa karşı tutumlarını yakından takip etmiştir. Türk hariciyesinin raporlarına yansıyan diğer önemli gelişmesi ise İsviçre'nin barış yanlısı olması ve ekonomik sorunların yaşanmaması adına ABD politikalarına yakın hareket etmesidir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [BDA], 1934). Raporlara İsviçre'nin İngiltere ve Almanya arasında sulhun sağlanması için gösterdiği çaba da yansımıştır (BDA, 1940).

Savaş karşıtı olmanın bir göstergesi olarak Türkiye, savaştan sonra barış ve güvenliği tesis etmeyi amaçlayan uluslararası kuruluşlara üye olmuştur. 15 Ağustos 1945 tarihli oturumunda TBMM, San Francisco'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılan Birleşmiş Milletler Antlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'nü onamıştır (Resmî Gazete, 1945a). Yine barışı desteklemek ve Rusya'nın tehditlerine karşı koyabilmek için Türkiye NATO'ya üye olmuştur (Saray, 2000, s. 136). Bir ülkenin uluslararası hukuka ve barışa olan katkıları, itibar kazanmasında etkilidir. Elbette Türkiye'nin bu süre zarfında başka ülkelerle yürüttüğü ilişkiler önemlidir. Hem ülkenin kalkınmasında hem uluslararası alanda prestij sahibi olmasında siyasi anlaşmaların etkisi olduğu

kadar ticaret anlaşmalarının da önemi büyüktür. Türkiye'nin bu anlamda ikili ilişkiler geliştirdiği ülkelerden birisi İsviçre'dir.

İsviçre, Avrupa'nın güvenli bölgesinde bulunan bir ülkedir. 19. yüzyılda kuruluş aşamasını gerçekleştiren ülke, 20. yüzyılın başlarında tarafsızlığı ile uluslararası kamuoyunda bilinir (Yeşilçöllü, 2019, s. 2). Daha pek çok barış anlaşmasının imzalandığı, genellikle uzlaşma kültürünün hâkim olduğu bir ülke olan İsviçre, Türkiye ile ilgili önemli süreçlere dâhil olmuştur. Lozan, Montrö, Zürih gibi kritik antlaşmalarda İsviçre ev sahipliği yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'nin Japonya'ya ile diploması krizinde, Türkiye'nin Japonya nezdinde menfaati İsviçre tarafından korunmuştur (BDA, 1945a). Bunda iki ülkenin, Osmanlı döneminden beri süre gelen iyi ilişkiler önemli bir etkidir.

Türkiye-İsviçre Diplomatik İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sefir tayin ettiği ülkelerden birisi İsviçre'dir. Brüksel sefiri Kara Todori Efendi, 16 Kasım 1899 tarihinde ikinci bir görev olarak İsviçre sefirliğine tayin edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], 1899). Millî Mücadele'den sonra resmî münasebetler devam etmiştir. İlk dönem Bern'de Maslahatgüzar sıfatıyla Ahmet Rüştü (Demirel) Bey görev yapmıştır. Onun aracılığıyla İsviçre Cumhurbaşkanı Ernest Chuard 1924 yılı tebrikini, Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir (Şimşir, 2001, s. 97). Ahmet Rüştü Bey'den yaklaşık bir yıl sonra Refik (Birgen) Bey daimî maslahatgüzar olarak atanmıştır. 28 Şubat 1924 tarihinde ise temsil seviyesi elçiliğe yükseltilmiştir. Bu tarihte Mehmet Münir (Erteğün) Fevkalade Murahhas ve Orta Elçi sıfatıyla görevlendirilmiştir (Şimşir, 2001, s. 109). Bu gelişmeleri müteakip İsviçre'nin atadığı ilk elçi Henri Martin, 11 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmuştur (Şimşir, 2001, s. 107). Daimî elçiliklerin atanmasıyla 1950'lerin ortalarına kadar İsviçre'de görev yapan Türkiye elçileri şu şekilde sıralanabilir: Cemal Hüsnü Taray (31.10.1930-23.3.1936), Vasfi Menteş (19.8.1936-19.10.1942) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1942-1949/1951-1954) (Türkiye Cumhuriyeti Bern Büyükelçiliği, 2022).

Daimî temsilcilerin atanmasıyla daha sıkı ilişkiler geliştiren taraflar arasında 19 Eylül 1925 tarihinde bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. 3 Nisan 1926 yürürlüğe konan anlaşma sadece siyasi olmayıp, taraf ülke vatandaşlarına başta ticaret ve turistik konular olmak üzere pek çok açıdan kolaylık sağlanmasını kapsamıştır. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ve Diplomat Mehmet Münir (Erteğün); İsviçre'yi Ç. Monta temsil etmişlerdir (TBMM Zabıt Cerideleri, t.y., s. 400). Bu gelişmenin ardından 4 Mayıs 1927 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. (Resmî Gazete, 1927). Anlaşmaya ilaveten Taraf ülke vatandaşlarının seyahatini kolaylaştırma amacıyla ikamet anlaşması imzalanmıştır (BDA, 1927). Bu anlaşmaları 1945 yılına kadar yenileri izlemiştir.

Anlaşmaların içeriği ticaret, medeni hukuk ve bunların süresinin uzatılmasıyla ilgilidir. 30.03.1931 tarihli Ticaret Mukavelesi (Resmî Gazete, 1931); 04.07.1934 tarihli Medeni ve Ticaret Mevadda Mukavele (Resmî Gazete, 1934); 30.04.1941 tarihli Ticari İtilaf ve Tediye Anlaşması (Resmî Gazete, 1941a); 28.04.1941 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması (Resmî Gazete, 1941b), 3 Ağustos 1942 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması (Resmî Gazete, 1942) imzalanmıştır. Ticaret anlaşmalarının olmadığı dönemlerde taraf ülkeler arasında asgari düzeyde anlaşma zemini sağlanarak uzlaşının gerçekleşmesi anlamına gelen modus vivendi (Uslu, 2014, s. 1544) yöntemi uygulanmıştır (BDA, 1926).

Ticaret anlaşmalarının içerisinde fındığın ayrı bir konumda değerlendirildiği örnek mevcuttur. Fındık ticareti özelinde imzalanan anlaşma ile Türkiye İsviçre'ye ihraç ettiği fındık bedelinin ilk önce %50'sini sonra %100'ünü mâlî borçların ödenmesinde kullanmıştır. 30.06.1941 tarihli "İsviçre'ye Gönderilecek Fındık Bedellerinin Mâlî Borçların Ödenmesi İçin Anlaşma" Türkiye'ye nakit döviz temininin zor olduğu bir dönemde önemli bir avantaj kazandırmıştır (Resmî Gazete, 1941c).

Türkiye'nin İsviçre ile yaptığı ticaret anlaşmalarının bir kısmı ulaşım ile ilgilidir. Ankara Belediyesi bu ülkeden otobüs alımı gerçekleştirmiştir. 7 Temmuz 1943 tarihinde bu alımla ilgili anlaşma imzalanmış (Resmî Gazete, 1943), daha sonra iki defa uzatılmıştır. Otobüslerin nakliyesini hızlandırmak için Türkiye, Almanya'dan transit geçiş izni almıştır (BDA, 1943). Ankara Belediyesi, bu ülkeden otobüs ihraç edebilmek için bir anlaşma daha imzalamıştır. Mektup teatisi yönteminin uygulandığı anlaşmada, Türkiye tarafını Numan Menemencioğlu, İsviçre tarafını Ankara Elçisi Etienne Lardy temsil etmiştir. Alım süreci henüz tamamlanmadığı için 12 Haziran 1943'te anlaşma süresi bu ay sonuna kadar uzatılmıştır. Bu süre de yetmeyince 1943 sonuna kadar uzatılmıştır (Resmî Gazete, 1944a).

9 Ekim 1942 tarihinde bazı İsviçre mamul mallarının, muayyen bazı Türk mallarıyla mübadelesini içeren tanzim protokolü imzalanmıştır. Ayrıca bu anlaşma taraf ülke ticaretinin üst limitiyle ilgilidir. Anlaşmaya göre ticaret tutarı 5 milyon İsviçre frangını aştığı takdirde aktif ülke tedbir alabilirdi. Ayrıca Türkiye bazı ürünlerinin ihracını gerçekleştirirken, diğer ürün kontenjanlarının zararına olmayacak şekilde düzenlemeyi taahhüt etmiştir. Anlaşma metninin son kısmında Türkiye'nin ithal ve ihraç kalemleri belirtilmiştir. İhraç listesinde, Devlet Demiryolları ve Liman İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Etibank, Türk Hava Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı, Kıbrıs ve Çakmak İhisarı, Ankara Belediyesi ve Havagazı A. Ş. Ticaret Ofisi, Sümerbank gibi kurumların sanayi makine ve teçhizatı mevcuttu (Resmî Gazete, 1944b). Sümerbank makinelerin kullanımı ve diğer hususlarda vasıflı personel temini için İsviçre'ye eğitim için stajyer göndermiştir (BDA, 1944a). Ayrıca 1944 yılında İsviçre'ye yapılan ihracatı hızlandırmak için 1942 yılında imzalanan ihracattan önce ithalat protokolü sona erdirilmiştir (BDA, 1944b).

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde iki ülke arasında ticareti engel olan bazı hususlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bazı anlaşmalarda –muhtemel nakit temini probleminden dolayı- takas yöntemi üzerinde durulmuştur. 4 Haziran 1943 tarihinde Ticari Mübadele ve Tediye anlaşması imzalanmıştır (Resmî Gazete, 1944c). İhtiyaç halinde bu anlaşma uzatılarak ticaretin kolaylaştırılması sağlanmıştır (BDA, 1941).

Anlaşmalarda kolaylık sağlamaya odaklanılsa da Türkiye'de uygulanan Varlık Vergisi taraf ülke ticaretinde gerginlik oluşturmuştu. Türkiye'deki İsviçre firmaları ve sahipleri bu vergiden mustarip olduklarını ülkelerine bildirmişlerdi. Bunun üzerine İsviçre yönetimi bir mukabelede bulunarak Türk vatandaşlarına ikamet ve seyahat iznini kaldırmayı planlamıştı. Ancak yürütülen diplomasi sayesinde bu sorun çözülmüştür (Karaosmanoğlu, 1967, s. 253). Hatta iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için sosyal ve kültürel amaçlı dernekler kurulmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1945).

Türkiye-İsviçre Ticaret Anlaşmaları (1945-1950)

1945 yılında yapılan ilk anlaşma 1944 Aralık ayında imzalanan Ödeme ve Tediye anlaşmasının üç ay daha uzatılmasıydı. Anlaşmanın imza sürecinde Türkiye'yi M. Cevat Açıkalın, İsviçre'yi elçi Etienne Lardy temsil etmiştir (Resmî Gazete, 1945b). Daha sonra anlaşma 1 Eylül 1945'e kadar uzatılmıştır (Resmî Gazete, 1946a).

Kısa vadeli çözümlerden sonra kalıcı bir anlaşma olması amacıyla 12 Eylül 1945 tarihinde Türkiye ve İsviçre arasında Ticaret ve Ödeme Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma metninde toplam 17 madde, menşei belgesi ve ödeme protokolü mevcuttu. Bu protokol 8 maddeden oluşuyordu. Anlaşmada tek ödeme kanalı olarak taraf ülkelerin merkez bankaları yetkili kılındı. İsviçre'ye ihraç edilecek Türk malları için fob yani tedarikçinin, alıcı tarafın lojistik aracına kadar teslimat garantisi (Tunç, 2015, s. 16) sağlanır veya Türkiye sınırında teslim bedeli İsviçre Milli Bankası'na İsviçre frangı olarak ödenirdi. İsviçre bankası tarafından tahsilat şu şekilde düzenlendi: İsviçre Milli Bankası nezdinde Türkiye adına tutarın %80'i A hesabına, %20'si B hesabında tutulurdu. Faizsiz mevduat hesaplarındaki B kısmındaki para üzerinde, banka serbest tasarruf hakkına sahipti. Aynı durum Türkiye için de geçerliydi. Buradaki tutarı İsviçre'den ürün ithal

edenler için frank satılacaktı. Taraflar tüm bu işlemleri günü gününe bildirmeyi taahhüt etti. Döviz temininde güncel rayiç bedeller kullanılırdı. Taraf ülke merkez bankaları ibra kuvvetine sahipti. Nakliye, sigorta, antrepo ve diğer masraflar yukarıdaki B hesabından yapılırdı. Menşe belgesi, 50 Türk lirası üstü ürünler için istenirdi. 1 Ekim 1945'te yürürlüğe girecek anlaşmanın bitiş süresi, 31 Ağustos 1946 olarak belirlendi (Resmî Gazete, 1946b).

Ödeme protokolüne bazı kurumlarla yapılan anlaşmalar eklenmiştir. 19 Kasım 1938 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketi ve Haydarpaşa Limanı Şirketiyle; 25 Aralık 1936 tarihinde Şark Demiryolları A. Ş. ile anlaşma imzalanmıştır. Bu şirketlerin de ödemeleri garanti altına alınmıştı. Ticaret neticesinde toplam tutarın üst limiti bir yıl için 1 milyar 800 milyon İsviçre frangı olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin ithalatının belirlendiği bu tutara karşılık ihraç edeceği ürün ve kontenjanları belirlenmişti. Fındık, ceviz, fıstık, üzüm, incir, yemiş çekirdeği, tütün, halı, gülyağı, tıbbî nebatlar için 3 milyon 600 bin frangı geçmeyecekti. Bu tutarın yarısı alacaklılar, yarısı da T.C. Merkez Bankası'nın serbest tasarrufuna bırakılmıştır (Resmî Gazete, 1946c).

12 Eylül 1945 anlaşmasına bağlı olarak 15 Haziran 1946'da ek bir protokol imzalanmıştır. Yine önceki anlaşmaya bağlı olarak Türkiye, İsviçre'ye 150 bin ton kömürün satışı gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu satışın bir kısmının serbest döviz ile ödenmesi sağlanmıştır. Diğer kısmı oluşturan 3 milyon İsviçre frangı ise Türk makamlarının seçeceği malların ithaline ayrılmıştır. Türkiye'nin İsviçre nezdinde orta elçisi Fuat Carım, İsviçre'nin Türkiye elçisi M. Etienne Lardy arasında mektuplaşmak suretiyle süreç tamamlanmıştır (BDA, 1945b). Yukarıdaki anlaşma Türkiye'nin İsviçre'ye ihracatını en fazla 3 milyon 600 bin frank olarak sınırlamıştı. Ticaretin önceki rakama dâhil edilmemesi için bu anlaşma imzalanmıştır.

Türkiye ve İsviçre arasında imzalanan anlaşmalardan birisi de tütün özelindedir. Bunda tütünün Anadolu'da önemli bir tarım ürünü olması ve dış ticarete Türkiye'nin önemli bir gelir kaynağı olması etkilidir (Dağ, 2022, s.163). Türkiye'nin ihraç ürünleri içerisinde bu ürüne ayrıca önem verilmiştir. Türkiye'nin Bern elçiliği raporları da bu ürünün stratejik bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır (BDA, 1932a). Ayrıca bu ürünün kalitesine göre gümrük vergisinde yapılan düzenlemeler ticaret hacmini genişletmeye yöneliktir (BDA, 1932b). 1946 yılı mahsulü olan tütünün, İsviçre'den ithal edilecek bazı ürünlere karşı ödeme aracı olarak kullanılması içeren anlaşma, 22 Şubat 1949 tarihinde mektup teatisi yöntemiyle kabul edilmiştir. Yaklaşık 8 milyon İsviçre frangına tekabül eden tütüne karşılık Türkiye'nin ithal edeceği ürünler ve miktarları şöyledir: 4 buçuk milyon frank kimya ve ilaç sanayi, 500 bin frank sentetik esanslara; 1'er milyon frank saat ürünleri, mensucat ve muhtelif ürünlere ayrılmıştır (Resmî Gazete, 1950a).

İki ülke ticaretinin kolaylaştırılması, nakliye işinin daha hızlı bir hale kavuşturulması için atılan adımlardan birisi de denizyolunun kullanımıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Avrupa'da Rus ilerleyişi ticaret güzergâhını tehlikeye sokmuştu. Türkiye ile ticaretin geliştiği bir dönemde İsviçre bu sebeple hem Almanya'dan muhtemel göç hareketini hem de Rus tehdidini engellemek için kuzey ve doğu sınırlarını kapatmıştı (BDA, 1945c). Ticari münasebetlerin kesintiye uğramaması için alternatif geliştirildi. İsviçre'den Türkiye'ye ve karşı istikamette Bern elçiliğine yapılan müracaatlarda İsviçre-Portekiz-Mısır güzergâhından yararlanılması planlanmıştır (BDA, 1944c).

Türkiye bu anlaşmaları yaparken, diğer tarafta İsviçre'nin ekonomik durumunu elçilik marifetiyle yakından takip etmiştir. 1946 yılında İsviçre meclisinde bütçe görüşmeleri esnasında bir maliye memuru izahatta bulunarak ülkenin zor günlerden geçtiğine dikkat çekmişti. Bundan başka üzerinde durulan hususlar şunlardı: İsviçre'de İkinci Dünya Savaşı'nın mâlî yükü Birinci Dünya Savaşı'na oranla beş kat daha fazlaydı. Savaştan dolayı gümrük gelirleri azalmış, olağanüstü savaş vergisi en önemli kalem olmuştur. Ayrıca kademeli olarak savunma bütçesinin azaltılması planlanmıştır (BDA, 1946a).

İsviçre'nin ekonomisi ile alakalı dönemin Türkiye elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile İsviçre Milli Bankası müdürü arasında bir geçen bir görüşme önemlidir. İsviçreli bürokrat zengin bir ülke olmadıklarını ve engebeli, tarıma müsait olmayan toprakları olduklarını ifade etmişti. Karaosmanoğlu, böyle olmasına rağmen tüm ihtiyaçlarını ithal edebilecek kıymetli bir para birimleri olduğu cevabını verdi. Bunun üzerine bürokrat, aslında zenginlikleri olan tonlarca altından ziyade, tüm dünyanın kendilerine duydukları güvenden kaynaklandığını ifade etmiştir. ABD'nin siyasi baskıları sebebiyle Almanya'ya ait mevduatın müttefiklere teslim edilmesini, bu güveni zedeleyebileceğini sözlerine eklemiştir (Karaosmanoğlu, 1967, s. 232).

Türkiye ve İsviçre'nin Taraf Olduğu Uluslararası Anlaşmalar

Taraf ülkeler kendi aralarında birtakım anlaşmalar imzalayarak kalkınma ve ticaret ağını geliştirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni düzende daha kapsamlı anlaşmalara taraf olarak hem iki devlet arasında hem de diğer Avrupa ülkeleri arasında ekonomik ilerleyişe ivme kazandırmayı hedef edinmişlerdir. Bu anlamda Avrupa İktisadî İş Birliği Sözleşmesi ve Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması önemlidir.

Avrupa İktisadî İş Birliği Sözleşmesi (15 Mart-16 Nisan 1948)

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da işgal bölgelerinde ticaretin nasıl yapılacağına dair Türkiye'nin de dahil olduğu birçok ülkeyle toplu sözleşme gerçekleşmiştir. Avusturya, Belçika, Danimarka; Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İtalya; Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre hükümetleri ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri işgali altındaki mıntıklar başkomutanları ile 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi imzalanmıştır. Anlaşmada şu hususlara dikkat çekilmiştir;

- Birleşmiş Milletler'in amacına hizmet etmek, şahsî hürriyetleri muhafaza etmek, Avrupa'da ekonomik işleyişi nitelikli hale getirmek,
- Avrupa'da refahı yeniden tesis ederek, savaşın etkilerini silmek,
- Bütün bunların ancak tarafların tamamının menfaatlerini gözetmeyle mümkün olduğunu dile getirmek,
- Savaştan olumsuz etkilenen ülkelere geçici yardımlar yerine kalıcı iş birlikleriyle uzun vadeli iyileşmenin adımlarını atmak ve böylece küresel ekonominin iyileşmesini temin etmek,
- Bu amaçlar için müstakil çabalar yerine birlikte hareket etmek, hususi iktidarları önlemek, tarım ve sanayide üretimi artırmak, millî paraların değerlerini korumak,
- ABD yardımlarından faydalanmak, bunun için kurumsallaşmak ve temsilci seçmek,
- İşbirliğine taraf olmayan ülkelere karşı birlikte duruş sergilemek,
- Üyelerin ticarete birbirlerine olabildiğince kolaylık sağlamasını içeren sözleşme 28 madde, 7 fasıl ve genel sekreterin vazifesini içerir (Resmî Gazete, 1948).

Avrupa ülkeleri içerisinde Türkiye'nin de yer aldığını ispat eden bu anlaşmada pek çok önemli hususa değinilmiştir. Savaş sonrası dönemde bireysel iyileşme sürecinin zayıf ilerleyeceği, önceki dönemlerle kıyas edilmiş, müşterek hareket etmenin önemine vurgular yapılmıştır. Ayrıca ABD yardımlarının sadece bazı ülkeler özelinde değil, tüm Avrupa genelinde kalkınma amacıyla kullanılması planlanmıştır. Müşterek iş birliği vurgulansa da ülkelerin öz değerlerinin korunması düşünülmüş, para birimlerindeki değer kaybının önüne geçilmesine dikkat çekilmiştir.

Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması (16 Ekim 1948)

İki ülkeyi de kapsayan bir diğer anlaşma Türkiye'nin İsviçre dahil Avrupa'da ticareti düzenlemeyi kapsıyordu. 16 Ekim 1948 tarihinde Paris'te imzalanan "Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması" ile Türkiye, İsviçre'nin de arasında bulunduğu pek çok ülkeyle ekonomik iş birliğini geliştirmeyi hedeflemiştir. Ülkeler arasında Türkiye, çok taraflı bir

ödeme sistemi ve serbestiyeti elde etmişti (Resmî Gazete, 1949). Anlaşmanın verimli olması ve pek çok yönden ticareti geliştirmesi sebebiyle 29 Aralık 1949'da süre uzatımına gidilmiştir (Resmî Gazete, 1950b).

Türkiye-İsviçre Ticaretinde Ürünler ve Miktarlar

İki ülke ticareti ve Türkiye'nin toplam dış ticareti içerisinde İsviçre'nin konumunu tespit için istatistik verileriyle tablolar hazırlanmıştır. Bu tablolar 1945-1950 yılları arası Türkiye İstatistik Kurumu (ilgili yıllarda Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü [BİGM] olarak adlandırılmıştır) Dış Ticaret İstatistikleri, İstatistik Yıllıkları ve Merkez Bankası'nın İdare Meclis ve Denetçiler Raporlarının incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Bunlardan ilki altı yıllık süre zarfında Türkiye'nin İsviçre ile ithalat-ihracat tutarları ve genel dış ticaretinin parasal hacimlerini içerir.

Tablo 1

1945-1950 Yılları Arası Türkiye Dış Ticaretinde İsviçre

Yıl	İhracat	İthalat	Fark	Genel İhracat	Genel İthalat	Genel Fark
1945	17.618.000 (%8.1)	11.793.000 (%9.2)	+5.825.000	219 milyon	126 milyon	+93 milyon
1946	28.200.000 (%6.5)	17.300.000 (%7.5)	+10.845.000	432 milyon	224 milyon	+208 milyon
1947	24.400.000 (%3.9)	26.800.000 (%3.3)	-2.354.000	625 milyon	685 milyon	-60 milyon
1948	18.400.000 (3.4)	26.700.000 (%3.47)	-8.308.000	551 milyon	770 milyon	-219 milyon
1949	14.308.000 (%2.1)	17.600.000 (%2.2)	-3.244.000	694 milyon	813 milyon	-119 milyon
1950	8.060.805 (%1.1)	11.200.000 (1.4)	-3.139.195	738 milyon	800 milyon	-62 milyon

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait idare meclisi ve denetçiler raporu.

Tablo 1'e göre bu süre zarfında ithalat ihracat dengesi 1945 ve 1946 yıllarında Türkiye lehinedir, dış ticaret açığı olmayıp arada fark 1946'da toplam ithalata yakındır. 1947'den sonra ihracatta önemli bir miktar artış gerçekleşse de dış ticaret açığı artmıştır. Sonraki üç yılda da durum değişmemiştir. Bu durum Türkiye ile İsviçre arasındaki dengede de benzerdir. İlk iki yıl Türkiye daha çok ihracat gerçekleştirirken, sonraki yıllar ithalatın miktarı daha fazladır. 1948 yılı, bu dönemde ithalatı hem ülke genelinde hem de İsviçre özelinde en yüksek miktarda gerçekleştiği yıldır.

Türkiye'nin 1945-1950 yılları arası İsviçre'ye ihracatını üç kategoride incelemek mümkündür. Bunlar gıda, tekstil ve sanayi ürünleridir. Ham, yarı mamul ve mamul mallardan oluşan gıda ürünlerinde yıllara göre ihraç istikrarı bakımından en fazla ihraç edilen ürünler; hububat ve baklagiller, meyveler ve yağlı meyve ve tohumları olmuştur. Bunu beş yıl süre ile ihraç edilen büyükbaş hayvanlar, yiyecek ve içecek maddeleri, kuruyemişler, fındık ve baharat takip etmiştir. Dört yıl süre ile ihraç edilen şarküteri ürünü ile yalnızca 1946 yılında ihracı sağlanan balık konserve ve ezmeleri de ilgili kategori arasında yer almıştır.

Tablo 2

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'ye Gıda Ürünleri İhracatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Büyükbaş hayvanlar (domuz)			449	94.817	295	54.085	1433	366.574	10	8.853	777	122.118
Şarküteri ürünleri (yumurta)					470.325	718.927	169.900	274.109	267.709	388.293	86.000	112.694
Balık konserve ve ezmeleri			12.000	26.998								
Hububat ve baklagiller	150.000	31.475	621.488	157.420	15.712	3.729	2.297	580.713	2.755	764.322	2.739	1.123
Yiyecek ve içecek maddeleri	5.607	9.109	17.330	13.939	3.947	618.399	13	20	1.986.887	669.674		
Meyveler	2.331	1.631	3.957	3.096	1.649	1.289	1.605	1.323	3.428.616	4.130.917	1.608	906.590
Kuru yemişler	22.342	34.345	696.811	739.969	243.889	346.203	142.840	141.657			109.898	128.845
Kabuksuz fındık	5.028	7.445	9.007	14.161	5.147	9.655	2.362	3.237			470.040	1.007
Yağlı meyve ve tohumları	239.351	127.118	2.489	1.238	802.963	887.526	330.047	201.137	2.362.033	988.767	389.970	149.414
Baharat (anason, defne)	35.114	26.163	22.000	39.648	9000	18.951	416	158			5000	4.438

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Tablo 2'ye göre yıllara göre ihracat istikrarını koruyan ürünler aynı istikrarı miktarları bakımından koruyamamıştır. Miktar olarak 1945-1948 yılları arası ve 1950 yılında toplamda 22.014.913 kilogram ihraç edilen ürün kabuksuz fındık olmuştur. Bundan başka 1945-1950 yılları arasında miktar olarak en çok ihraç edilen ürünlerden ilki hububat ve baklagiller olmuştur. Belirtilen yıllarda toplamda 24.276.908 kilogram ihraç edilen hububat ve baklagiller içeriğinde darı, arpa, yulaf fiğ, kavlca, burçak, fasulye, mercimek, bakla, kuşyemi, süpürge darısı ve kepek barındırmaktadır. Bunlardan miktarca en çok ihraç rakamına sahip ürünlerden bazıları ise 5.577.565 kilogram ile bakla, 5.490.514 kilogram ile yulaf, 4.627.062 kilogram ile bir buğday çeşidi olan kavlcadır. Bu ticaret hacminin büyümesi için Türkiye temsilciliği katkı sağlamıştır. Rakamların yoğun olması ve Türkiye'nin ihracat koşullarının daha makul seviyelerde seyretmesiyle ticaretin gelişeceği, Türk ihracatçılarına bildirilmiştir (BDA, 1950).

Aynı tabloya göre miktar olarak en çok ihraç edilen bir diğer kategoriyi meyveler oluşturur. Çekirdekli-çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, doğal kuru incir, hurda kuru incir ve

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

muzdan oluşan bu kategoride 54.650 kilogram çekirdekli kuru üzümün yanında 5.176.965 kilogram ile çekirdeksiz kuru üzüm en çok ihracatı gerçekleşen ürünlerdendir. Bunu 3.108.637 kilogram ile kuru incir, 1.541.341 kilogram ile doğal kuru incir takip etmiştir. Tablo içerisinde miktarca en fazla meyvenin ihraç edildiği yıl ise 3.957.743 kilogram ile 1946 yılıdır.

Hububat ve baklagillerin en fazla ihraç edildiği yıl ise 15.712.617 kilogram ile 1947 yılı olmuştur. Bunda 1946 yılında İsviçre'de olumsuz iklim şartları etkilidir. Yağışların fazla oluşu hem hububat ürünlerine zarar vermiş hem de hayvancılıkta kullanılan yem ürünlerine zarar vermişti. Hayvancılığın olumsuz etkilenmesinden dolayı İsviçre'de süt ve süt ürünlerinde arz sıkıntısı yaşamıştır. Bu sorunları aşmak ve daha fazla gıda ithalatı gerçekleştirebilmek için İaşe Ofisi Müdürü, resmî makamlardan kolaylık sağlanmasını talep etmiştir (BDA, 1946b). İsviçre'ye yapılan ihracatta ilgili Türk elçiliğinin hazırladığı bir rapor, gıda ihracatında farklı bir sebebe işaret etmiştir. 1937'den itibaren İsviçre olası bir dünya savaşı ihtimaline karşı gıda stoku yapmıştır (BCA, 1948). Ayrıca gıda ürünlerinin belirli bir seviyenin altına düşmemesi için İkinci Dünya Savaşı döneminde kısıtlamalar getirilmişti. Örneğin, kişi başı haftalık 200 gram ete ve bir yumurtaya müsaade edilmişti. Giyim eşyalarında da böyle bir kısıt söz konusuydu (Karaosmanoğlu, 1967, s. 238).

Tablo 3

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'ye Tekstil Ürünleri İhracatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Hayvan kılları	592. 308	1. 673. 555	103. 000	209. 220	50. 000	98. 100	6. 014	11. 712	5. 000	10. 187	30.748	104.198
Yün ve kıldan mamul ürünler			63	1.456			12	126			9.570	100.915
İpek kozası, kamçıbaşı	17.340	111.063	69.000	164. 870			173	8.728			4000	24 478
Pamuk							68.984	157.435	2. 100	1.700	212. 146	427.582
Pamuklu mensucattan havlu			14	512								
Keten ve kendir (ham)	315.759	409.164					70.000	137 340				
Anadolu halısı, kilimi	22.140	299.587	62 064	776. 604	49. 709	496. 127	38. 975	425. 129			13.955	196.144
Şark halısı							2.257	26.923				

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Türkiye'nin İsviçre ile ticaretindeki bir diğer ihraç ürün kategorisini tekstil ürünleri oluşturmaktadır. Tablo 3'e göre en fazla ihraç edilen ürünler, yün ve diğer hayvan kılları, Anadolu halısı ve kilim, ipek kozası ve kamçıbaşı, yün ve kıldan mamul ürünler ile pamuk, keten ve kendir, pamuklu mensucattan havlu ile şark halısı olmuştur. Bu ürünlerden miktarca en çok ihraç edilenlerden ilki 1945-1950 yılları arası 787.070 kilogram ile tiftik, yün ve keçi kılından oluşmuştur. Bu ürünlerden tiftik keçisinin yünü olan tiftik ise hem yıllara göre ihraç istikrarı hem de miktar bakımından 1945-1948 yılları arası 748.308 kilogram ile en çok ihraç edilen ürün

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

olmuştur. Tablo içerisinde yüksek ihrac rakamına sahip bir diğer ürün, 1945 ve 1948 yıllarında 385.759. kilogram ile keten ve kendir olmuştur. Miktarca en çok ihrac rakamına sahip bir diğer ürün ise 283.230 kilogram ile pamuk olmuştur.

Tablo 4

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'ye Sanayi Ürünleri İhracatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Hayvansal maddeler	100.867	1.235.058	98.246	544.263	119.907	366.286	18.273	360.173	2.453	50.114	1.458	9.259
Hayvan derileri	113.415	124.720	832.693	2.023					55	680	88	246
Tekel ürünleri	1.275.477	3.814.316	713.909	1.837.239	689.530	2.029.366	861.022	1.609.044	1.695.053	6.043.565	1.237.536	8.274.356
Keresteler									13.811	8.843		
Çiçek soğanları					620	2.016	720	2.214			950	8.471
Bitki küspe tortu ve posalar	5.450.000	411.285	750.000	62.952	4.300.000	1.233.539					300.000	55.500
Tıpta kullanılan bitkiler (meyan kökü)	30.000	10.028										
Debagatta kullanılan bitkisel maddeler	160.365	47.051	143.509	45.035	201.982	37.122	103.796	28.119	93.000	28.170	166.561	89.827
Reçine ve zamklar	23.240	116.940	45.030	369.914	51.197	1.899.030	19.624	712.203	2.100	--	10.646	253.026
Kağıt imali için kağıt hurdalar											5.000	18.800
Taşlar, topraklar (zımpara)	50.000	2.675	158.600	11.397					58	1.240		
Müzik aleti (kastanyet)							122	4.153	116	3.200	214	6.190
Yağlar							2.184	3.300			40.078	27.899
Gül (uçucu yağ)	25	56.860	9	26.853								
Şemsiye	60	500	80	644			685	6.266				
Metalik madenler ve mamulleri			4	18					50.036	5.453	400.000	520.800

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Maden kömürü	113.017.000	3.196.936	18.816.000	952.858
Kimyevi ve ecza ürünleri			1.068	6.369
Diğer hammaddeler			51.026	12.575
Diğer mamul mallar			36.968	1.175.008

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Tablo 4'e göre sanayi ürünlerinden yıllara göre ihraç istikrarını koruyarak 1945-1950 yılları arası her yıl ihraç edilen ürünler hayvansal maddeler, tekel ürünleri, debagatta kullanılan bitkisel maddeler ile reçine ve zamklar olmuştur. Bu ürünleri dört yıl süre ile ihraç edilen hayvan derileri ile bitki küspe tortu ve posaları, üç yıl süre ile ihraç edilen çiçek soğanları, taşlar ve topraklar, müzik aleti, şemsiye ile metalik madenler ve mamulâtları takip etmiştir. İki yıl ihraç edilen yağlar, gül, maden kömürü ve bir yıl süreyle ihraç edilen keresteler, tıpta kullanılan bitkiler, kâğıt imali için kâğıt hurdaları, kimyevi ilaçlar ve eczalar ile diğer hammaddeler ve mamul mallar da ihraç sanayi ürünleri arasında yer almaktadır.

Sanayi ürünleri arasında miktarca en çok ihraç edilen ürün, 1946-1947 yıllarında toplamda 131.833.000 kilogramla kömürdür. Bir diğeri dört yıl süre ile toplamda 10.800.000 kilogram ihraç edilen bitki küspe, tortu ve posalarıdır. Bu ürün grubu altında susam, haşhaş ve pamuk küspesi yer almış olup susam küspesi 3.890.000 kilogram, pamuk küspesi 3.400.000 kilogram, haşhaş küspesi ise 35.000 kilogram ihraç edilmiştir.

Miktarca en çok ihraç edilen ürünlerden bir diğeri tekel ürünleri olmuştur. 1945-1950 yılları arası toplamda 6.472.527 kilogram ihraç edilen tekel ürünleri; rakı, konyak, rom viski, şartröz gibi alkol çeşitleri ile tütün, kırıntı tütün ve sigaradan oluşmaktadır. Bu ürünler arasından tütün diğer ürünlere oranla daha fazla hem ihraç istikrarına hem de ihraç rakamına sahip olup 1945-1950 yılları arasında toplamda 6.056.030 kilogram ihraç edilmiştir.

Türkiye'nin 1945-1950 yılları arası İsviçre ile yaptığı ticaret anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'nin ithal ettiği ürünler dört kategoride incelenmiştir. Bunlar gıda, tekstil ürünleri, sanayi ürünleri ve makinelerden oluşmaktadır.

Tablo 5

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'den Gıda Ürünleri İthalatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Büyük baş hayvan					44	84.515						
Süt, süt ürünleri, maya					7.046	33.628	5.724	20.724	47	229	5.030	24.662

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Tablo 5'e göre Türkiye çoğu işlenmiş ve işlenmeye hazır gıda ürünleri ve bir yıl büyükbaş hayvan ithal etmiştir. Bu kategoride, ürün çeşitliliği noktasında gıda ihracatının gerisinde kalmıştır.

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Yapılan ithalatta süt ve süt ürünleri; süt tozu, ekşi süt ve peynir mayasından oluşmuş ve dört yıl süreyle toplamda 17.847 kilogram ithal edilmiştir. Büyükbaş hayvanlar arasında yer alan boğa, inek ve yavru büyükbaş ise 1947 yılında toplamda 44 baş olarak ithal edilmiştir.

Tablo 6

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'den Tekstil Ürünleri İthalatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Keçe ve keçeci mamulâtı	5	45			6	200					48	29
Post (kürk için)	98	36.430										
Yün ve kıldan ip, mensucat ve mamulâtları					1.088	32.461	14.301	161.659	844	20.466	43	1.238
İpek şapka					68	507	648	9.158				
İpek iplik ve mensucatlar	111. 857	1. 582. 318	75.216	1. 562. 038	99. 872	1. 484. 428	171.283	853. 406	49.153	624. 903	46.055	1. 006. 455
İpekten mamul ürünler	9	688	10	524	84	7.309	229	35.672			-	77
Kadife kumaş ve kordela					784	8.790						
Pamuk ipliği					13. 026	155. 217	53. 974	1. 114. 523	8.574	116.802	3.541	51. 773
Pamuklu mensucatlar	14. 481	615. 557	5. 919	245. 925	95. 966	2. 353. 848	96. 071	2. 411. 977	5. 485	213.761	5. 768	114. 522
Pamuklu mensucattan mamulâtlar	687	36. 146	75	6. 033	1.917	198. 980	1. 424	78. 723	522	4. 933	143	20. 406
Pamuklu şapka, başlık							300	2.356				
Keten ip, mensucat ve mamulâtları			1.344	1.344	130	13. 817	520	14. 725	30	449		
Diğer mensucatlar									368	6.370		

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Türkiye'nin İsviçre'den ithalatındaki ürün kategorilerinden biri de tekstil ürünlerindedir. Tablo 6'ya Türkiye göre mamul ve yarı mamul ürünlerden oluşan tekstil ürünleri, ithal istikrarı bakımından 1945-1950 yılları arası altı yıl süreyle ipek iplik ve mensucat, pamuklu mensucat ve pamuklu mensucattan mamulât ithal etmiştir. Beş yıl süre ile ipekten mamul ürünler, dört yıl süre ile yün ve kıldan ip, pamuk ipliği, keten ip, üç yıl süre ile keçe ve keçeci mamulâtı ithal etmiştir. Giyim aksesuarı ithalatında iki yıl süre ile ipek şapka, bir yıl süre ile post, kadife kumaş ve kurdele, pamuklu şapka diğer ürünlerdendir.

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Bu ürünler arasında miktar bakımından ön plana çıkanlardan ilki 1945-1950 yılları arası toplam 553.436 kilogramdan oluşan ipek iplik ve mensucatlar olmuştur. Bunu 223.690 kilogram ile pamuklu mensucatlar ve 79.115 kilogram ile pamuk ipliği takip etmiştir.

Tablo 7

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'den Sanayi Ürünleri İthalatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Hayvansal maddeler			10.	17.	3.	19.	3.437	43.				
			404	942	281	243		109				
Deri, kösele ve mamulâtı	1.853	57.	5.	51.	13.	149.	1.	62.	5.	163.	2.	90.
		710	767	697	440	537	412	508	239	376	521	353
Debagatta kullanılan bitkisel maddeler (kimyevi ilaç)	31	60			2.576	9 489	1.716	6 022	1.251	3 060		
Reçine ve zamklar					382	1.249	6	123				
Selüloit, plastik maddeler ve mamulâtı	1.627	74.802	7.	232.	12.	335.	4.	93.	15 253	62 291	687	35.
			951	741	940	905	113	887				898
Ağaçtan mamul ürünler	2.104	8.186	35.	135.	37.	140.	5.575	53.	10.	--	2.857	92.
			653	631	670	095		448	219			350
Fırçalar	7.770	192.	7.709	205.	39.	256.	11.	100.			817	20.
		129		250	028	910	121	061				714
Oyun alet edevatı tenis golf			21	100							20	60
Kâğıt ve mamulâtı	86.	85.	51.	91.	133.	297.	9.	79.	30.	42.	23.	31.
	789	487	370	705	198	530	828	020	383	971	627	478
Kauçuk, muşamba ve mamulâtı	1.074	18.	1.392	10.	4.	69.	2.	47.	570	5 348	1.458	22.
		465		157	864	457	555	521				245
Taşlar topraklar	1.226	3.554	8.385	29.	499.	166.	510.	335.	772	1 360	728	21.
			963	031	083	438	606					531
Çini ve porselen eşya	11.	4.	4.	25.	42.	164.	33.	153.	277	16 260	5.	18.
	773	910	565	818	379	406	741	089			594	385
Cam ve cam eşya	4.	62.	4.	57.	3.	55.	370	16.	516	5 420	27	1.198
	607	984	102	883	408	883		205				
Demiryolu malzemeleri							11.	21.				
							710	569				
Ziraat el aletleri	24	100	1.039	2.	195	2.	210	1.256	2.394	66.	18	40
			801	801	525	525				524		
Metalik madenler ve alaşımlar ile mamulâtı	155.	781.	344.	1.	518.	1.	405.	1.	327.	1.	56.	310.
	352	907	150	949.	602	996.	886	499.	492	235.	652	246
			800	800	451	451		365		223		

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Saatler ve parçaları	149. 704	2. 246. 413	240. 114	2. 979. 817	128. 943	3. 403. 347	59. 809	1. 715. 490	26. 239	854 243	27. 564	568. 055
Ölçüm aletleri	3. 956	64. 286	26. 887	419. 335	16. 827	335. 203	15. 079	244. 852	31. 369	731. 394	20. 392	826. 734
Müzik aletleri ve parçaları	22. 351	173. 679	24. 360	208. 915	3. 229	38. 589	2. 094	27. 688	6. 540	67. 444	5. 904	71. 988
Mikroskop sinema alıcıları ve projeksiyon cihazı	310	5. 912	188	17. 308	290	17. 371	54	5. 310	-	-	145	9. 567
Terazi ve basküller			25	390	2. 444	16. 582	14. 971	40. 172			2. 980	13. 343
Çeşitli aletler ve yangın söndüren alet	475	4.347	407	13 416	103	2951	219	5 991			92	914
Sınai yağlar			141	3.041	3. 930	16. 182	3. 872	9. 396			130	966
Kimyevi boyalar ve vernikler	206. 116	1. 309. 739	245. 496	1. 924. 645	328. 004	3. 707. 110	305. 928	3. 383. 157	239. 171	2. 593. 318	91. 496	874. 546
Kimyasal hammaddeler	94. 140	683. 882	319. 572	691. 375	395. 365	1. 793. 038	179. 576	617. 173	8. 662	14. 502	222. 321	338. 181
Tıbbi malzemeler			2. 468	9. 772	22. 232	294. 574	42	1. 053			4	17
Serum ve aşılar	57. 545	1. 746. 695	134. 735	3. 196. 826	176. 560	4. 915. 627	199. 301	4. 490. 491			127. 695	3. 184. 590
Cerrahi ve dişçilikte kullanılan masa, koltuk	816	7.035			1.141	11.035	3.598	36. 415			1.412	16. 408
Şemsiye	164	939	809	2 163	812	4 366	241	5 255				
Dikiş ve yazı makinelerine ait masa, tabla, kapak	1.082	14. 150	2.205	8.648	2.018	8.809	1.499	11.526			669	2.886

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Türkiye'nin İsviçre ile ithalatının bir diğer kalemini oluşturan kategori ise diğer ürün gruplarına oranla hem çeşitliliğin hem de miktarların daha yoğun olduğu sanayi ürünleri grubudur. Tablo 7'ye göre ithal istikrarı ise şu şekildedir: 1945-1950 yılları arası altı yıl süreyle deri, kösele ve mamulâtı, selüloit, plastik maddeler ve mamulâtı, ağaçtan mamul ürünler, kâğıt ve mamulâtı, kauçuk, muşamba ve mamulâtı, yapı malzemesi taşlar ve topraklar, çini ve porselen eşya, cam ve cam eşya, ziraat el aletleri, metalik madenler ve alaşımları, saatler ve parçaları, ölçüm aletleri, müzik aletleri ve parçaları, kimyevi boyalar ve vernikler, kimyasal hammaddelerdir. Beş yıl süre ile fırçalar, mikroskop, sinema alıcıları ve projeksiyon cihazı, çeşitli aletler ve yangın söndüren alet, serum ve aşılar, dikiş ve yazı makinelerine ait masa, tabla, kapak; dört yıl süre ile debagatta kullanılan bitkisel maddeler, terazi ve basküller, sınai yağlar, tıbbi malzemeler, cerrahi ve dişçilikte kullanılan masa ve koltuk, şemsiye ithal etmiştir.

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Diğer ürün kategorilerine göre ithal istikrarına sahip sanayi ürünleri kategorisinde miktarca en çok ithal edilen ürünlerden ilki, 1945-1950 yılları arası toplam 1.808.134 kilogram ile metalik madenler ve alaşımları, mamullatları olmuştur. Demir, çelik, bakır, pirinç, kurşun, alüminyum, tutyua, nikel, altın ve gümüş gibi madenlerden; sac, boru, levha, tel, el aletleri, çilingir, bıçakçılık, hırdavat malzemeleri ve sofrta takımlarından oluşan ürün grubuna miktarca en fazla ithalatın yapıldığı yıl ise 518.602 kilogram ile 1947 yılı olmuştur. Bir diğer ithal yoğunluğuna sahip ürün grubu 1.416.211 kilogram ile kimyevi boyalar ve verniklerdir. Organik ve madeni boyalar, çeşitli sınai yağlar, vernik, resim ve kundura boyasını içeren grupta en fazla ithal edilen ürün 1945-1948 ve 1950 yılları 1.082.585 kilogram ile organik-suni boya olmuştur. Tablo içerisinde üçüncü en yüksek ithal rakamına sahip ürün ise 1.219.636 kilogram ile 1945-1950 yılları arası temizlikten kozmetiğe, ilaç sanayinden çeşitli sanayi ve üretim alanlarında kullanılan kimyasal hammaddeler olmuştur.

Tablo 8

Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arası İsviçre'den Makine İthalatı

Ürün	1945		1946		1947		1948		1949		1950	
	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar	Miktar	Tutar
Halı süpürme makineleri					41	946						
Telli-telsiz telefon ve telgraf makineleri ile parçaları	6.936	77.519	1.701	65.652	3.475	96.883	3.095	82.147			934	105.203
Tıbbi cihaz ve aletler (elektrikli-elektriksiz)	1.512	62.888	3.566	177.104	4.788	307.822	8.951	262.547			3.884	876.199
Buhar kazanları, makineleri ve türbinleri	611	2.466					163.739	764.040	126.159	774.615		
Petrol ve benzinli motorlar			17.412	90.702	62.970	953.694						
Elektrik makineleri	13.475	126.468	82.237	719.592	56.398	616.288	278.939	2.600.707	140.366	1.312.732	111.017	917.072
Vantilatör aspiratör	378	1.403	259	2.189	4.041	33.790	47.063	181.250			780	7.962
Elektroteknik mamulatu	5	15	1.401	1.457	34	495	2.497	7.932	37.545	369.872	31	1.218
Kâğıt imalat makineleri							78.202	513.886				
İplik bükme, dokuma makineleri	169.064	472.572	96.413	429.968	36.943	189.684	32.627	122.376			815.568	1.565.688
Cıvalama, kurutma, boyama makineleri	29.885	70.385	22.571	159.736	34.873	148.270	19.062	97.193			59.689	481.612
Torna, testere, rende, zimba,	6.890	50.	46.	376.	25.	384.	11.	131.			148	2000

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

hadde makineleri	981	701	459	112	983	750	971					
Taş kırma, freze ve beton karıştırma makineleri		190	7000	5.723	16.787	2 460	20 738		1.136		30.748	
İmalat makineleri	28.051	172.757	63.336	434.025	93.013	441.419	169.093	879.054		28	110	
Deri yarma, yıkama, kazıma, fırçalama makineleri				600	4 383	160	3 100			15	692	
Dikiş makineleri ve parçaları				4.667	49.307	1.389	31.624			475	14.355	
Ayakkabı dikim makinesi		395	4.184	246	2.126					449	4.868	
Mensucat makineleri	160	8.621	919	10.416	9.521	47.397	2.050	25.875	237.899	1.101.381	2.684	17.484
Baskı, yazı ve hesap makine ve parçaları	9.023	149.094	15.440	250.092	41.501	293.912	14.872	163.646		9.882	97.122	
Ziraat makineleri	223.020	610.272	19.313	82.375	23.957	208.893	29.835	284.603	5.037	62.616	1.603	21.474
Çeşitli makineler	519	3.342	14.713	57.872	75.420	628.303	106.487	575.039		85	2 089	
Tahmil, tahliye makine ve teçhizatı										8.948	49.157	
Gıda sanayi makine ve teçhizatı										59.041	275.724	
Buzdolapları, asansörler, dondurma makineleri	2.130	5.082	9.282	43.991	22.694	91.393	21.753	95.706		39.442	166.816	
Bilyeli yataklar				2.228	19.130	500	9.825			44	2.308	
Makine aletleri	11.699	55.233	16.194	156.866	51.355	471.379	92.072	727.056	138 554	719 995	126.178	703.611
Otobüs ve nakliye araçları	19.200	98.131	22.547	112 433	2.748	19.785	32.618	338 109	12.464	134 023	31	1.085
Yük atölye vagonları						2.000	5.545					

Kaynak: BİGM, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 ve 1950 yıllarına ait dış ticaret istatistikleri.

Türkiye'nin 1945-1950 yılları arası İsviçre ile ticaretini sürdürdüğü alanlardan bir diğeri ise makineler olmuştur. Tablo 8'e göre çeşitli üretim alanlarına ait elektrikli ve elektriksiz makinelerin yıllara göre ithal istikrarı şu şekildedir: 1945-1950 yılları arası elektrik makineleri, mensucat makineleri, ziraat makineleri, makine aletleri, otobüs ve nakliye araçları, beş yıl süre ile telli-telsiz telefon ve telgraf makineleri, tıbbi cihaz ve aletler, vantilatör ve aspiratör, iplik bükme ve dokuma makineleri, cilalama, kurutma ve boyama makineleri, torna, testere, rende, zimba, hadde makineleri, imalat makineleri, baskı, yazı ve hesap makine ve parçaları, çeşitli makineler, buzdolapları, asansörler ve dondurma makineleri ithal etmiştir.

Zirai makine grubunda en çok önemli makinelerden birisi traktörlerdir. Tarıma elverişli topraklara sahip olan Türkiye, bu konuda İsviçre ile temas kurmuş ve ilkel yöntemlere nazaran daha hızlı ve kapasiteli teknik donanımı sağlamaya çalışmıştır. Tıpkı otobüs ithalinde olduğu gibi traktörlerin de İsviçre'den nakliyesi esnasında transit geçişi için Almanya'dan izin alınarak bir an önce tarımda ilerleme kaydedilmeye çalışılmıştır (BDA, 1944d).

Dört yıl süre ile taş kırma, freze ve beton karıştırma makineleri, üç yıl süre ile buhar kazanları, makineleri ve türbinleri, deri yarma ve yıkama makineleri, dikiş makineleri ve parçaları, ayakkabı dikim makinesi, bilyeli yataklar, iki yıl süre ile petrol ve benzinli motorlar, bir yıl süre ile halı süpürme makineleri, kâğıt imalat makineleri, diğer makineler, tahmil, tahliye makine ve teçhizatı, gıda sanayi makine ve teçhizatı, yük atölye vagonlarını Türkiye ithal edilmiştir.

İsviçre ile makine ithalatında miktarca en çok ithal edilen ürünlerden ilki ise 1945-1948 ve 1950 yılları arasında 1.150.615 kilogram ile iplik bükme, dokuma makineleri olmuştur. Bunu 1945-1950 yılları arası 682.432 kilogram ile elektrik makineleri takip etmiştir. Elektrik makinelerinden en çok ithal edilen ise 364.845 kilogram ile elektrik motorları dinamo, manyeto grubu olmuştur. 100.456 kilogram ile komütatör, konvertisör ve distribütör grubu, 76.765 kilogram ile de transformatör, rezistans, buji ve bobinler takip etmiştir. Miktarca en çok ithal edilen bir diğer ürün ise yine 1945-1950 yılları arası toplamda 436.052 kilogram ithal edilen makine aletleri (makine ve cihazların mekanik parçaları) olmuştur.

Sonuç

Türkiye, kuruluşundan itibaren uluslararası alanda hem siyasi hem de ekonomik açıdan ilerleme kaydetmeye çabalamıştır. Bunu yaparken menfaatlerini korumaya ve ticareti canlı tutmaya çalışmıştır. 1920'li yıllarda daha çok dostluk anlaşmaları ve geçici ticaret anlaşmaları bu gelişimin hukuki zeminini oluşturmuştur. 1930 ve 1940'lara gelindiğinde artık daha kapsamlı ve uluslararası hukuka uygun ikili veya çoklu anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlamda Türkiye'nin ilişkilerini geliştirdiği ülkelerden birisi İsviçre'dir.

Aslında her iki devlet, Osmanlı'dan kalma müspet ilişki geçmişine sahipti. Temsilciler vasıtasıyla, iki toplum birbirini yakından tanımış ve geleceğe dair planlamalar yapabilmisti. TBMM'nin açılışını müteakip maslahatgüzar seviyesinde başlayan temsil kabiliyeti, orta elçi ve elçilik seviyesine yükseltilmiştir. 1924'ten itibaren elçilik seviyesindeki ilişkiler döneminde Türkiye'nin görevlendirdiği elçiler 1950'lere kadar uzun vadeli görevlendirilmiştir. Uzun süreli görevlendirmeler, iki ülke ilişkilerinde istikrara delalet eder.

Lozan, Montrö ve Zürih anlaşmaları gibi Türkiye'nin önemli meselelerinde İsviçre'nin evsahipliği yapması, istikrarın önemli işaretlerindedir. Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlama noktasında bu anlaşmaların önemi büyüktür. Olumlu geçen siyasi ilişkilerin hukuki zemini iki ülke arasında dostluk anlaşmasının imzalanmasıyla oluşturulmuştur. Bundan başka İkinci Dünya Savaşı esnası ve sonrasında İsviçre'nin de barış yanlısı politika üretmesi, yine iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Türkiye savaşın son döneminde müttefikler safında savaşa dâhil olduğunu beyan ettiğinde, Japonya'daki temsil işinde yine İsviçre aracı olmuştur. Bu iyimser gelişmeler sadece siyasi alanda kalmayıp; ticaret alanında da gelişmiştir.

1950 yılına kadar iki ülke arasında çeşitli kapsam ve tarihlerde pek çok ticaret anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, aradaki ödeme işlemlerini hızlı ve güvenilir kılmak için ödeme anlaşmaları imzalanmıştır. Bazen de Türkiye'de bazı kamu tüzel kişiliklerin ithalatını kolaylaştıracak müstakil anlaşmalar imzalanmıştır. Ankara Belediyesi'nin otobüs, Sümerbank'ın tekstil makinesi ve Etibank'ın madencilikte kullanılan ürün ithalatı örnek gösterilebilir. Bunlardan başka genel ithalat ve ihracat anlaşmalarıyla taraf ülke tüccar ve üreticilerin etkileşimi geliştirilmiştir.

Ticaret anlaşmaları içerisinde bazı ürünlere ayrı başlık açılmıştır. Bunlar Türkiye'nin İsviçre'ye tütün ve fındık ihracatıyla ilgilidir. Türkiye bu ürünleri ihraç ederken daha fazla verim

elde etmek amacıyla stratejik davranmıştır. Hem üretimi hem de ticarî getirisi yüksek olan bu ürünlere mahsus yapılan anlaşmalarda Türkiye, bu iki ürün karşılığında ithalat yapma ve bu iki ürünü ödeme aracı olarak kullanma hakkına sahip olmuştur.

Türkiye'nin bütün ihracatı bu iki ürünle sınırlı değildi. Türkiye daha çok işlenmemiş ve yarı işlenmiş ürün ihracı gerçekleştirmiştir. Bu kategoride daha çok hububat, meyve ve hayvansal ürünler yer almıştır. İsviçre'nin arazi ve iklim koşulları sağlıklı bir tarım yapılmasına müsaade etmediği bu dönemde Türkiye, İsviçre'nin gıda sektöründe önemli bir konuma sahip olmuştur. Bundan başka tekstil sektörünün önemli bir ayağı olan ip üretiminde Türkiye'den hayvan kılı ve türevi ürünler ihraç edilmiştir. Gıda ve tekstil ürünleri noktasında Türkiye'den faydalanan İsviçre aynı zamanda, Türkiye'ye önemli miktarda ihracat yapan bir ülkedir.

İsviçre, Türkiye'den işlenmemiş ya da yarı işlenmiş ürünler alırken, işlenmiş ürün ihracatı gerçekleştirmiştir. Özellikle tekstil sektöründe ipliğin hammaddesini alan İsviçre, Türkiye'ye nihai kullanıma hazır ürünler ihraç etmiştir. Bundan başka İsviçre, özellikle teknik ürünler Türkiye'ye ihraç etmiştir. Çeşitli sektörlerde kullanılan makineler bu başlıkta ön plana çıkmıştır. Elektrikli ve elektriksiz, petrol ve türevleriyle çalışan makineler, Türkiye'nin başta tarım olmak üzere, ulaşım, tekstil, ilaç, kâğıt ve iletişim sektörlerinde kullanılmıştır. Bunlardan başka Türkiye İsviçre'den ithal ettiği ürünler içerisinde saat önemli bir yer teşkil etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade/Hariciye (BOA, İ.HR), (1899), 365/3, s. 1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü (BCA, MGM), (1948), 30.10.0.0/234.575.22, s. 2.

BCA, MGM, (1945), 30.10.0.0/234.575.18, s. 1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (BDA), (1943), 501/32098/126919/22, s. 1.

BDA, (1926), 540/44611.214687.5, s. 1.

BDA, (1927), 540/44555.213811.28, s. 1.

BDA, (1932a), 540/44558.213872.4, s. 1.

BDA, (1932b), 540/44558.213872.1, s. 1.

BDA, (1934), 540/44541.213897.44, s. 1.

BDA, (1940), 534/37395/150251/14, s. 1.

BDA, (1941), 540/44698.214927.10, s. 1.

BDA, (1944a), 540/44549.213792.76, s. 1.

BDA, (1944b), 540/44567.213859.30, s. 1.

BDA, (1944c), 540/44669.213693.10, s. 1.

BDA, (1944d), 540/44669.213690.33, s. 1.

BDA, (1945a), 540/44513.213530.7, s. 1.

BDA, (1945b), 540/44734.215502.76, s. 1.

BDA, (1945c), 540/44548.213766.8, s. 1.

BDA, (1946a), 540/44581.213902.8, s. 1-2.

BDA, (1946b), 540/44551.213253.19, s. 1.

BDA, (1950), 540/44592.214058. 26, s. 1.

Resmî Yayınlar

- T.C. Resmî Gazete (1927, Temmuz 25). *Türkiye ile İsviçre ticaret muabedenamesine dair kanun* (Sayı No. 641). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/641.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1931, Nisan 4). *Türkiye ile İsviçre arasında muvakkit ticaret mukavelenamesine dair kanun.* (Sayı No. 1766). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/1766.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1934, Temmuz 4). *Türkiye ile İsviçre medeni ve ticari mevadda miınasebetlere dair kanun.* (Sayı No. 2743). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/2743.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1941a, Mayıs 7). *Türkiye ile İsviçre arasında 31 Mart 1938 tarihli tediye anlaşmasına kanun* (Sayı No. 4802). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/4802.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1941b, Temmuz 8). *Türkiye ile İsviçre arasında 30 Mayıs 1940 tarihli tediye anlaşmasına dair kanun* (Sayı No. 4803). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/4803.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1941c, Temmuz 7). *Türkiye ile İsviçre arasında fındık ticaretine dair kanun.* (Sayı No. 4853). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/4853.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1942, Ağustos 10). *Türkiye ile İsviçre arasında 28 Mart 1942 tarihli tediye anlaşmasına dair kanun* (Sayı No. 5180). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5180.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1943, Temmuz 14). *Ankara Belediyesi'nin İsviçre'den satın alacağı otobüslere dair kanun* (Sayı No. 5455). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5455.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1944a, Haziran 17). *İsviçre'den mubayaa olunacak otobüslere dair kanunun temdididi* (Sayı No. 5733). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5733.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1944b, Temmuz 17). *İsviçre ile Türk ürünlerinin mübadelesine dair kanun* (Sayı No. 5758). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5758.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1944c, Haziran 17). *Türkiye ile İsviçre arasında 4 Ağustos 1943 tarihli anlaşmaya dair kanun* (Sayı No. 5733). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5733.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1945a, Ağustos 28). *Milletlerarası Adalet Divanı statüsünün onanması hakkında kanun* (Sayı No. 6092). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1945b, Ocak 15). *Türkiye ile İsviçre ticaret ve tediye anlaşmasının uzatılmasına dair kanun* (Sayı No. 5905). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/5905.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1946a, Ocak 16). *Türkiye ile İsviçre ticaret ve ödeme anlaşmasının üç ay uzatılması hakkında kanun* (Sayı No. 6207). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/6207.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1946b, Ocak 21). *Türkiye ile İsviçre arasında ticaret anlaşma ve eklerine dair kanun* (Sayı No. 6313). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/6213.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1946c, Haziran 22). *Türkiye ile İsviçre ticaret anlaşmasına dair kanun* (Sayı No. 6340). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/6340.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1948, Temmuz 13). *Avrupa ekonomik iş birliği sözleşmesi ile eklerinin onanması hakkında kanun* (Sayı No. 6956). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/6956.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1949, Mart 30). *Avrupa memleketleri arasında ödeme ve takas anlaşmasına dair kanun* (Sayı No. 7169). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/7169.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1950a, Mart 23). *Türkiye ile İsviçre arasında tütün ticaretine dair kanun* (sayı No. 7464). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/7464.pdf>
- T.C. Resmî Gazete (1950b, Ocak 3). *1949-1950 için Avrupa memleketleri arasında ödeme ve takas anlaşması hakkında kanun* (Sayı No. 7396). <https://www.Resmigazete.gov.tr/arsiv/7396.pdf>
- TBMM. (t.y). *TBMM zabit cerideleri* (Dönem 2, Cilt 25), TBMM Matbaası.
- T.C. Merkez Bankası. (1947). *T.C. Merkez Bankası 1946 İdare Meclis ve Denetçiler Raporu.*
- T.C. Merkez Bankası. (1948). *T.C. Merkez Bankası 1947 İdare Meclis ve Denetçiler Raporu.*

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, II*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

T.C. Merkez Bankası. (1949). *T.C. Merkez Bankası 1948 İdare Meclis ve Denetçiler Raporu*.

T.C. Merkez Bankası. (1950). *T.C. Merkez Bankası 1949 İdare Meclis ve Denetçiler Raporu*.

T.C. Merkez Bankası. (1951). *T.C. Merkez Bankası 1950 İdare Meclis ve Denetçiler Raporu*.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *İstatistik yıllığı 1950* (Yayın No: 328). Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1945). *Dış ticaret yıllık istatistik 1945 ve 1945 Aralık ayı özel ticaret maddeler ve memleketler itibariyle ithalat ve ihracat kısım:1*, (Yayın No: 0132990). Ankara Basım ve Ciltevi.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1946). *Dış ticaret yıllık istatistik 1946 ve 1946 Aralık ayı özel ticaret maddeler ve memleketler itibariyle ithalat ve ihracat kısım:1* (Demirbaş No: 0018289). Akın Matbaası.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1948). *Dış ticaret yıllık istatistik 1947 ve 1947 Aralık ayı özel ticaret maddeler ve memleketler itibariyle ithalat ve ihracat kısım:1* (Yayın No: 0132974). Akın Matbaası.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1948). *Dış ticaret yıllık istatistik 1948 ve 1948 Aralık ayı özel ticaret maddeler ve memleketler itibariyle ithalat ve ihracat kısım: 1* (Demirbaş No: 0012512). Ankara Basım ve Ciltevi.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *Dış ticaret yıllık istatistik 1948-1949 özel ticaret milletlerarası Brüksel tasnifine göre ithalat ve ihracat kısım: 4* (Demirbaş No: 0012542). Ankara Basım ve Ciltevi.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *Dış ticaret yıllık istatistik 1950 ve 1950 Aralık ayı özel ticaret maddeler ve memleketler itibariyle ithalat ve ihracat kısım: 1* (Demirbaş No: 0134348). Ankara Basım ve Ciltevi.

Araştırma Eserler

Armaoğlu, F. (2015). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995* (20. baskı). Timaş Yayınları.

Armaoğlu, F. (2020). *Türk dış politikası* (3. baskı). Kronik Kitap.

Black, J. (2003). *Dretnot, tank ve uçak modern çağda savaş sanatı 1815-2000* (Y. Alogan Çev.) Kitap Yayınevi.

Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin tatbikine dair bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 162-180. <https://doi.org/10.52642/susbed.1016304>

Deringil, S. (2015). *Denge oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası* (6. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ekincikli, M. (2010). *Türk dış siyaseti (İnönü- Bayar dönemleri)* (2. baskı). Berikan Yayınları.

Hobsbawn, E. (1996). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılikler çağı* (1. baskı). (Y. Alogan Çev.), Sarmal Yayınevi.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1967). *Zoraki diplomat* (2. baskı). Bilgi Yayınevi.

Karluk, S. R. (2014). *Küreselleşen Dünya'da uluslararası kuruluşlar* (7. baskı). Beta Yayıncılık.

Meray, S. L. (1972). *Lozan Konferansı (Tutanaklar-belgeler)* (1. baskı, takım 2, cilt 2). Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Okman, C. (2010). Türk dış politikası trendler, çevreler ve uygulama süreçleri üzerinde genellemeler. İçinde Hasret Çomak (Ed), *21. yüzyılda Türk dış politikası ve diplomasisi* (ss. 15-56). Umuttepe Yayınları.

Tanık, İ. H. (2023). Türkiye'nin küresel piyasaya dâhil olma sürecinde İsviçre ile ticaret anlaşmaları (1945-1950), *Mavi Atlas, 11*(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 114-134.

Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi* (2. baskı). ATAM Yayınları.

Sosyal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal anlaşmaları, (1920-1945)* (3. baskı, cilt 1). TTK Yayınları.

Şimşir, B. N. (2001). *Atatürk ve yabancı devlet başkanları* (1. baskı, cilt 3). TTK Yayınları.

Tunç, Ö. (2015). *Fob teslim şekline göre tarafların yükümlülükleri* (Tez No. 398367) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Türkiye Cumhuriyeti Bern Büyükelçiliği. (2022). *Önceki Büyükelçilerimiz*. <http://bern.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>

Uslu, C. (2014). Liberal tarafsızlık ve modus vivendi. *Turkish Studies*, Volume 9(2) Winter, 1539-1556. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6334>

Yalçın, E. S. (2009). *Atatürk'ün milli dış siyaseti* (3. baskı). Berikan Yayınevi.

Yeşilçöllü, M. A. (2019). *Türkiye İsviçre ilişkileri 1945-1960* (Tez No. 646629) [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Makale Geliş | Received: 08.08.2023
Makale Kabul | Accepted: 12.09.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1339790

Çağlayan DOĞAN

Öğr. Gör. | Lecturer
Gümüşhane Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Department of Foreign Languages, Gumushane-TURKIYE
ORCID:0000-0001-9596-2998
caglayandogan@gumushane.edu.tr

Toplumsal Cinsiyetçi Roller ve Ataerkil Söylem: Ian McEwan'ın *Yabancı Kucak* (*The Comfort of Strangers*) Romanı

Öz

Ian McEwan İngiliz çağdaş yazınında birçok farklı konuda kaleme aldığı romanlarıyla öne çıkan bir yazardır. Eserlerinde toplumsal sorunlara, kadın erkek ilişkilerine, psikolojik olgulara, çevresel meselelere sıklıkla temas eden yazar, İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri için en prestijli ödüllerden olan Man Booker sahibidir. Yazarın eserleri birçok dile çevrilmiştir. Ayrıca feminizm ve kadın hareketleri ile ilgili karşıt görüşler ortaya koyan eserde sert bir ataerkillik vurgulanmaktadır. Yazar birçok eserinde benzer konuları kurgulayarak kadın ve erkeğin çağdaş toplumdaki pozisyonlarını irdeler ve sorgular. Yazarın böylelikle geçmişin toplumsal konularını ve sorunlarını bugünün bağlamında okurlarıyla buluşturduğu ve söz konusu olguları şiddet sarmalı içerisine soktuğu görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan yazarın *Yabancı Kucak* isimli romanı genel olarak adı belli olmayan bir şehirde iki İngiliz turistten başlıca geçen ilginç olayları resmetmektedir. Colin ve Mary adındaki çift yemek yiyecek bir yer ararken karşılaştıkları bir adamla tanışmalarından sonra bir dizi esrarengiz ve olumsuz olay yaşar. *Yabancı Kucak* genel olarak toplumsal sorunlar, ataerkillik, kadın erkek ilişkileri, psikolojik sapkınlıklar ve şiddet temsilleri gibi temaları barındıran bir romandır. Bu bağlamda, McEwan'ın söz konusu eseri birçok farklı temayı içermesinin yanı sıra, bunların birbirleriyle olan iç içe geçmiş ilişkilerini de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada yazarın *Yabancı Kucak* isimli romanı toplumsal cinsiyetçi roller ve ataerkilliğin temsili bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ian McEwan, *Yabancı Kucak*, Toplumsal Cinsiyet, Ataerkillik, Psikolojik Sapkınlıklar

Gendered Roles and Patriarchal Discourse: Ian McEwan's *the Comfort of Strangers*

Abstract

Ian McEwan is a major figure in contemporary British literature, with his novels written on a wide range of subjects. Often exploring social problems, male-female relationships, psychological conditions and environmental issues, McEwan is the winner of the Man Booker Prize, one of the most prestigious awards. His work has also been translated into many languages. There is also an emphasis on a harsh patriarchy in his works. Opposing views on feminism and women's movements are presented in his novels. In many of his works, the author analyses and questions the position of men and women in contemporary society by constructing similar themes. In this way, the author brings the social issues and problems of the past to the attention of the reader in the context of the present, placing these phenomena in a spiral of violence. The author's novel, *The Comfort of Strangers*, which is the subject of this study, generally describes the interesting events of two British tourists in a town whose name is not known. A couple called Colin and Mary experience a series of mysterious and negative events after they encounter a man they meet while looking for a place to eat. *The Comfort of Strangers* is a novel that contains themes such as social problems, patriarchy, male-female relationships, psychological perversions and excessive depictions of violence. In this context, McEwan's novel not only contains many different themes, but also reveals their interrelationships. This study examines *The Comfort of Strangers* in terms of gender roles and the representation of patriarchy.

Keywords: Ian McEwan, *The Comfort of Strangers*, Gender, Patriarchy, Psychological Perversions

Giriş

Cinsiyet sözcüğü kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü gösterirken toplumsal cinsiyet terimi ise toplumun ve kültürün kadın ve erkek olmaya yüklediği anlamları ve beklentileri ifade etmektedir (Dökmen, 2009, s. 20). Bu eksenle toplumsallaşma; kişinin bulunduğu toplumun yapısı, o toplumun gelenek-görenekleri, bulunduğu çağ ve koşullar çerçevesinde edindiği konumdur. Dolayısıyla içinde yaşanılan toplum, bireylerin cinsiyet rollerini de etkilemesi ve hatta belirlemesi bakımından önemlidir. Çünkü “[...] cinsiyetimizin toplumsal boyutuna gelince, bu, verili bir özelliği değil, gündelik eylemlerimizle gece gündüz oluşan, inşa edilen bir şeyi ifade eder” (Vatandaş, 2007, s. 30). Toplum sahip olduğu değerler ölçüsünde kadını ve erkeği nasıl kabul ediyorsa onlardan da o şekilde davranmasını bekler ve ancak o ölçülere uyarsa toplum tarafından kabul göreceği tehdidini de dayatır. Toplumsal cinsiyet meselesi biyolojik ve anatomik olmanın çok ötesinde esasen kültürel bir meseledir çünkü biyolojik cinsiyetten bambaşka bir şekilde toplumdaki topluma hatta kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen kültür, aynı çerçevede toplumsal cinsiyet sorumluluklarını da belirleyerek her iki cinsten de yapması/yapmaması gerekenleri beklemekte ve bu yükümlülükler yerine getirilmediği takdirde de onları yeteri kadar “erkek” ya da yeteri kadar “kadın” olmamakla itham etmektedir.

Sanayi devrimi, üretimin hızlanması, metanın çoğalması, mülkiyet hakkının doğması gibi sosyolojik ve demografik dönüşümlere sebep olan modernizm toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde de öncü olmuştur. En yaygın tanımıyla toplumsal cinsiyet, kişilerin doğuştan getirmiş oldukları biyolojik cinsiyetlerine binaen toplumun onlara atfettiği rolleri ve onları konumlandırış biçimini ifade etmektedir. Toplum için önemli sayılabilecek devrimler, savaşlar, göçler gibi keskin virajların toplumsal yapıyı değiştirmesine paralel olarak bu değişim toplumsal cinsiyet rollerine sirayet etmektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmaları çoğunlukla ikinci plana atılan, mağdur ve şiddet gören kadın cinsi üzerinden yürütülmektedir. Feminist çalışmaların öncülerinden olan Betty Friedan'ın (1979) yapmış olduğu araştırma 1940 ve 1950'li yıllarda kadının konumunu İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal dönüşümler üzerinden analiz etmektedir. Çalışmanın neticesinde savaştan dönen erkeklerin toplumsal yaşama katılmaya başlamasıyla birlikte yokluklarında yerlerini dolduran kadınları tekrar buldukları yerden ettikleri ortaya çıkmıştır (1979, ss. 47-48). Dünya tarihine bakıldığında birinci dalga ve ikinci dalga feminizm hareketlerinin ardından bu alandaki akademik çalışmaların ivme kazandığı görülmektedir. “1960 ve 1970'li yıllara gelindiğinde ise kadın hareketlerinin hız kazandığı ve özellikle edebiyat çalışmalarında güçlü bir feminist duruşun sergilendiği görülür” (Baştürk-Akca & Ergül, 2021, s. 21). Kadın erkek eşitliği konusuna vurgu yapan birinci dalga feminizm, eşit vatandaşlık isteklerini ön plana çıkarırken 1950'lerde başlayan ikinci dalgada kadın haklarını talep etmekten daha fazlası bulunmaktadır. Kadının ezilmişliği ve ikincilleştirilmesinden çok kadının öznelliği ve deneyimleri dikkat çekmektedir. İkinci dalga feminizm 1970'lere gelindiğinde toplumun daha geniş bir kesimini etkilemiş sosyal bilimler alanında da toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan bir yaklaşımın gelişmesine öncülük etmiştir (Sezgin, 2019, s. 142).

Benzer koşulları önceleyen Kültürel Boyutlar Kuramı'nı geliştiren Geert Hofstede, kültürleri beş boyutta değerlendirmiş kültürlerin de kendi içlerinde eril ve dişil kültürler olarak sınıflandığını iddia etmiştir. Eril ve dişil terimlerini biyolojik farklılıkları önceleyen cinsiyet rollerinden erkek ve dişil terimlerinden ayrı tuttuğunu belirten Hofstede, erillik ve dişillik kültür olduğunu, toplumda çok daha önceden belirlenmiş rolleri kapsadığını ifade eder. “Eril kültür, cinsiyete dayalı rollerin belirgin olarak birbirinden ayrıldığı; erkeklerin kararlı, sert ve maddi yönelimli, kadınların alçakgönüllü, duyarlı oldukları ve yaşam kalitesine önem verdiği kültürleri; dişil kültür ise cinsiyete dayalı rollerin birbiriyle kesiştiği hem kadınların hem de erkeklerin alçakgönüllü, duyarlı oldukları ve yaşam kalitesine önem verdikleri kültürleri açıklayan kavramlardır” (Hofstede, 2001, s. 280). Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, toplumsal cinsiyet örüntülerinin tanımlandığı

ve yaşatıldığı en temel birimdir ve her toplum kendi kültürel normları ve gelenekleri doğrultusunda eril ve dişil roller benimsemektedir.

Bunların yanı sıra, Amerikalı antropolog Erward T. Hall'un ortaya attığı Enformasyon Sistemleri Kuramı'nda belirttiği birincil bildirim sistemleri olarak tanımladığı insan etkinliklerini etkileşim, toplumsal yaşam, geçimini sağlama, iki cinsiyetlilik, mekânı kullanma, zamanı kullanma, öğrenme, oynama, savunma ve maddeden yararlanma olarak belirtmiştir (Hall, 1959, s. 66). Hall, "insan doğası" diye adlandırılan davranış biçiminin aslında insan doğası olmadığını, oldukça karmaşık bir çeşitlilikten doğan, öğrenilmiş bir davranış kalıbı olduğunu söyler ve erkeklik ve kadınlığa dair temel inanışların kültürden kültüre aktarıldığını belirtir (1959, s. 65). Dolayısıyla, erkeğe ve kadına dair davranış kalıplarının kültürden kültüre değiştiğini ve tüm toplumlarda mutlak olmadığını ortaya koyar. Örneğin, Doğu'daki "erkek doğası"nın bir uzantısı olarak görünen bir davranış biçimi, Batı'daki kadına ait bir üslup olabilmektedir.

Yukarıda anlatılanlara koşut olarak "ataerkil toplum düzeninin, arkeolojik verilere göre neolitik toplumda kültürel döneme, uygarlığa ilk geçişin gerçekleştiği eski Mezopotamya'da kent devletlerinin ortaya çıkışı ile birlikte görülen bir olgu olduğu bilinmektedir" (Arıkan, 1997, s. 4). Kültürel aktarım ile nesilden nesile geçen bu düzen; toplumda soyun aktarılması, mirasın devredilmesi ve ekonomik güce sahip olma ile çocuklar ve kadın üzerinde tam yetkiye sahip olma gibi temel görevlerin erkeklere verilmesi anlamına gelir" (Demez, 2005, s. 61). Bu paralelde, toplumsal rolleri ve beklentileri özellikle kadın erkek ilişkilerini yıllar boyunca düzenleyen bir yapı olmasının yanında, bir teamül olarak da değerlendirilebilen ataerkillik baba veya erkek egemenliğini gösteren bir terimdir. Bu bağlamda ataerkil kelimesi, asıl itibariyle baba ya da "patriark" ın rolü anlamı taşımaktadır. Köken olarak belirli bir şekilde ailede erkek egemenliğini tanımlamak için kullanılmıştır. Ataerkillikte kadın, genç erkekler, çocuklar koleler, ev hizmetçilerinin hepsi söz konusu erkek egemenliği altında bulunur. Günümüzde ise, daha çok erkeğin dominantlığına işaret etmek, erkeğin kadına egemen olduğu ilişki biçimini, kendisi vasıtasıyla kadınların ikincilleştirildiği sistemi karakterize etmek için kullanıldığı görülmektedir (Altay, 2019, s. 418). Ataerkillik eril egemenliğin toplumun tüm unsurları üzerine sirayet etmesine dayandığından toplumda organize olmuş bir kabulü imlediği söylenebilir. Ataerkillik aynı zamanda uzun yıllar boyunca güçlü olan eril söylemin toplumsal bir önceliğe sahip olmasıyla sistemli bir hale gelir. Bu bağlamda, sistem olarak ataerkillik erkekler etrafında kurulmuştur; çoğunluğu erkek olmakla birlikte her iki cinsiyetin de yer alabileceği bir alandır. Fakat kuralları erkekler belirler. Kadınlar bu sistem içerisinde yer alabilmek için ataerkilliğin belirlediği kuralları benimsemek ve bunlar doğrultusunda davranmak zorundadırlar (Demren, 2003, s. 2). Ataerkilliğin erkek egemenliğinin devamını sağlamanın yanı sıra, kadınların toplumsal yaşamdaki statülerine doğrudan olumsuz etkileri olduğu açıktır. Buna koşut olarak, S. Walby *Theorising Patriarchy* kitabında "[...] ataerkilliği erkeklerin kadınlara hükmettiği, ezdiği ve sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemi olarak tanımlayacağım" (Walby, 1990, s. 20) der. Böylelikle ataerkilliğin eril egemenliğinin sirayet ettiği başta kadınlar olmak üzere tüm alanları etkilediği söylenebilir. Bu çalışmada, McEwan'ın psikolojik unsurlara temas ettiği ve aşırılıklara göndermelerde bulunduğu *Yabancı Kucak* isimli romanı toplumsal cinsiyetçi roller ve ataerkil söylem üzerinden incelenecektir.

Ian McEwan ve *Yabancı Kucak*

Yukarıda çerçevesi çizilen temalar bağlamında, benzer ilişkileri ortaya koyan Ian McEwan'ın *Yabancı Kucak* romanı bu çalışmanın uygulama alanıdır. Romanın yazarı Ian McEwan tartışmalı bir yazardır. "[...] İlk kurgu kitaplarının 1970'lerde yayınlanmasından bu yana, şiddet ve cinsel sapkınlığa takıntılı bir yazar olarak ün kazanmıştır. Kısa öykülerinde ve romanlarında yer alan şiddet sahneleri nedeniyle "Ian Macabre" olarak adlandırılan McEwan, okurlarını şok etmek ve iğrendirmek için kasıtlı olarak yazmakla suçlanmıştır" (Payandeh, 2006, s. 146). Bunlara rağmen, birçok ciddi ödül sahibi olan ve eserlerinde alışılmadık kurguları önceleyen yazar, güncel tartışmaların dışına çıkararak

derin irdelemelere açık metinler üretir. McEwan, eserlerinde farklı temaların yanı sıra, birbirinden ayrı yazım teknikleriyle okuru düşünmeye sevk eder. Yazarın dilimize de çevrilen ve göze çarpan eserlerinden olan *Kefaret* (2001) romanında güvenilmeyen anlatıcının anlattığı postmodern bir metin ortaya konulurken iklim değişikliğine odaklandığı romanı *Solar*'da çevresel bir mesele tartışmaya açılır. McEwan'a Booker ödülünü kazandıran *Amsterdam'da Düello* isimli eser toplumsal bir hiciv ekseninde şekillenirken *Cumartesi* romanında dönemin siyasi gelişmelerine gösterilen reaksiyonlar resmedilir. Bu bağlamda yazarın İngiliz çağdaş yazınına farklı kapılar araladığı söylenebilir.

Yabancı Kucak (*The Comfort of Strangers*) olarak Türkçe'ye çevrilen roman, iki İngiliz turistin başından geçen çarpıcı olaylara odaklanmaktadır. Akıcı bir üslup ve canlı betimlemelerle zenginleşen anlatı, Colin ve Mary isimli turistlerin tatil için geldikleri otel odasında yaşadıklarıyla başlamaktadır. Ne kadar süredir otelde kaldıkları net olarak bilinmeyen çift, akşam yemeği için lokanta aramaya koyulmadan önce balkonlarında birbirlerinin rüyalarından bahseder, bunu da bir ritüel olarak görmektedirler. Colin'in rüyaları psikanalizcilerin üzerinde durdukları gibiyken, Mary'nin rüyaları daha çok çocukları ile ilgilidir (McEwan, 2020, ss. 9-10). Yazarın eserin birçok yerinde rüyalar, psikanaliz, cinsiyet, cinsellik ve eril söyleme yönelik göndermeler yaptığı görülmektedir. Bu durum hacim olarak kısa olmasına rağmen, metnin çok boyutluluğuna ve katmanlılığına işaret etmektedir.

David Malcolm *Yabancı Kucak*'ın gotik bir metin için kesinlikle uygun bir malzeme olduğunu (Saplantı, nefret, şiddet, sadizm, delilik, karanlık sapkınlık barındırdığı için) ve tüm bu ifade edilenler en azından birçok geleneksel standarda göre, korkunç derecede anormal görünmektedir (Malcolm, 2002, s. 81) der. İçerdiği keskin temalarla okurda gotik imgeler oluşturan romanın birçok farklı açıdan değerlendirilmesi mümkündür. Özellikle turist imgesi üzerinden mekânsal bir incelemenin yapılabileceği söylenebilir. Ayrıca McEwan'ın romanda temas ettiği konuların çağdaş İngiliz yazarlardan John Fowles'in kurgularında işlediği konuları çağrıştırdığı görülmektedir. McEwan'ın romanında kadın ve erkeklerin hissettikleri ile ilgili olarak bir tür deneyden söz edilmesi John Fowles'in *Büyücü* romanında karşımıza çıkan deney bölümünü çağrıştırmaktadır. Çünkü *Büyücü* romanında da Maurice Conchis'in Nicholas Urfe üzerinde psikolojik deneyler yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda, McEwan'ın psikolojik bozukluklara odaklanarak karakterlerini kurgusallaştırdığı eserinin Fowles'in ele aldığı konular ve temalara koşutluklar barındırdığı savlanabilir. Aynı şekilde, romanda Robert ile Colin arasındaki ilişki incelendiğinde McEwan'ın John Fowles'in *Koleksiyoncu* romanındaki kelebek koleksiyoncusuna benzer bir tema üzerinden kurgusunu oluşturduğu görülür. Çünkü *Koleksiyoncu*'da saplantılı bir adamın bir kadını alıkoyarak ölümüne sebep olması konu edilmektedir. Söz konusu koşutluklar McEwan'ın beslendiği alanları göstermesinin yanında, çağdaş İngiliz romanının sıklıkla işlenen konularının kurgusal dünyasına ayna tutmaktadır.

Yabancı Kucak romanı postmodern bir edebi eser olarak öne çıkmaktadır. Eserin en göze çarpan postmodernite özelliklerinin başında konusu gelmektedir (Narayana, 2022, s. 128). Romanın aşırılıkları, sapkınlıkları, konvansiyonel kadın-erkek ilişkilerinin sorgulanmasını, psikanalitik göndermeleri, sado-mazosist dürtüleri ve kaotik olayları mimlemesi bu durumu destekler. Dolayısıyla yazarın erkeklik ve kadınlık konularını ısrarla masaya yatırması, başlangıçta yazarın kötü şöhretini çağrıştırsa da (Payandeh, 2006, s. 146), söz konusu metinlerin derin okumalarda birçok güçlü edebi ilişkiyi barındırdığı görülür. Bu çerçevede yazarın eserlerinde postmodern yazım tekniklerine başvurmasının yanı sıra seçtiği konularla da postmodern söylem ve temalardan yararlandığı görülmektedir. Bunlara ek olarak, McEwan'ın romanı Robert'in Colin'e olan ilgisinden ötürü kuer kuramını, Robert ve Caroline'ın aşırılıkları önceleyen özel yaşamlarından ötürü psikanaliz çalışmalarını, aşırı şiddet kullanımı bağlamında sadizmi, Caroline'nın kendisine şiddet uygulanmasına meyilliliğinden ötürü sado-mazosizmi, kadın erkek farklarına ve rollerine değinilen kısımlardan dolayı kadın-erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyete yönelik çalışmaları çağrıştırdığı söylenebilir.

***Yabancı Kucak* Romanında Toplumsal Cinsiyet ve Ataerkilliğin Temsili**

Anlatıda zaman ve mekânın müphemliği dikkat çeker. Malcolm bununla ilişkili olarak “*Yabancı Kucak*”ta zaman ve mekânın sunumu, üslup ve anlatım tekniğinin genelleştirici etkisini artırır. Zaman ve özellikle mekân hem oldukça tikel hem de tuhaf bir şekilde yersiz ve geneldir” (Malcolm, 2002, ss. 71-72) der. Bu paralelde, romanda tarih ile ilgili net bilgiler olmamakla beraber, mekân olarak deniz kenarında bir tatil mekânı tasvir edilir. Sadece bir otel odası ve karakterlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin resmedilmesinin yanı sıra, dışarıda görülen yerlerle ilgili betimlemeler yapılır. Turist çift eski ve görkemli kentin gerektirdiği tüm turizm görevlerini seve seve yerine getirirken hepsi de hazinelerle dolu büyük ve küçük kiliseleri, müzeleri, sarayları ziyaret ederler. Alışveriş yapılabilecek sokaklarda, vitrinlerin önünde uzun uzadıya oyalanır, alınabilecek hediyeleri tartışarak (McEwan, 2020, s. 11) günlerinin büyük bölümünü geçirirler. Kaldıkları otel odası ve yemek yiyebilecekleri restoranların arası uzak olduğundan ıssız ve tekinsiz yollardan geçmek zorunda kalan çift, doğayı ve insanları gözleme fırsatı bulur. Şehir haritası onların en büyük yardımcısıdır, o olmadan gezilecek, görülecek yerlere gitmeleri çok zordur. Malcolm romandaki birtakım emareleri göz önüne alarak mekânsal bir çıkarımda bulunur: “Hem gizli hem de açık bir şekilde, şehir Venedik'tir ve yine de Venedik değildir. Bir yandan, açıkça Venedik, en azından kısmen seyahat yazılarından, filmlerden ve kurgulardan aşına olduğumuz bir Venedik. Labirent gibi sokaklar, deniz ve turistlerin hepsi romanın geçtiği mekânı işaret ediyor [...]” (Malcolm, 2002, ss. 74-75). Birçok farklı eleştirmenin de şehrin fiziksel olarak betimlemelerine ilişkin romanın geçtiği yerin Venedik olduğunu söyledikleri görülmektedir.

Romanın genel olarak her şeyi bilen ilahi bir III. şahıs anlatıcısıyla kurgulandığı görülmektedir. Karakterlerin zihinlerinden geçen düşüncelerin, duygu durumlarının, geçmişte olanların veya gelecekte yapılacakların bilindiği bu anlatımla yazarın betimlemeler ve farklı nosyonların anlatıya eklenmelerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Yazar otel odasında karakterlerin eylemlerini anlatırken araya onların geçmişlerine yönelik bilgileri eklemesinin yanı sıra, farklı kavramları çağrıştıran tasvirleri, durumlar karşısında karakterlerin hissettiklerini ve iç düşüncelerini ortaya koymaktadır. McEwan bu anlatıcı türünü tercih ederek anlatıya zengin bir alan oluşturmuştur.

Romanın başlarında Colin ve Mary arasındaki iletişimsizlik dikkat çekmektedir. Odanın içerisinde dolaşp birbirleriyle belli belirsiz karşılaşmalarda bile gözlerini kaçırmaya çalışırlar. Mary saçlarını fırçalamayı uzatarak Colin ile göz göze gelmeyi ertelerken Colin sözsüz bir şekilde ona dokunmaya çalışır. Mary'nin tepkisizliği devam edince Colin balkona geçer. Bütün bu davranışlar bir arada olduklarında birbirlerini incitmeden geri duramadıklarındandır. Colin balkondan etrafta olup bitenleri izlemeye koyulduğunda yazarın hayatın akışkanlığına vurgu yaparak akıcı bir dille bu olayları peş peşe verdiği görülür. İlişkilerindeki kaybolan heyecanın yerini sakinlik ve sıradanlık almıştır.

Romanda Colin ve Mary dolaşırken şehirde gördükleri afişler dikkatlerini çeker. Binaların üzerine konulmuş sac levhalarda kaçak olarak yaptırılmış afişler olduğunu düşündükleri görsellerde yazılanlara ilişkin konuşmaya başlarlar. Afişlerin çoğu feministlerin ve aşırı sol grupların fikirlerini yansıtır. İçlerinden birkaç tanesi ise, mevcut yapının değişmesini istemeyen yerel derneklerin protestolarıdır. İkinci katın da üstünde bulunan bir diğer afişte tahta bir tabelaya, kocaman kırmızı harflerle burayı satın almış olan mağazalar zincirinin adı ve İngilizce olarak, turnak içinde, “Önce size hizmet eden dükkân!” yazılmıştır (McEwan, 2020, s. 20). Yazar şehirdeki afişlerden bahsederek toplumsal sorunların postmodern bir iz düşümünü öne çıkarmaya çalışmaktadır. Toplumda öteki olarak değerlendirilen kesimlere değinilmesinin yanında, reklamlarda öne çıkarılan kapitalist niyetlerin perdelendiği tüketiciyi çok düşündüğünü söyleyen kurumların ikircikli yaklaşımları eleştirilir.

J. Morrison "Ian McEwan'ın yazdıklarını özellikle dikkate değer kılan şey, zaman ve anlatı ile yaptığı deneylerin toplumsal cinsiyet kimliğinin yeniden düşünülmesi ile bağlantılı olmasıdır" (Morrison, 2001, s. 253) der. Buna koşut olarak Romanda erilliğin yüceleştirilmesinin yanında kadın hareketlerine yönelik düşünceler de gösterilir. Yanı sıra, Mary sokakta gezdikleri sırada gördükleri afişleri okumaya devam ederken burada kadınların daha radikal ve daha iyi örgütlenmiş (McEwan, 2020, s. 20) olduklarını söyler. Farklı bir afişe baktıktan sonra, ırza geçme suçundan hüküm giyenlerin hadım edilmelerini isteyen kimselerin olduğu görülür. Ancak Colin bu afişi biraz küçümseyerek hırsızların da ellerini kesiyorlar mı diye sorar. Mary ise bunun bir taktik olduğunu insanların ırza geçme suçunu daha çok ciddiye almalarını sağlamak için olduğunu söyler. Buna ek olarak böylece insanların feminizmi daha az ciddiye almalarını sağladıklarını düşündüğünü anlatır. Buna karşılık Colin idam cezasını yeterince ciddiye aldıklarını (McEwan, 2020, s. 20) belirtir. Bu noktada sokaklardaki afişlerden yola çıkarak toplumsal sorunlara ilişkin mesajlar veren yazar, kadın hareketlerinin eril söylemin gücünün gölgesinde olduğunu ima eder. Bu bağlamda Mary feministlerle ilgili okuduğu afişleri kadın örgütlenmesinin pozitif bir uzantısı olarak görürken Colin'in bu durumu küçümser bir bakışa sahip olduğu söylenebilir.

Yemek için biraz geç kaldıkları bir günün akşamı, odalarından aceleyle çıkarlar ancak yeme içme yerlerini gösteren haritalarını yanlarına almadıklarını fark ederler. Şehirde her yer kapandığından yemek yiyecek bir yer bulmakta zorlanan çift, elinde fotoğraf makinesiyle dolaşan Robert adındaki bir adamla karşılaşır. Robert onlara bildiği çok iyi bir yer olduğunu söyleyerek yardım etmek istediğini iletir. Açık olan bir bara giderler, Robert onlara sandviç ve içecek getirir. Robert turist olduklarını bildiği bu çifti soru yağmuruna tutar. Robert da onlara öz yaşam öyküsünü anlatmaya başlar. Robert babasının ömrü boyunca diplomat olduğunu ve uzun yıllar boyunca Londra'da, Knightsbridge semtinde yaşadığını söyler. Tembel bir çocuk olduğuna vurgu yaparak hala İngilizcesinin kusursuz olmadığına işaret eder. Yanı sıra, evlerinin en küçük ve tek erkek çocuğu olan Robert (McEwan, 2020, s. 27) babasından herkesin özellikle annesinin dört kız kardeşinin ve hatta büyükelçinin bile korktuğuna değinir. Ataerkil bir aile portresi çizen Robert "Sofrada, önce babam hitap etmedikçe kimse konuşamazdı. Evde davet olduğu, annemin giyinmesi gereken akşamlarda, hepimiz, sırtımız dik oturup babamın okuduğu kitabı dinlemek zorundaydık" (McEwan, 2020, s. 27) der. Ayrıca babasının her sabah saat altıda yataktan kalktığını, traş olmak üzere banyoya girdiğini, o işini bitirene dek onların yataktan kalkmalarının yasak olduğunu söyler (McEwan, 2020, s. 27). Söz konusu olaylar Robert'ın geleneksel ve katı kurallarla örülmüş bir aile yapısında büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada, "[...] McEwan'ın kurgusunda değişen erkeklik kavramı göz önüne alındığında, onların tanımlama biçimleri ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüşümü ve cinsiyetlerin sosyal, tarihsel, kültürel ve ekonomik koşullar tarafından tanımlanması yadsınamaz. Bu nedenle dünyanın mevcut durumu (kurgusu dahilinde) ataerkil olmaktan ziyade post ataerkil olarak değerlendirilmelidir." (Hosseini, 2020, s. 192). Yazarın metinlerinde ataerkillik üzerinde durduğu ve toplumda erkeğin pozisyonunu kalın çizgilerle belirlemeye çalışması ile çağdaş bir ataerkillik inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Çünkü değişen yaşam şekilleri ve algıların yönlendirmesiyle eski ataerkil davranışların yıkılmaya çalışıldığı bir zamanda ataerkillik güzellemesi yapılması bu görüşü güçlendirmektedir.

Bu bağlamda, Robert babasının en sevdiği evladıdır, erkek olduğu için babası onu tutkuyla sever. Ablaları Eva ve Maria on beş yaşlarındayken akşam yemeği sırasında babalarına yalvar yakar olurlar. Ancak o onlara her istedikleri şey için hayır der. Okul gezisine erkek çocuklar gelir diye katılmaları ve öğleden sonra bile olsa anneleri yanlarında olmadan tiyatroya gitmeleri yasaktır. Arkadaşları onlarda yatıya kalamazlar, çünkü kiliseye hiç gitmeyen kötü kızlar olarak görülürler. Bu konuşmalar yapılırken babaları yerinden kalkar, kahkahalarla gülerken Robert'ın sandalyesinin arkasına dikilir. Kucağındaki peçeteyi alıp Robert'ın boynuna bağlayarak, bakın der, kendisinden sonraki aile reisinin Robert olduğunu söyleyerek kızlara onun gözüne girmeniz gerek der. Sonra da kararları Robert'ın vermesini ister bir şekilde elini hep oğlunun ensesinde tutarak boynunu

parmakları arasında sıkıştırarak ona sorar: Robert, kızlar annelerinininki gibi ipek çorap giysinler mi? Ve on yaşındaki Robert, bas bas bağırarak Olmaz baba der. Peki, yanlarında anneleri olmadan tiyatroya gitseler olur mu? Kesinlikle olmaz baba? Robert, arkadaşları gece bizde kalsın mı? Asla baba! (McEwan, 2020, s. 27). Robert kullanıldığının farkına varmadan gururla bu yanıtları verir. Bu konuşmalardan sonra babası, masanın başındaki yerine döner, çok üzgün bir hava takınarak Eva, Maria kusura bakmayınız ... Ben tam fikrimi değiştirmeyi, size izin vermeyi düşünüyordum ama Robert'in dediğini duydunuz. Ona karşı gelemeyiz. (McEwan, 2020, s. 28). Yukarıda resmedilen durum değerlendirildiğinde babanın erkek çocuğu ve kız evlatları arasında büyük bir ayrıma gittiği, kendisinden sonra oğlunun evin reisi olduğunu açık bir şekilde hissettirdiği görülmektedir. Ayrıca kız evlatlarının ciddi bir baskıya maruz bırakılmasının yanı sıra, onlardan çok küçük olan bir erkek kardeşlerinin temsili de olsa onların eylemleri üzerinde söz hakkı olduğu anlaşılır. Bu durumun kültürel kodlarla taşınan hegemonik erkeklik anlayışının aile yapısına yansması sonucu olduğu söylenebilir. Ayrıca Dominic Head babasının Robert üzerinden oluşturduğu eril yönetim ve ablalarının intikamının Robert'in kadın düşmanı dünya görüşünün şekillendiricisi olduğunu söyler (Head, 2007, s. 61). Roman boyunca feministlerin düşüncelerin beyhudeliğine ve temelsizliğine yapılan göndermeler bu durumu kanıtlar niteliktedir.

R. Davies "McEwan'ın karakterleri ağırlıklı olarak İngiliz olmakla kalmıyor, kahramanlarının ezici çoğunluğu da erkek. McEwan, yazdıkları aracılığıyla, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tutarlı bir erkek İngiliz kimliği oluşturmanın ve bunu sürdürmenin içerdiği genel huzursuzluğun yanı sıra, hayranlık uyandıran öz-bilinci de sorunsallaştırıyor" (Davies, 2003, ss. 105-106) der. Bu paralelde, yazar, toplumsal cinsiyetçi rollere göndermeler yaparak erkek egemen bir yapının kodlarını ortaya koymaktadır. Bu duruma tersten bakıldığında görülen kadınların ezildiği ve kontrol altına alındığı anlayışıyla büyüyen çocuklardan oluşan bir toplumun bu tür uygulamaları gelecek nesillere aktaracağı açıktır. Bu bağlamda söz konusu eril söylemin ve genel olarak erilliğin yüceleştirilmesi aktarımının Robert'in büyükbabasından Robert'a sirayet ettiği görülür. Babasının gözdesi olmasına karşın, Robert'a yasak olan pek çok şey vardır. Özellikle tatlı şeyler yemek ya da içmek yasaktır. Büyükbabası, Robert'ın babasının meyve dışında herhangi bir tatlı yemesine izin vermediğinden, Robert'ın babası da tatlı şeylerin insanın midesini bozmak ile birlikte, özellikle de çikolatanın erkek çocuklarını kızlar gibi zayıf karakterli yaparak ruhsal bir etki oluşturduğunu düşünerek tatlıyı ona yasaklar. (McEwan, 2020, s. 30). Bu noktada Robert'a çikolatanın yasaklanmış olmasının nedeni tatlının sağlığa zararlı olması değil, erkek çocuğunu kızlar gibi hassas yaptığına inanılması gibi çok derin bir anlamsal yapıya sahiptir. Kadın olmanın zayıflık, duygusallık ve acizlik gibi çağrışımlarının ötesinde bir erkeğin bu tür özelliklere sahip olmaması gerektiğine vurgu yapılarak çift taraflı bir toplumsal cinsiyet tasarımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu düşünceler yıllar boyunca devam eden toplumsal rolleri inşa eden birikimlerin sonucu olduğundan kültürle ilişkilendirilmelidir. Romanda bu duruma ilişkin Robert "[...] Babam da onun babası da, kendi kendilerini çok iyi anlayan insanlardı. Erkekler ve cinsiyetleriyle gurur duyarlardı. Kadınlar da anlardı bunu. [...] Karışıklık yoktu ortada" (McEwan, 2020, s. 60) der. Görüldüğü üzere erkek olmanın ayrıcalıklı olmayı içermesi ve gücü temsil etmesiyle övünen Robert, ailesindeki erkeklerin erilliğin yüceltilmesine yönelik yaklaşımlarını kültürel bir birikimin cenderesinden süzerek verir. Buna ek olarak, cinsellik ve cinsiyet rollerinin bir tür sosyal olarak kurgulanmış güç ilişkilerine" (Buzarna-Tihenea-Galbeaza, 2014, s. 479) çağrışım yaptığı söylenebilir. Çünkü bu eril yüceleştirmenin kadınlar tarafından da kabul edildiğini ve kanıksandığına vurgu yapan Robert'ın geleneksel kadın erkek rollerinin getirdiği katı anlayış tarzını hayatına uygulamaya çalıştığı görülür.

Davies "McEwan, erkek kahramanları aracılığıyla, yirminci yüzyıl sonu eril bireyselliğinin ataerkillik karşısındaki tuzaklarını müzakere ediyor" (Davies, 2003, s. 106) der. Bu eksenle romanda Robert atalarının zamanındaki erkek algısına sıklıkla değinirken şimdiki durumu eleştirir. Özellikle erkeklerin kendilerinden emin olmadıklarını, birbirlerinden nefret ettikleri kadar, hatta daha fazla, kendilerinden nefret ettiklerine işaret eder. Buna ek olarak, kadınların erkeklere çocuk gibi

davrandığını, çünkü onları ciddiye almadıklarını vurgular. Colin ile konuşması sırasında Robert kadınların zihinlerinin derinliklerinde erkeklerin saldırgan, güçlü ve kudretli olanına ilgi duyduklarını söyler. Bunun yanı sıra, kadınların erkekler tarafından yönetilmek özlemi içinde olduklarını ve sürekli özgürlükten söz etmelerine rağmen kölelik hayalleri içinde yaşadıklarını anlatır. Robert, Colin ile konuşurken insanların kafasını, düşünce tarzlarını biçimlendiren şeyin dünya olduğunu, dünyayı ise erkeklerin biçimlendirdiğini söyler. Bu bağlamda, Robert kadınların kafasını biçimlendirenin erkekler olduğunu vurgulayarak, kadınların doğdukları günden beri, erkeklerin yarattığı bir düzen içinde var olduklarını, ancak şimdiki kadınların bunlara inanmayarak yalan söylediklerini savlar. (McEwan, 2020, s. 61). Eril narsizmin uç noktalarını temsil eden Robert ve ailesinin kadınlara yönelik ötekileştirici görüşlerinin örtülü bir psikolojik sorunun dışı vurumu olduğu söylenebilir. Ayrıca kadınlara yönelik geleneksel ve kültürel saiklerle oluşan olumsuz algıların ötesine geçen bu görüşler Robert'in suça meyilliliğini ve sapkınlıklara düşkünlüğünü imler. Çünkü romanın ilerleyen bölümlerinde Robert'in eşi Caroline'ın Mary'ye Robert'in ona zarar vermesinden büyük bir haz aldığını, bu tür sapkın davranışları üzerinden deneyimlemesinin onu mutlu ettiğini söylediği görülür. Caroline'ın bu nedenle uzun bir süre hastanede kaldığı ve belindeki rahatsızlığın kalıcı olduğu anlaşılır. Başka bir deyişle, Robert eşine şiddet uygulayarak zarar vermekten hatta öldürmeye çalışmaktan geri durmazken Caroline'ın de bu durumdan rahatsız olmadığı görülür. Romanda bu tür aşırılıkların resmedilmesi yukarıda ifade edilen örtülü psikolojik rahatsızlıklarla ilişkilendirilmektedir.

Robert ile Mary onların evlerinde buldukları bir anda birlikte kitaplığın yanında durup büyük bir fotoğrafa bakarken Mary fotoğrafı eline alır. Fotoğrafın bir adamın balkonda durup sigara içtiği bir anda çekildiği anlaşılır. Resim baskısı grenli ve flu olmasının yanında, uzaktan çekilip birçok kez büyütülmüştür. Robert Mary'nin resmi bir iki saniye tutmasına izin verdikten sonra elinden alıp yeniden kitaplıktaki yerine koyar (McEwan, 2020, s. 64). Robert ve Caroline'nın evlerinden otel odalarına döndükten sonraki günlerde Mary'nin bir iç sıkıntı çektiği görülür. Onlara gittikten sonraki günlerde birbirleriyle daha fazla zaman geçirmeye çalışsalar da Mary bu hissiyattan kurtulamaz. Bunun nedeni Robert'in evinde uzaktan çekilen fotoğrafın Colin'e ait olduğunu anlamasıdır. Bunu Colin'e söylese de içindeki kötü his kaybolmaz. Robert'in düşüncelerinin ve yansıttığı profilin korkutuculuğu onu tedirgin etse de en büyük korkusu Colin'i kaybetme olasılığıdır.

Romanda Mary ile Colin'in tartışmaları esnasında kadın ve erkeklerin duygularının aynı olup olmadığına yönelik bir deneyden bahsettikleri görülür. Bu deneyden çıkan sonuçlar üzerinden fikirlerini söylerken Mary ile Colin kaçınılmaz olarak cinsiyet politikalarını tartışmaya koyulurlar" (McEwan, 2020, s. 67). Mary birçok kez ifade ettiği gibi ataerkilliğin, kurumları ve bireysel yaşamları belirleyen en güçlü örgütlenme biçimi olduğunu söyler, Colin ise sınıf farklılıklarının daha temel olduğuna değinir (McEwan, 2020, s. 67). Bu konuda pek çok kez olduğu gibi anlaşamazlar. Eserde yankı bulan cinsiyet rollerinin ataerkillik üzerinden belirlenmesi ve insanların sınıflandırılmalarına yönelik toplumsal sorunların eleştirildiği görülür. Bunlara ek olarak *Sadism Demands a Story: Ian McEwan's The Comfort of Strangers* isimli çalışmasında J. Seaboyer romandaki cinsiyet rolleri ile ilgili olarak fiziksel düzeyde kontrol Robert'tadır, ancak ruhsal düzeyde güç ilişkisi daha az kesindir. Caroline'ın Robert'tı sadece bedensel acısı çerçevesinde ciddiye aldığı aşıkardır: geri kalanında (ve Robert'ın Colin'e toplumsal cinsiyet rolleri hakkında verdiği vaaz dikkate alındığında), onu hikayeler uyduran, babasına ve büyükbabasına ve onların eşyalarından oluşan küçük müzesine takıntılı bir çocuk olarak tanımlar [...]. Colin'in arzusu kendi bilincine erişemiyor olabilir ama Caroline'ın arzusu tarafından manipüle edilmeye fazlasıyla açıktır (Seaboyer, 1999, s. 979). Seaboyer'in romandaki dört karakterin bağlantılarını açık ederken onların aralarındaki cinsiyet merkezli güç ilişkilerine de ışık tutmaktadır. Gücü elinde bulunduran figürün eril dominant söylemlerin sahibi ve ataerkilliğin savunucusu Robert olduğuna dikkat çeken Seaboyer, fiziksel olarak güçlü olanın daha kolay manipüle edildiğini ortaya koymaktadır.

Mary ile Colin şehirde gezmeye çıktıkları bir günde yolda yürürken Robert ile karşılaşır. Robert Colin'in elini sıkıca kavrar, parmaklarını onunkilere geçirir, kenetler (McEwan, 2020, s. 84). Yolda yürümeye başlarlar, bu esnada Robert yolda karşılaştığı insanların yanına giderek onlarla bir şeyler konuşur. Bunu anlamlandıramayan Colin ona ne konuştuğunu sorar. Robert "Herkes, benim sevgilim olduğunuzu, Caroline'ın çok kıskandığını, ondan kurtulmak için buraya içmeye geldiğimizi söyledim" (McEwan, 2020, s. 86) der. Bu noktada yaşadıklarına pek anlam veremeyen Colin onun fotoğrafını neden çektiğini Robert'a sorar. Colin rızası olmadan fotoğraflarının çekilmesi, peşine düşülmesi Robert'ın hastalıklı ruh halini ortaya koyar.

Colin ve Mary, Robert ve Caroline'ın evine tekrar gittiklerinde Mary bir önceki görüşmede onu özel hayatına ilişkin sorularıyla bunaltan Caroline'ı konuşmalarıyla irdeler. Robert ile ilişkisine değinen Caroline, evliliklerine ilişkin mahrem şeylerden bahseder. Robert ise Colin ile konuşur. Konuşmanın bir yerinde Robert Colin'in karnına bir yumruk atar ve ayrılır, Mary ise Caroline'ın hazırladığı çaydan içtiğinden yavaş yavaş kendini kaybetmeye başlamak üzeredir. Artık birçok şeyi kavramıştır ama geç kalmıştır. Konuşmaya çalışır ama konuşamaz, çünkü bilincini kaybetmek üzeredir, hedefin Colin olduğunu anlamıştır, Colin'e kaç diyecektir ama sesi çıkmaz. Colin ise Robert ve Mary'nin jiletli hamleleriyle ölür. Roman birçok soruyu cevapsız bırakmaktadır. C. Forceville eserde cevabını bulamadığımız soruları sorar, bunlardan birisi "Mary neden bu cinayete tanıklık etmek zorunda bırakılmıştır?" (Forceville, 1999, s. 182) Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında bir kadının bu kadar zor bir durumu tecrübe etmesi yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Çünkü bu eylem soğukkanlılıkla karşılanması zor bir aksiyondur. Bu açıdan bakıldığında yazar okuyucuyu düşündürmek ister. Çünkü romanın sonunda Colin'in ölümünün soruşturulması esnasında Mary sorguya alınır. İçinde bulunduğu durumun şokunu atlatmamasına rağmen, duygularından uzaklaşmış bir şekilde hiç yakınmadan kendisinden istenilenleri yaparak her soruyu yanıtlar. Romanda Mary'nin savcılıktaki durumu aşağıdaki gibi tasvir edilir: "Onun bu duygusuz hali kuşkuları artıyordu. Savcı yardımcısının bürosunda, verdiği ifadenin kesinliği, mantık silsilesine uygunluğu, duygusal saptırmalardan uzaklığı konusunda kutladılar bile onu. Adamın biri, soğukça, hiç de bir kadın ifadesine benzemiyor dedi ve Mary'nin arkasından bir yerlerden alçak perdeden gülüşmeler geldi" (McEwan, 2020, s. 103). Bu noktada, yetkililerin bu tür bir olayda toplumsal cinsiyet algısına göre kadınların daha az rasyonel olarak ve duygularına yenik düşerek ifadelerini vermelerinin beklenmesine değinilerek Mary'nin daha az hissiyatlı ve sakin halinin yetkilileri düşündürerek toplumsal cinsiyet kodlarının belirlediği kalıpların dışına çıktığı mimlenir. Böyle bir olayı yaşayan bir kadının beklenenden farklı, başka bir deyişle sakinliğini koruyarak yaşananları anlatmasının yadırgandığı ima edilir. Roman boyunca erillğin yüceleştirilmesi, toplumdaki erkek rollerinin gösterilmesi ve feminist eylemlerin anlamsızlığına yapılan göndermelere ek olarak yaşanan olaylara göre kadınlardan beklenen davranışların toplumsal kodların dışında cereyan etmesinin yarattığı şaşkınlığa da temas edilir. Bu durum toplumun belirlediği kadın ve erkek rollerinin her olayda aynı olması beklentisiyle açıklanmaktadır.

Romanda sadist ve sado-mazosist şiddetin temsiline yer verildiği görülür. Ayrıca, "McEwan'ın rahatsız karakterleri, ataerkil değerler tarafından psikolojik olarak motive edilen cinsel şiddeti canlandırır. Özellikle, erkeklerin ataerkil değerlere ve erkekliğin toplumsal cinsiyet kurallarına uyma dürtüsü ve arzusunun, toplumda öldürücü bir sadomazoşizm akımını sürdürdüğü gösterilir" (Gieni, 2012, s. 76). Bu bağlamda, Robert'in eşi Caroline'nın özel hayatlarının detaylarını Mary'ye anlatmaya başladığında şiddetin yaşamlarının odağında olduğu anlaşılır. Caroline'ın şiddet bağımlılığının psikolojik nedenleri öne çıkarmasına paralel olarak Caroline'ın Robert'ın sadist isteklerinin uygulama alanı olduğu anlaşılır. Bu durum romandaki iç içe geçmiş şiddet sarmalını ortaya koymaktadır. Caroline eşinin onu öldürmek istediğini itiraf ettiğini söyler. Buna ilişkin, Caroline Mary'ye "Birine aşkınsanız, onun sizi öldürmesine bile boyun eğersiniz, gerekirse" (McEwan, 2020, s. 53) der. Aşk ve şiddet yan yana gelmemesi gereken iki zıt tema olarak bir arada kullanılırken yazarın karakterleri girift bir psikolojik sapkınlık bağıyla birbirine bağladığı söylenebilir.

Romanın sonunda Mary'nin uyutulup Colin'in öldürülmesi fotoğraflarının çekilmesi ile başlayan saplantılı bir sürecin son evresi olarak görülebilir.

Eserde Robert ailesinden ve geçmişinden bahsederken ataerkil bir aile yapısından geldiğini örnekleriyle anlatır. Cinsiyet ayrımcılığına giderek ailesindeki erkeklerin erkek olduklarından ötürü duydukları ayrıcalık hissine değinmesinin yanı sıra, feminist hareketlerin anlamsızlığına vurgu yapar. Kadınlara yönelik bu kadar sert bir tavır takınan ve eril yüceliğini önceleyen Robert'ın bir erkeğin fotoğraflarını çekerek bastırması, peşine düşmesi ve yukarıda ifade edilen sapkın düşüncelerle en sonunda öldürmesi Robert'ın ailesinin kültürel olarak ona aşıladığı erilliğin yüceltilmesi öğretisine ilişkin söylediklerinin tutarsızlığını gösterdiği söylenebilir. Başka bir deyişle erilliğin önemini ve yüceliğini öne çıkardığı görüşlerinin altında örtülü ve bastırılmış farklı tercihlerin olduğu anlaşılmaktadır.

McEwan'ın romanı birçok temayı içermesinin yanında, bu temaların birbirleriyle olan girift ilişkilerine ışık tutar. Romanda, karakterlerin cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin toplumsal sorunlara işaret ettiği, kadın erkek arasındaki ilişkinin sorunsallaştırıldığı ve psikolojik hastalıklı bireylerin aşırılıklarının resmedildiği görülür. Eserin bu temalara odaklanmasının nedeni birbirlerini besleyen bir yapıda olmalarıdır. Psikolojik sorunlu veya takıntılı bireylerin aşırılıkları normalleştirilmesi, cinsiyet rollerine ilişkin rasyonel olmayan bir düzlemde düşünceler üretmesi ve cinsiyetler arasındaki rollerin keskinleşmesi birbirleriyle ilişkilidir. Bu temaların romanda ortaya konulması romanın derin göndermeleri barındırdığına işaret etmektedir. Bu göndermeler ile yazar eserine çok boyutlu bir kavrama alanı oluşturmuştur. Yazarın toplumun oluşturduğu cinsiyet algılarını yerdiği kısımlarda eril söylemin yüceleştirilmesini hicvettiği görülür.

Sonuç

Ian McEwan'ın *Yabancı Kucak* romanı yazarın genel olarak diğer romanlarında temas ettiği konular ekseninde kurguladığı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar psikolojik sapkınlıklar, toplumsal cinsiyet rolleri, şiddetin temsili gibi meseleleri irdelediği eserinde postmodern bir anlatı oluşturmuştur. Anlatı boyunca yazarın çizdiği erkek ve kadın rollerine ilişkin keskin ve sert tavır eserdeki tutarsızlıklarla yıkılır. Robert'ın ataerkil söylemi merkeze alarak yüceleştirdiği erillik algısı romanın ilerleyen bölümlerinde açığa çıkan Colin'e yönelik sapkın ve takıntılı ilgisi nedeniyle tartışmalı bir hal alır. Bu durumun birtakım farklı tercihleri örtülü olarak gösterdiği savlanabilir. Zira erkekliğin önemini ve erkek olmanın ayrıcalıklarını aile büyüklerinden aldığı öğretilerle açıklayan Robert örtülü bir narsizmin yanında sapkın bir kişilik örneği gösterir. Eşi Caroline'e uyguladığı şiddet bunu kanıtlar, ancak Caroline'ın da bu durumdan memnun olması çift taraflı bir sapkın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Öte taraftan romanda şehirdeki afişler üzerinden toplumsal olaylara yönelik tartışmaların açıldığı da görülür. Özellikle Mary'nin feminizm ile ilgili yazılanlar üzerinden kadın hareketlerine yönelik görüş bildirmesi romanda erkekler tarafından faydasız uğraşlar oldukları nedeniyle baltalanır. Bunlara ek olarak, toplumdaki kadın ve erkek davranışlarının toplumsal kodlarla açıklanabilen nosyonlar olduğu görülür. Roman kadınların davranışlarının toplumsal beklentilere uygunluğunun aynı şekilde erkeklerinkilerin de yine toplumun belirlediği kültürel devinimlere uyarlılığının tartışılmasına olanak sağlar. Ayrıca farklı toplumsal rolleri üstlenen karakterlerin yukarıda ifade edilen konulara göre davranmadığında karşılaştıklarına da değinen eser toplumsal cinsiyet algısı ve ataerkilliğin yansımalarına kapı aralar. Sonuç olarak, Ian McEwan'ın *Yabancı Kucak* romanı çok boyutlu bir eser olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil söylemin cinsiyetler üzerindeki dayatmalarını derin bir özle resmetmiştir.

Kaynakça

Altay, S. (2019). Patriarchy and women's subordination: A theoretical analysis. *Şarkiyat* 11(1), 417-427. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.541704>

Arkan, G. (1997). Ataerkillik kavramıyla ilgili sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 1-24.

Baştürk-Akça, E. & Ergül, S. (2021). Kitle iletişim çalışmaları alanında toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimi: Temel yaklaşımlar ve çalışmalar üzerinden bir çerçeve çizme çabası. (Ş. Yavuz, Der.) *Toplumsal cinsiyet ve medya temsilleri* (ss. 17-40.) Heyyamola.

Buzarna-Tihenea-Galbează, A. (2014). Patriarchally and incestuously defined gender roles in Ian McEwan's *the Cement Garden*. *Journal of Research in Gender Studies*, 4(2), 476-486.

Davies, R. (2003). Enduring McEwan. In D. Lea & B. Schoene (Eds.), *Posting the male masculinities in post-war and contemporary British literature*. Genus Publishing.

Demez, G. (2005). *Kabadaydan sanal delikanlıya değişen erkek imgesi*. Babil Yayıncılık.

Demren, Ç. (2003). Erkeklik, ataerkillik ve iktidar ilişkileri. İçinde Akın A. & Özpınar S. (Eds.), *Toplumsal cinsiyet, sağlık ve kadın* (ss. 33-44). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik araştırmalar*. Remzi Kitabevi.

Friedan, B. (1979). *Television culture*. Methuen.

Forceville, C. (1999). The metaphor Colin is a child in Ian McEwan's, Harold Pinter's, and Paul Schrader's *The Comfort of Strangers*. *Metaphor & Symbol*, 14(3), 179-198.

Gieni, J. (2012). *Gender dis-ease: Representations of masculine hysteria in narratives of sexual trauma*. [Unpublished Doctoral dissertation]. University of Saskatchewan Saskatoon.

Hall, T. E. (1959). *The silent language*. Double day Company.

Head, D. (2007). *Contemporary British novelist Ian McEwan*. Manchester University Press.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage.

Hosseini, F. (2020). Filiarchy and masculinity in the early novels of Ian McEwan. In Horlacher (Ed.), *Configuring masculinity in theory and literary practice* (pp. 191-216). Brill Publishing.

Malcolm, D. (2002). *Understanding Ian McEwan*. University of South Carolina Press.

McEwan, I. (2020). *Yabancı kucak* (P. Kür, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Morrison, J. (2001). Narration and unease in Ian McEwan's later fiction. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 42(3), 253-268. <https://doi.org/10.1080/00111610109601143>

Narayana, B. (2022). A heap of postmodern strategies: A study of postmodern elements in the novels of the *Comfort of Strangers* and the *Child in Time* of Ian Mc Ewan. *Research Journal of English (RJOE)* 7(4), 128-136. <https://doi.org/10.36993/RJOE.2022.7.4.14>

Payandeh, H. (2006). Normal abnormalities: Depiction of sado-masochistic violence in Ian McEwan's *the Comfort of Strangers*. *Cankaya University Journal of Arts and Sciences*, 1(6), 145-156.

Seaboyer, J. (1999). Sadism demands a story: Ian McEwan's *the Comfort of Strangers*. *Modern Fiction Studies*, 45(4), 957-986.

Sezgin, A. A. (2019). Yeni bir hegemonik erkeklik biçimi: Sosyal medyanın fenomen erkekleri. İçinde E. Baştürk, & B. N. Erdem (Eds.). *Dijital medya ve toplumsal cinsiyet* (139-170). Literatürk.

Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 29-56.

Necati TONGA

Dr. | Ph.D.
Millî Eğitim Bakanlığı, Kırıkkale-TÜRKİYE
The Ministry of Education, Kırıkkale-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-5937-2808
necati.tonga@gmail.com

Bir Muhalifin Gözünden Cumhuriyet'e Uyanmak: Refik Halid Karay'ın *Delî* Piyesi Üzerine Bir İnceleme

Öz

Eserleriyle modern Türk roman ve hikâyesine damga vuran isimlerden biri olan Refik Halid Karay'ın dikkat çekici yönlerinden biri muhalif kimliğidir. *Servet-i Fünun* gazetesinde çıkan yazılarıyla edebiyat hayatına adım atan yazar, "Kirpi" müstearıyla yayımladığı hiciv yazılarıyla ününe ün katar. Refik Halid, başlangıçta İttihat ve Terakki'ye, ardından da Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk'e karşı geliştirdiği muhalif tavır nedeniyle ömrünün büyük bir kısmını sürgünlerde geçirmiştir. Önce Sinop'ta, ardından da Çorum, Ankara ve Bilecik'te beş yıl sürgün hayatı yaşayan Refik Halid, 1922'de yurt dışına çıkmış ve 1938'de yırda dönüncüye kadar Beyrut ve Halep'te yaşamak zorunda kalmıştır. *Memleket Hikâyeleri*, *Sürgün*, *Gurbet Hikâyeleri* gibi eserlerinde sürgün hayatının yansımalarını gördüğümüz Refik Halid'in dikkat çekici eserlerinden biri de *Delî* adlı piyesidir. Yazarın ikinci sürgün döneminde Halep'te kaleme aldığı *Delî*, ele aldığı konu ve bu konuların işleniş tarzı ve karşı-kanonik bir metin olması yönleriyle ön plana çıkmaktadır. *Vahdet* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap hâlinde neşredilen *Delî*, Maruf Bey'in başından geçenlere odaklanarak yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde Türkiye'nin yaşadığı dönüşümü dile getirir. Yazar, bir yandan Maruf Bey'in yaşadığı yabancılaşma hâline odaklanırken bir yandan da ülkenin değişimi hakkındaki şahsi fikirlerini ifade eder. Bu makalede Refik Halid Karay'ın önce muhalif kimliği üzerinde durulacak, ardından yazarın *Delî* adlı piyesi benzer temalara eğilen eserlerle de kıyaslanarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Refik Halid Karay, Muhalif, Yabancılaşma, Piyes, *Delî*.

Awakening to the Republic Through the Eyes of an Opponent a Study on Refik Halid Karay's Play *Delî*

Abstract

One of the striking aspects of Refik Halid Karay, who is one of the names that left his mark on the modern Turkish novel and story with his works, is his oppositional character. The author, who stepped into the literary life with his articles published in the *Servet-i Fünun* newspaper, enhanced his reputation with his satirical articles published under the pen name "Kirpi" (Hedgehog). Refik Halid spent most of his life in exile due to his opposition against the Committee of Union and Progress, and the against the National Struggle and Mustafa Kemal Atatürk. Refik Halid, who lived in exile for five years, first in Sinop, and then in Çorum, Ankara and Bilecik, went abroad in 1922 and had to live in Beirut and Aleppo until he returned home in 1938. One of the remarkable works of Refik Halid is his play *Delî (Mad)* in which his exile life is reflected as well as his prior works such as *Memleket Hikâyeleri (Country Stories)*, *Sürgün (Exile)*, *Gurbet Hikâyeleri (Abroad Stories)*. *Delî*, which the author wrote in Aleppo during his second exile, comes to the fore with the subject he deals with, the way these subjects are handled, and the fact that it is a counter-canonical text. *Delî*, which was first published as a series in the *Vahdet* newspaper and published as a book, focuses on the experiences of Maruf Bey and reflects transformation that Turkey had gone through over a period of about 20 years. While the author focuses on the alienation of Maruf Bey, he also expresses his personal ideas about the change of the country. In this article, firstly, the oppositional character of Refik Halid Karay will be emphasized, and then his play *Delî* will be evaluated in comparison with the works dealing with the similar themes.

Keywords: Refik Halid Karay, Opposer, Alienation, Play, *Delî*.

Muhalif Bir Kimlik Olarak Refik Halid Karay

Refik Halid Karay (1888-1965), *Memleket Hikâyeleri*, *Gurbet Hikâyeleri*, *İstanbul'un İç Yüzyü*, *Nilgün*, *Sürgün*, *Bugünün Saraylısı*, *Çete...* gibi çoğu klasikleşmiş roman ve hikâye kitaplarıyla modern Türk tahkiyesine yön veren isimlerin başında gelir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Mekteb-i Hukuk'taki öğrenimini yarıda bırakan ve Maliye Nezareti'ndeki memuriyetinden istifa eden Refik Halid, *Servet-i Fünun* gazetesinde çalışmaya başlayarak matbuat hayatına adım atar.

Servet-i Fünun'da Fransızcadan kısa tercümelemler neşreden yazar, bir süre sonra *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde makaleler yayımlamaya başlar. *Kalem*, *Cem*, *Şehrab*, *Mubit*, *Resimli Kitap*, *Âlem* gibi dönemin periyodiklerinde yazılarıyla yer alan Refik Halid, basın dünyasında özellikle "Kirpi" müstearıyla neşrettiği "bol dikenli" hiciv yazılarıyla ünlenmiştir.

Edebiyatımızda Türkçeyi en güzel kullanan yazarlardan biri olan Refik Halid, aynı zamanda iflah olmaz "muhalif" bir kimliğe sahiptir (Karaer, 1998; Ünal, 2013a, s. 39-119). Yazar, muhalif kişiliği neticesinde de ömrünün büyük kısmını sürgünlerde geçirmiştir. Refik Halid'in ilk muhalif tavrı II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki yönetimine karşı belirmiştir. Karay, kaleme aldığı pek çok yazısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri ile icraatlarını eleştirmiştir. Eleştiri yazıları o dönemde pek çok kişiyi rahatsız etmiştir ki Refik Halid muhalif tavrından vazgeçmesi için çeşitli ihtar mektupları aldığını belirtir (Ebcioğlu, 1943, s. 29-30). *Minelbab İlelmihrab* adlı hatıratında İstanbul'a kavuştuğu günü anlatırken ilk menfasına Talât Paşa'yı eleştiren bir yazısının sebep olduğunu şu cümlelerle belirtir:

Haydarpaşa rıhtımından gözlerimle İstanbul'u kucakladım. Neşeli, fakat hiyanet kalemlerle (eskiden, alafranga terbiye almamış fettan kızlar bu hiyanet tâbirini ne hoş kullanırlardı) taşkınlığım ve hassasiyetimle ben bu beldenin en has ve vefakâr çocuğuydum ve onu -yabancılar istilâ etmeden evvel ve sonra- ne iyi tanımıştım. Beni ondan ayırmakla Talât Paşa "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar" dediğimin cezasını pek tesirli seçmişti. Zira beni menfaya bu cümle göndermiş, bu cümle yüzünden menfam beş sene uzamıştı, müsaadeyi bile ancak o yerinde yokken alabiliyordum; bir zamanlar Edirne ve Selanik kahvelerine kuşaklı entari ve pamuklu hırka ile dolaşmaktan zevk alan merhum frak giyerek Rus sefarethanesine mi gitti idi, ne olduydu, ben de kapalıca yazmıştım, bu masum istihzâmı sonuna kadar bir türlü affedememişti. Mütarekeden biraz evvel küçük Talât Bey aradaki soğukluğu izale için, kapısını yapmış, yolunu bulmuş, beni onunla görüştürecekti; vakit kalmadı. (Karay, 1964, s. 36-37).

Refik Halid, muhalif kimliği nedeniyle -Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi de bahane edilerek- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hazırladığı tevkif listesine girmiş, 1913 yılında Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Sinop'ta bulunduğu dönemde Mutasarrıf Müştak Bey'in takdirini kazanan Refik Halid, kendisiyle aynı şehirde menfa bulunan Celâl Paşa'nın kızı Nâzıma Hanım'la nikâhlanmıştır. Mutasarrıf Müştak Bey, Cemal Paşa'dan Refik Halid'in affını istese de bu istek kabul edilmemiş ve yazar Çorum'a nakledilmiştir. Çorum'da sürgün olduğu dönemde kendisini ziyarete gelen annesi Nefise Ruhsar Hanım salgın hastalığa yakalanıp vefat edince Refik Halid Ankara'ya naklini istemiştir.

1916'daki Büyük Ankara Yangını'nın hemen ardından Ankara'ya gelen yazar (Karay, 2010), bu şehrin havasının ve suyunun kendisine iyi gelmediğini belirterek Bilecik'e naklini ister. İsteği kabul gören ve Bilecik'e nakledilen yazar, bu dönemde *Türk Yurdu* mecmuasına "R.H." imzasıyla hikâyeler yollamaya başlar. *Türk Yurdu*'nda "R. H." imzalı hikâyeleri dikkatle takip eden Ömer Seyfettin, Refik Halid'den *Yeni Mecmua*'da yayımlanmak üzere yeni hikâyeler istemiştir. Bu arada oğlunun doğumu nedeniyle İstanbul'a gelen yazar, İttihat ve Terakki'nin

önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp ile tanışır ve onun tavassutu ile (Ebcioglu, 1943, s. 46) affedilir. Karay bu dönemde *Yeni Mecmu*a çevresindeki edebî muhite dâhil olmuş ve hikâyelerini bu mecmuada art arda neşretmiştir. Önce Sinop'ta, ardından da Çorum, Ankara ve Bilecik'te beş yıl sürgün hayatı yaşayan yazarın Anadolu'ya bir duyarlılıkla kaleme aldığı bu hikâyelerin büyük çoğunluğu *Memleket Hikâyeleri* adlı kitabını oluşturmuştur ki bu metinlerin hemen hepsinde yazarın ilk sürgün dönemindeki müşahedeleri güçlü bir şekilde hissedilmektedir.

Beş yıllık sürgün hayatının ardından İstanbul'a ve ailesine kavuşan yazar, ilerleyen günlerde kaleme aldığı yazılarında mevcut yönetimi ve ülkenin içinde bulunduğu durumu tenkit etmeye devam eder. *Zaman* gazetesinde yayımladığı "Ortada Kabahatli Yok", "Sakın Aldanma, Kanma!" ve "Efendiler Nereye?" başlıklı yazılar, Refik Halid'in bu dönemdeki muhalif yönünü açığa vuran önemli metinlerdir. Bu dönemde Refik Halid'in siyasi kimliğinin gittikçe belirginleştiği, yazılarındaki bıçkın dilin de gün yüzüne çıktığı görülür. Örneğin "Efendiler Nereye?" adlı yazısında (Karay, 1918, s. 2) 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren yurt dışına çıkan İttihatçıları hedefine almış, yaşanan bütün olumsuzlukları Cemiyet ile politikalarına yönlendirerek siyasi hesaplaşmanın elbet bir gün yapılacağını sert bir dille ifade etmiştir.

Mütareke Dönemi'nde Halide Edip, Ahmet Emin Yalman, Yunus Nadi ve Ali Kemal'le birlikte Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne üye olan yazar, hatıralarında "Bu cemiyetin aslı faslı ne idi? Âzasından olmama rağmen, vallahi benim bu hususta vazih bir fikrim, daha doğrusunu söyleyeyim, hiçbir fikrim yoktu..." (Karay, 1964, s. 65) diyerek bu topluluğa farkında olmadan, özellikle de Halide Edip'in yönlendirmeleriyle dâhil olduğunu belirtir. 4 Mart 1919 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na âza olan Refik Halid, ilerleyen günlerde İttihat ve Terakki'nin bir anlamda devamı olarak gördüğü Millî Mücadele'ye ve bu mücadelenin önderlerine muhalif olmuş, bu muhalefetini de gerek yazılarıyla gerekse eylemleriyle ortaya koymuştur. Yazar, yıllar sonra *Bir Ömür Boyunca* adlı hatıratında Millî Mücadele'ye muhalefetini şu cümlelerle anar: "Anadolu Kurtuluş Hareketi'ne esas ve gaye bakımlarından taraftarı olmakla beraber, komitecilerden birçoğunun o harekete katılmasına bakarak tekrar hortlayacakları ve günün birinde yeni hükümeti ele geçirerek yine vatani parçalatma ihtimallerinden korkmuş, eski kinimi bir türlü yenememiş, o tesir altında atıp tutmuşum." (Karay, 1996, s. 12).

Sabah, *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* ve *Aydede*'de kaleme aldığı yazılarda üstü kapalı bir şekilde Kurtuluş Savaşı ile komutanlarını eleştiren fıkralar yazar. Bu dönemde Adnan Adıvar'ın teşvikiyle Posta Telgraf Umum Müdürlüğü'ne atanan Refik Halid, İstanbul hükûmetinin yönlendirmesiyle Kuva-yı Milliye'ye destek veren cemiyetler arasındaki iletişimi kesme emrini yerine getirir (Ünal, 2013b, s. 367-389; 2017, s. 1406-1420).

Bu dönemdeki icraatları ve kaleme aldığı yazılar, Refik Halid'in adının Yüzellilikler listesine eklenmesine ve ikinci sürgün döneminin başlamasına yol açar. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in tutuklandığını öğrenen yazar, benzer bir akıbeti yaşayacağını düşünerek 9 Kasım 1922'de Beyrut'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Bir süre Beyrut'ta kalan ve burada yayımlanan *Doğru Yol* gazetesinde yazılar neşreden Refik Halid, bu yazılarında 1926 yılına dek yeni rejimi eleştirmeye devam eder. Rıza Tevfik'e yazdığı bazı mektuplardan anlaşılmaktadır ki Refik Halid'deki muhalif, kızgın ve kırgın ruh hâlinin oluşmasında pek çok etken vardır. Bilhassa birinci sürgün döneminde edebiyat âleminin Refik Halid'i dışlaması ve yazarın gurbette kendini yalnız hissetmesi bu muhalif kimliğin oluşumunda etkili olmuştur (Uçman, 2014, s. 31).

Yazar, ikinci sürgünlüğünün son dönemlerini Suriye'nin Halep kentinde geçirir. Bu dönemde Nuri Genç'in yönetiminde çıkan *Vahdet* gazetesinin edebî müdürlüğünü yapan yazarın muhalif tutumunun bir nebze de olsa azaldığı, hatta yeni rejimi ve Ankara hükûmetini

destekleyen metinler yayımladığı görülür. Kendi tabiri ile “hükümet aleyhindeki yazılarını kesmiş, fasallığı, kötülemeciliği bırakmış, uysal bir sürgün vatandaşı” olmuştur. (Karay, 1996, s. 12). Ebcioğlu'nun tespiti ile yazarın *Vahdet* ve *Yeni Gün* gazetesinde yayımladığı bu “müspet” yazılar, onun sürgün hayatı için dönüm noktası olmuş ve Refik Halid Atatürk'ün emriyle çıkan af kanunuyla “yalnız sayısı bile korkunç olan yıllardan sonra” (Karay, 2017, s. 40) sürgününü tamamlayarak 17 Temmuz 1938'de yurda dönmüştür.

II. Meşrutiyet'in ardından muhalif kimliği ile ön plana çıkan Refik Halid, 77 yıllık ömrünün 22 yılını sürgünlerde geçirmiştir. Yaşadığı menfa hayatının edebiyat hayatına da yansımaları olmuş, yazar *Memleket Hikâyeleri*, *Gurbet Hikâyeleri*, *Sürgün* gibi pek çok eserini memleket hasreti çekerken kaleme almıştır. Refik Halid'in ikinci sürgün döneminde yazdığı *Deli* adlı piyesi, yazarın hayat hikâyesinde çok özel bir yerde durduğu gibi ele aldığı konular, bu konuların işleniş tarzı ve karşı kanonik bir metin olması bakımından da önemli bir eser olarak karşımızda durmaktadır.

***Deli* Piyesi**

Nuri Genç'in sahibi olduğu ve Refik Halid'in de edebî müdürlüğünü yaptığı *Vahdet* gazetesinde tefrika edildikten sonra 1929'da Mevlânzâde Rıfat'ın Arara Matbaası'nda kitap hâlinde neşredilen *Deli* (Karay, 1929), Refik Halid Karay'ın ikinci sürgün döneminde yayımladığı önemli metinlerden biridir. *Deli*'nin ilk baskısının tek nüshası Millî Kütüphane'de bulunmaktadır. Osmanlıca bu nüshanın sonunda daha sonraki baskılardan farklı olarak şu açıklama yer almaktadır: “Muhterem kariin hazeratına, Mevlânzâde Rıfat Bey'in *Türkiye İnkılabı'nın İcyüzü* nam eserine abone olan zevata üstad-ı edeb Refik Halid Beyefendi'nin işbu *“Deli”* namındaki piyesi meccanen ihda ve takdim olunacaktır.” (Karay, 1929, s. 26). Piyenin ikinci baskısı 1939 yılında Semih Lütfü Kitabevi tarafından yapılmış, kitaba piyesin yanı sıra “Ankara”, “Karacöğlan”, “Şemsiye”, “Kiraza, Çileğe Dair”, “Şişe ve İnsana Dair” adlı yazılar eklenmiştir. *Deli*'nin üçüncü baskısı 1999'da ve son baskısı 2009 yılında İnkılap Yayınları tarafından neşredilmiştir.

Yazar, Rıza Tevfik'e yazdığı 26 Şubat 1930 tarihli mektupta *Deli*'yi şu cümlelerle anar: “*Deli* hakkındaki iltifatının müteşekkire ve minnettariyım. Filvaki tuhafı hoş bir eserdir.” (Uçman, 2014, s. 48). İki edip arasındaki mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır ki Refik Halid *Deli*'nin piyesini yayımlanışının hemen ardından kendisi gibi sürgün olan dostu Rıza Tevfik'e yollamış ve onun övgü dolu sözleriyle karşılanmıştır. Nitekim Rıza Tevfik, kitabın yayımlanışının üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra kendisiyle yapılan bir konuşmada *Deli*'yi en beğendiği eserler arasında anmıştır (Gökçepinar, 1949, s. 6).

Piyenin ilk baskısının alt başlığında “Fantezi piyes-1 perde: Yirmi senelik içtimai panorama bir saatte” açıklaması yer almaktadır. 1939'daki ikinci baskıdan itibaren piyesin iç kapağında “Bu eser hakkında ‘İnkılabımızı hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor,’ diyen lütfunun minnettarı olduğum Atatürk'tür” notuna yer verilmiştir. İlk baskıda yalnızca piyes metni yer alırken daha sonraki baskılarda Refik Halid'in bazı yazıları da kitaba eklenmiştir.

Eserin başına düşülen “fantezi piyes” notu, yazarının bu piyesi niçin kaleme aldığını da ortaya koyar mahiyette bir açıklamadır. Zira yazar, bu notla hayalden beslenen bir “kurmaca” metin yayımladığını ve eserinin gerçeğe yaslanmadığını baştan bildirir. Bu açıklama, piyeste anlatılanların gerçekten yaşanmadığını vurgulamasının yanı sıra eserin hiciv dozu yüksek mizahi bir metin oluşunu ve ironik üslubunu da imler. Refik Halid, eserinin başına “fantezi” notunu düşse de eserde oluşturulan fiktif yapı, ülke gerçeklerinden beslenecek şekilde kurgulanmıştır.

12 meclisten oluşan *Deli*'de olaylar 1930 yılında İstanbul'da, zengin bir evin salonunda geçer. Tek perdelik eserin geniş bir şahıs kadrosu yoktur. Piyenin ana karakteri, 62 yaşındaki Maruf Bey'dir. Onun dışında şahıslar kadrosu Vacit Bey (Maruf Bey'in damadı, 45 yaşında),

Doktor (Maruf Bey'in doktoru, 41 yaşında), Özdemir (Maruf Bey'in torunu, 17 yaşında), Ayten (Maruf Bey'in torunu, 19 yaşında), Şebnur Kalfa (evin kalfası, 55 yaşında), Yakup Tekin Bey (Maruf Bey'in arkadaşı, 55 yaşında) ve birkaç misafirden oluşur.

Deli'nin birinci meclisinde eser boyunca işlenecek vakaya zemin hazırlanır. Doktor, Vacit Bey ve Şebnur Kalfa piyesin ilk meclisinde sağlığına kavuşan Maruf Bey hakkında konuşmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından iki gün önce, 21 Temmuz 1908'de hafızasını kaybeden Maruf Bey, 21 yıl sonra melekât-ı akliyesine tekrar kavuşmuş ve konuşmaya başlamıştır. Piyeste Maruf Bey'in hafızasını kaybedişi anlık bir geriye dönüşle Vacit Bey'in ağzından şu cümlelerle anlatılır: "İlan-ı meşrutiyetten tam iki gün evvel idi... Demek ki yirmi bir sene oluyor. O sabah kayınvalide merhum koşarak odama geldi: 'Beye bir şeyler, bir haller oldu, konuşmıyor, sözüme cevap vermiyor, gözünü duvardaki Ya errahimülrahmin levhasına dikmiş, put gibi duruyor,' dedi." (Karay, 2009, s. 10).

Sağlığına kavuşan Maruf Bey, aradan geçen 21 yıllık zaman diliminde gerçekleşen olaylardan hiçbirine vâkıf değildir ve kendini II. Abdülhamid döneminde yaşıyor zanneder. Geçen zaman zarfında II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Balkan Muharebeleri ve Birinci Dünya Savaşı yapılmış, İstanbul işgal edilmiş, Kurtuluş Savaşı zaferle neticelenmiş, Cumhuriyet ilan edilmiş, Atatürk ilke ve inkılapları hayata geçirilmiştir. *Deli*'nin ilerleyen bölümleri 1908-1930 yılları arasında gerçekleşen bu mühim olayların hiçbirinden haberdar olmayan Maruf Bey'in duydukları ve gördükleri karşısında yaşadığı şaşkınlık üzerine kurulmuştur.

"Gerçekleşen hadiseler ve ülkede yaşanan değişimler üzerine Maruf Bey'in tepkisi ne olacaktır?" sorusu piyeste ana merak unsurunu oluşturur. Piyesin ilk meclisinde bulunmayan fakat yaşadığı diğer kişiler tarafından sezdirilen Maruf Bey, ikinci meclisten itibaren sahneye çıkar. Piyesin ilerleyen sayfaları Maruf Bey'in yaşadığı şaşkınlıklar üzerine kurulmuştur. Maruf Bey'in ülkede yaşanan değişimleri algılaması ve kabullenmesi on meclis boyunca gerçekleşmez, Maruf Bey ancak on birinci mecliste bir rüyanın içinde olmadığını fark ederek gördüklerinin ve duyduklarının gerçek olduğunu idrak eder.

Deli'de Türkiye'nin 20 yıllık bir zaman diliminde yaşadığı hadiseler ve ülkemizin yaşadığı büyük dönüşüme odaklanılmıştır. Refik Halid, ironinin de imkânlarından faydalanarak ele aldığı hadiseleri mizahî bir üslupla dile getirmiştir. Şimdi, piyeste ele alınan vakalar ile sosyal, siyasi ve kültürel hayatımızda gerçekleşen değişimlerin nasıl işlendiğini inceleyelim:

Deli piyesinde işlenen Türkiye'nin yaşadığı en önemli siyasi değişiklik, Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve bu doğrultuda saltanatın ve halifeliğin kaldırılmasıdır. Piyesin altıncı meclisi Maruf Bey ile torunu Özdemir'in diyalogları üzerine inşa edilmiştir. Kendisini hâlâ II. Abdülhamid döneminde yaşıyor zanneden Maruf Bey, torunu Özdemir'in "Kahrolsun padişah! Yaşasın cumhuriyet!" (Karay, 2009, s. 20) sözlerine şu cevabı verir: "Sus! Sus! İşitmesinler, tantuna gittiğin gündür. Bu ne deli çocuk be! Genç yaşında Yemen ellerinde, Fizan çöllerinde can verecek; bizim başımızı da nâre yakacak!" (Karay, 2009, s. 20). Maruf Bey, ülkenin baskıcı yönetimiyle ve sürgünleriyle ön plana çıkan II. Abdülhamid tarafından yönetildiğini zannetmektedir. Hâlbuki ülkede yönetim şekli değişmiş, Cumhuriyet ilan edilmiş, saltanat ve hilafet kaldırılmıştır.

Ülkede yaşanan önemli değişikliklerden biri de payitahtın Ankara olmasıdır. Zira asırlarca ülkenin kalbinin attığı yer olan İstanbul yerine Ankara'nın başkent seçilişi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke gündemini en çok meşgul eden meselelerden biridir. Piyesin sekizinci meclisinde Maruf Bey, Ankara'nın yeni başkent olduğunu Yakup Tekin Bey'den öğrenir. Gazetelerdeki haberleri Maruf Bey'e okuyan Yakup Tekin Bey, Ankara'nın payitaht olalı nüfusunun yirmi sekiz bin kişi arttığını haber verir. Maruf Bey, arkadaşına "Ankara payitaht olalı mı?" şeklinde cevap vererek duyduğu haber karşısında şaşkınlığını ifade eder.

Piyenin ikinci meclisinde, ülkede yaşanan büyük dönüşümün önderi Mustafa Kemal Atatürk'e de yer verilir. Evin salonundaki duvarda Atatürk'ün resmini gören Maruf Bey, torunu Ayten'den resmedilen kişinin Gazi Paşa olduğunu öğrenir:

Maruf Bey: (...) şurada, bu matruş yakışıklı İngiliz'in resmi yerinde bir tablosu asılıydı.

Ayten: Gazi'nin resminden mi bahsediyorsunuz?

Maruf Bey: Hangi Gazi?

Ayten: Büyük Gazi... Gazi Paşa! Yunanlıları...

Maruf Bey: (Sözünü keserek) Ha, Yunan muharebesindeki Gazi Ethem Paşa mı? Kabil değil! (Resme bakarak) O koca, şanlı asker de heybetli sakalını böyle kesip attı mı?

Ayten: (İsimdeki yanlışlığa dikkat etmeyerek) Ben Gazi'nin sakallı zamanını bilmem.

Maruf Bey: (Hayretle) ben de bıyıklı zamanına yetişmedim! (Tavrını değiştirerek) Seni gidi alaycı seni... (Çenesini okşar) Hele şu hanım sultana bakınız... Büyükbabasıyla nasıl da şakalaşıyor! (Karay, 2009, s. 14).

Piyenin onuncu meclisinde Maruf Bey, torunu Özdemir ve arkadaşı Yakup Tekin Bey'le birlikte radyodan Atatürk'ün meşhur nutkundan cümleleri dinler. Atatürk, dinleyicilerine "(...) Vatan Cumhuriyet'le kaimdir, Cumhuriyet uğrunda asil kanını dökmeye daima hazır olduğunu bilirim," (Karay, 2009, s. 31) şeklinde seslenmektedir.

Deli'nin ikinci meclisi, Maruf Bey ile torunu Ayten'in diyalogları üzerine kurulmuştur. Bu diyaloglarda Maruf Bey, söz arasında saçını kısa kestiren torununu tenkit eder ve torunundan o dönemde kadınlarda kısa saçın moda olduğunu, erkeklerin de artık sakal ve bıyık uzatmadıklarını öğrenir:

Maruf Bey: Sen bunları tifodan yattığın zaman mı öğrendin?

Ayten: Ben tifoya tutulmadım ki...

Maruf Bey: Yâ! Saçların yeni uzuyor da ben tifoya tutulmuşsun sandım.

Ayten: Hayır, saç kesmek şimdi modadır. Bugünkü beşeriyet kadınla erkeğin arasında, baştan taşkın bir alametifarika istemiyor.

Maruf Bey: Acayip... Erkekler de kadınlara benzemek için öyle taşkın alametifarikaları izale mi ediyorlar?

Ayten: Ooo... Büyükbaba!

Maruf Bey: Yani sakallarını, bıyıklarını kaldırıyorlar mı?

Ayten: Elbette. Bugün erkekler sakallı bıyıklı değildirlir. Babama bakmadınız mı?

Maruf Bey: Baban zaten biraz köseydi. Ben yaşlandıkça köseliği artmış sandım. (Karay, 2009, s. 12-13).

Bilindiği üzere Cumhuriyet'in ilanının ardından kadınlar, çalışma hayatında yoğun bir şekilde yer edinmeye başlamış ve çeşitli sosyal-siyasi haklar kazanmışlardır. Piyenin ikinci meclisinde Maruf Bey, Ayten'in Darülfünun Fen Fakültesinde Kimya Bölümü'ne devamı hususunda "Fakat sen kimyayı, simyayı bırak da yemek pişirmekten, tatlı yapmaktan, şurup kaynatmaktan bahset," yorumunu yaparak hanımların okumasını yadırgar. Dördüncü mecliste arkadaşı Ayten'in Kaya ile laboratuvarında çalıştıklarını, önlerinde bir fırın olduğunu ve bir şeyler kaynattıklarını öğrenen Maruf Bey, Şebnur Kalfa'ya "Fırına da bir şey veriyorlar mı?" (Karay, 2009, s.16) diye sorar.

Piyeste kadınları merkeze alarak işlenen meselelerden biri de güzellik müsabakalarıdır. Bilindiği üzere 1929-1933 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesi sahibi Yunus Nadi Abaloğlu öncülüğünde, jüri heyeti çoğunlukla dönemin önemli edebiyatçılarından oluşan ve o dönemde hayli ses getiren güzellik yarışmaları düzenlenmiştir (Çetinkaya, 2023). Refik Halid, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından düzenlenen bu güzellik yarışmasına ironik bir üslupla değinir:

Özdemir: (Daima büyükbabasının sözlerine dikkatsiz) Bu gazeteyi tavsiye ederim, pek asridir. Geçen gün güzellik müsabakası tertip etti, size birincilik kazanan kızın resmini göstereyim, bayılırsınız.

Maruf Bey: (Gazeteye henüz bakmadan) Rum mu? Galata haspalarından biri olacak, demek şimdi bu karıları müsabakaya sokuyorlar, resimlerini basıyorlar, beğenen... Özdemir: Ne Rum'u? Bizim Bakırköy'de akrabadan Şefik Bey yok mu, onun kızı... Meliha işte o.

Maruf Bey: (Teessüfle) Ben kızı tanımıyorum amma acıdım, niye böyle piyasaya düştü, babası zaptiye nezaretine müracaat edip men edemiyor mu?

Özdemir: Anlayamadım, ne buyurdunuz? Şefik Bey'e dün rast geldim, pek memnundu, kızını önüne katmış, azametle Boğaziçi'nde maarif vekilinin yalısına götürüyordu; halk etrafına birikmişti, alkışlıyordu.

Maruf Bey: Fesüphanallah, alkışlanacak başka rezalet kalmamış mı? Demek kendi eliyle götürüyor? Bırak bu bahsi oğlum, yüreğime inecek. (Karay, 2009, s. 20-21).

Cumhuriyet'in ilanının ardından kadınların kılık kıyafetlerinde gerçekleşen değişiklikler piyeste üzerinde durulan diğer meselelerdendir. *Deli*'nin sekizinci meclisinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Batılılaşma gayretlerinin bir göstergesi olarak yoğun bir şekilde toplum hayatında karşımıza çıkan balolar ve dans gösterileri hicvedilir. Maruf Bey, Yakup Tekin Bey'den ülkede Kadınları Dansa Alıştırma Derneği'nin kurulduğunu öğrenir. Yakup Tekin Bey ile Maruf Bey arasında cereyan eden şu diyalog hem kadınların sosyal hayattaki değişimine hem de kılık kıyafetteki dönüşüme ironik bir şekilde işaret etmektedir:

Yakup Tekin Bey: Ey kadın, Türk kadını, aziz kız kardeşim, sen erkeğin can yoldaşı, öz hemşehrisi, harp arkadaşısın. Artık soyun, üstündekileri at, gül yüzün açılın, filiz bedeninin görünsün, yanımıza gel, aramıza gir, seninle daima el ele, diz dize, bir yerde, yaşarken ve ölürlen beraber bulunalım.

Maruf Bey: (Geri geri çekilir, korkarak etrafına bakınır, cehren) Doğru, muvafık, pek münasip! (Mırıldanır) Hay zendost herif hay, sarığı tevekkeli çıkarmamış, tevekkeli sakalını, bıyığını tıraş etmemiş.

Yakup Bey: (Biraz sükûttan sonra, daha şiddetle) Erkek ne yaparsa senin de yapman hakkıdır. (Karay, 2009, s. 27-28).

Cumhuriyet'in ilanı ile kılık kıyafetteki değişikliklerden yalnız kadınlar değil erkekler de payını almıştır. Maruf Bey, torunu Ayten'den erkeklerin artık sakal ve bıyık bırakmadığını öğrenir. Refik Halid'in *Deli*'de 25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka Kanununa da değindiği görülür. Maruf Bey, Yakup Tekin Bey'in taktığı şapka vesilesiyle Gülnur Kalfa'dan şapka kanununun çıkarıldığını öğrenir ve duydukları karşısında çılgına döner:

Şebnur: İsmi bir şey mi? Kendisini bir görseniz... Bari herife şapka yakışsa...

Maruf Bey: (Gözlerini açarak) Şapka mı? Demek Yakup Hoca tanassur da etti... Vay kâfir vay!

Şebnur: Ne ettiğini bilmem, benim bildiğim zamaneye uydu. Hem uymasın da ne yapsın, fesle, sarıkla gezecek değil ya!

Maruf Bey: Neden gezmesin? Fesle sarıkla gezmek ayıp mı?

Şebnur: Ayıp değil, yasak! Adamı yakaladıkları gibi karakola tıklarlar, en aşağı üç ay hapis.

Maruf Bey: (Hayret içinde) Şebnur, sen de aklını kaçırdın galiba... Deli deli neler söylüyorsun?

Şebnur: Aa, neden deli olayım, Büyük Beyefendi? Şapka kanunundan haberiniz yok.

Maruf Bey: Şapka kanunu mu? (Hiddetle) Çık dışarı, divane! Çık diyorum sana! (Gözleri döner) Karı beni çıldırtacak! (Karay, 2009, s. 17-18).

Latin harflerinin kabulü, Dil Devrimi, soyadı kanunu, tekke ve zaviye ve türbelerin kapatılması gibi Cumhuriyet'in ilk on yılında ortaya konulan inkılaplar; *Delî*'de işlenen ve Refik Halid'in eleştiri oklarından nasibini alan diğer mevzular olarak karşımıza çıkar. Altıncı mecliste Maruf Bey, torunu Özdemir'den Cumhuriyet'in ilanının ardından Latin harflerinin kabul edildiğini, Arap harflerinin kullanımının yasak olduğunu bu sebeple de gazetelerin Latin harfleriyle basıldığını öğrenir (Karay, 2009, s. 21). Mihran Efendi'nin Arap harfleriyle bastığı *Sabah* gazetesi tarih olmuş, onun yerine Latin harfleriyle *Tan* ve *Cumhuriyet* gibi gazeteler neşredilmeye başlanmıştır. *Delî*'nin sekizinci meclisinde yazar, Maruf Bey ve Yakup Tekin arasında cereyan eden şu diyalogda Dil Devrimi yolunda gerçekleştirilen tasfiye hareketine dair düşüncelerini ortaya koyar:

Yakup Bey: Evet hepsi; hususıyla lisan... Lisan da ne demek? Dil! Dil! Yakında dilimizden bütün Arapça, Acemce kelimeleri atacağız, öz Türkçe yazacağız ve konuşacağız. Artık "Sabahı şerifler hayırs olsun!" demeyeceğiz.

Maruf Bey: Selamı sabahı keseceğiz mi?

Yakup Bey: Hayır, "Tünaydın!", "Günaydın!" diyeceğiz.

Maruf Bey: Türkistan'da böyle mi derlermiş?

Yakup Bey: (Duralar) Zannetmem, hiçbir yerde demezler. Biz yeni icat ediyoruz. İcat edeceğiz!

Maruf Bey: Yani, sözün Türkçesi uyduracaksınız.

Yakup Bey: Bravo! Şey... Pardon... Bin yaşa! İcadın Türkçesi uydurmaktır. Dil Kurultayına sizi de çağırmalıyız, bilginizden faydalanmalıyız. (Karay, 2009, s. 25).

Piyeste Maruf Bey'in garibine giden bir diğer mesele, arkadaşı Yakup Hoca'nın "Tekin" soyadını alması, torunlarına ise "Aytan" ve "Özdemir" isimlerinin seçilmesidir. Dördüncü mecliste "Bizim damadın zevksizliğine numune çocuklarının ismi, bunlar da nasıl isimler? Bir kere Aytan kaide itibarıyla yanlış, biri Türkçe, diğeri Farsî olan iki kelimedenden terkip yapılamaz. Özdemir'e gelince..." (Karay, 2009, s. 17) cümleleriyle bir yandan "dil" ile ilgili bir diğer eleştiriler ortaya konulurken diğer yandan toplumda meydana gelen zevk değişimine de işaret edilmiştir. *Delî*'nin yedinci meclisinde Merkez Efendi Tekkesi'ne gitmek isteyen Maruf Bey, Şebnur Kalfa'dan tekke, zaviye, türbe ve medreselerin birkaç yıl önce kapatıldığını öğrenir (Karay, 2009, s. 23).

Delî'de Yakup Tekin Bey, değişimi ve dönüşümü simgeleyen bir tip olarak sunulur. Ülkede gerçekleşen inkılapların harareti bir savunucusu olan bu tip, ortaya attığı fikirlerle "yeni hayat"ın temsilcisidir. Batılılaşma yanlısı olan Yakup Tekin Bey, aynı zamanda Türkçü / Turancı bir kişiliktir. Behreng Boğazı ile Manş Denizi'ni birleştirmeyi, bu vesileyle Türk birliğini sağlamayı tasarlayan Yakup Tekin Bey, anlattıklarıyla Maruf Bey'in iç ve dış siyasette yaşanan Arnavutluk'un krallık oluşu, Dedeoğlu'nun Yunanistan'a bırakılması, Kars ve Ardahan'ın Ruslardan kurtarılışı gibi gelişmeleri öğrenmesini sağlar. Eserde Türkçülük/Turancılık ile ilgili eleştiriler de Yakup Tekin Bey ile ortaya konulur.

Refik Halid'in *Delî*'de üzerinde durduğu diğer meseleler, zevk algılayışlarındaki değişimler ve teknolojik ilerlemelerdir. Mesela piyesin ikinci meclisinde Aytan'ın ressamlardan İbrahim Çallı'yı sevdiğini söylemesi üzerine Maruf Bey, ressamlardan yalnızca Halil Paşa'yı bildiğini belirtir. Maruf Bey'in hafızasını kaybettiği 21 yıllık süre zarfında dünyada pek çok teknolojik gelişme yaşanmıştır. Hafızasını kaybetmeden önce gramofondan nutuklar dinleyen Maruf Bey; torunu Özdemir, damadı Vacit Bey ve arkadaşı Yakup Tekin Bey sayesinde uçağın, telefonun ve radyonun icadından haberdar olur.

Delî'nin on birinci ve on ikinci meclisleri, piyeste işlenen vakanın çözüldüğü, Maruf Bey'in akıbetinin ne olacağı hususunda merakın giderildiği bölümler olur. Ülkede

yaşananlardan yıllarca habersiz yaşayan Maruf Bey, piyes boyunca duyduğu ve bizzat şahit olduğu şeylerle şaşkına dönmüştür. Maruf Bey, on birinci mecliste bir parti ortamında tasvir edilir. Kadın erkek misafirler ve ev halkı gramofonda çalan fosktrot/çarliston müziklerine ayak uydurarak önce dans etmeye, ardından kedi köpek taklitleri yaparak eğlenmeye başlarlar. Maruf Bey de sahnede yer alanlara uymuş, tepinmeye ve hayvan seslerini taklit etmeye başlamıştır. Piyenin on ikinci meclisinde Maruf Bey'in durumu ortaya çıkar. O, değişime ayak uydurmaya çalışırken kısa süre zarfında delirmiştir. *Delî*'nin sonunda doktorun sarf ettiği "Evvelleri sakın bir deliydi; bu sefer azılı!" (Karay, 2009, s. 36) cümlesi Maruf Bey'in trajikomik sonuna gönderme yapar.

Refik Halid'in *Delî*'si, olay ve hareketten ziyade "tip" üzerine kurulan ve "hâli" tasvir eden bir eserdir ki piyeste Meşrutiyet'in ilanından sonraki yirmi yıl içinde toplum hayatında meydana gelen hadiseler Maruf Bey'in başından geçenlerden hareketle mizahi/ironik bir şekilde işlenmiştir. *Delî*'nin dokuzuncu meclisinde başkarakterin yaşadığı yabancılaşma hâli, şuur akışı tekniğiyle çarpıcı bir şekilde sunulur. Piyes boyunca duyduğu ve şahit olduğu şeyleri zihninden geçiren Maruf Bey, yaşadığı hâli "Hayır; imkânı yok, muhakkak fena bir rüya görüyorum. Bir uyanısam! Yoksa çıldırdım da tımarhanede miyim?" (Karay, 2009, s. 29) cümleleriyle dile getirir. Piyenin başında âdeta uzun bir rüya gördükten sonra uyanan Maruf Bey, piyesin sonunda şuurunu kaybeder ve bambaşka bir uykuya dalar. Piyenin başkarakterinin çatışma hâlleri ve yabancılaşma, ister istemez *Kur'an-ı Kerim*'de ölümden sonra dirilişi simgeleyen Ashab-ı Kehf kıssasını hatırlatmaktadır. Maruf Bey, âdeta İmparator Dakyanus zamanında yaklaşık üç asır boyunca uyuyakalan ve değişmiş bir toplum yapısına uyanan Mağara Arkadaşları'nın şaşkınlığını yaşar.

Eserin tematik yapısını oluşturan "yabancılaşma" ve "değerler çatışması" kavramları, isim sembolizasyonu ile da ortaya konulmuştur. Refik Halid, kahramanının yaşadığı şeylerin aslında gerçekten çok uzak olmadığına, anlatılanlardan etkilenen pek çok kişinin varlığına gönderme yapacak şekilde eserin başkarakteri için "bilinen, meşhur" anlamında "Maruf" adını seçmiştir. Piyeste Maruf Bey'in torunları "Özdemir" ve "Ayten", yeni neslin temsilcileridir ki yazar 1930'larda hayli yaygın olan bu isimleri vererek toplum hayatındaki sosyal-kültürel değişime de işaret eder. Piyeste Hoca Yakup'un Yakup Tekin'e dönüşmesi ve "tekinsiz" bir kişilik olarak sunulması da dikkat çekicidir. *Delî*'de Vacit Bey ile Şebnur Kalfa, isimleri bakımından "eski"yi ve geleneği temsil etseler de toplum hayatında meydana gelen değişimlere ayak uyduran figürler olarak karşımıza çıkarlar.

Delî'de Maruf Bey, hızla değişen ve dönüşen sosyal yapıda yabancılaşan/yalnızlaşan bireylerin temsilcisidir. Klasik manada "aklını mantığını yitirmiş, kendine yahut etrafındakiler zarar veren" bir deli değildir piyeste anlatılan. Bu bakımdan Maruf Bey, mesela Gogol'un *Bir Delinin Hatıra Defteri*'nde (2016) anlattığı kahramanı Aksenti İvanoviç Poprişçin'den hayli farklıdır. Kendini İspanya kralı zanneden ve gün gün deliliği artan Poprişçin'in aksine Maruf Bey hayli akıllı ve tepkileri mantıklı bir karakterdir. Yazar, bilhassa Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen değişimlerin insan üzerindeki etkilerini ortaya koymak adına kahramanını bu şekilde takdim etmiştir.

Hafıza kaybına uğrayan ve neticede uzun bir uykudan uyanan bir başka karakter, Nâzım Hikmet'in 1937'de senaryosunu yazdığı ve yönettiği bugün kayıp olan "Güneşe Doğru" filminde karşımıza çıkar. İpek Film tarafından yayımlanan tanıtım afişinde "Güneşe Doğru" filminin konusu şöyle özetlenir: "Operatör Cemil, üniversite tıp fakültesinden kızı Ayşe'yle beraber İstanbul'un uzak sayfiyelerinden birinde oturmaktadır. Bestekâr Ahmet Ali, sakat bir adam, operatör Cemil'in komşusudur. Ahmet Ali talebesi ve sevgilisi olan bir dansözle yaşamaktadır. Bir gece, Ahmet Ali, talebesine dans provası yaptırır ve operatör Cemil, kızı Ayşe'yle, kendi köşkünün ağaçları altında otururken, doktorun bahçesine acayip bir adam girer.

Bu, hususi akıl hastanelerinden birinden kaçmış bir hastadır. Kim olduğunu, nereden geldiğini bilmemekte ve Hasan 35 yaşında olduğu halde kendisini 75 yaşında sanmakta, Kraliçe Viktorya devrinden itibaren bütün tarihi yaşadığına emin bulunmaktadır. Bestekâr Ahmet Ali'nin sevgilisi, kocasını bırakıp kaçarken, Operatör Cemil, kızı Ayşe'nin ısrarıyla Hasan'ı ameliyat yapar. Hasta iyi olur. Fakat bu sefer de kazaya uğrayıp hafızasını kaybettikten sonra geçen 15 senenin farkında değildir. Bu yeni yerli filmimizin mevzuunun son kısmını bütün halkımızın merak edip göreceği bir eser olduğundan, koymuyoruz.” (Akt. Uçar, 2018-2019, s. 124).

Deli'nin neşrinden yıllar sonra çekilen film, Nâzım Hikmet'in uzun metrajlı tek filmidir. Dönemin süreli yayınlarına yansıyan reklamlardan anlaşılmaktadır ki Nâzım Hikmet, “Güneşe Doğru” filminde akıl hastanesinden kaçan, hafızasını kaybetmiş Hasan adlı bir gencin hayatını anlatır. Dönem dönem Mazhar Osman'ın misafiri olarak tumarhanede kalan Neyzen Tevfik'in de rol aldığı filmde Hasan'ı Ferdi Tayfur, onu iyileştiren Operatör Cemil'i ise Arif Dino canlandırır. Geçirdiği ameliyat sonrasında hafızası yerine gelen ve kendini Cumhuriyet Türkiye'sinde bulan Hasan -tıpkı Maruf Bey gibi- on beş yıllık vukuattan habersiz ve yaşadığı topluma yabancılaşmış bir karakter olarak sunulmuştur.

Deli piyesinin üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği, “karşı kanonik” bir metin olmasıdır. Refik Halid, *Deli*'de genellikle “Anadoluculuk, Atatürk sevgisi, Millî Mücadele” gibi temalara yoğunlaşan Erken Cumhuriyet Dönemi edebî metinlerinin aksine orijinal bir konuya eğilmiş; ele aldığı meseleleri farklı bir bakış açısıyla, mizah ve ironinin imkânlarından faydalanarak işlemiştir.

Benzer temaya eğilen diğer bir eser, Halil Nihad Boztepe'nin *Ağaç Kasidesi*'dir. Halil Nihad da tıpkı Refik Halid gibi toplum hayatında meydana gelen hızlı değişime karşı eleştirel bir tutum geliştirir. Kasideden alınan şu beyitlerde bu tutum açıkça ortaya konulmuştur:

Ne inkılâp, düşün, yok değişmeyen bir şey
Efendi sırra kadem bastı, yok *hanım*, yok *bey!*

Değişti terbiye, ahlâk, başkalaştı hayat!
Belirdi bir yenilik, geldi taze, gitti bayat!

Neler değişmedi dünya değişti, oldu *Acun!*
Yedirdiler ona erbâbı bir özel macun!

Değişti hem yazı hem dil, değişmedin el'an
Kamış kalemler yazarsın, değil mi, hem de sağdan! (Boztepe, 2023, s. 112).

Burada üzerinde durulması gereken şey, Cumhuriyet'in ilanında ve ardından gelen yoğun değişim/dönüşüm yıllarında sürgünde bulunan Refik Halid'in bu eseri niçin yazdığıdır. Refik Halid eserini kaleme alırken ülkede yaşanan değişimleri övmekte midir, yermekte midir? Yoksa, Maruf Bey'in şahsında yalnızca bir durum tespiti yaparak yaşadığı şahsi şaşkınlıkları mı dile getirmektedir?

Deli, bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır ki yazar ülkede yaşanan dönüşüme -dönemin bazı kanonik şair ve yazarları gibi- övgü dolu sözlerle yaklaşmaz. *Deli*'yi “karşı kanonik bir metin” olarak değerlendirme sebebimiz budur. Bununla birlikte eserde Türkiye'nin yaşadığı dönüşüm, salt bir eleştiri mantığıyla ve hiciv oklarına hedef olacak şekilde de işlenmemiştir. “Kırpi” müstearıyla yazdığı hicivlerle meşhur olan Refik Halid; *Deli*'de ironiyi ve eleştiriye ölçülü bir şekilde kullanmıştır. Banıççek Kırzioğlu'nun tespiti ile (2006, s. 46) “okuyucu, usta bir mizah yazarının kaleminden 1908 sonrası toplumumuzda gerçekleşen her türlü değişimi tebessümle okuma imkânı bulmuş, estetik hazdan kaynaklanan bu tebessüm de *Deli* piyesini edebî bir çizgiye oturtmuştur.”

Diğer bir bakış açısıyla piyesin ana karakteri Maruf Bey, Refik Halid'den başkası değildir. 16 yıl yurt dışında sürgünde bulunan yazar, Türkiye'de yaşanan değişimlere dışarıdan ve hayretle bakmış, *Deli*'de Maruf Bey vasıtasıyla duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Nitekim Refik Halid'in ülkeye dönmeden önce *Tan* gazetesine yolladığı telgrafta yer alan şu cümleler, Türkiye'nin hızlı dönüşümünü şaşkınlıkla takip eden bir yazarın kaleminden dökülmüştür:

Dönüş sevincim katmerlidir. Sevgili yurdumu ne halde bıraktım? Nasıl bir harika ile karşılaşacağım. Dumanı yası tüten bir fabrika bacası tanırdım: Zeytinburnu... Ankara'da tek bina Taşhan'dı. Bankalarda dilimiz ötmez, şirketlerde sözümüz sökmeydi. Trende Türkçemi Rumlaştırılmadan biletçiye meram anlatamazdım. Tokatlıyan'da frenkçe söylemezsem garsona dilediğimi kolayca yaptıramazdım. Plâjlarımızda yüzen yabancılara kıydan korkarak bakar, Avrupa'dan dönerken hudutta şapkamı pencereden atardım. Memlekette toprağın kuru su bizim, yaşı elindi. Bıraktığım haldeki bu vatan yerine istiklâl ve mucize ülkesine kavuşmaktan duyduğum heyecan içinde şu yaşımda ağlar güler ilân bebeklerine döndüm. (Karakayış, 1938, s. 1).

Mehmet Narlı, Maruf Bey'in deliliği ile ilgili şu dikkat çekici tespiti yapar: “Oyuna [inkılapları tek tek sayıp dökerek tebarüz ettirdiği] dayanak noktasından yaklaşırsa, Maruf Bey'in deliliğinin anlamı şu olur: Ancak bir deli, bütün bu yeniliklerin, modernleşmelerin, yeni sosyetenin kıymetini anlamayabilir. Öyleyse Refik Halid, deliliği, hem bu anlamda hem de ‘muhalif kalmakla delilik etmişim’ anlamında kurmuştur.” (Narlı, 2015, s. 93). Fatma Topdaş Çelik'e göre ise Refik Halid, *Deli*'yle “bir yandan geleneksel olanın eksik ve sürdürülemez yanlarını işlerken diğer yandan Atatürk ilke ve inkılaplarını destekleyici bir tutum geliştirmiş, bu sayede eserini çok sesli eleştirel bir anlatıma kavuşturmuş ve neticede muhalif kimliğinden vazgeçtiğini belgelemiştir.” (Çelik, 2021, s. 2306).

İlk baskısı 1929'da Halep'te yapılan *Deli*, Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkatini çekmiş ve takdirini kazanmıştır. Atatürk'e göre *Deli*, inkılapları hicvetmeyen, aksine tebarüz ettiren bir eserdir (Baydar, 1960, s. 112). Yakup Kadri, hatıralarında Atatürk'ün meşhur sofrasında *Deli* piyesini kahkahalar eşliğinde okuduğunu anlatır:

Atatürk hiçbirimizin görmediği, bilmediği bu eserciği, nereden bulmuştu veya bu eseri ona kim göndermişti? Bir akşam, Atatürk, sofraya oturduğumuz sırada “Çocuklar,” demişti, “size bu akşam tadına doyum olmaz bir ‘ziyafeti edebiyet’ çekeceğim” ve elinde tuttuğu cep dergisi kütanesinde bir kitabı göstererek: “Bu,” diye ilâve etmişti, “Refik Halit'in, yirmi yıllık bir akıl hastasının, şuuru yerine gelip kendini baştan başa değişmiş bir Türkiye içinde bulunca, tekrar delirişini gösteren bir tiyatro piyesidir” ve gözünü takarak bizzat kendisi okumağa başlamıştı. (...) Atatürk sayfalarca süren bu konuşmaları bize okurken, gözlerinden yaş gelesiye gülüyordu. Atatürk, Karagöz perdesi karşısında bir çocuk gibi kahkahalarla güldükten sonra: “Yazık oldu şuna!” diye söylendi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya dönerek “Ne yapacaksak yapalım, onun bir an evvel memlekete dönmesinin çaresine bakalım,” dedi. Şükrü Kaya ilkin şöyle bir çare bulmuştu: Refik Halit'e, talimatlı bir sınır karakoluna gelip teslim olması bildirilecekti. Karakol aldığı talimata göre, onu sözde “tahtel hıfız” fakat hakikatte nezaketle Ankara'ya yollayacaktı. Ondaki ötesi kolaydı artık. Fakat Refik Halit, meselenin bu çözüm şeklini kabul etmedi. Bunun üzerinedir ki, iş Büyük Millet Meclis'ine dayandı ve oradan çıkan bir umumî af kanunu ile halledildi. Bu suretle, diğer bütün Yüzellikler de Refik Halit sayesinde, memlekete dönmek haklarını kazanmış oluyordu. (Karaosmanoğlu, 1969, s. 88-90).

Yakup Kadri'nin bu satırlarından birkaç sonuç çıkarabiliriz: Birincisi Atatürk, Halep'te yayımlanan *Deli* piyesini getirtirip okuyacak kadar edebiyat hayatını yakından takip eden bir liderdir. Muhalif bir kalemin elinden çıkan ve “karşı-kanonik bir metin” olan *Deli*'yi

etrafındakilere kahkahalar atarak okuması da onun hoşgörüsüne bir delildir. İkincisi Refik Halid'in affedilmesinde Hatay'ın anavatana katılması ile ilgili yazılarının yanı sıra *Deli* piyesinin de önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim, Refik Halid yurda dönmeden evvel çektiği telgrafın son cümlelerinde “Yaşa Atatürk, beni gurbette de göğsümü kabartarak yaşatan Atatürk” sözleriyle Atatürk'e olan minnettarlığını dile getirmiştir.

Sonuç

Hikâye ve romanlarıyla modern Türk edebiyatında kendine has bir yer edinen Refik Halid, *Servet-i Fünun* gazetesinde çalışmaya başlayarak matbuat hayatına adım atmıştır. “Kirpi” müstearıyla yayımladığı hiciv dozu yüksek metinleriyle tanınmaya başlayan yazarın dikkat çekici yönlerinden biri de muhalif kimliğidir. II. Meşrutiyet'in ardından İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalif bir tavır geliştiren yazar, beş yıllık sürgün hayatının ardından iflah olmaz muhalif tavrını sürdürmüştür; kaleme aldığı yazılarda mevcut yönetimi ve ülkenin içinde bulunduğu durumu tenkit etmeye devam etmiştir.

Yazar, ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki'nin devamı olarak gördüğü Millî Mücadele'ye ve bu mücadelenin önderlerine karşı çıkmış, muhalefetini eylemleriyle ve yazılarıyla ortaya koymuştur. Bu dönemdeki muhalifliği yazarın adının Yüzellilikler listesine eklenmesine yol açmış ve Refik Halid'in ikinci sürgün dönemi başlamıştır. 9 Kasım 1922'de yurt dışına çıkan yazar, Beyrut ve Halep'te uzun yıllar sürgün hayatı yaşadıkdan sonra 17 Temmuz 1938'de yurda dönmüştür.

77 yıllık ömrünün 22 yılını sürgünlerde geçiren yazarın *Deli* adlı piyesi, Refik Halid'in edebiyat hayatında çok özel bir yerde durduğu gibi ele aldığı tema, bu temanın işleniş biçimi ve “karşı kanonik” bir metin olması bakımından önemli bir eserdir. *Vahdet* gazetesinde tefrika edildikten sonra 1929'da kitap hâlinde neşredilen *Deli*'de Meşrutiyet'in ilanından iki gün evvel hafızasını kaybeden Maruf Bey'in 21 yıl sonra melekât-ı akliyesine kavuşmasının ardından gördükleri ve duydukları karşısında yaşadığı yabancılaşma hâli işlenir. Maruf Bey, Cumhuriyet'e uyanan, topluma yabancılaşan, yalnızlaşan fakat neticede değişime ayak uyduran bir bireydir.

Refik Halid, piyesinde Türkiye'nin yaklaşık 20 yıllık zaman diliminde yaşadığı önemli hadiseler ve bilhassa Cumhuriyet'in ilanından sonraki büyük dönüşüme odaklanmıştır. Denilebilir ki Türkiye'de yaşanan değişimlere yıllarca dışarıdan bakan ve ülkenin dönüşümünü şaşkınlıkla izleyen yazar, gurbette iken yaşadığı yabancılaşma hâlini Maruf Bey'in kişiliğinde, mizahın ve ironinin imkânlarından faydalanarak ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Baydar, M. (1960). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar?*. Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınları.
- Boztepe, H. N. (2023). *Hicivlerinden seçki*. (N. Tonga, Haz.). 160. Kilometre Yayınları.
- Çelik, F. T. (2021). Refik Halid Karay'ın siyasi kimliği ışığında *Deli* adlı eseri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 2298-2309. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1010150>
- Çetinkaya, S. G. (2023, 19 Şubat). *Atatürk dönemi güzellik yarışmaları*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-guzellik-yarismalari/>.
- Ebcioğlu, H. M. (1943). *Kendi yazılarıyla Refik Halid*. Semih Lütfi Kitabevi Yayınları.
- Gogol (2016). *Bir delinin hatıra defteri*. (N. Y. Taluy, Çev.). Varlık Yayınları.
- Gökçepınar, S. (1949, 6 Ekim). Muharrir neden yetişmiyor? Filozof Rıza Tefvik diyor ki. *Akşam*, 6.
- Karaer, N. (1998). *Tam bir muhalif olarak Refik Halid Karay*. Temel Yayınları.
- Karakayış, R. H. (1938, 2 Haziran). Refik Halid'den telgraf. *Tan*, 1.

- Karay, R. H. (1918, 5 Kasım). Efendiler nereye?. *Zaman*, 2.
- Karay, R. H. (1929). *Deli*. Arara Matbaası.
- Karay, R. H. (1964). *Minelbab ilelmibrab*. İnkılap ve Aka Kitabevi Yayınları.
- Karay, R. H. (1996). *Bir ömür boyunca*. İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2009). *Deli* (4. baskı). İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Karay, R. H. (2010). *Ankara*. (A. Birinci, Haz.). İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Karay, R. H. (2017). *Memleket yazıları 18: Atatürk'e eğilen bir sürgün*. (T. Birkan, Haz.). İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Kırzioğlu, B. (2006). Refik Halid Karay'ın ikinci sürgününden yurda dönüşünü kolaylaştıran piyeste yenilik ve değişikliklerin halk psikolojisindeki yankıları. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 35-46.
- Narlı, M. (2015). Deli: Cumhuriyet modernleşmesinin övgüsü mü yergisi mi?. *Türk Dili*, (763), 91-93.
- Uçar, Ö. (2018-2019). Nâzım Hikmet'in kayıp filmi: Güneşe doğru. *Atlas Tarih*, (56), 122-125.
- Uçman, A. (2014). *Aziz feylesofum Refik Halid'den Rıza Tevfik'e mektuplar*. Dergâh Yayınları.
- Ünal, Y. (2013a). *Yakın dönem Türk tarihinde Refik Halid Karay*. Yeditepe Yayınları.
- Ünal, Y. (2013b). Refik Halid ve Millî Mücadele. *History Studies*, 5(1), 367-389. http://dx.doi.org/10.9737/historyS_688
- Ünal, Y. (2017). Misak-ı Millî karşısında bir önemli muhalif: Refik Halit Karay. *Yeni Türkiye*, (93), 1406-1420.

Savaş ÇAĞLAK

Dr. | Ph.D
Millî Eğitim Bakanlığı, Amasya-TÜRKİYE
The Ministry of Education, Amasya-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-9051-7710
savas_caglak@hotmail.com

Yayla Turizmi Faaliyetlerinin Termal Konfor Koşullarının Belirlenmesi: Palovit Yaylası (Çamlıhemşin/Rize)

Öz

İklim koşulları turizm faaliyetlerinin kaliteli olmasında ve turizm destinasyonlarının seçiminde önemli bir faktördür. Son yıllarda turizm faaliyetlerinin çeşitliliği ve turist sayıları artış göstermiş ve yayla turizmi faaliyetleri popüler olmuştur. Yayla turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir olması için fiziki coğrafya etmenlerinden iklim koşulları ve termal konfor durumları araştırılmalıdır. Termal konfor en genel ifadeyle insanların buldukları ortamda kendilerini rahat, mutlu ve zinde hissetme durumu olarak tanımlanır. Bu çalışmada yayla turizmi faaliyetlerinin termal konfor koşullarının belirlenmesi Rize ilinin Çamlıhemşin ilçesindeki Palovit yaylası özelinde incelenmiştir. Çalışmada Palovit yaylasında kurulu olan 19058 nolu meteoroloji istasyonunun saatlik ve günlük ölçümleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler Rayman yazılımı aracılığıyla FES (Fizyolojik Eşdeğer Sıcaklık) indisine göre hesaplanmıştır. FES değerlerinin 10 günlük aralıklarla yıl içindeki dağılımı ve aylık olarak saatlik dağılımları hazırlanmıştır. Ayrıca iklim turizm bilgilendirme şemasının hazırlanması amacıyla tüm iklim elemanlarının yaşanma sıklığı ve ekstremeleri hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda Palovit yaylasında sıcak stresi, fırtına riski ve bunaltıcı koşulların yaşanma olasılığının olmadığı anlaşılmıştır. Fakat soğuk stresi, yağış riski ve kayma riski oluşturan karla kaplı günlerin yaşanma olasılığının bulunduğu tespit edilmiştir. İklimsel tüm olasılıklar incelendiğinde turizm açısından en ideal döneminin yaz mevsimi olduğu belirlenmiştir. Turizm faaliyetlerine katılan bireylerin, tur düzenleyicilerin ve yerel yönetimlerin bu koşulları dikkate alması gerekmektedir. Yayla turizmi faaliyetlerinin sağlıklı, kaliteli ve sürdürülebilir olması için iklim koşulları ve termal konfor durumlarını araştırarak daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Yayla Turizmi, Termal Konfor, İklim Turizm Bilgilendirme Şeması, Fiziki Coğrafya, Palovit Yaylası

The Determination of Thermal Comfort Conditions of Plateau Tourism Activities; Palovit Plateau (Çamlıhemşin/Rize)

Abstract

Climate conditions are an important factor in the quality of tourism activities and the selection of tourism destinations. In recent years, the diversity of tourism activities and the number of tourists have increased and plateau tourism activities have become popular. In order for plateau tourism activities to be sustainable, climatic conditions and thermal comfort conditions among physical geography factors should be investigated. In the most general terms, thermal comfort is defined as the state of feeling comfortable, happy, and fit in one's environment. In this study, the determination of thermal comfort conditions for plateau tourism activities was examined specifically for the Palovit plateau in the Çamlıhemşin district of Rize province. In the study, hourly and daily measurements of the meteorological station number 19058 established on the Palovit plateau were used. The obtained data were calculated based on the PET (Physiological Equivalent Temperature) index through Rayman software. The distribution of PET values within the year at 10-day intervals and monthly hourly distributions was prepared. In addition, the frequency and extremes of all climatic elements were calculated in order to prepare a climate tourism information scheme. As a result of the study, it was understood that heat stress, storm risk, and sweltering conditions are not likely to be experienced on the Palovit plateau. However, it was determined that there is the possibility of snow-covered days that create cold stress, precipitation risk, and slipping risk. When all climatic possibilities are analysed, it is determined that the most ideal period for tourism is the summer. Individuals participating in tourism activities, tour organizers, and local administrations should take these conditions into consideration. In order for plateau tourism activities to be healthy, high quality and sustainable, there is a need for more research investigating climatic and thermal comfort conditions.

Keywords: Plateau Tourism, Thermal Comfort, Climate Tourism Information Scheme, Physical Geography, Palovit Plateau

1. Giriş

Turizm sektörü ülkelerin ekonomilerinde önemli bir paya sahiptir. Bölgesel gelişmelerde ve kırsalda iş istihdamının sağlanarak kırdan kente göçün önlenmesinde turizm faaliyetlerinin rolü büyüktür. Eğitim ve bilinç seviyesinin artması, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi turizm faaliyetlerine katılan birey sayısını ve turizm çeşitliliğini artırmıştır. Kentin boğucu, kirli ve gürültülü ortamından kaçmak, sakin, huzurlu ve doğada vakit geçirmek isteyen birçok turist günümüzde yaylaları tercih etmektedir. Yaylalar foto-safari, bitki türlerinin gözlemlenmesi, doğa yürüyüşleri, kırsal yaşam ritüellerinin deneyimlenmesi, yayla şenlikleri gibi birçok aktiviteye sahiptir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle birlikte artan hava sıcaklıkları yaylaları gözde tatil mekânları haline getirmiştir. Hatta günümüzde insanların ikinci bir konut olarak yaz mevsimini yaylada geçirmeye başladıkları görülmektedir (Somuncu, 2005, s. 27; Yılmaz, 2017).

Gün geçtikçe artan teknoloji kullanımına rağmen insanların birçok faaliyeti hala iklim koşullarına bağlıdır. Özellikle turizm faaliyetlerinde en önemli faktör iklimdir (Tranos & Davoudi, 2014). Turizme katılan bireylerin yapılan aktivitelerden memnun kalmasında ve turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir olmasında iklim koşulları belirleyicidir. İklimsel konfor koşullarının uygun olduğu dönemler ve mekânlar bireylerin turizm destinasyonu seçiminde cazibe merkezi haline gelmektedir (Şensoy vd., 2020, s.125). Bundan dolayı turizm destinasyonlarının iklim koşullarının değerlendirilmesi ve planlanmasının yapılması gerekmektedir (Scott et al., 2012).

Termal konfor en genel ifadeyle insanların buldukları ortamda kendileri rahat, mutlu ve zinde hissetme durumu olarak tanımlanır (Olgay, 1973; Sungur, 1980). Bir başka ifade ile insan vücudunun ürettiği ve çevreden aldığı ısı ile çevreye verdiği (cilt ve solunum yoluyla) ısının toplamının sıfır (0) olduğu durumlar konforlu kabul edilir (Öngel & Mergen, 2009). Konfor koşullarından yoksun olma durumunda; insanların sağlık sorunlarında (Donaldson & Keatige, 2002; Çağlak, 2022; Çağlak & Matzarakis, 2023) ve enerji kullanımında artışlar (Çağlak, 2021), iş verimlerinde ve refahlarında azalmalar görülmektedir (Balanagarajan & Gajapathy, 2018). Özellikle yayla turizmi gibi açık havada yapılacak turizm faaliyetlerinin kaliteli ve sağlıklı gerçekleştirilmesi için termal konfor koşullarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dünya'nın birçok bölgesinde ve Türkiye'de turizm merkezlerinin termal konfor koşullarını inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda Dünya çapında tanınırlığa sahip ve bu tür çalışmalara yön veren Alman Meteoroloji Servisinde görev yapan Prof. Dr. Andreas Matzarakis'in birçok çalışması bulunmaktadır. Matzarakis (2001) Yunanistan'ın iklim koşullarını turizm açısından incelemiş ve turistleri bilgilendirici kılavuzlar hazırlamıştır. Lin ve Matzarakis (2008) Tayvan'daki Sun Moon Gölü'nün termal konfor koşullarını değerlendirmişlerdir. Zaninovic ve Matzarakis (2009) Hırvatistan'da turistlere bilgilendirici iklim broşürleri hazırlamışlardır. Nemeth et al. (2008) Macaristan'ın Balaton Gölü'nün termal konfor koşullarını turizm açısından açıklamışlardır. Roshan et al. (2018) İran'ın turizm açısından iklim koşullarını değerlendirmişlerdir. Türkiye'de Güçlü (2010) tüm kıyıların kıyı turizmi açısından termal konfor koşullarını açıklamıştır. Kum (2011) doktora tezinde Türkiye'nin güneybatı kıyıların termal konfor koşullarını ve iklim değişikliğini incelemiştir. Özşahin ve ark. (2015) Artvin ilinin termal konfor koşullarını analiz etmiş ve turizm açısından değerlendirmiştir. Çağlak ve ark. (2017) Amasya'nın termal konfor koşullarını turizm açısından incelemiştir. Şensoy ve ark. (2020) Antalya örneğinde termal konfor ve turizm ilişkisini ele almıştır.

Dünya'da ve Türkiye'de yayla turizmi ve termal konfor ilişkisini ele alan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada Türkiye'nin önemli yayla turizm potansiyeli olan Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Palovit yaylası çalışma sahası olarak seçilmiştir. Çalışmada Palovit yaylasında bulunan meteoroloji istasyonunun 2018 – 2022 yılları arası (5 yıllık) meteorolojik verileri kullanılarak Rayman modeli aracılığıyla FES indeksine göre termal konfor koşullarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Termal konfor koşulları saatlik olarak incelenmiş, yıl içinde ve gün

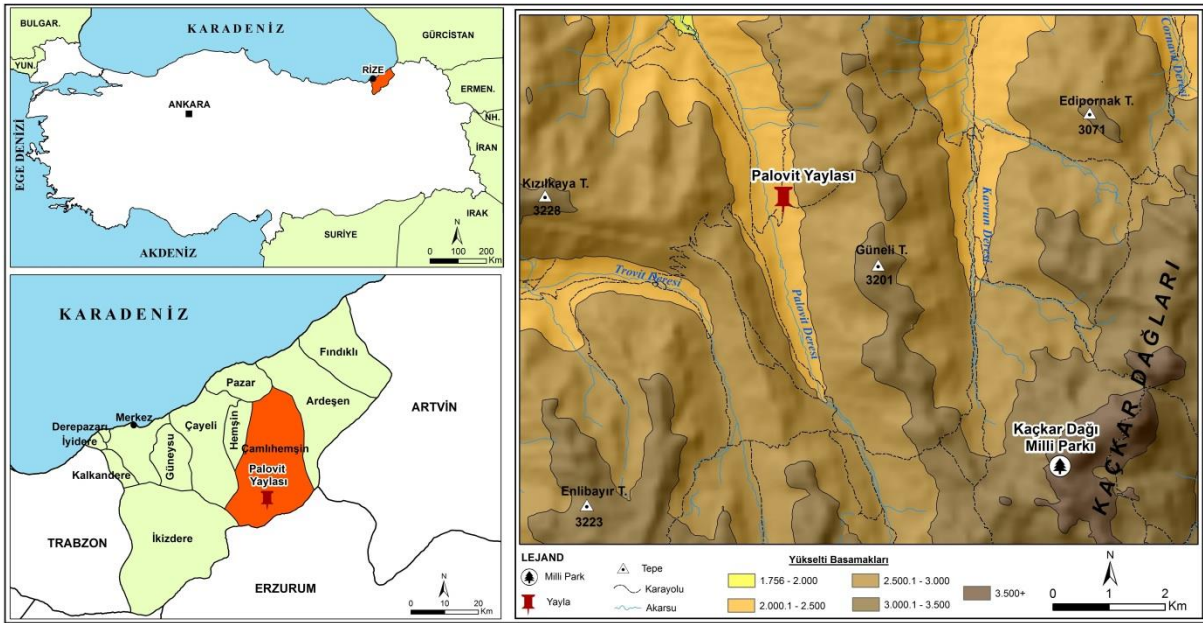
içindeki dağılımları açıklanmıştır. Turizm turlarına katılacaklar ve tur düzenleyiciler için turizm faaliyetleri için günün hangi saatlerinin uygun olduğunun belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sentezlenerek uygun turizm dönemlerinin belirlenmesi ve coğrafi bakış açısıyla önerilerin sunulması hedeflenmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Yayla turizmi faaliyetlerinin termal konfor koşullarının incelenmesini amaçlayan bu çalışmanın Türkiye'nin yayla potansiyelinin en fazla olduğu Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılması düşünülmüştür. Bu amaçla Rize ilinin Çamlıhemşin ilçesindeki Palovit yaylası çalışma sahası olarak seçilmiştir. Palovit yaylası Çamlıhemşin ilçe merkezinin yaklaşık 15 km güneyinde, Kaçkar Dağları'nın kuzeybatısında bulunmaktadır. Yayla 2300 ile 2400 metreler arasında yükseltiye sahiptir. Yaylanın içerisinden kuzeyden güneye doğru akış gösteren Palovit Deresi geçmektedir (Şekil 1).

Şekil 1

Palovit Yaylasının Lokasyon Haritası

Palovit yaylası her yıl yerli ve yabancı birçok turisti ağırlamaktadır. Yaylada yaklaşık 150 tane mesken, 2 kahvehane ve 1 bakkal bulunmaktadır. Bu imkânları ile yayla turistlere hizmet verebilmektedir. Palovit yaylası, yeşili bol olan, temiz atmosfere sahip ve içerisinden geçen Palovit Deresi ile insanların huzur bulacağı muhteşem bir ortama sahiptir.

Çalışmada Palovit yaylasında kurulu olan 19058 ulusal kodlu meteoroloji istasyonunun 2018-2022 yılları arası (5 yıllık) meteorolojik ölçümleri kullanılmıştır. Meteoroloji istasyonu 2016 yılında kurulmuş, fakat düzenli ve eksiksiz ölçümler 2018 yılından itibaren tutulmuştur. Bundan dolayı çalışmada 2018 ve sonrasının verileri kullanılmıştır. Hava sıcaklığı (°C), nispi nem (%), rüzgâr hızı (m/s) ve bulutluluk (okta) verileri saatlik olarak, yağış (mm), kar kalınlığı (cm) vb. veriler günlük olarak elde edilmiş ve değerlendirilmiştir.

İklim koşullarının turizm amacıyla incelendiği bu çalışmada iklim turizm bilgilendirme şemasının hazırlanması düşünülmüştür. Bu düşünceyle uygun turizm dönemlerinin belirlenmesi için termal bileşenler (sıcak /soğuk stresleri ve konforlu koşullar), estetik bileşenler (güneşli, sisli ve kapalı günler) ve fiziki koşullar (yağışlı, bunaltıcı, fırtınalı ve karla kaplı) hesaplanmıştır.

Tablo 1

İklim Turizm Bilgilendirme Şemasında Yer Alan Faktörler ve Eşik Değerler (Matzarakis, 2007; Zaninovic & Matzarakis, 2009)

Bileşenler	Etkili Parametreler	Eşik Değerleri
Termal Bileşenler	Sıcak stresi	FES > 35°C
	Soğuk stresi	FES < 0°C
	Konforlu	18 °C < FES < 29 °C
Estetik Bileşenler	Güneşli	Bulut kapalılığı < 5/8
	Sisli	Nispi nem > %93
Fiziki Koşullar	Bunaltıcı	Buhar basıncı > 18 hPa
	Yağışlı	Yağış > 5mm
	Fırtınalı	Rüzgâr hızı > 8 m/s
	Karla kaplı	Kar kalınlığı > 30 cm

Termal bileşenlerin belirlenmesi için termal konfor indislerinden yararlanılmıştır. Termal konfor koşullarının belirlenmesi için sayıları 200'e yakın indis geliştirilmiştir. Bu indislerin kullanımları, amaçları, hesaplama yöntemleri ve birbirlerine göre farklılıklarını içeren birçok bibliyografik çalışmalarda yapılmıştır (Epstein & Moran, 2006; de Freitas & Grigorieva, 2015).

Bu çalışmada termal konfor koşullarının belirlenmesinde hem meteorolojik parametreleri hem de kişisel parametreleri hesaplayan ve Dünya'da yaygın kullanıma sahip olan radyasyon modeli Rayman yazılımı kullanılmıştır. Rayman yazılımı birçok termal konfor indisini hesaplayabilmektedir. Bu model termal konfor koşullarını meteorolojik parametreler ile insan vücudunun termo fizyolojik şartlarını (giysi tipi, yapılan aktivite ve metabolik süreçler) dikkate alarak hesaplamaktadır (Höppe, 1999; Matzarakis et al., 1999; Gulyas et al., 2006). Çalışmada en yaygın kullanılan FES (Fizyolojik Eşdeğer Sıcaklık) indisine göre değerlendirmeler yapılmıştır. Bu indis termal konfor koşullarını insan vücut ısı enerjisi dengesine göre hesaplamaktadır. FES indisi kişisel faktörler olan giysi, yapılan aktivite ve metabolik süreçleri daha hassas bir şekilde hesaba katmaktadır.

İndis Höppe (1984) tarafından geliştirilen Denklem 1'deki formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$M + W + Q * (T_{mrt}, v) + QH (T_a, v) + QL (e, v) + QSW (e, v) + QRe (T_a, e) + S = 0 \quad (1)$$

Denklemde; M metabolizma oranı (aktivite), W mekanik güç (aktivite türü), Q* radyasyon bütçesi, QH hissedilen sıcaklığın değişimi, QL gizli ısının değişimi (buharlaştırma), QSW gizli ısının terleme yoluyla dağılımı, QRe solunum yoluyla ısı değişimi (hissedilen ve gizli sıcaklık), S depolama, T_a hava sıcaklığı, e buhar basıncı, v rüzgâr hızı, T_{mrt} ortalama radyan sıcaklıktır. FES indisinde termal stres seviyeleri 35 yaşında, 175 cm boyunda, 75 kg ağırlığında, 0.9 clo giysi yükü ve 80 W (Auliciems & Szokolay, 2007; Çağlak, 2021) iş yükü yapan sağlıklı erkek birey dikkate alınmaktadır.

Yılın gününe ve saatine göre hesaplama sonucu elde edilen FES değerleri Tablo 2'deki sınıflandırmaya göre değerlendirilmektedir.

Tablo 2

FES İndisinin Termal His ve Stres Seviyeleri (Matzarakis et al., 1999; Höppe, 1999)

FES(°C)	İnsanın sıcaklık hissi	Termal stres seviyesi
< 4.0	Çok soğuk	Aşırı soğuk stresi
4.1–8.0	Soğuk	Güçlü soğuk stresi
8.1–13.0	Serin	Orta soğuk stresi
13.1–18.0	Hafif serin	Hafif soğuk stresi
18.1–23.0	Konforlu	Termal stres yok
23.1–29.0	Hafif sıcak	Hafif sıcak stresi
29.1–35.0	Sıcak	Orta sıcak stresi
35.1–41.0	Çok Sıcak	Güçlü sıcak stresi
>41.0	Aşırı sıcak	Aşırı sıcak stresi

Estetik bileşenler ve fiziki koşullar ise ölçülen günlük verilerin yüzdelik dağılımı ile elde edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Palovit Yaylasının İklim Özellikleri

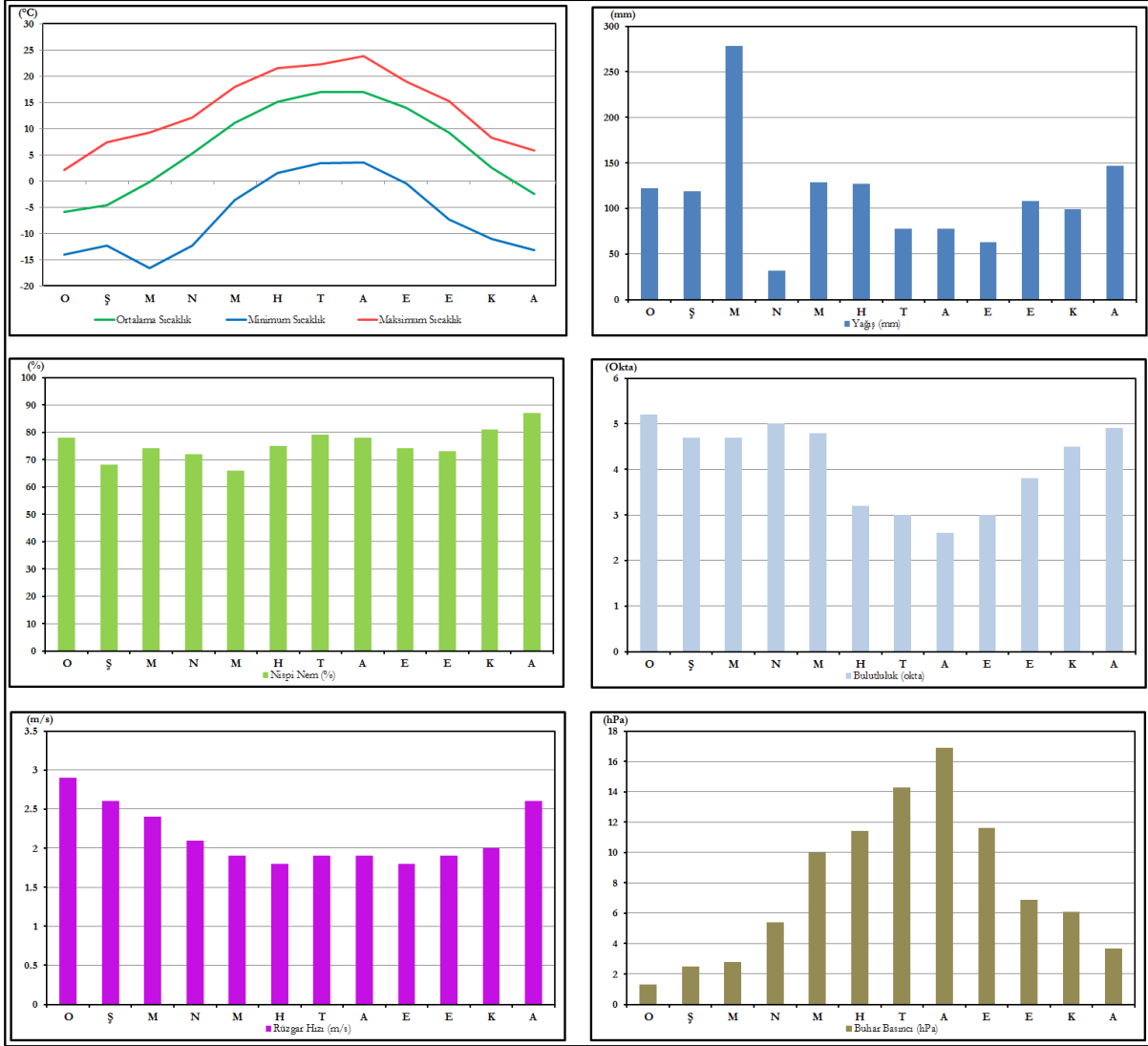
Karadeniz İklimi özellikleri yaşanan Palovit yaylasında yıllık ortalama sıcaklık 6.5 °C, en düşük ortalama sıcaklık ocak ayında -5,9 °C, en yüksek ortalama sıcaklık temmuz ve ağustos aylarında 16.9 °C'dir. Ortalama maksimum sıcaklık en yüksek ağustos ayında 23.8 °C, en düşük ocak ayında 2.1 °C ölçülmektedir. Minimum sıcaklıklarda ise en düşük mart ayında 16.6 °C ve en yüksek 3.5 °C ağustos ayındadır. Tüm sıcaklık değerlendirmelerinde en yüksek sıcaklıklar ağustos ayında iken, en düşük sıcaklıklarda ortalama ve maksimum sıcaklıklarda ocak ayında, minimum sıcaklıkta ise mart ayındadır (Şekil 2; Tablo 3).

Her mevsim yağışlı geçen Palovit yaylasında yıllık toplam yağış miktarı 1380 mm, en fazla yağış 278 mm ile mart ayında, en az yağış ise 32 mm ile nisan ayında görülmektedir. Nemlilik durumu incelendiğinde yıllık ortalama nispi nem %75, en nemli ay %87 ile aralık ayı ve nemin en düşük olduğu ay %66 ile mayıs ayıdır. Yıllık ortalama bulutluluk oranı 4.2 okta, bulutluluk oranı en yüksek ocak ayında 5.2 okta ve en az bulutluluk 2.6 okta ağustos ayında yaşanmaktadır (Şekil 2; Tablo 3).

Yaylanın yıllık ortalama rüzgar hızı 2.1 m/s, en hızlı rüzgar 2.9 m/s olarak ocak ayında ve en yavaş rüzgar 1.8 m/s olarak haziran ayında esmektedir. Boğuculuğun parametresi olarak değerlendirilen buhar basıncı ise hava sıcaklığı ile paralellik göstermektedir. Yıllık ortalama buhar basıncı 7.7 hPa, en yüksek buhar basıncı ağustos ayında 16.9 hPa, en düşük buhara basıncı ise 1.3 hPa ile ocak ayındadır (Şekil 2; Tablo 3).

Şekil 2

Palovit Yaylasının İklim Elemanlarının Dağılımını Gösteren Grafikler

İklim elemanları genel olarak değerlendirildiğinde; yaylada kışların soğuk, rüzgârlı ve bulutlu geçtiği, yaz mevsiminde ise açık günlerin daha fazla olduğu, sıcaklıkların çok yüksek olmadığı ve rüzgâr hızının biraz daha azaldığı görülmektedir.

Tablo 3

Palovit Yaylasının İklim Elemanları ve Ortalamaları

İklim Elemanları	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	-5.9	-4.6	-0.2	5.2	11.1	15.1	16.9	16.9	13.9	9.3	2.5	-2.5	6.5
Minimum Sıcaklık (°C)	-14.1	-12.3	-16.6	-12.4	-3.6	1.5	3.4	3.5	-0.5	-7.4	-11.1	-13.2	-6.9
Maksimum Sıcaklık (°C)	2.1	7.4	9.2	12.1	17.9	21.6	22.2	23.8	19	15.2	8.2	5.8	13.7
Nispi Nem (%)	78	68	74	72	66	75	79	78	74	73	81	87	75
Yağış (mm)	122	119	278	32	129	127	78	78	63	108	99	147	1380
Rüzgâr Hızı (m/s)	2.9	2.6	2.4	2.1	1.9	1.8	1.9	1.9	1.8	1.9	2.0	2.6	2.1
Bulutluluk (Okta)	5.2	4.7	4.7	5.0	4.8	3.2	3.0	2.6	3.0	3.8	4.5	4.9	4.2
Buhar Basıncı (hPa)	1.3	2.5	2.8	5.4	10	11.4	14.3	16.9	11.6	6.9	6.1	3.7	7.7

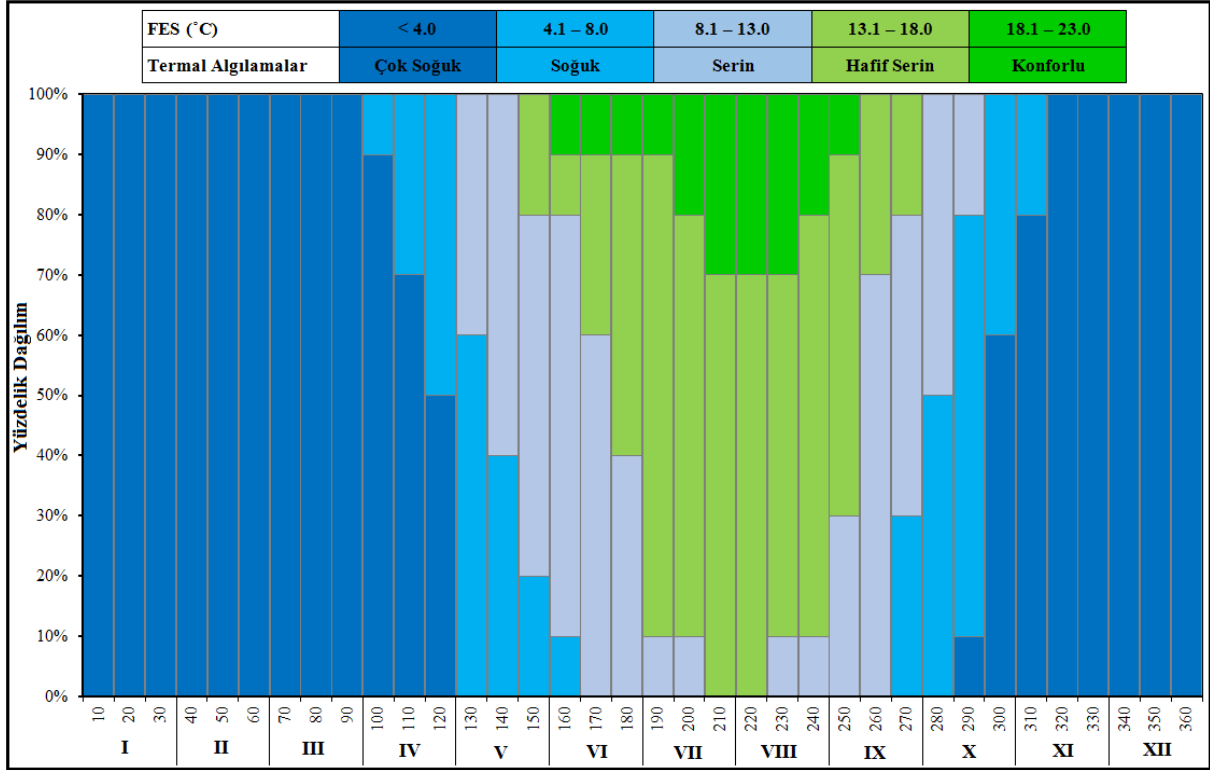
3.2. Termal Konfor Koşullarının Dağılımı

Yılın her gününün her saatinin FES değerleri hesaplanmış ve daha sonra günlük ortalamalar elde edilmiştir. Daha sonra yıl içindeki dağılımları gösterebilmek için 10 günlük ortalamalar şeklinde yüzdeler olarak grafiklerle gösterilmiştir. Grafikte FES değerlerinin aralıkları termal algılama seviyelerine göre farklı renklerle açıklanmıştır.

Palovit yaylasında kasım ayından nisan ayının sonuna kadar yılın 150 gününde “çok soğuk” ve “soğuk” stresleri, mayıs ve ekim aylarında “soğuk” stresi ile birlikte “serin” stresi yaşanmaktadır. Haziran ve eylül aylarında “serin” ve “hafif serin” stresi algılanırken, temmuz ve ağustos aylarında “hafif serin” stresi ile birlikte “konforlu” koşullar algılanmaktadır. Ayrıca sıcak streslerinin etkili olmadığı görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3

Termal Konfor Koşullarının On Günlük Aralıklarla Dağılımı

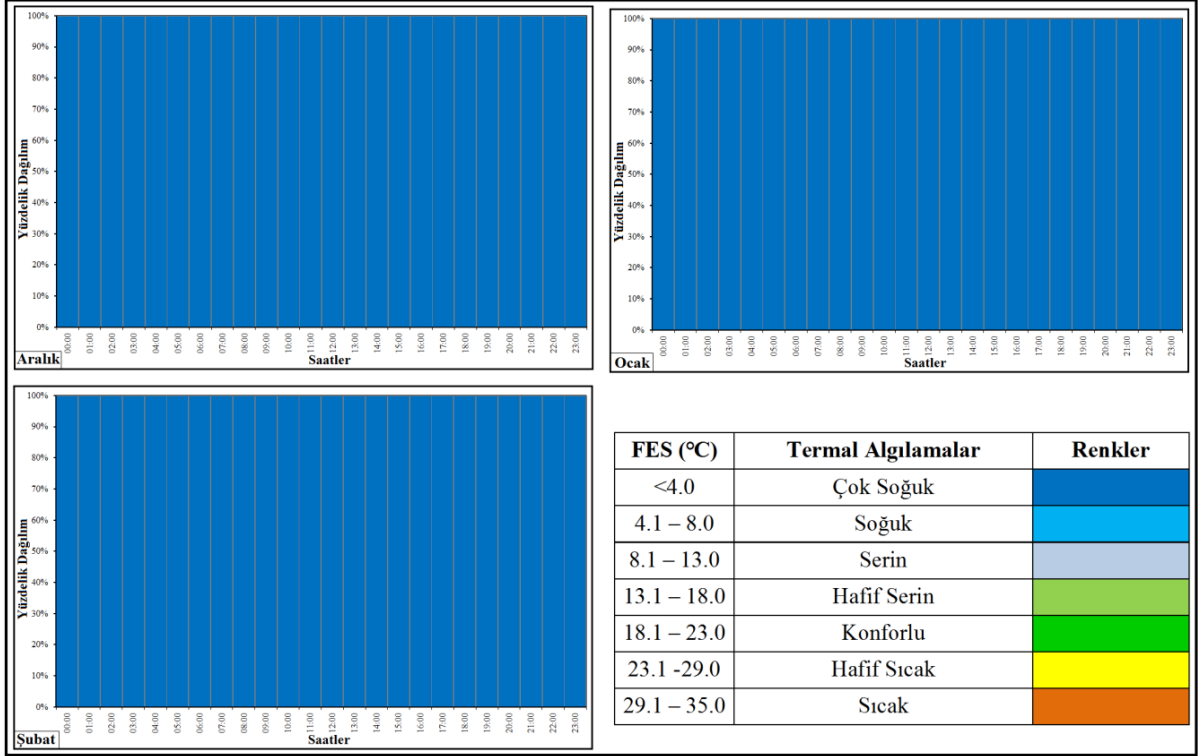

Günlük değerlendirmelere göre yılın en uygun döneminin temmuz ve ağustos ayları olduğu görülmektedir.

Termal konfor koşullarının gün içindeki dağılımları aylık grafikler şeklinde hazırlanmış ve mevsimlik olarak açıklanmıştır. Kış mevsiminin ayları olan aralık, ocak ve şubat aylarında gün içindeki tüm saatlerde “çok soğuk” stresi yaşanmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4

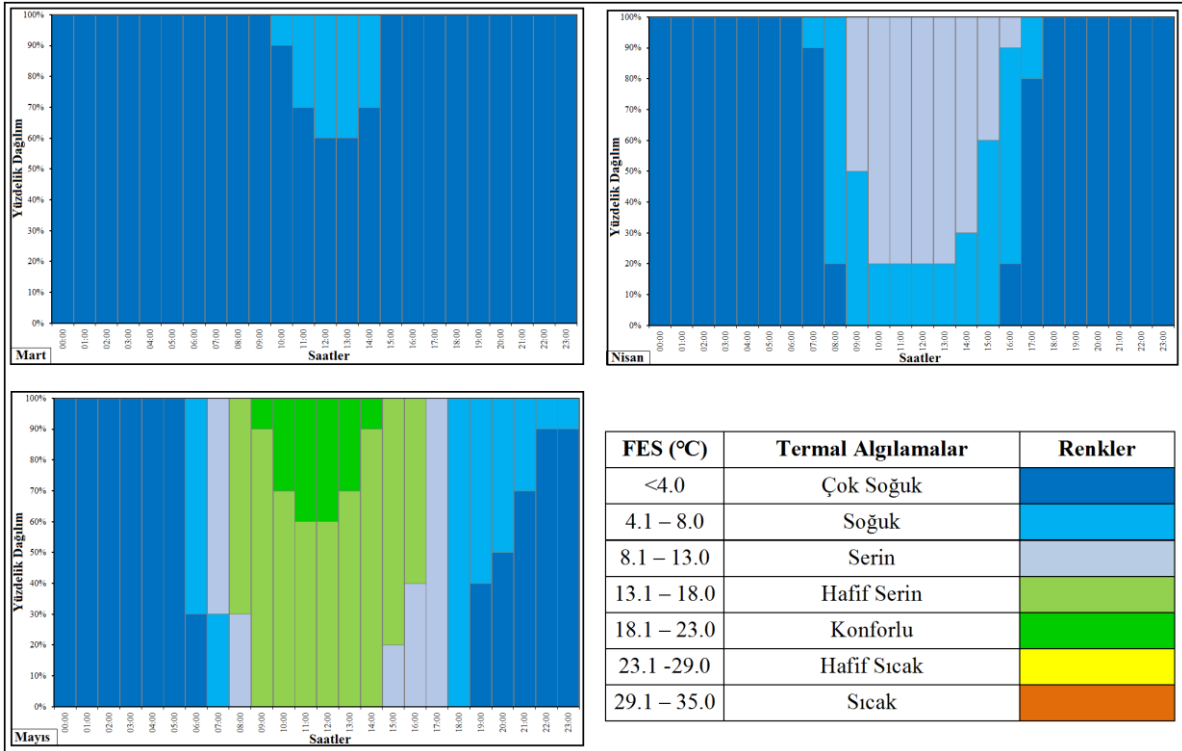
Kış Mevsiminde Termal Konfor Koşullarının Saatlik Dağılımı

İlkbahar mevsiminin mart ayında gün en sıcak vakti olan saat 11:00 ile 14:00 arasında “soğuk” stresi görülürken diğer saatlerde “çok soğuk” stresi algılanmaktadır. Nisan ayında saat 09:00 ile 15:00 arasında “serin” stresi yaşanırken, diğer saatlerde “çok soğuk” ve “soğuk” stresleri yaşanmaktadır. Mayıs ayında ise saat 18:00’den sabah 06:00’ya kadar “çok soğuk” ve “soğuk” stresleri, saat 07:00 ile 17:00’de “serin” stresi, sabah saat 08:00’den 16:00’ya kadar ise “hafif serin” stresi ve “konforlu” koşullar algılanmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5

İlkbahar Mevsiminde Termal Konfor Koşullarının Saatlik Dağılımı

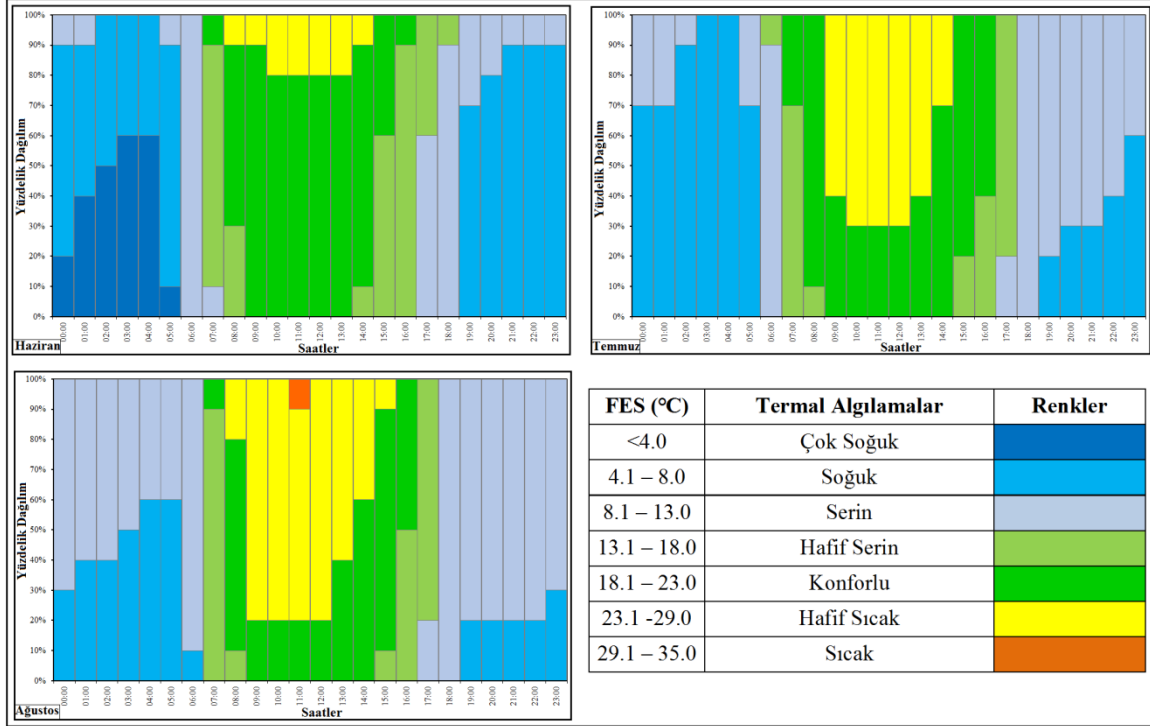
Yaz mevsiminde ise haziran ayında akşam saat 19:00'dan sabah 05:00'e kadar "soğuk" stresleri, sabah saat 06:00'da ve akşam 18:00'de "serin" stresleri etkili olmaktadır. Saat 07:00'de, 16:00'da 17:00'de "hafif serin" stresi yaşanırken, saat 08:00'den 15:00'e kadar "konforlu" koşullar yaşanmaktadır. Ayrıca günün en sıcak vakti olan 10:00 ile 14:00 arasında "hafif sıcak" stresleri de algılanmaktadır (Şekil 6).

Temmuz ayında gece saat 23:00'den sabah 05:00'e kadar "soğuk" stresi, saat 18:00'den 22:00'ye kadar ve sabah saat 06:00'da "serin" stresi, saat 07:00'de ve saat 17:00'de "hafif serin" stresi yaşanmaktadır. Sabah saat 08:00'de, saat 15:00'de ve 16:00'da konforlu koşullar algılanırken, saat 09:00'dan saat 14:00'e kadar "hafif sıcak stresi yaşanmaktadır (Şekil 6).

Yılın en sıcak ayı olan ağustos ayında sadece güneşin doğmaya yakın olduğu günün en soğuk saatleri olan 03:00 ile 05:00 arasında "soğuk" stresi, akşam 18:00'den gece 02:00'ye kadar "serin" stresi, saat 07:00 ile saat 17:00'de "hafif serin" stresi etkili olmaktadır. Sabah saat 08:00'de ve saat 14:00'den saat 16:00'ya kadar konforlu koşullar, saat 09:00 ile saat 13:00 arasında hafif sıcak" stresi algılanmaktadır. Ayrıca saat 11:00'de "sıcak" stresi görülebilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6

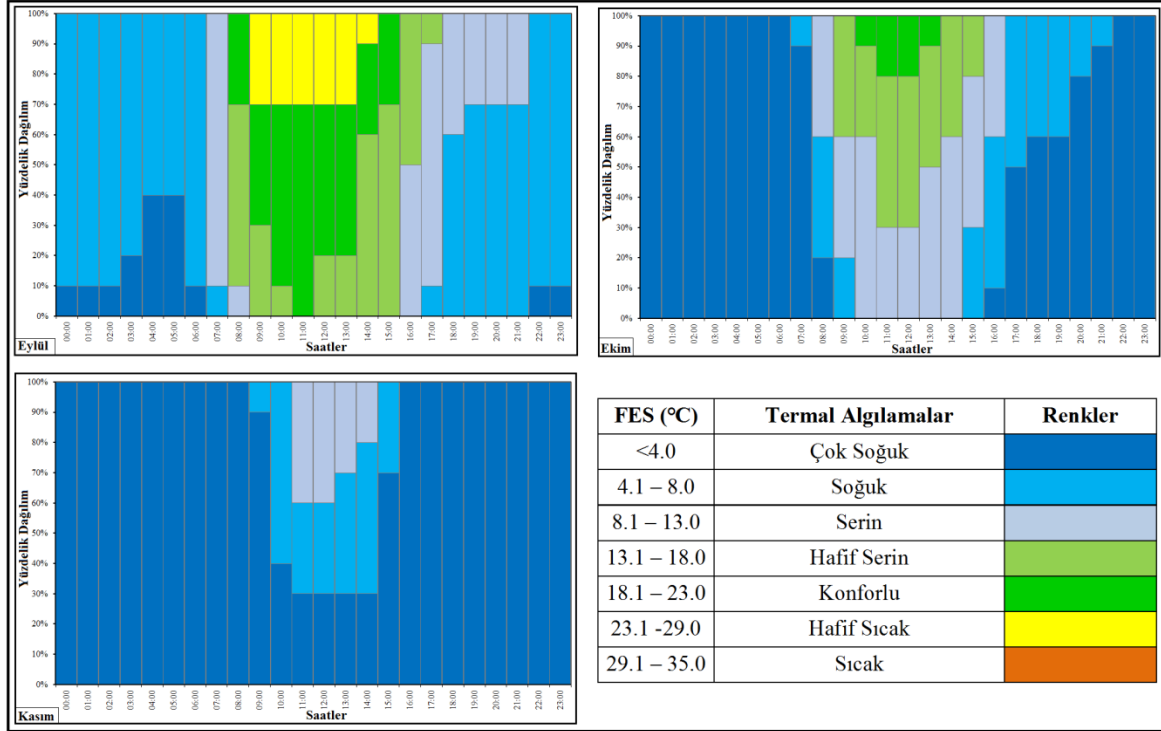
Yaz Mevsiminde Termal Konfor Koşullarının Saatlik Dağılımı

Yaz mevsiminden geçiş olan sonbahar mevsiminin ilk ayı eylül ayında akşam saat 18:00'den sabah 06:00'ya kadar "soğuk" stresi, saat 07:00'de ve saat 17:00'de "serin" stresi, saat 08:00'de ve saat 15:00'den saat 16:00'ya kadar "hafif serin" stresi etkili olmaktadır. sabah saat 09:00'dan saat 14:00'e kadar "konforlu" koşullar algılanmaktadır. Ayrıca yine bu saatlerde "hafif sıcak" stresi de yaşanabilmektedir (Şekil 7).

Şekil 7

Sonbahar Mevsiminde Termal Konfor Koşullarının Saatlik Dağılımı

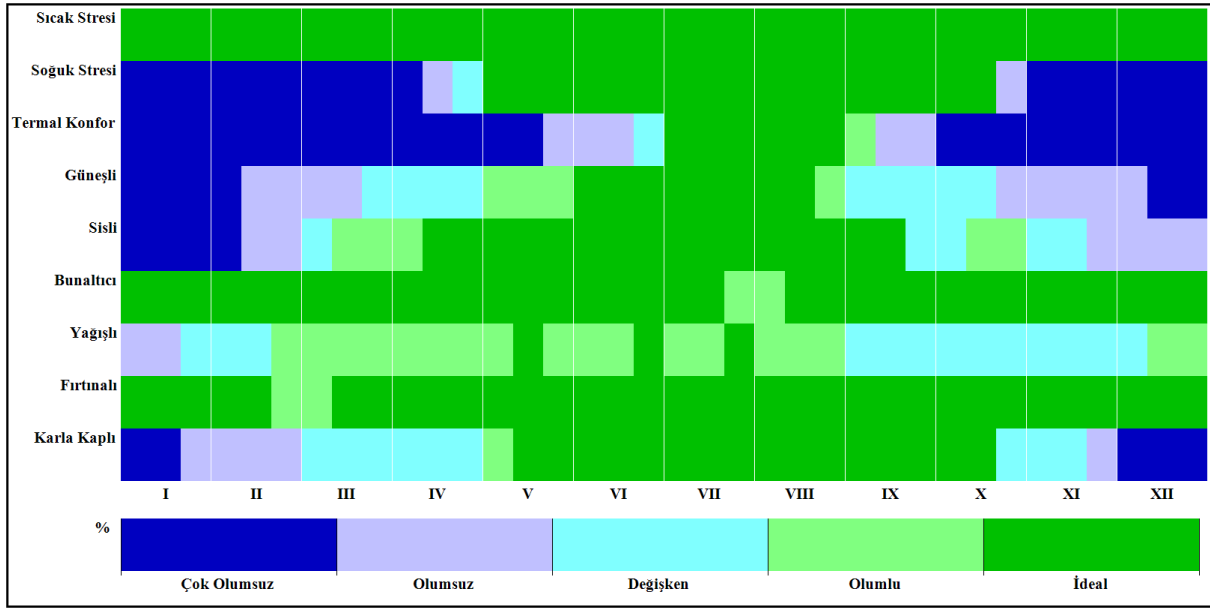

3.3. Palovit Yaylasının İklim Turizm Bilgilendirme Şeması

Palovit yaylasının tüm iklim parametrelerinin değerlendirilerek uygun turizm dönemlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan iklimsel turizm bilgilendirme şeması incelendiğinde yaylada sıcak stresi olasılığının olmadığı anlaşılmaktadır. Soğuk stresi olasılığı ise ekim ayının sonlarından nisan ayının sonlarına kadar yaşanma olasılığının olduğu, bu olasılığın ise kasım ayından mart ayına kadar ki dönemde daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Konforlu koşulların en ideal olduğu dönemin temmuz ve ağustos ayları olduğu, haziran ve eylül aylarında değişkenlik gösterebileceği ve ekim ayından nisan ayı ortalarına kadar güçlü konforsuz koşulların olma olasılığının bulunduğu tespit edilmiştir. Güneşli gün bakımından en ideal dönemin haziran, temmuz ve ağustos aylarının olduğu, mayıs ayının da yine olumlu olduğu ve nisan, eylül, ekim aylarında ise değişkenlik gösterir olasılıkta olduğu anlaşılmaktadır. Nem ve hava sıcaklığının bileşik etkisi olan bunaltıcılık olasılığının bulunmadığı belirlenmiştir. Yağış bakımından en ideal aralıkların mayıs ayı ortaları, haziran ve temmuz aylarının sonları olduğu açıklanmıştır. Bununla birlikte mart ayından ağustos ayının sonuna kadar ki dönemde yağış olasılığı bakımından turizm faaliyetleri için olumludur. Fırtına riski olasılığının yaylada yaşanma olasılığının olmadığı görülmüştür. Kayma riski oluşturan kar kalınlığı olasılığının kasım ayından nisan ayına kadar ki dönemde bulunduğu, mayıs ayından eylül ayı sonuna kadar ise karla kaplı gün riski bakımından turizm faaliyetleri için en ideal dönem olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8

Palovit Yaylasının İklim Turizm Bilgilendirme Şeması

4. Tartışma ve Sonuç

Turizm endüstrisi her geçen gün önem kazanmakla birlikte ülkelerin ve bölgelerin ekonomilerine büyük katkı sağlamaktadır. Yapılacak turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir olması ise iklim koşullarıyla yakından ilgilidir. Turizm faaliyetleri için sadece yıllık veya aylık meteorolojik ölçümler yeterli değildir. Aynı zamanda sadece meteorolojik parametrelerinde biliniyor olması turizm faaliyetlerinin kaliteli olmasında yetersizdir. Sıcak ve soğuk stresler ve bunların sıklığı, ekstremeleri bilinmesi gerekmektedir. Bundan dolayı turizm merkezlerinin iklimsel koşulları termal konfor indeksleriyle belirlenmeli ve yaşanma sıklıkları anlaşılır bir şekilde açıklanmalıdır.

Yapılan bu çalışmada yayla turizmi faaliyetleri için iklim elemanlarının ve termal konfor koşullarının yaşanma sıklığı ve zamansal dağılımı ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlara göre yeşil doğası ile muhteşem bir ortam sağlayan Palovit yaylasında turizm açısından en ideal dönemin yaz mevsimi olduğu tespit edilmiştir.

Gerek Dünya’da gerekse Türkiye’de turizm merkezlerinin iklimsel koşullarını inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda Matzarakis (2001) Yunanistan’da kıyı turizmi için temmuz ayının uygun olduğunu belirtmiştir. Lin & Matzarakis (2008) Tayvan’daki Sun Moon Gölü için nisan ayından ekim ayına kadar ki dönemin uygun olduğunu açıklamışlardır. Roshan et al. (2018) İran’ın termal konfor koşullarını turizm açısından incelemişler ve kış sonu ile ilkbahar başlangıcının ideal dönem olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise Kum (2011) doktora tezinde Türkiye’nin güneybatı kıyıları için en ideal dönemin nisan ve mayıs ayları olduğunu, Özşahin ve ark. (2015) Artvin ilinde kıyıların turizm açısından uygun olduğunu termal konfor koşullarını analiz etmiş ve turizm açısından değerlendirmiştir. Çağlak ve ark. (2017) Amasya’da en ideal dönemin mayıs, haziran ve eylül ayları olduğunu, Şensoy ve ark. (2020) Antalya’da ideal turizm dönemlerinin kış ve ilkbaharda yaşanacağını ifade etmiştir. Literatürdeki çalışmalar değerlendirildiğinde yayla turizmi ve termal konfor ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma 2400 metre yükseltide bulunan Palovit yaylasında yapıldığı için en ideal dönemin yaz mevsimi olduğu görülmektedir. Bu yönüyle çalışma literatürdeki çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Ayrıca çalışmada yıl içinde en uygun dönemin yaz mevsimi olduğu belirlendiği gibi mevsimlik ve aylık değerlendirmelerde de gün içinde hangi saatlerin konforlu olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar gerek Palovit yaylasında yapılacak turizm faaliyetleri için gerekse yörede yakın yükseltilerde, benzer fiziki çevre ve iklim özelliklerine sahip birçok turistik yayla için fikir oluşturmaktadır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı olarak artan hava sıcaklıkları özellikler kentsel ortamlarda boğucu ortamlar oluşturmaktadır. Son yıllarda insanlar kentin yorucu, boğucu ve stresli ortamından kaçmak doğayla iç içe vakit geçirmek için yaylalar gibi ekoturizm alanlarını tercih etmektedirler. Bu durum yaylaları turizm cazibe merkezlerine dönüştürmektedir.

Yayla turizmi faaliyetlerinin sağlıklı, kaliteli ve sürdürülebilir olması için iklimsel koşulları ve termal konfor durumları araştırılmalıdır. Elde edilen sonuçlar herkesin anlayabileceği grafikler ve şemalarla ifade edilmelidir. Bu konuda gelecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Turizm faaliyetlerine katılan bireylerin, turlar düzenleyenlerin ve yerel yönetimlerin bu koşulları dikkate alması gerekmektedir.

Kaynakça

Auliciems, A. & Szokolay, S. V. (2007). *Thermal comfort. Design tools and techniques note 3*. Brisbane.

Balanagarajan, K. & Gajapathy, V. (2018). Climate changes and its impact on employee productivity. *International Journal of Applied Engineering Research*, 13(1), 27-29.

Çağlak, S. & Matzaraks, A. (2023). Evaluation of the relationship between thermal comfort conditions and respiratory diseases in Amasya City, Turkey. *Journal Public Health*, <https://doi.org/10.1007/s10389-023-01887-4>.

Çağlak, S. (2022). Evaluation of the effects of thermal comfort conditions on cardiovascular diseases in Amasya city, Turkey. *Journal Public Health*, <https://doi.org/10.1007/s10389-022-01773-5>.

Çağlak, S. (2021). *İklim değişikliğinin biyoklimatik konfor şartları üzerine etkileri ve olası sonuçları* (Tez No. 690729) [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çağlak, S., Özlü, T. & Şahin, K. (2017). Amasya'nın biyoklimatolojik koşullarının turizm yönünden incelenmesi. *Studies of Ottoman Domain*, 7(13), 266-284. <https://doi.org/10.19039/sotod.2017.74>.

De Freitas, C. R. & Grigorieva, E.A. (2015). A comprehensive catalogue and classification of human thermal climate indices. *International Journal of Biometeorology*, 59, 109–120. <https://doi.org/10.1007/s00484-014-0819-3>.

Donaldson, G. C. & Keatinge, W.R. (2002). Excess winter mortality: Influenza or cold stress? *British Medical Journal*, 324, 89–90. <https://doi.org/10.1136/bmj.324.7329.89>

Epstein, Y. & Moran, D.S. (2006). Thermal comfort and the heat stress indices. *Industrial Health*, 44, 388–398. <https://doi.org/10.2486/indhealth.44.388>.

Gulyas, A., Unger, J. & Matzarakis, A. (2006). Assessment of the micro climatic and human comfort conditions in a complex urban environment: modelling and measurements. *Building and Environment*, 4, 1713–1722. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2005.07.001>.

Güçlü, Y. (2010). *Türkiye'nin deniz kıyılarında kıyı turizmi için iklim konforu*. Lisans Yayıncılık.

Höppe P. (1999). The physiological equivalent temperature - A universal index for the biometeorological assessment of the thermal environment. *International Journal of Biometeorology*, 43, 71-75. <https://doi.org/10.1007/s004840050118>.

Höppe, P. (1984). *Die energiebilanz des menschen wiss. Mitt. Meteorol Inst. Uni München*.

Kum, G. (2011). *İklim değişikliğinin Türkiye'nin güneybatı kıyılarında turizmin konfor şartlarına etkisi* (Tez No. 287776) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lin, T. & Matzarakis, A. (2008). Tourism climate and thermal comfort in Sun Moon Lake, Taiwan. *International Journal of Biometeorology*, 52, 281-290. <https://doi.org/10.1007/s00484-007-0122-7>.

Matzarakis A., Mayer H. & Iziomon M. G. (1999). Applications of a universal thermal index: physiological equivalent temperature. *International Journal of Biometeorology*, 43, 76-84. <https://doi.org/10.1007/s004840050119>.

Matzarakis, A. (2001). Climate and bioclimate information for tourism in Greece. In A. Matzarakis & C.R.de Freitas (Eds.), *Proceedings of the First International Workshop on Climate, Tourism and Recreation* (pp. 171 – 183). International Society of Biometeorology.

Matzarakis, A. (2007). Assessment method for climate and tourism based on daily data. In A. Matzarakis, C. R. de Freitas, & D. Scott (Eds.), *Developments in tourism climatology* (pp. 52-58), Freiburg.

Németh, A., Matzarakis, A., Schlanger, V. & Katona, A. (2008, September 22-26). *Variations of thermal bioclimate and its influence to the tourism in the Lake Balaton tourism region (Hungary)* [Conference presentation]. *Proceedings 18th International Congress on Biometeorology*, Tokyo, Japan. <https://uwm.edu/biometeorology/congress/>

Olgyay, V. (1973). *Design with climate, bioclimatic approach to architectural regionalism*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77kqb>

Öngel, K. & Mergen, H. (2009). Isıl konfor parametrelerinin insan vücudundaki etkilerine yönelik literatür taraması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(1), 21-25.

Özşahin, E., Kaymaz, Ç. K. & Albayrak, L. (2015). Artvin ilinin biyoklimatik konfor şartlarının analizi ve turizm bakımından önemi. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 1050-1077. <http://doi.org/10.14687/ijhs.v12i2.3361>.

Roshan, G., Yousefi, R. & Blazejczyk, K. (2018). Assessment of the climatic potential for tourism in Iran through biometeorology clustering. *International Journal Biometeorology*, 62, 525-542. <https://doi.org/10.1007/s00484-017-1462-6>.

Scott, D., Gössling, S. & Hall, C.M. (2012). International tourism and climate change. *Wires Climate Change*, 3(3), 213- 232. <https://doi.org/10.1002/wcc.165>.

Somuncu, M. (2005). *Aladağlar yaylacılık ve dağ göçebeliği konusunda bir araştırma*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Sungur, K. A. (1980). Türkiye'de insan yaşamı açısından uygun olan ve olmayan ısı değerlerinin aylık dağılımı ile ilgili bir deneme. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23, 27-36

Şensoy, S., Türkoğlu, N., Çiçek, İ. & Matzarakis, A. (2020). Antalya'nın termal konfor özellikleri, iklim model verileri kullanılarak gelecek projeksiyonları ve turizme etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 18(2), 124-160. <https://doi.org.tr/10.33688/%20aucbd.706150>.

Tranos, E. & Davoudi, S. (2014). The regional impact of climate change on winter tourism in Europe. *Tourism Planning & Development*, 11(2), 163-178. <https://doi.org/10.1080/21568316.2013.864992>.

Yılmaz C. (2019). Samsun'da mevsimlik tarım işçileri. İçinde S.Ü. Erbilin & G. Şahin (Eds.), *Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmalar (Prof. Dr. Nuran Taşhgil'e Armağan)* (ss. 135-148), Eski Babil Yayınları.

Zaninovic, K. & Matzarakis, A. (2009). The biometeorological leaflet as a means conveying climatological information to tourists and the tourism industry. *International Journal of Biometeorology*, 53(4), 369-374. <https://doi.org/10.1007/s00484-009-0219-2>.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla "Mavi Atlas", elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de "Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)" kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas'taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar "DOI" numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: "gu.maviatlas@gmail.com".

ABOUT *MAVİ ATLAS*

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mavi Atlas Dergisi, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımını benimsemiştir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Yayın sürecinde, yazarların, okuyucuların, araştırmacıların, yayıncılar, hakemler ve editörlerin etik kurallarla ilgili esaslara uyması beklenmektedir. Söz konusu paydaşların International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) ile Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan açık erişim rehberlerine göre aşağıda paylaşılan standart genel ve özel etik kurallara ve sorumluluklara dikkat etmesi gerekmektedir.

I. Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı genel eylemler

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini, bilimsel etik kurallarına uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

d) Mükerrer Yayın: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak belirli sınav değerlendirmelerinde ve akademik teşvik ve terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

f) Haksız Yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri makale yazarlarına eklemek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

g) Diğer Etik İhlali Türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç

dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8)

II. Paydaşların Sorumlulukları

1. Yazarların Sorumlulukları

· Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

· Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyan edilmelidir. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

· Ön değerlendirme veya hakem değerlendirme sonucunda gösterilen intihal durumunun, hataların, şüpheli durumların ve önerilen düzeltmelerin yapılması zorunludur. Yapılmayacak ise, tutarlı bir şekilde gerekçesi bildirilmelidir.

· Makaleye fikren katkıda bulunmayan kişiler yazar olarak belirtilmemelidir

· Makale veya araştırma dergimizin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır ve "Kaynakça"sı eksiksiz olarak hazırlanmalıdır.

· İntihal ve sahte verilerden uzak durulmalıdır.

· Yazarlar çalışmalarında bir hata tespit ettiklerinde editörü ve editörler kurulunu bilgilendirmeli, düzeltme ya da geri çekme süreci için işbirliği kurmalıdırlar.

· Araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına imkân verilmemelidir ve dergi sisteminde bulunan Telif Hakkı Devir Formu' doldurulmalıdır.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Dergimiz idaresi, hakemlik sürecinin etik yayıncılık kuralları çerçevesinde başarılı bir şekilde yürütülmesini ve iyileştirilmesini taahhüt eder. Tüm makaleler kör hakemlik süreci ile değerlendirilmektedir. Hakemlere makaleler değerlendirilmek üzere DergiPark üzerinden gerçekleştirilen dergi yönetim sisteminden iletilmektedir. Bu sistemden gönderilen Hakem Formu üzerinden hakemlerin, değerlendirdikleri makalenin alanına katkısı ve makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin kararları ve bu kararların gerekçelerini içeren görüşleri elde edilmektedir. Bu doğrultuda hakemlerin aşağıdaki esaslara uymasını temel alır.

· Hakemlerin yalnızca uzmanlık alanlarına ilişkin makalelere hakemlik yapmaları gerekmektedir.

· Değerlendirmeler tarafsızca yapılmalıdır.

· Hakemler ile değerlendirme konusu makalenin paydaşları arasında çıkar çatışması olmamalıdır.

· Makale ile ilgili değerlendirmelerde yazarın düzeltmesi gereken hususlar makale üzerinde belirtilmeli eser, kaynak, atıf, kural ve benzeri eksiklerin tamamlanması işaret edilmelidir.

· Hakemlerin değerlendirdikleri makalenin yayımlanabilir olup olmadığına ilişkin kararları ile kararlarına ilişkin gerekçelerini Hakem Değerlendirme Formu'nda belirtmeleri gerekmektedir.

· Hakemlerin kendilerine verilen süre içerisinde değerlendirmelerini tamamlamaları ve belirtilen etik sorumluluklara uymaları beklenmektedir

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörlerin "Yayın Etiği Komitesi"nin (Committee on Publication Ethics - COPE) yayınlamış olduğu "COPE Dergi Editörleri için Etik Davranışlar ve En İyi Uygulamalar Kılavuzu" ("COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors") ve "COPE Dergi Editörleri için En İyi Uygulamalar Kılavuzu"nda ("COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors") yer alan etik sorumluluklara uyması gerekmektedir.

Dergi editörü dergide yayımlanan tüm makalelerden sorumludur. Yukarıda belirtilen sorumluluklara ilaveten aşağıda listelenen etik sorumluluklara da uyması gerekmektedir.

· Editör, yazarlara kendilerinden ne beklendiğine ilişkin güncel yayım ve yazım kurallarını oluşturmalıdır.

· Editörler, makaleleri kabul etmek ya da reddetmek sorumluluk ve yetkisine sahiptir. Bu sorumluluk ve yetkisini yerinde ve zamanında kullanmak zorundadır.

· Editörler, kabul ya da reddettiği makalelerle ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.

· Editörler, özgün ve alanına katkı sağlayacak makaleleri kabul etmelidir.

· Editörler, hakemlere ilişkin bir veri tabanı oluşturmalı ve hakemlerin performansına göre veri tabanını güncellemelidir.

· Editörler, yanlış, eksik ve problemlı makalelerin hakem raporu öncesi veya sonrasında geri çekilmesine ya da düzeltildikten sonra yayımlanmasına imkân vermemelidir.

· Editörler, en az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.

· Makalelerde gönderim ve yayıma kabul tarihleri yer almalıdır.

4. İntihal Politikası

Editörlerin, hakemlerin ve yazarların, uluslararası yayım etik kurallarına uyması ve makalelerin yazım kurallarına uyumlu olması zorunluluğu vardır. İntihal ya da etik dışı davranışlar tespit edilirse yayımlanması reddedilebilir.

Araştırmaların paydaşları ve okuyucularının, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mavi Atlas Dergisi'nde yayımlanan incelemelerde gördükleri intihal, mükerrer yayım, yanlışlık, şüpheli içerik veya durumları gu.maviatlas@gmail.com e-mail adresine bildirmeleri memnuniyetle karşılar. Konu hakkında elde edilen veri sonuçları ilgili taraflara bildirir ve takibini yapar.

5. Yayın Politikası

1. Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232), Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal/beşeri bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. Dergiye Türkçe ve İngilizce dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus "Madde 2"de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûridir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan "Çeviri" türündeki eserler, "Yayın Kurulu"nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden "Yayın Kurulu" tarafından incelenecektir.

4.1. Dergiye gönderilecek "Araştırma Makalesi" eserlerinde sırasıyla Türkçe "Öz" ve "Anahtar Kelimeler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" bulunmalıdır (Bu husus, "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi", "Konferans/Seminer Metinleri" ve "Haber" türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek "Araştırma Makaleleri" daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, "Araştırma Makalesi" türündeki eserler için "kör hakemlik" sistemi uygulanır.

4.4. "Yayın İlkeleri"ne uygun olan "Araştırma Makalesi" türündeki eserler en az iki "Hakem" tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki "Hakem"ın de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine "Yayın Kurulu" karar verir.

4.5. "Yayın İlkeleri"ne uygun olan "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi", "Konferans/Seminer Metinleri" ve "Haber" türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı "Yayın Kurulu"ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek "Çeviri" türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine "Yayın Kurulu" karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, Mavi Atlas dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin "Tübitak DergiPark" tarafınca belirlenen "Açık Dergi Sistemleri" kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

Ethical Principles and Publication Policy

Gümüşhane University Journal of Faculty of Letters, Mavi Atlas adopts the development and distribution of information in an objective and respectful manner. The processes applied in this direction directly reflect the quality of the work of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. In the publication process, it is of utmost importance that all parties included authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors comply with the standards of ethical considerations. These stakeholders are required to pay attention to the standard general and specific ethical rules and responsibilities shared below according to the open access guidelines published by the International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) and Committee on Publication Ethics (COPE).

I. General Actions against scientific research and publication ethics

a) Plagiarism: To present the ideas, methods, data, practices, writings, figures or works of others as if they were their own work, without making reference to scientific ethical rules,

b) Forgery: To produce data not based on research, to prepare or change presented or published work based on unreal data, to report or publish them, to make undone research look like as done.

c) Distortion: Distorting research records and obtained data; pretending to use methods, devices and materials that were not actually used; evaluating data unsuitable to the research itself; distorting data or results in order to adapt them to established theories or hypotheses; distorting or altering research results to promote or confirm the interests of the sponsoring person or foundation.

d) Repeated publishing: Submitting more than one work of research consisting of the same results in order to obtain associate professorship, examination review, or academic promotion.

e) Slicing: Destroying the integrity of the results of research by slicing it improperly and submitting fragments as specific assessments to gain academic promotion.

e) Unfair authorship: Adding persons who have not actively contributed to the production of the article or failing to add persons who actually did contribute; altering the arrangement of authors' names improperly and unjustifiably; subtracting the names of actively contributing writers during the publication process or subsequent printings; or adding the name of an author who did not contribute as a way of gaining prestige.

f) Other ethical violations: Failure to indicate clearly the persons, institutions, and foundations that supported the publication of the research; failure to follow ethical rules while experimenting on animals and humans; failure to respect the rights of patients in publications; sharing information of a study for which you were appointed as referee prior to its publication; the misuse of sources, spaces, facilities, and apparatus provided for the

research; or accusing someone intentionally and baselessly of ethical violations (Provided by the YÖK Scientific Research and Publication Codes of Conduct, Article Number 8)

II. The Responsibilities of Authors, Reviewers, and Editors:

1. Authors' Responsibilities:

In studies requiring ethics committee permission, information about the permit (board name, date and number no) should be included in the method section and also on the first / last page of the article. In case reports, informed volunteer / consent form should be included in the article.

· The author must guarantee the authenticity and originality of the data used in the article. Copyright regulations must be followed for the ideas and works of art used.

· The author must make necessary revisions asked by the referee, including the revision of doubtful data and conclusions, errors, and possible instances of plagiarism. If the author fails to make such revisions, he or she must state reasons for doing so.

· Individuals who have not intellectually contributed to the manuscripts must not be indicated as authors.

· Works cited pages must comply with the formatting rules of the journal and References must be prepared in strict compliance with the requirements of publishers

· All work must be free of plagiarism and false data.

· If the authors identify mistakes in their studies, they must inform the editor or the editorial board and cooperate with the process of correction or withdrawal.

· The authors must indicate that the manuscript has not been submitted to any other journals and they must fill in the form of "Copyright Release."

2. Reviewers' Responsibilities

The administration of our journal promises to the successful execution and improvement of the refereeing process within the framework of ethical publishing rules. All articles are evaluated through a blind review process. Articles are forwarded to reviewers through the journal management system which operates by DergiPark for evaluation. Through the Reviewer Form sent from this system, the opinions of the reviewers regarding their decisions on the contribution of the article to the field and whether the article can be published or not and the reasons for these decisions are obtained. In this direction, it is based on the reviewers' compliance with the following principles.

· The reviewers must only agree to review manuscripts which align with their expertise.

· The reviewers must review the manuscripts in unbiased and objective manner.

· The reviewers must only review manuscripts which they do not have any conflict of interests.

- The reviewers must indicate deficiencies in terms of work, attribution, rules etc., related to the article and they must mark the points need to be revised by author on the article.

- The reviewers must include their final decision about the manuscript whether or not it should be published and why in the Article Evaluation form.

- The reviewers should respond in time when a manuscript is submitted to them to be reviewed and they should adhere to the ethical responsibilities declared hereby.

3. Editors' Responsibilities

The editor must adhere to the following ethical responsibilities based on guidelines of "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" and "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors" published as open Access by Committee on Publication Ethics (COPE). The editor is responsible for the all published articles in the journal. Besides above-mentioned responsibilities, the editor's ethical duties and responsibilities are as follows.

- The editor should provide clear publication guidelines and a template of what is expected of them to the authors and continuously reviews the guidelines and templates.

- Editors have the right to accept or decline articles. They have to use this responsibility in a timely way that conforms to publishing schedules.

- Editors must not have a conflict of interest regarding articles they accept or reject.

- Editors should only accept articles that are original and contribute to the field of research.

- The editor should develop a database of suitable reviewers and update it on the basis of reviewer performance.

- Editors should enable authors to make corrections to their work after receiving requests for revision (thus enabling publication) or to withdraw their articles before or after any requests for revision are made.

- The editors will ensure that articles will be assessed by at least two referees according to the double-blind peer review system and to keep the identities of those referees confidential.

- Submission and publication acceptance dates must be included in the articles.

4. Plagiarism Policy

Editors, referees and authors are required to comply with international publication ethical rules and articles to comply with the spelling rules. If plagiarism or unethical behavior is detected, publication may be refused.

Stakeholders and readers of the research are welcomed to report plagiarism, duplicate publication, inaccuracies, suspicious content or situations they see in the published works in Gümüşhane University Faculty of Letters Mavi Atlas Journal to the e-mail address gu.maviatlas@gmail.com.

5. Publication Policy

1. The journal must follow up and report on any data and results related to the inquiry.1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in "2nd Matter". Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of "Translation" category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of "Editorial board").

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by "Editorial Board" in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of "Research Paper" that are sent to the Journal have to get "Abstract" and "Keywords" in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" and "News" necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of "Research Paper" that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of "Research Paper".

4.4. "Research Papers" those are suitable for "Publication Principles" are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. "Editorial Board" decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation", "Conference and Seminar Papers" and "News" which is complying with "Publication Principles" will be published or not depends on reports of at least two members of "Editorial Board".

4.6. Copyright problems of "Translation" manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, "Editorial Board" decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

"Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCİD, E-Posta.

"Başlık" Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

"Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

"Öz/Abstract" Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

"Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin:

"Metin" MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisi tercih edilmeli) 44 kelimedden

fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalı. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekliğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan diğer bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksiksiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “**Mendeley**”, “**EndNote**”, “**Zotero**” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır.

Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRlm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9ij1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden <https://apastyle.apa.org/> APA 7.0 Yazım Kuralları'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık "URL" ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi

Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya doğrudan alıntı denir. Alıntı metinde özgün kaynağa geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa gönderme yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek anlatı/dolaylı alıntı (aktarma) yapılır.

Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa gönderme yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta,

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için “betimleme yöntemi” kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile “olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır” (Kaptan, 1989, s. 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989, s. 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimedenden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya sahip olmalıdır. Orijinal kaynaktaki heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır. Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (....) kullanılması gerekir. Bir cümle içerisinden çıkarma yapılıyorsa üç nokta, iki cümle arasından çıkarma yapılıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atf dizinlerindeki verileri performans ölçümü

amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir. Dikkat! APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1. KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. Örnek: Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçırıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlenin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe çalışmalarda “s.”, İngilizce çalışmalarda “p.” kısaltması ile belirtilir.

Metin İçinde

Anlatı alıntı: Atalay (2017), Turner (2010), Nazır (2007).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262), (Nazır, 2007), (Nazır, 2007, s. 318).

Kaynakçada:

Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler: Osmanlı'ya sığınanlar* (2. baskı). Yeditepe Yayınevi.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The elements of style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürüme göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır. Yeni sürüme göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21'den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019), (Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). *Cumhuriyetimize dair*. Aşiyen Yayınevi.

Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). *Sensation & perception* (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıktan yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek*.

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: Sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.

Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunulduğunda kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını verilir. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(Anonim, 2017, s. 15)

(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Anonim. (2017). *Casus olarak zamanımdan hikayeler*. Bond Yayınları.

Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (“Hacettepe Üniversitesi bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Hacettepe Üniversitesi bilgi okuryazarlığı programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atıf ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur. Yazarı belli, editörlü veya hazırlayanı olan kitapta ise editör/hazırlayan, kitap başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Tanrıdağ (2015), Gök (2019), Nâmî Hasan Ağa (2021).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Gök, 2019), (Gök, 2019, s. 56), (Nâmî Haan Ağa, 2021), (Nâmî Hasan Ağa, 2021, s. 24).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Gök, İ. (2019). *Osmanlı arşiv kaynaklarından 1 numaralı nâme-i hümayun defteri* (M. F. Gökçek, Ed.). İdeal Kültür Yayıncılık.

Nâmî Hasan Ağa. (2021). *Fetihnâme-i Nâmî der-bakk-ı Gürcistan: 1663 Gürcistan Seferi* (M. F. Gökçek, Haz.). Yeditepe Yayınevi.

NOT: Eğer hem cilt numarası hem de Ed./Haz. var ise:

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi taribi* (Cilt I). (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Eds.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M. & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S. & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için "Yazar" veya "Author" yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

(TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), *Kitabın başlığı* (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI'si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M. & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL'si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark. Hans Reitzels Forlag*. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi'nin kişilik çözümlemesi* (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma:

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e- kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*. <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In W.A. White & S.E. Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders* (Vol. 1, pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak

okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt numarası italik ancak sayı numarası parantez içinde düz olmalıdır. Eğer derginin cilt, sayı veya sayfa numarası eksik ise sadece o kısmı yazılmaz diğer bilgiler aynen olduğu yazılır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, (3), 15–24.

Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik analiz yöntemleri ile morfometrik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.

Kirkman, B. L. & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntidan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasıl ve ark. (2020), Gren at al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasıl vd., 2020, s. 20), (Gren at al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasıl, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertaş, H. & Tarhan, N. (2020). Positive psychology

course: A way to improve well-being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.

Gren, S. G., Welsh, M. A. & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin Micono modeli ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C. & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan cevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL'si eklenmelidir.

Metin İçinde

Anlatı Alıntı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., (Prof. Dr. Fuat Sezgin özel sayısı), 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL'si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 14(21), 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: İpekten (1991), Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (İpekten, 1991), (Keyormarsi et al., 2007); (İpekten, 1991, s. 348), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keyormarsi, K., O'Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. baskı, s. 238).

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir. Tarihi belli olmayan çevrimiçi sözlükler için Ing. (no date) "n.d" ve Türkçe (tarih yok) "t.y." kısaltması kullanılır

Anlatı Alıntı: Merriam-Webster (n.d.); Türk Dil Kurumu (t.y.)

Parantez içinde: (Merriam-Webster, n.d.); (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgül

ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabilirdiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayınlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntısı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntısı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğu Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL'si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntısı:Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sabada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirilerine atıf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir. Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnektir (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi. Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir. Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir. Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak "özet" bilgisi verilir. Örneğin, "[Bildiri sunumu özeti]".

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine bir deneme: Schreiber formülü* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T. & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atıf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder.

Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder.

Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildiriler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya araştırmaları sempozyumu bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.

Bedenel, A.-L., Jourdan, L. & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225–240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5. 7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atıf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5. 8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriye görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

“Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

“Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

“Subtitles” second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

“Abstract” Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

“Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

“Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with “Garamond” 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.